

દીવાદંડી

(પથર્શક પથ્ય લેખો)

Diwadandi

The Articles Enlightening the way of life
by Chandrakant Rao

© Kalaben Rao

પ્રથમ આવૃત્તિ : ૨૦૧૨

નકલ : ૧૦૦૦

મૂલ્ય રૂ. :

ચંદ્રકાન્ત રાવ

સી/૧૩, કસ્તુરીનગર, માંજલપુર નાકા,
લાલબાગ રોડ, વડોદરા-૩૯૦૦૦૪
સંપર્ક : (રહે.) ૦૬૫-૨૬૫૭૩૫૮

: પ્રકાશક :

અમ. અમ. સાહિત્ય પ્રકાશન

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા
મહાવીર માર્ગ, આણંદ-૩૮૮૦૦૧

દીવાદંડી

ચંદ્રકાન્ત રાવ

ટાઈપ સેટીંગ :— *Mayur's*

સભાવટ :— ગુજરી સાહિત્યાલય, ડકોર

મુદ્રક :— ચરોતર સાહિત્યાલય, નજિયાદ

વિકેતા :— અમ. અમ. સાહિત્યપ્રકાશન
પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા

મહાવીર માર્ગ, આણંદ

મુદ્રક :— અર્પણ પ્રિન્ટરી, આણંદ

અર્પણ

પરમ સ્નેહી જ્ઞાતિહિતચિંતક, ઉદારદિલ દંપતી
શ્રી ભાલયંદ્ર રાવ અને સૌ. ઉષાબેન રાવ
 અમેરિકા (કહીપુર-અમદાવાદ) ને આ પુસ્તક
 સાદર અર્પણાં...

- ચંદ્રકાન્ત રાવ
 સૌ. કલાબેન રાવ

શ્રી ચંદ્રકાન્ત રાવનાં અન્ય પુસ્તકો

નવલક્ષણ :-

૧. પ્રેમદીવાની (ત્રણ આવૃત્તિ)
૨. આગધના (ગ્રન્થસ્થ અને ધારાવાહિક)
૩. જેલમ જંપી ગઈ (બે આવૃત્તિ)
૪. સામે કાંઠે શ્યામ (બે આવૃત્તિ)
૫. રમતા રમાડે રચ
- ૫-એ. સ્નેહવર્ષા ('પ્રેમદીવાની'ની બીજી આવૃત્તિ)
૬. કુમકુમ પગલે

વાતાવસંગ્રહ :-

૧. સ્નેહદીપ	૨. ધરભણી
૩. આંબાની ડાળે	૪. પીળાં પાંદાંની લીલાશ
૫. તપોવન	હવે પછી :- ૬. કોરિયાનો ઉજાસ

કાવ્યસંગ્રહ :-

૧. ગોરી મારો ગામની	૨. ઝરમર ઝરમર
૩. અલ્લક દલ્લક	૪. શ્રદ્ધા
૫. સળગી રહી છે સરહદે	

બાળકાવ્ય સંગ્રહ :-

૧. છબછબિયાં	૨. ચાંદામામા પોળી
૩. મોહન મોરલીવાળો	૪. છુક છુક ગાડી
૫. હસતો રમતો ગાય કનૈયો	૬. નંદ ઘેર આનંદ ભયો
- હવે પછી :- ૭. મામાનું ઘર કેટલે? ૮. આવ રે વરસાદ

ચિંતન લેખો :- ૧. વિસામો

- હવે પછી - ૨. દીવાદાંડી ૩. ગોરસ ૪. આસપાસ
 ૫. રખનાં રમકડાં

અક્ષારના આવાધકોનું મિલન

જાણીતા ચિંતક અને લેખક શ્રી ગુણાવંત શાહ અને 'પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા' (વડોદરા)ના પ્રમુખશ્રી ચંદ્રકાન્ત રાવ 'પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા'ના એક કાર્યક્રમમાં. બંનેએ ભૂતકાળનાં ઘણાં સંસ્મરણો વાગોળ્યાં હતાં.

(૪-૪-૦૯)

સ્વજનો અને સાહિત્યકારો વચ્ચે ગ્રંથાગારી લોકાર્પણ

શ્રી ચંદ્રકાન્ત રાવનાં અણ પુસ્તકો - પ્રેમદીવાની (નવલકથા), વિસામો (ચિંતનાત્મકલેખો), મોહન મોરલીવાળો (બાલકાચ્ચ સંગ્રહ) ના લોકાર્પણ પ્રસંગે અધ્યક્ષશ્રી પ્રતાપભાઈ પંડ્યાને છસ્તે પુસ્તકો સ્વીકારતાં (ડાબેથી) ચિ. જૂહી (પૌત્રી), ચિ. કર્મન (પૌત્રી), સૌ. કલાબેન (ધર્મપલ્લી), સૌ. સારિકા (પુત્રવધૂ) ચિ. સંજયભાઈ (પુત્ર) અને પ્રો. શ્રી બાબુભાઈ રાવ (લઘુબંધુ). ડાયસ પર બેઠેલા (ડાબેથી) ડૉ. ચંદ્રકાન્ત સુરા, ડૉ. રશીદ મીર અને શાયર શ્રી ગુલામ અફબાસ 'નાશાદ'.

(૮-૧-૧૦)

-: લેખકો ભાવકોના પ્રતિભાવો :-

માનવી

ખીજાય રીજાય કે શરમાય છે માનવી,
અકારણ ક્યારેક તો કરમાય છે માનવી!

સંબંધોના આટાપાટા નિત દોરાયા કરે,
ચોકઠામાં ચોપાસથી જકડાય છે માનવી!

સાકાર કરવા સપનાં ઝડ્ઝમે એ જીવનભર,
અરમાનના અંગારમાં શોકાય છે માનવી!

સગાં સ્વજન સ્નેહી વળી, મિત્રો સાથી કેટલાં,
ભીડ વચ્ચે તો ય અટલો અટવાય છે માનવી!

હિમ સમો શીતલ કર્દી, જવાલામુખી શો ગરમ,
પણ માંથી પથ્યર વડે ઘડાય છે માનવી!

વિચિત્રતાની ભરમાર જેવું પ્રાણી લાગે છતાં,
કિરતારનં ઉતામ ઉમિંગિત દે માનવી!

- यंदृक्षान्त राव

પરમ સ્નેહીશ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈ,

કુશળ હશો. તમારી ‘કુમકુમ પગાલે’ નવલકથા મળી. આમાં ઈતિહાસ અને કલ્પના દ્વારા કથાની સુંદર ભાત ઉપસાવી છે, એ પ્રસંગ કરે તેવી છે. વડોદરામાં તમારી સુંદર સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓથી પણ વાકેફ રહું છું અને તેનો આનંદ અનુભવું છું.

(પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાલ દેસાઈ) સ્નેહાધીન
જાળીતા લેખક અને પૂર્વ પ્રમુખ:
કુમારપાલનાં સ્મરણ
ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ

શ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈની શૈલી શ્રી રમણાલાલ દેસાઈની શૈલી જેવી છે.
("કુમકુમ પગાલે" ના લોકપણ પ્રસંગો)

– પદ્મશ્રી ડૉ. સિતાંશુ મહેતા
 તમે વિવિધ સ્વરૂપે વાર્તા તત્ત્વ પ્રગટ કરો છો એ તમારી
 સર્જક તરીકેની ગતિ સૂચયે છે. સરળ છતાં હૃદયંગમ ભાવ નિરૂપણ
 એ તમારી વિશેષતા છે... તમે શાબ્દને તપ રૂપે આરાધ્યો છે. ('આંબાની
 ડાળ'ના અવલોકનમાંથી) પદ્મશ્રી ડૉ. પ્રવીણ દરશ

શ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈ અભિજાત પુરુષ છે, આગળ વધીને કહું તો તેઓ અજાતશરૂ છે... તેઓ કવિતા, વાર્તા, નવલ તો લખે છે જ, પણ પ્રબોધક-સંસ્કારી સાહિત્ય ય લખે છે. ('વિસામો' પુસ્તક અંગે પ્રતિભાવ)

તમારી વાર્તાઓ શ્રેયસાધક છે. શૈલીની સરળતા ને સ્પષ્ટતા પણ નોંધપાત્ર છે. અભિનંદન. ('આંબાની ડાળે' નો પ્રતિભાવ)
સુરત (૨૨-૪-૦૩) ડૉ. જયંત પાઠક
(જાણીતા કવિ, લેખક)

પ્રિય ભાઈ,

'જેલમ જંપી ગઈ' (નવલકથા) સંબંધે વિમોચન વેળા હું થોડુંક બોલ્યો હતો. મને એ નવલકથા ખૂબ ગમી છે. એની ત્રીજી આવૃત્તિ થાય તો નવાઈ નહિં. કોઈ ફિલ્મ કંપનીએ એનું પિકચર ઉતારવું જોઈએ. સફળ ચલચિત્રની બધી જ સામગ્રી એમાં ભરપેટે છે.

શુભેચ્છાઓ સાથે -

'અનામી'ના જ્યશ્રિવ(ડૉ. રણજીત પટેલ)

સમાજના વિવિધ વર્ગમાંથી આવેલ આ વાર્તાઓ સમાજની ઝટિઓ, તેના તાણાવાણા, માનવીની સંવેદનાઓ, સંબંધો અને તેની નાજુકાઈને સ્પર્શી જાય એ રીતે મૂકી છે, તે જ આ સંગ્રહ ('પીળાં પાંડડાંની લીલાશ')ની ખૂબી છે. આ સંગ્રહની વાર્તાઓ માનવીના મનના ઊંડાણમાં લઈ જાય છે.

(વડોદરા)

ડૉ. પ્રદીપ પંડ્યા (જાણીતા નવલકથાકાર, વાર્તાકાર)

'પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા' ના પ્રમુખશ્રી ચંદ્રકાન્ત રાવ મોટી ઊંમરે બાલકાવ્ય સર્જન તરફ વળ્યા તે ખૂબીની વાત છે.. એમનાં કાવ્યોમાં વૈવિધ્ય, ગોચરા અને કલ્પનાશીલતા છે...

ડૉ. લવકુમાર દેસાઈ (નાટ્યકાર, ચિંતક, વિવેચક)

નવલકથાકાર અને વાર્તાકાર શ્રી ચંદ્રકાન્ત રાવ 'ઇબણિયાં' દ્વારા બાલકાવ્યો લઈને આવે છે એ ઘણી મોટી વાત છે. એમાં એમના અનુભવનો નિયોડ હોય.

ડૉ. ચિનુ મોદી
(જાણીતા શાયર, નાટ્યકાર, વિવેચક, ચિંતક)

બાળમાનસને કેન્દ્રમાં રાખીને, કાવ્યોના વિષય, ભાષા વગેરેનું ચચન અને પ્રયોગ એટલાં સરળ, સહજ અને સ્વાભાવિક છે કે ક્યાંય દુર્ભોધતાનો અહેસાસ થતો નથી.

- ડૉ. રશીદ મીર
(જાણીતા શાયર, તંત્રીશ્રી : 'ધબક')

હરીન્દ્ર દવે પછી આવી નવલકથા ('સામે કાંઠે શ્યામ') વાંચવા મળી. રાધા આજુવન કૃષ્ણાથી વિરહિત રહી, તેમ તમે પણ 'અલ્યા'ને વિરહીણી મૂકી છે તે વાર્તાકારની સફળતા છે. વરચ્ચે વરચ્ચે ગીતો પણ રંગ પૂર્ણ છે. નવલિકા લેખક તરીકે તો તમને ઘણા વખતથી ઓળખતો આવ્યો છું. ધન્યવાદ.

- રામજીભાઈ કડિયા
(જાણીતા લેખક) (કડી)

તમારી નવલકથા 'સામે કાંઠે શ્યામ' વાંચી. અલ્યા અને મૌલિકની અમદાવાદની પશ્ચાદભૂમિમાં રચાએલ કથા રસપ્રદ છે. મજા આવી. સ્નેહાધીન

પ્રિયકાન્ત પરીખ (લોકપ્રિય નવલકથાકાર)
અમદાવાદ

**United States Library of Congress,
New Delhi, India.**

Dear Sir,

we have received a work of which you are the author. In order to process it, we need some data.. The information sent by you will be used to distinguish your name from other persons listed in the catalogs of American Libraries.

Sincerely Yours,
(Mrs.) Eunice Stutoman Gupta

‘પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા’ જેવી ગુજરાતની ખ્યાતનામ સાહિત્યિક સંસ્થાના પ્રમુખ તરીકે કાર્યરત એવા શ્રી ચંદ્રકાન્ત રાવની ખૂબ જ લોકભોગ પાંચ નવલકથાઓ (‘પ્રેમદીવાની’ થી ‘સામે કંઢે શ્યામ’) અને ‘સ્નેહદીપ’ જેવા નવલિકા સંગ્રહો ગુજરાતી સાહિત્યને એમનું ઉત્તામ નજરાણું છે.

- યશવંત કડીકર
(જાણીતા વાર્તાકાર, કવિ, ચિંતક, વિવેચક)

આપની કૃતિઓથી હું પ્રભાવિત થયો છું. સારી અને સાચી લાગણી આપણો સમાજ સમજે એ જ અભ્યર્થના... સ્નેહાધીન,

- બી. એલ. રાવ (અમેરીકા)

તમે ભલે ‘ચન્દ્ર’ કહેવાયા, પણ કાવ્યમોતી ચરનારા યે છો.
(‘ગોરી મારા ગામની’ કાવ્યસંગ્રહનો પ્રતિભાવ) (૧૧-૧૧-૦૭)
રાધેશયામ શર્મા (જાણીતા લેખક, વિવેચક, ચિંતક)

શ્રી રાવ નવલકથાકાર અને વાર્તાકાર તરીકે ખ્યાતનામ હોવાથી અને અનેક સામયિકોમાં એમની કૃતિઓ પ્રગટ થતી હોવાથી લેખન-નિપૂણતા એમની પાસે હોય તે સ્વીકારી શકાય.

- રવિન્દ્ર ઠાકોર
(‘કિતાબધર’, લોકસત્તા-જનસત્તા)

સ્નેહીશ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈ,
તમે સંસ્કારનગારી વડોદરાની સાહિત્યિક-સાંસ્કૃતિક-શૈક્ષણિક-પ્રવૃત્તિઓમાં સક્રિયતા દાખવાની સાથે નવલકથા અને નવલિકા સાહિત્યના સર્જનમાં રસ દાખવ્યો છે એ અભિનંદનીય છે.
(અમદાવાદ)

પ્રા. પ્રસાદ બ્રહ્મભં (જાણીતા વિવેચક, ચિંતક)

પ્રિયશ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈ,
આપની સુંદર નવલિકાઓ વાંચી, માણી... . નવલિકામાં ખૂબ જ ટૂંકા વ્યાપમાં ચામકૃતિ ઉત્પન્ન કરવી એ અધરં કામ છે. આ કળા આપે સુપેરે સિદ્ધાંહસ્ત કરી છે. આપ ‘પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા’ જેવી માતબર સંસ્થાના પ્રમુખ છો એ ગૌરવની વાત છે.
નટવરલાલ એમ. બ્રહ્મભં
B.A., LL.B., I.R.S.C. F.I.C.A. (Advocate) (મુંબઈ 26-7-04)

ઓક અવલોકન

ગામ તડકો, આકાશ, પરોટ, પૂર્વની સિંદુરી રંગી સંદ્યાના સિંદુરિયા શાસની અનુભૂતિનું કથન શ્રી ચંદ્રકાન્ત રાવની કવિચેતનાની ઉપલબ્ધિ છે... ‘મેળામાં મ્હાલતી ગોરી મારા ગામની’...ગતિશીલ

શબ્દચિત્ર રચતી આ શબ્દાવલિની નિવ્યાંજ પ્રાસાદિક બાની કેવી તો ભાવસૂચિ રેયે છે! કવિ મસ્તરંગી પ્રકૃતિઓના અસભાબથી સ્વસ્થ દર્શનને નિરૂપે છે, એ કવિ શ્રી ચંદ્રકાન્ત રાવની રેતનાની ઉપલબ્ધિને પોંકીએ...

- ડૉ. સુભાષ દવે (જાણીતા વિવેચક, લેખક)

‘ગોરી મારા ગામની’ના લોકપ્રચાર પ્રસંગો
પૂર્વ અધ્યક્ષ-ગુજરાતી વિભાગ, એમ.એસ.યુનિવર્સિટી, વડોદરા)

ટૂંકી વાર્તા, કાવ્યો, ચિંતનલેખ, રેડિયો નાટક, બાળ સાહિત્ય અને નવલકથા... આ વૈવિધ્યને અંકે કરી સર્જન કેડીએ ચાલનાર ચંદ્રકાન્ત રાવનાં નિખાલસતા, નમ્રતા અને સાદગી સૌને સૃપર્ણી જાય છે.

- શ્વયંબક જોખી (પત્રકાર ‘દિવ્યભાસ્કર’ ફેનિક)

‘ગોરી મારા ગામની’ કાવ્યસંગ્રહનો ઉજાસભર્યો ઉદ્ઘાડ જ ચુંદર શબ્દરચનાના આવિજ્ઞારથી થચો છે : ‘તડકો ભરી લો ગજવે મારા ગામનો, કેવું ઊજળું અહીં આકાશ છે!’ લાલિત્યસભર લયની શબ્દાળુતા આ કાવ્યસંગ્રહ (‘ગોરી મારા ગામની’)નો શાસ છે... શ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈએ આ કાવ્યસંગ્રહમાં નારીને અનેકરૂપે કાવ્યરસપે સમરી છે અને કંડારી છે. કવિશ્રીએ આ સંગ્રહમાં વિષય વૈવિધ્ય સાથે હાઈકુ, મુક્તાકો, અછાંદસ કાવ્યો, ગાજલો, ગરબા, ગીતો, વગેરે આમે જ કરી તેમના વર્ણના કાવ્યો, અને કવિઓ સાથેના સંબંધોનું નવનીત પાથર્યું છે..

- શ્રી કીર્તિકાન્ત પુરોહિત
(જાણીતા ગાંઝલકાર, વાર્તાકાર, ગીતકાર)

યૌવનનું મનોહારી, નિર્મલ, સુભગ, સાત્ત્વિક વર્ણન તથા શબ્દ-ચિત્રાત્મક કાવ્યો વાંચકોના દિલમાં સાધારીકરણનો ભાવ ઉત્પન્ન કરી જાય છે. કવિ અનુભવે છે તેવો જ ભાવ વાંચકો પણ અનુભવે છે.

પ્રો. રમણભાઈ ટક્કર – ‘ગીતાપ્રેમી’
(‘ગોરી મારા ગામની’નો પ્રતિભાવ)

Dear Shri Rao,

Thank you for your Tribute to Late U. S. President John F. Kennedy... I have pleasure in Forwarding it to Mrs. Kennedy, who i am sure will appreciate it.

(‘Oh No’કાવ્યાંજલિનો પ્રતિભાવ) Donald To Shea
(Director, United States Information Service)

શ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈ રાવ,

‘સ્નેહદીપ’ વાર્તાસંગ્રહમાં સાચે જ સ્ત્રીનાં કલ્યાણકારી અને મંગાલમચ સ્વરૂપોના પાવક પ્રસંગ છે. તે સર્વ ગમ્યા, માણ્યા અને તે માટે આપના સુકાર્યને બિરદાવવા ‘સંસ્કાર પારિતોષિક’ એનાયત કરતાં આનંદ અનુભવું છું... હાઇક અભિનંદન...

વિહૃલભાઈ પટેલનાં સ્નેહ સ્મરણા.
(નિયામક : ‘સંસ્કાર પરિવાર’)

પ્રસ્તાવના....

‘દીવાદંડી’ એટલે સાવધાનીનો સંકેત

જતાં આવતાં વહ્ણાણોને ચેતવવા માટે સમુદ્રમાં ખડક ઉપર બાંધેલો દીવાવાળો મિનારો એટલે દીવાદંડી. આમ દીવાદંડીનું કામ માર્ગમાં આવતાં વિભોકે જોખમોથી સમુદ્રમાં સફર કરતાં લોકોને સાવધ કરવાનું છે. આ સંગ્રહમાંના લેખો પણ સંસાર-સાગરમાં સફર કરતાં જનસામાન્યોને જીવનમાં આવતી મુસીબતોમાં માર્ગસ્થૂર્યક સ્તંભો બની ઉપયોગી થાય એવો હેતુ છે.

બધું હળવી શૈલીમાં, સૌને સમજય અને વાંચવામાં રસ પડે એ રીતો દૂંકમાં મુદ્દાસર કહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. નાના મોટાં સૌને વાંચવાનું અને ‘દીવાદંડી’ માથી પથ્ય પામવાનું ગામશે એમ માનું છું. આમાંના કેટલાક લેખો સંદર્ભાંત છે, તો કેટલાક ‘આકાશવાણી’ પરથી ‘અમૃતધારા’ માં પ્રસારિત થયેલ ચિત્રનાત્મક વાર્તાલાપો છે, પણ બધા જ લેખો વાંચવામાં થાક ન લાગો કે કંટાળોન આવે એવા સંકિસમાં ઘણું કહી જાય એવા છે.

વાંચકોના ગ્રતિભાવની અપેક્ષા જરૂર છે.

આ સંગ્રહને પ્રગટ કરવાનો યશ એમ. એમ. સાહિત્ય

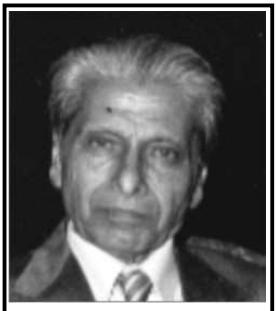
પ્રકાશનવાળા શ્રી યાદુભાઈને જાય છે. એમને ધ્યાવાદ.

મારા સમગ્ર સાહિત્યમાં મને લખવા માટે સતતા પ્રોત્સાહિત કરતાં મારાં ધર્મપત્ની સૌ. કલાખેનના ઉભાલયાં સહકારની નોંધ લેતાં આનંદ થાય છે.

- ચંદ્રકાના રાવ

સી./૧૩, કસ્તુરીનગર,
માંજલપુર નાડા, લાલબાગ રોડ,
વડોદરા-૩૬૦૦૦૪
ફોન: ૨૬૫૭૩૫૬

લેખકનો પરિચય

નામ :- ચંદ્રકાન્ત હરગોવિંદદાસ રાવ.
(M.A., M.Ed.)

જન્મ :- ૨-૨-૧૯૩૦

વતન :- અધ્યાલિયા (જિ.ભરૂચ)

કર્મભૂમિ :- વડોદરા (૧૯૪૦ થી....)

અભ્યાસ :- એમ.એસ.યુનિવર્સિટી, વડોદરામાંથી બી.એ. (ઓનસ),
બી.એડ., એમ.એ. અને એમ.એડ. જેવી ડિગ્રીઓ મેળવી. બી.એ.
માં આર.બી.જી.એચ. કાંટાવાલા પ્રાઇઝ અને એ.કે.ત્રિવેદી પ્રાઇઝ
મેળવ્યાં. કોલેજ કાળથી જ લેખન વાચનનો શોખ. એમ.એ.ના અભ્યાસ
દરમિયાન F.S.R. કાઉન્સીલમાં ચૂંટાયા.

- ૧૯૫૭ થી ૧૯૫૫ આચાર્ય : શ્રી નવદુર્ગા હાઈસ્ક્યુલ, ઉમદ્વા.
- ૧૯૫૯ થી ૧૯૮૮ શ્રી નારાયણ હાઈસ્ક્યુલ વડોદરામાં અધ્યાપન
કાર્ય.
- વડોદરા શહેર માધ્યમિક શિક્ષક સંઘમાં ઉપપ્રમુખ અને પ્રમુખ
તરીકે ચૂંટાયા.
- મહારાજા સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી, વડોદરા જેવી
આંતરરાષ્ટ્રીયખ્યાત યુનિવર્સિટીની સેનેટમાં બે વાર રસાકસીભરી
ચૂંટણીમાં સેનેટર તરીકે ચૂંટાયા. ‘ગુજરાતસમાચાર’માં ‘દીવાદાંડી’
અને ‘સાંસારિકા’ નામક સામાહિક કોલમના પૂર્વ કટારલેખક.

- ગુજરાત રાજ્ય માધ્યમિક શિક્ષક સંઘ મહામંડળ, અમદાવાદમાં
ઉપપ્રમુખ તરીકે ચૂંટાયા.
- વડોદરા શહેર વાલી મંડળના પૂર્વમંત્રી અને ઉપપ્રમુખ.
- ગુજરાતની જાણીતી સાહિત્યિક સંસ્થા ‘પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સમા’
વડોદરાના વર્તમાન પ્રમુખ અને ટ્રસ્ટી.
- ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી (ગાંધીનગર)ની સામાન્ય સમાના
પ્રતિનિધિ (૨૦૦૩ થી....)
- ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (અમદાવાદ)ની મધ્યસ્થ સમિતિના
સભ્ય (૨૦૦૫ થી....)
- ‘પ્રેમદીવાની’ થી ‘કુમકુમ પગલે’ જેવી છ સામાજિક
નવલકર્થાઓ અને પાંચ નવલિકા સંગ્રહો (‘સ્નેહદીપ’ – ‘ધર
ભણી’ અને ‘આંબાની ડાળે’ વગેરે)ના લેખક તથા ‘છબદ્ધબિયાં’
અને ‘ચાંદામામા પોળી’ જેવા બાલકાવ્ય સંગ્રહોના કવિ. ‘ગૌરી
મારા ગામની’ (કાવ્ય સંગ્રહ)ના કવિ.
- બે નવલકર્થાઓ ધારાવાહિક રૂપે પણ પ્રગટ થઈ છે.
- ‘આકાશવાણી’ પરથી વાર્તાઓ, કાવ્યો, નાટકો, ચિત્રનલેખો વગેરે
પ્રસારિત થયાં છે અને થાય છે. ટી.વી. પરથી નાટકો ટેલીકાસ્ટ
થયાં છે.
- **Reference India, Twentieth century Distinguished who is who** અને **Indo Arab who is who**
જેવાં પાંચેક આંતરરાષ્ટ્રીય ગ્રંથોમાં શ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈનો પરિચય
દુનિયાના લખધ્યપ્રતિષ્ઠિત મહાનુભાવો સાથે પ્રગટ થયો છે.

- ‘બ્રહ્મભવ મિત્ર મંડળ’ વડોદરાના પૂર્વ મંત્રી અને ‘વડોદરા બ્રહ્મભવ સમાજ’ના સ્થાપક પ્રમુખ.
- કારેલી બાગ, વડોદરામાં છાત્રાલય અને બે કોમ્પ્યુનીટી હોલ સાથે વિશાળ કેમ્પસ ધરાવતી શૈક્ષણિક સંસ્થા શ્રી બ્રહ્મભવ વિદ્યોતેજક મંજળના પૂર્વ મંત્રી, ઉપપ્રમુખ, પ્રમુખ અને ટ્રસ્ટી.
- ‘ભવ ભાસ્કર’ (માસિક)ના તંત્રી. લગભગ ઉર વર્ષની તંત્રી તરીકેની સેવા.
- શ્રી બ્રહ્મભવ વિદ્યોતેજક મંડળે સન્માન કરી રૂ. એક લાખની થેલી શ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈને અર્પણ કરી હતી, જેમાં રૂ. પાંચ હજાર ઉમેરી તેમણે સંસ્થાને પરત કરી હતી.
- તેમનાં ધર્મપત્ની સૌ. કલાબેન જાણીતા લેખક પત્રકાર સ્વ. શ્રી પ્રહલાદભાઈ બ્રહ્મભવ (અમદાવાદ)નાં પુત્રી છે અને ‘બ્રહ્મભવ ભગિની મંડળ’, વડોદરાનાં પૂર્વપ્રમુખ છે.
- ‘દૂરદર્શન’(અમદાવાદ) પરથી શ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈની દીર્ઘ સાહિત્યિક સફર એમની મુલાકાતરૂપે ટેલીકાસ્ટ થઈ છે.

-: અનુક્રમણિકા :-

ક્રમ	લેખનું નામ	પેજ નં.
૧.	દીવાદાંડી -----	૧
૨.	વચનમૂ. મધુરમ્	૪
૩.	શેખયલ્લીની શેઠાઈ -----	૭
૪.	ફાવે ત્યાં એને હંકારી તું જા...!	૧૩
૫.	પતંગોત્સવ -----	૧૮
૬.	એક કલાકના કેટલા ડોલર?	૨૩
૭.	વૃધ્ધત્વ એટલે... -----	૩૦
૮.	સુખ દુઃખ -----	૩૪
૯.	તો ભયો ભયો!	૩૮
૧૦.	I will do it (હું એ કરીશ જ)	૪૩
૧૧.	વિચાર -----	૪૦
૧૨.	માતાની ભક્તિનો ઉત્સવ -----	૪૭
૧૩.	પંડની પેટીમાં પારસ છે પડ્યો -----	૪૬
૧૪.	સોબત -----	૬૧
૧૫.	વદે વેદ વાણી રે... -----	૬૫
૧૬.	સમયની કેવી વિપરીત વાત!	૬૮
૧૭.	ચલ રી સજની અબ ક્યા સોચે?	૭૪
૧૮.	ફરજનિધા -----	૭૮
૧૯.	પારસમણિનો સ્પર્શ!	૮૩
૨૦.	આપણો સ્ત્રી સમાજ -----	૮૦

૨૧.	વસંત એટલે... -----	૮૩
૨૨.	તરણા ઓથે દુંગર રે...! -----	૮૬
૨૩.	પંખી -----	૧૦૦
૨૪.	ન્યાયનું ત્રાજવું-----	૧૦૩
૨૫.	વાદળ -----	૧૧૦
૨૬.	પ્રશ્નનું મહત્વ -----	૧૧૪
૨૭.	પ્રમાણિકતા -----	૧૧૭
૨૮.	મેળો -----	૧૨૦
૨૯.	હાથીને ભલી ઘંટી... -----	૧૨૩
૩૦.	તો કૃષ્ણના હાથમાં હેરોઈન આવે...! -----	૧૨૮
૩૧.	પ્રભુ પ્રેમે મસ્તીમાં જીવીએ -----	૧૩૨
૩૨.	ભોકના વિષ કલા નહિ -----	૧૩૬
૩૩.	દિવ્ય આત્મા -----	૧૪૦
૩૪.	એક હિન તેરા ભી જમાના આયેગા -----	૧૪૫
૩૫.	પાની બાઢે નાવમે... -----	૧૪૯
૩૬.	શ્રધ્યા -----	૧૫૫
૩૭.	તે પથ્થર પહેલો ફેંકે -----	૧૫૮
૩૮.	રસ્તો -----	૧૬૩
૩૯.	રામ અને કૃષ્ણ... -----	૧૬૬
૪૦.	અડગ મનના મુસાફિરને -----	૧૭૦
૪૧.	જન્મો ડિશા હે...! -----	૧૭૪
૪૨.	... પણ કુંફડો તો મારો! -----	૧૭૯
૪૩.	ખેડ, ખાતર અને પાણી -----	૧૮૩
૪૪.	નિયતં કુરુ કર્મ ત્વं -----	૧૮૭
૪૫.	સત્ય -----	૧૯૧
૪૬.	ક્રીડી -----	૧૯૪
૪૭.	કરોળિયાનું જાણું સંસાર...! -----	૧૯૭
૪૮.	નહિ તો સમય તમારો દુરૂપયોગ કરશે -----	૨૦૨
૪૯.	ઉત્સાવ -----	૨૦૮
૫૦.	મોટાઈ -----	૨૧૨
૫૧.	ઓથાર -----	૨૧૫
૫૨.	પડોશીનું સુખ -----	૨૧૭
૫૩.	ભાગ્ય-લિપિ! -----	૨૧૮
૫૪.	વિદ્યાની વસંત -----	૨૨૧
૫૫.	પૂર્ણ પુરુષોત્તમને પ્રણામ -----	૨૨૩
૫૬.	પ્રભુતા કે પશુતા? -----	૨૨૫
૫૭.	કુટેવજન્ય પ્રદૂષણ -----	૨૨૮
૫૮.	મઝે દેશ કી ધરતી -----	૨૩૨
૫૯.	કરિછે વચનમૂત્રવ । -----	૨૩૭
૬૦.	જલ એ જીવન છે. -----	૨૪૦
૬૧.	વ્યવસાયની ધન્યતા -----	૨૪૪
૬૨.	તમારા ગયા પછી બાપુ -----	૨૪૬

૧. દીવાદંડી

સામાન્ય માણસો પોતાને માટે કે પોતાનાંને માટે જવે છે, પણ મહાન પુરુષો પોતાને માટે નથી જીવતા. એ તો પોતાના જીવન દ્વારા સમાજને કાંઈ આપવા માટે જ આવે છે. કષ્ટ વેઠીને, દુઃખ સહન કરીને, ઘણો ભોગ આપીને કોઈ ઉત્તમ સિદ્ધાંત કે ઉદેશ માટે એ કામ કરે છે અને જરૂર પડે પોતાનું જીવન પણ અર્પણ કરી દે છે, પણ જગત માટે તો એ એક ઉત્તમ અને અનુકરણીય કે બોધપ્રદર્શાંત મૂકી જાય છે.

ઈસુ ખ્રિસ્તે જે ઉપરેશ આપ્યો તે અભેના સમકાળિન લોકોને ન ગમ્યો. અભાગે અભની અવગાણના કરી, એટલું જ નહિ, અભાગે ગુરુસે થઈને અભને વધસંભ પર ચઢાવી દીધા! પણ ત્યારેય એ મહાપુરુષે તો અમ જ કહું કે ‘o God, forgive them, because they don’t know what they do.’ (હે ભગવાન, અભને માફ કર, કારણ કે એ જાણતા નથી કે એ શું કરી રહ્યા છે.) પોતાના કર્તૃત્વ અને કથનમાં આ મહાપુરુષની કેવી દૃઢ શ્રદ્ધા! અને અંતરમાં કેટલો બધો દ્યાભાવ! આજે

દીવાદંડી

અભની સ્મૃતિમાં ખ્રિસ્તીઓ ઈસુ ખ્રિસ્તને ગળે લટકાવીને ફરે છે! આમ, મહાપુરુષો મરીને પણ અમર થાય છે.

એક રાજકુમારે માણસનાં જન્મ જચ, વ્યાધિ, અને મરણ જોયાં અને એના મનમાં મંથન જાગ્યું : ‘શું માણસ માટે આ બધી સ્થિતિ અનિવાર્ય છે?... શું એનો કોઈ ઉપાય જ નથી?’ આ મંથનને પરિણામે રાજકુમારે સુખ વૈભવનો ત્યાગ કરી, કઠળ હદ્દે અર્ધી રાત્રે ઉઘતાં પત્ની અને પુત્રને છોડી ચાજમહેલનો ત્યાગ કર્યો. આમ જગતના કલ્યાણ માટે ‘મહાભિનિષ્કરણ’ થયું! અંતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી એક રાજકુમાર ભગવાન બુદ્ધ બન્યા. સમાજને એક નવો બૌધ્ધ ધર્મ મળ્યો. આજે પણ એના હજારો અનુયાયીઓ દેશ વિદેશમાં છે. બુધે વિશ્વને અહિસાનો મંત્ર આપ્યો ને મનુષ્યજીવનની સાર્થકતા સમજાવી.

પોતાના દેશની આજાદી માટે સત્ય ને અહિસાના સિદ્ધાંતો દ્વારા, ‘સત્યાગહ અને સવિનય કાનુનભંગ’ જેવી સૈધ્યાંતિક લડતો દ્વારા ગાંધીજીએ અંગેજ સલ્તનતને ભારતમાંથી વિદ્ધાય કરી! આજેય વિશ્વના લોકો કહે છે કે ‘ગાંધીજી ભૂતકાળ જેટલા જ આજે પણ પ્રસ્તુત છે.’ જગતના મહાપુરુષો ય વિશ્વ માટે દીવાદંડીરૂપ ગાંધીજીને મહાન વિભૂતિ માને છે! સુભાષ બોજ કે ભગતસિહે જેવા પ્રખર દેશદાઝવાળા લોકોનું જીવન સ્વાતંત્ર્ય સેનાનીઓ માટે દીવાદંડી રૂપ છે.

આમ સમાજ માટે જાનકેસાની કરનારી બધા જ મહાપુરુષો જગત માટે ‘દીવાદંડી’ રૂપ છે. ‘દીવાદંડી’ એ સાગરમાં જતાં આવતાં વહાણોને ચેતવવા માટે સાગરના ખડક પર બાંધેલો ઊંચો મિનારો છે. થાંબલાના આકાશનું આ બાંધકામ પોતાના મસ્તક પર દીવો ધારણ કરીને જતાં આવતાં વહાણો કે હોડીઓને માર્ગદર્શન આપે છે. ભયાનક ઉછૂણતાં મોજાં જે ખડકને પણ તોડી નાખી શકે એવાં તાકતવર હોય છે,

દીવાદંડી

3

તે પ્રયંત બને ત્યારે આ દીવાદંડી આવતાં જતાં વહાણોને સંકેત કરે છે કે - ‘હમણાં થોભો, આગળ ભય છે.’ પછી સમુદ્ર શાંત થાય ત્યારે એ કહે છે : ‘હવે જાઓ, કોઈ ભય નથી.’ આમ ભયાનક આંધિ વચ્ચે સ્વસ્થતાથી ઊભેલી દીવાદંડી સ્થિતપ્રકા સંતની જેમ નાવિકોની ચાહબર બને છે. પોતાને માટે તો એને કશો જ ભય નથી. એ તો પોતે ભયસૂચક છે, જે બીજાનાં જીવન બચાવે છે. મહાપુરુષો પણ પોતાના ઉત્તમોત્તમ જીવન દ્વારા ‘દીવાદંડી’નું કામ કરી કયા માર્ગ ક્યારે જવું અને ક્યારે ન જવું અનો સંકેત કરે છે. એ રીતે ‘પરોપકારાય ફલન્તિ વૃક્ષાઃ’ જેવા મંત્રને સાર્થક કરી, મહાપુરુષો માત્ર પોતાનું જ નહિ, પોતાની સાથેના કે પાછળના લાખો લોકોનું જીવન સંસ્કાર-સમૃદ્ધ કરી, સૌને સુખનો રાજમાર્ગ બતાવે છે. પોતાના અનુભવ સિધ્ય જ્ઞાન દ્વારા જગત્ગુરુઓ દીવાદંડીની જેમ લોકો માટે માર્ગસૂચક સંભ બને છે. ભવસાગરમાં જીવનરૂપી નાવ હંકારતા લોકો મુત્સીબતના ખડક સાથે અથડાઈને ફસાય ન જાય એ માટે મહાપુરુષોનું જીવન દીવાદંડીરૂપ છે. સાચું છે: પરોપકારાય વિભાતિ સૂર્યઃ । (સૂર્ય પરોપકાર માટે ઊગે છે)

૪

દીવાદંડી

૨. વચનામ્ભમધુરમ्

શ્રીકૃષ્ણના અણુ અણુમાં મધુરતા વ્યાપેવી છે. પણ ‘મધુગાઢકમ्’ માં વર્ણવેલી અનેક મધુરતામાંથી અહીં આપણે માત્ર ‘વચનમ્ મધુરમ्’ એટલે વાઇની મધુરતાનો જ વિચાર કરીશું.

યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ જાણતા હતા કે મધુર વાણી દુશ્મનને પણ ભિત્ર બનાવે છે, જ્યારે કડવી વાણી ભિત્રને પણ દુશ્મન બનાવી દે છે. માટે જ તો શક્ય હોય તો મહાભારતનો સંગ્રહ અટકાવવા એમણે મીઠી વાણીથી, કટુભાણી દુર્યોધનને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. પણ એણે શ્રીકૃષ્ણની સલાહને અવગણી. સાપ દૂધ પીએ તો ય ઝેર જ ઓકે!

કબીરજી પણ કહે છે :

એસી બાની બોલિયે મનકા આપા ખોય,
ઔરનકો શિતલ કરે, આપ હી શિતલ હોય.

મીઠી વાણી સાંભળનાર અને બોલનાર બંનેને શાંતિ આપે છે. જ્યારે કટુવાણી ઝગડા, કંકાસ અને ઉદ્ધેગ કરવી વૈચાન્દ્ય પ્રગતાવે છે.

અથી બોલનાર અને સાંભળનાર, બંનેનું બી.પી. વધી જાય છે. આમ કટુવાણી સૌ માટે અહિતકર છે. મીઠી વાણીથી કશું જ આપ્યા વિના માણસ ઘણું મેળવે છે. કવિઓએ મીઠી વાણીનો મહિમા ખૂબ ગાયો છે.

કોયલ નવ દે કોઈને, હરે ન કોનું કાગ;
કોયલ મીઠી વાણી થકી, સૌનો પામે અનુરાગ.

મીઠા ટહુકા સિવાય કોયલ કોઈને કશું જ આપતી નથી, વળી કર્કશ અવાજ કાગડો કોઈનું કશું લઈ લેતો પણ નથી, છતાં મીઠી વાણીને કારણે કોયલ સૌને પ્રિય છે, જ્યારે કાગડાની બધાં અવગણાના કરે છે. માટે જ પંડિતોએ સત્ય બ્રુયાત્ ની સાથે પ્રિય બ્રુયાત્ એમ પણ કહું છે. સત્ય પણ અપ્રિય રીતે નહિ બોલવું જોઈએ.

વળી, મિષ્ટભાષી માણસે મિતભાષી પણ હોવું ધારે. નહિ તો બહુ બોલવામાં કદાચ અજાણતાં પણ કટુતા આવી જાય. માટે જ કવિએ કહું છે :

પોપટ કોયલ બોલ, થોડો પણ લાગે ભલો,
વૃથા ગુમાવે તોલ, બહુ બોલીને દેડકાં.

દેડકાં સતત ‘ડાઉં...ડાઉં’ કરી બીજાને અકળાવે છે ને પોતાની કિમેત બગાડે છે, જ્યારે પોપટ કે કોયલ થોડું પણ મીઠું બોલી સૌને પ્રિય બની રહે છે.

આપણી જીભમાં અમૃત છે અને ઝેર પણ છે. મીઠું બોલનારની જીભ મિત્રો વધારે છે, જ્યારે ઝેર ઓકતી જીભ અકારણ દુશ્મનો ઉભા કરે છે. માટે જ આપણાં ગામઠી ભજનિકો પણ ગાય છે.: ‘લૂલીને વશ રાખો, ભાઈ લૂલીને વશ રાખો.’ લૂલી એટલે જીભને કાબુમાં રાખી બોલે તે જગતને જવી શકે. ‘વનો વેરીને પણ વશ કરે’ એમ કહું છે તે આ અર્થમાં જ. વનો એટલે વિવેક દુશ્મનને પણ વશ કરી શકે છે. વિવેકીની

વાણી મીઠી જ હોય ને? માટે જ તો સંસ્કૃતમાં કહું છે :

અવિવેક: પરમ આપદાં પદમ् । અવિવેકી માણસ કારણ વિના આઝન નોતરે છે. રામના દૂત હુનુમાનજીની સાથે અવિવેક કરનાર અભિમાની ચવાણે એની સોનાની લંકાને પણ ભડભડ બળાવી. ચમભકતનું પૂછું તો ન બધ્યું, ઉલદું કટુભાષી ચવાણની લંકા બળીને ભસ્મ થઈ ગઈ! કદુ શબ્દો તો તીરનું કામ કરે છે. કવિ ગાય છે : ‘શબ્દોનાં બાળ વાગ્યાં, આરપાર દિલમાં.’ ધનુષથી ધૂટેલું બાણ તો માણસના દિલ એટલે શરીરમાં વાગે, પણ કદુ શબ્દોનું જેરી બાણ તો માણસના દિલને- એના હદ્યને ઘાયલ કરી હ્યામચાવી નાખે!

રાજમહેલમાં પાણી ભરેલા વિશાળ હોજને જમીન માની તેની પર ચાલવા જતાં, દુર્યોધન પાણીમાં પડ્યો, ત્યારે ઉપર ઝરખામાં ઉભેલી દ્રૌપદીએ મજાકી હાસ્ય સાથે કહું : ‘ાંધળીના આંધળા જ હોય!’ બસ, દ્રૌપદીની આ કટુવાણીએ જ દુર્યોધનની દુષ્ટતાને વકરાવી ને પરિણામે દ્રૌપદી વસ્ત્રાહરણ થયું ને પરિણામે મહાભારતનું મહા વિનાશક યુદ્ધ થયું! કાશ દ્રૌપદીએ દુર્યોધનને એવો ટોણો ન માર્યો હોત તો કદાચ મહાભારતનો સંગ્રામ ટાળી શકાયો હોત. માટે જ પોતાના જાણીતા ભજન ‘વૈષ્ણવજન’ માં સજજન માણસનાં અનેક લક્ષણો વર્ણવતાં નરસિંહ મહેતા કહે છે : ‘નિંદા ન કરે કેની રે’. સાચો વૈષ્ણવજન કોઈની નિંદા કરતો નથી, કારણ કે નિંદામાં વાણીની કટુતા જ હોય ને? માટે જ તો -

‘વાય કાય મન નિર્મલ રાખે, ધન ધન જનની તેની રે.’

૩. શોખચલ્લીની શોઠાઈ

એક બહુ જૂની વાત છે, પણ સાંભળવા જેવી છે. એક માણસ સ્વભાવનો થોડો તરંગી હતો. આમ તો લેખકો-કવિઓ પણ થોડા તરંગી તો હોય છે જ. પણ એમને તરંગી કહેવા કરતાં કલ્યનાશીલ કહેવા જોઈએ. કોઈપણ નવી વસ્તુનું સર્જન પહેલાં માણસની કલ્યનામાં થતું હોય છે. ઘર બાંધતાં પહેલાં આર્કિટેક્ટ પાસે એનું ખાનીંગ કરવીએ છીએ એ પણ કલ્યનાની જ નિપજ છે ને? પણ પછી એ કલ્યનાના બંગલાના નકશા પ્રમાણે જ એક નવી, સરસ, સગવડસભર ઈમારતનું કે બિલ્ડિંગનું સર્જન થાય છે. લેખક કાલ્યનિક જગત ઉભું કરીને જ તો આખી પ્રસંગોસભર, જીવનના ચઢાવ-ઉિતારને આલેખતી એક નવલકથાના સર્જન દ્વારા વાંચકો સમક્ષ એક તદ્દન નવી દુનિયાનું સર્જન કરે છે. કલ્યનાનું મહત્વ જીવનમાં ઓછું નથી. “યહ મસ્ત ઘરા મેરી ચાદર હૈ, યહ ઘરતી મેરા બિસ્તર હૈ.” અમ ગાતા કવિની કલ્યનાની ઊંચાઈ વિષે શું કહેશો? ખરેખર તો કલ્યના જ નવ સર્જનનો પાયો છે. પણ અહીં

આપણો નિસબત હવાઈ કિલ્લા બાંધનાર તરંગી માણસ સાથે છે. આવા વ્યર્થ કલ્યનાઓમાં રાચનાર માણસ ‘શોખચલ્લી’ કહેવાય છે.

તો આપણો શોખચલ્લી બેકાર માણસ હતો. રખડતો ફરે ને જે મળે તે નાની મોટી મજૂરી કરી પેટ ભરે. માબાપ વગરના એ બેકાર યુવાનને કન્યા ય કોણ આપે? પણ એ નવરો બેઠો હોય ત્યારે મોટા મોટા હવાઈ કિલ્લા બાંધે. કિલ્લા જમીન પર જરૂર બંધાય, પણ હવામાં બાંધેલા કિલ્લા તો પવનના એક ઝોકે જ જમીનદેસ્ત થઈ જાય!! છતાં ધૂની માણસોની ય એક દુનિયા હોય છે! પોતાની આવી જૂઠી દુનિયામાં રાચનાચ ધૂની લોકો ય જગતમાં ઓછા નથી. સૌ પોતપોતાની રીતે જીવે. છાણના કીડાને છાણમાં ય આનંદ આવે. બીજાને ભલે એ ગંધાતું લાગે.

આપણો બેકાર શોખચલ્લી એક દિવસ એક દુકાનને ઓટલે માંખો ઉડાડતો બેઠો હતો, ત્યારે એક ધોતિયું જબ્બો પહેરેલા તાલવાળા આધેડ સજજાન એની પાસે આવ્યા ને પૂછ્યું : ‘ભાઈ, કામે આવવું છે?’

‘હા, બોલોને શેઠ, શું કામ છે?’ ઝટ ઉભા થઈ જતાં શોખચલ્લીને પૂછ્યું. મજૂરી મળે તો એ ક્યારે ય ના નહોતો પાડતો. શેઠ કહ્યું : ‘જો ભાઈ, આ દૂકાનમાંથી મેં પેલો ધીનો ઘાડવો વેચાતો લીધો છે, તે અહીંથી ત્રણ માઈલ દૂર મારે ગામ પેથાપુર પહોંચાડવાનો છે. જૂના વખતમાં માટીના ઘાડવામાં ધી ભરતા. શેઠ મજૂરી નક્કી કરી શોખચલ્લીને માથે ધીનો ઘાડવો ચઢાવ્યો ને પેથાપુર ભણી ચાલવા કહ્યું: પોતે થોડું કામ પતાવી આવે છે કહી શોખચલ્લીને વિદ્યા કર્યો. ઘાડવો માથે મૂકી શોખચલ્લી પેથાપુરને મારગ ચાલ્યો. પછી રસ્તે એકલો પડ્યો ત્યારે શોખચલ્લી પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે તરંગે ચઢ્યો :

‘શેઠ આજે મજૂરીના પાંચ રૂપિયા આપશે.... એ પાંચ રૂપિયામાંથી ચાર રૂપિયાની હું ત્રણ મરધી ખરીદીશ... એ મરધીઓ થોડા દિવસમાં

દીવાદાંડી

દંડાં મૂકશે.... હું રોજ એ તાજાં દંડાં વેચી પૈસા ભેગા કરીશ... પછી એ પૈસાની હું એક ગાય ખરીદીશ... એ ગાયનું દૂધ વેચીને પૈસા ભેગા કરીશ.... વળી એ ગાયનાં વાદરડાં વેચીને પણ પૈસા ભેગા કરીશ. એ બધા પૈસામાંથી હું એક દુકાન ખરીદીશ... પછી હું શેઠ થઈ દુકાનમાં ઊંચા-આસને ગાઢી તકીયે બેસીશ.... દુકાન સરસ ચાલશે.... ઘરાકી જોઈ હું ચાળ ચાળ થઈ જઈશ.... લોકો મને શેઠ કહેશે... પછી હું લગન કરીશ.... મારે બાળકો થશે..... થોડા વરસો પછી હું દુકાને ઊંચા આસન પર બેઠો હોઈશ ત્યારે મારો દીકરો મને દુકાન પર બોલાવવા આવશે ને કહેશે : ‘બાપા, ખાવા ચાલો....’ હું માથું હલાવી ‘ના’ કહીશ...!’ પણ ‘માથું હલાવી ના કહીશ’ એમ વિચારતાં વિચારતાં શેખચલ્લી એ ખરેખર ‘ના’ કહી પોતાનું માથું જોરથી હલાવ્યું ! અને....? અને હાય...રે, એના માથા પરથી ધીનો ઘાડવો ઘડામ્ય દઈને નીચે પડી ગયો...! એ પથ્થર સાથે અથડાયો ને ફૂટી ગયો.... બધું ધી ઢળી ગયું...! શેખચલ્લી માથે હાથ દઈને કપાળ ફૂટતો હતાશ થઈ બેસી પડ્યો.

પાછળ થોડા પર શેઠ આવ્યા. તેમણે આ જોયું ને પોતાના નુકસાનથી ગુર્સે થઈ બોલ્યાં : ‘મૂરખ, તેં મારો પ્રસંગ બગાડ્યો.’ ત્યારે નિયશાની ઊરી ગત્તમાંથી બોલતો હોય એમ શેખચલ્લીએ કહ્યું : ‘શેઠ, તમારો તો પ્રસંગ બગાડ્યો, પણ મારો તો બનેલો, બનાવેલો ને મહેનતપૂર્વક વસાવેલો સુખનો સંસાર બગાડી ગયો તેનું શું?’ આ મૂરખ માણસને ઠપકો દઈ શેઠ નિઃસાસો નાખી બીજે દિવસે નવું ધી લાવવાનું નક્કી કરી ખાલી હાથે ઘેર ગયા. પછી શેખચલ્લી ય પોતાના ભાગ્યને કોસતો ખાલી હાથે પાછો પોતાને ગામ જ ગયો હશે ને?

હવાઈ કિલ્વા બાંધનારનો અંત આવો જ હોય. શેખચલ્લીની શેઠાઈ કેટલું ટકે? આપણી કલ્યનાશીલતાના પગ પણ વાસ્તવિકતાની

૧૦

ધરતી પર જ હોવા ઘટે. ખેતરમાં કેટલું પાકશે એની કલ્યના થઈ શકે. અંદાજ લગાવી શકાય, પણ બી ધરતીમાં ઓર્યું છે, માટે જ અનાં સારાં ફળ મળશે. કારણ કે ધરતી વાસ્તવિકતા છે, કોરી કલ્યના નથી. પાંખોવાળી પરી કે ઉડન ખટોલા અથવા ઉડતો લાકડાનો ઘોડો બાળવાર્તામાં જ શોભે, કારણ કે બાળકોની કલ્યનાશક્તિને ઉતેજ અને વિચારતો કરવાની જરૂર છે. કુતૂહલ કે વિસ્મયમાં જ બાળકોના જીવનનો સાચો આનંદ છે. પણ યુવાનો, આધેડ કે વૃધ્યોએ ધરા પર પગ ચાખી અનુભવના ભાથા સાથે સમજાને તો પગલું મૂકવું : સમજ વિચારીને, સાચસારના વિવેક સાથે ડગ ભરવાં પડે છે.’

આળસુ કે તરંગી માણસો હડીકતમાં કશું જ પ્રામ કરતા નથી. થોડા જેવી ગતિ પ્રામ કરવા આપણે મોટર કે રેલગાડી બનાવી. પશુને પાણીમાં તરતું જોઈ આપણે તરવા માટે હોરી બનાવી. પંખીને આકાશમાં ઉડતું જોઈ એચેલેન બનાવ્યું...! આ બધી કલ્યનાઓએ વાસ્તવિક રૂપ લીધું, કારણ કે એની પ્રાપ્તિ માટે માણસે ક્રમશા: ધીરજપૂર્વક, બુધ્યપૂર્વક વર્ષો સુધી પ્રયત્નો કર્યા છે. સિદ્ધિ પ્રયત્નથી જ મળે, માત્ર કોરી કે મોટી કલ્યનાઓથી નહિ. કલ્યનાઓમાં ચચતા-કવિઓ અને લેખકો પણ વ્યવહાર જગતના જીવ બનીને જ લખી શકે, ને એ રીતે જ લખે છે. પાંચ રૂપિયાની કમાણી કરતા પહેલાં તો ધમધોકાર ધંધો કરતી પેઢીના માલિક બની ગાઢી તકિયે બેસી જનાર શેઠની દશા, શેખચલ્લીની માફક ખાલી હાથે ઘેર પાછા ફરનાર જેવી જ થાય.

તમારું વિચારોના અશ્વના તમે માલિક બની તે પર સવારી કરો અને લગામ તમારું હાથમાં ચાખો; વિચારોને તમારું પર સવાર થવા દેશો નહિ.

ગમે તેવા તેજ તોખારને પણ સારો સવાર લગામ હાથમાં ચાખો

દીવાદાંડી

દીવાદાંડી

૧૧

પોતાની આવડતથી એને વશમાં રાખી જ્યાં ઈચ્છે ત્યાં લઈ જાય છે.
આપડા વિચાર કે કલ્પનારૂપી અશ્વને પણ આપણે બુધ્યિની લગામથી
વશમાં રાખી આપણું ધાર્યું પરિણામ મેળવી શકીએ છીએ. માટે સારુ
સવાર બનો, શેખચલ્લી નહિ. હિમાલય પર ચઢવું હોય તો પહેલાં
પાવાગઢ કે આબુ પર તો ચઢી આવો.

૧૨

દીવાદાંડી

૪. ફાવે ત્યાં એને હંકારી તું જ...!

નરસિંહ મહેતા ભગવાનના પરમ ભક્ત હતા. શ્રીકૃષ્ણમાં એમને
એવી દૃઢ શ્રદ્ધા હતી કે સંસારી હોવા છતાં એ વિરક્ત જીવન જીવતા
હતા. એમના જીવનના તો અનેક નોંધપાત્ર પ્રસંગો છે, પણ આજે આપણે
એક જ પ્રસંગ વિષે વિચારીશું.

એમનો પુત્ર ભર યુવાન વયે ગુજરી ગયો. કેવો આધાતજનક
બનાવ! પોતાની હયાતિમાં જ પુત્રનું ગુજરવું એ કોઈપણ માતા-પિતા
માટે ખૂબ જ હઠયવિદ્યારક ઘટના છે. આવા એક પ્રસંગને (બીજા સંદર્ભમાં)
કવિ શ્રી બાલમુકુન્દ દવે આ પંક્તિઓમાં પ્રત્યક્ષ કરે છે.:

જ્યાં દેવોના પરમ વર શો પુત્ર પામ્યાં પનોતો,
ને જ્યાંથી રે કઠણ હદ્યે અનિને અંક સૌંઘ્યો!

વહાલસોયા પુત્રને સ્વહસ્તે અનિના ખોળામાં સુવાડવો એથી
વધુ મોટો આધાત માણસના જીવનમાં બીજો કયો હોઈ શકે? પણ
સંસારમાં કદાચ ફૂલ કરતાં કાંટા વધુ હશે. માટે જ તો ઈશ્વરેચ્છા બલિયસી

દીવાદાંડી

૧૩

નું આશાસન લઈ ડાખા લોકો ઘા જર્વી લે છે ને ધીરે ધીરે એ ઘા રૂજાય પણ છે. “દુઃખનું ઓસડ દહાડા.”

પણ નરસિંહ મહેતાને તો હજ્ય મોટો આધાત મળવાનો હતો. ભક્તોની કસોટી કરવામાં ભગવાનને કેમ મજા આવતી હશે? થોડા સમય પછી નરસિંહ મહેતાનાં પત્ની પણ સ્વર્ગ સિધાવ્યા! યુવાન પુત્ર ગયો, જીવનસંગિની પત્ની ગઈ, પુત્રી કુંવરબાઈ સાસરે...! નરસિંહ મહેતા સંસારમાં એકલા પડ્યા, માળો પિંખાઈ ગયો! ભલે સાઈ સિત્તેર વર્ષ હોય, પણ ઉત્તરાવસ્થામાં પત્નીની વિદ્યા એ નાનું દુઃખ નથી. જેનો હાથ જાલી ચાલતાં શિખવ્યું, એ સંતાનો તમારી વૃદ્ધાવસ્થામાં કદાચ તમને મંદિરે લઈ જવા ય તૈયાર નથી હોતાં! તો પછી ફૂલડે વધાવી કુમકુમ પગલે જેનું ઘરમાં તમે સ્વાગત કર્યું હતું એ પુત્રવધુને તો શી પડી હોય તમારી? (જો કે આ સર્વ સામાન્ય નિયમ નથી. સાચું પુત્રો ને સારી પુત્રવધુઓ નથી હોતી એમ પણ નહિ. સંસ્કાર મોટી વાત છે. સંસારમાં સાચું અપવાદો પણ હોય જ છે.) વળી બધાં સંતાનો ને સ્વજનો સારાં હોય તો ય ધર્મપત્નીના ગયાની ખોટ થોડી જ પુરાય? અર્ધાગિની જતાં તો માણસનું અરદું અંગ જતું રહ્યું કહેવાય. પછી તો જીવન લક્ષ્યાગ્રસ્ત જ ગણાય ને? કવિશ્રી સુંદરજી બેઠાઈએ પત્નીના અવસાન પછી પોતે કેવા તેજહીન થઈ ગયા એ વાત નીચે કાચ્ય પંક્તિઓમાં સરસ રીતે કહી છે. કવિ સ્વર્ગસ્થ પત્નીને કહે છે કે તાચ ગયા પછી -

ચાંદનીનષ્ટ હું ચંદ્ર, નષ્ટગંધ ગુલાબ હું;
મંજરીભષ્ટ હું આમ્ર, હતપ્રમચ સરોવરું!

તેજ વિનાનો ચંદ્ર, સુગંધ વગરનું ગુલાબ, માર વિનાનો આંબો કે કમળ વિનાનું જેવું સરોવર તેવો પત્ની વિનાનો પાતિ આ સંસારમાં તેજહીન બની જીવે છે!

દીવાદાંડી

૧૪

પણ આપણે વાત નરસિંહ મહેતાની કરતા હતા. યુવાન પુત્ર અને સુખ દુઃખની સાથી (- દુઃખની સાથી જ કહો ને, નરસિંહ મહેતાએ બિચારાએ કયું દુન્યવી સુખ ભોગવ્યું હતું?) એવી ધર્મપત્ની બંને ગયાં ત્યારે માથે હાથ દઈ ચેવાને બદલે આ ભક્ત હદ્યે ગાયું : ‘ભલું થયું ભાંગી જંજાળ, સુખે ભજશું શ્રી ગોપાળ!’ કેવું અદ્ભૂત ભક્ત હદ્ય! કેવો અનહદ પ્રભુ પ્રેમ અને કેવી અસામાન્ય પ્રભુનિષ્ઠા! નરસિંહમહેતા જેવો મોટા ગજાનો ભક્ત જ આમ ગાઈ શકે અને એ જ સંસારથી આટલો બધો નિઃસ્પૂહ રહી ભગવાનને સાચા અર્થમાં ભજ શકે. આવા ભક્તને એમની નાગરી નાતે ઓછાં કષ્ટ નથી દીધાં!

જો કે એનો અર્થ એ નહિ કે નરસિંહ મહેતા નિષ્કર પિતા કે હદ્યહીન પતિ હતા, એ પ્રેમાળ જ હતા પણ એમના જેવા જ્ઞાની ભક્તની વાત તો નિચળી છે. એ તો તત્ત્વજ્ઞાનની ભાષામાં એમ જ કહે છે કે - ‘જે સમે જે ગમે જગત ગુરુદેવ જગદીશને, તેહ તણો ખરખરો ઝોક કરવો!’ આવું ભારે જ્ઞાન-વસાણું પચાવવા જોરદાર પાચન શક્તિ જોઈએ. નબળાં નરનારીનું એ કામ નહિ. પણ જ્ઞાની ભક્ત નરસિંહ મહેતા સમજતા હતા કે આ સંસારમાં આપણે ખોટા ‘અહમ્’થી કર્તૃત્વની જવાબદ્ધરી માથે લઈ દોષ વહોરીએ છીએ. બાકી, આપણે તો ગાડા નીચેના ફૂતશ્ય જેવા છીએ. કરું ય કરતા નથી, છતાં બધું જ કરતા હોવાનો ગર્વ અનુભવીએ છીએ :

હું કરું હું કરું એજ અજ્જાનતા,
શક્તનો ભાર જેમ શાન તાણે !
ન પ્રહૃષ્ટેત્રિયં પ્રાપ્ય નોદ્વિજેત્પ્રાય ચાપ્રિયમ् ।
સ્થિરબુદ્ધિરસમૂઠો બ્રહ્મ વિબ્રહ્યણ સ્થિત : ।
કર્મ સન્યાસ યોગ (અધ્યાય-૫)માં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે :

દીવાદાંડી

૧૫

‘સ્થિર બુદ્ધિવાળો, મોહરચેત અને બ્રહ્મમાં રહેલો બ્રહ્મજ્ઞાની, પ્રિય પામી હર્ષ પામતો નથી અને અપ્રિય પામી ઉદ્ઘેગ પામતો નથી.’

ગીતાનું આ બ્રહ્મજ્ઞાન-પ્રિય પામી હર્ષ ન કરવો અને અપ્રિય પામી દુઃખ નહિ કરવું - નરસિંહ મહેતાએ બરાબર પચાબ્યું હતું. માટે જ સંસારના કાતિલ ધા પણ એ હળવેથી જીવી ગયા ને સંસારમાં રહેવા છતાં સાચા બ્રહ્મજ્ઞાનીની જેમ સન્યસ્ત જીવન જીવી ગયા.

શ્રી રમણભાઈ નિલકંઠ પણ એમના એક નાટકના પાત્ર પાસે કહેવડાવે છે :

‘પ્રભુથી જ સહુ કંઈ થાય છે, અમથી થાય ન કંઈ;
રાઈના પર્વત કરે, પર્વત રાઈની માંઠી.’

અને આવા જ આત્મજ્ઞાનની પળોમાં ભક્ત હદ્ય ભગવાનને વિનવતાં કહે છે :

‘મારી નાવ તમારે હાથ, હરી સંભાળજો રે!’

માટે જ તો સાચો ભક્તહદ્યી-સંસારી પ્રભુ પાસે ઊભો રહી, બે હાથ જોડી પ્રાર્થી રહે છે :

‘દીનાનાથ દયાળુ નટવર, હાથ માચે મૂકશો મા.’

આપણાને વિશ્વાસ હોય તો ભગવાન તો બહુ રૂપદ્વાર્પૂર્વક ગીતામાં (અધ્યાય ૧૮, મોક્ષ સંન્યાસ યોગમાં) કહે છે :

સર્વધર્માન્યરિત્યજ્ય મામેકં શરણ બ્રજ।

અહં ત્વાં સર્વ પાપેભ્યો મોક્ષયિક્ષયામિ મા શુચઃ ॥૬૬॥

(સર્વ ધર્મો છોડી તું માચ એકને શરણો આવ, હું તને સર્વ પાપોથી છોડાવીશ, તું શોક ન કર.) આ ગીતાજ્ઞાન તપ વિનાની કે અભક્ત વ્યક્તિઓ માટે નથી. ભક્તિ ને તપ હોય તો જ ગીતા-જ્ઞાન

૧૬

પચે. બાકી, ‘વગર વંશીને વમન કરાવે, વેદ વાણી ઉચરે.’ માંદા માણસને મોહનથાળ પચે?

ભક્તમાં તો સમર્પણ ભાવ હોવો જોઈએ. અને ભગવાનમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ. ચાણાએ પોતાને મારી નાખવા માટે હળાહળ ઝેરના ઘાલા મોકલ્યા હતા એમ જાણવા છતાં કૃષ્ણાર્પણ થયેલાં મીરાં ઝેરનો ઘાલો પી ગયાં! ‘અમૃત જાણી મીરાં પી ગયાં, જેને સહાય શ્રી વિશ્વનો નાથ.’ મીરાંની ભક્તિ કાંઈ તંબુરો કે મંજુરાં વગાડવામાં નહોતી સમાઈ. ભક્તહદ્યની કેવી ગજબની શ્રદ્ધા ને કેવો અજબનો આત્મસમર્પણ ભાવ! તમેવ શરણૈ ગચ્છ સર્વ ભાવેન ભારતે । (હે અર્જુન, સર્વ ભાવથી તે પરમેશ્વરને જ શરણો જા) એ (અદારમાં અધ્યાયની) કૃષ્ણજ્ઞા મીરાંએ કદમ્ય વાંચી તો નહિ હોય, છતાં પૂર્ણપણે આચરી બતાવી! મીરાં એટલે મીરાં!

નરસિંહ અને મીરાંનો આ સમર્પણ ભાવ આધુનિક કવિઓએ પણ જીલ્યો છે ને ગાયો છે. કવિ શ્રી હરકિશન જોખી એક મુક્તકમાં કહે છે :

હલેસાં મેં હોડીમાં ખોડી દીધાં છે,
અને હાથ માલિક, મેં જોડી દીધાં છે,
કહું શું, નશાથી ય આગળ ગયો દું,
સુચલય મેં રસ્તામાં છોડી દીધાં છે!

વાંચીને બાજુ પર મૂકી દેવા જેવું નહિ, પણ બહુ વિચારપૂર્વક સમજવાનો પ્રયત્ન કરવા જેવું આ અમૂલ્ય મોતી જેવું મુક્તક છે. જર્ય સમજીએ :

કવિએ (જીવનરૂપી) નૈયાને ચલાવવાના પ્રયત્નો સંપૂર્ણપણે છોડી દીધાં છે. જુઓને, હલેસાંને જ તો હોડીમાં ખોડી (ખોસી) દઈને એ

દીવાદાંડી

દીવાદાંડી

૧૭

ગુન્મા છે, એટલે હલેસાં માર્યાં વગર હોડી ચાલે શી રીતે? કેમ એમ કર્યુ કવિએ? કવિ કહે છે : ‘ભગવાનને હાથ મેં જોડી દીધા!’ અહીં પણ પેલો સમર્પણનો ભાવ જ આવ્યો ને? ‘મારી નાવ તમારે હાથ હરિ સંભાળજો રે.’ - આ જ પ્રાર્થના આ કવિએ પણ કરી. જીવન - નૈયા ચલાવવાની જવાબદારી પ્રભુ જેવા સાચા ખેવૈયાને સૌંપી દીધા પછી ચિંતા શું કરવાની? એ તારે તો તરવાનું ને ડૂબાડે તો ડૂબવાનું. ભગવાનમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધાપૂર્વકનું આત્મ-સમર્પણ એ પણ ‘નવધા ભક્તિ’નો એક પ્રકાર છે. આપણા આ કવિએ શરાબ અને સુરલય પણ રસ્તામાં હોડી દીધાં છે. કારણ કવિ કહે છે : ‘નશાથી ય આગળ ગયો છું.’ ભક્તિ અને શ્રદ્ધાના નશાનો કેફ હોય પછી દુન્યવી નશા જખ મારે! ભક્તિના ને શ્રદ્ધાના આવા કેફમાં જ તો નરસૈયો આખી નાગરી નાતને પડકારીને કહે છે :

‘અવા રે અમે અવા, તમે કહો છો વળી તેવા;
ભક્તિ કરતાં જો ભર્ષ કહેશો તો કરશું દામોદરની સેવા.’

આવા જ ભાવને સચોટ રીતે રજુ કરતું આપણા એક મૂર્ધન્ય કવિ શ્રી સુન્દરમૂનું નીચેનું મુક્તક તો આપણા હૈયાની પ્રાર્થના-પોથીમાં મોટા અક્ષરે લખીને સાચવી ચખવા જેવું છે :

ઘાટે બંધાણી મારી હોડી વણોડી જા,
સાગરની સેરે ઉતારી તું જા;
મનજા માલિક તારી મોજના હલેસે
ફાવે ત્યાં અને હંકારી તું જા!

અહીં પણ કવિ ભગવાનને પ્રાર્થે છે કે ‘હે પ્રભુ, મારી ઘાટે બાંધેલી (જડતા પ્રામ કરેલી) જીવન - નૈયાને તું હંકારી અને આ (ભવ) સાગરની પાર લઈ જા.’ અહીં કવિની અપાર ઈશ્વર- શ્રદ્ધા વ્યક્ત થાય છે. પણ અંતિમ પંક્તિઓમાં તો કવિ આત્મસમર્પણ અને આત્મશ્રદ્ધાના

દીવાદાંડી

૧૮

શિખર પરથી પ્રભુને કોચો ચેક આપતાં કહે છે : ‘મનજા માલિક તારી મોજના હલેસે, ફાવે ત્યાં અને હંકારી તું જા!’

એક ડાળી પરથી બીજી ડાળી પર કૂદતી વાંદરીને એનું બચ્ચું કેવી શ્રદ્ધાથી છાતીએ વળગી રહે છે! આ જ છે “ફાવે ત્યાં અને હંકારી તું જા” ની અદ્ભૂત શ્રદ્ધા ! ભારે ડ્રામણા કે કટોકટીભર્યા સંજોગોમાં ય એક નાનું બાળક કેવી શ્રદ્ધાપૂર્વક માતાના ખોળામાં લપાઈ જાય છે! ‘મા કદી એનું અહિત નહિ જ થવા દે’ એવી વણ બોલી અતૂટ શ્રદ્ધા એના હૈયામાં છે. શ્રદ્ધાપૂર્વક એ પણ જાણે માતાને કહે છે : ‘ફાવે ત્યાં અને હંકારી તું જા.’ ભગવાનને પ્રામ કરવા માટે આવો સમર્પણ ભાવ જોઈએ, આવી અનન્ય શ્રદ્ધા જોઈએ. ‘શ્રદ્ધાનું સિંચન થતાં પાખાણે પણ પ્રભુ વસે’ એમ ક્યારેક મેં મુક્તક લખેલું એ આ જ અર્થમાં.

બધા ભક્ત હદ્યના ઉદ્ગાર જુદા, પણ અર્થ તો એક જ : પ્રભુમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા ને સંપૂર્ણ સમર્પણ : ‘ફાવે ત્યાં અને હંકારી તું જા’નો વિશ્વાસ ક્યારેય ખોટો નહિ પડે. પણ સદેહે સ્વર્ગ તો નરસિંહ મહેતા જેવા મહાન ભક્તને જ જોવાનું મળે ને? શ્રદ્ધા અને સમર્પણ ભાવ હોય તો સ્વર્ગ મળે જ મળે.

પ. પતંગોત્સવ

ત્યૌહારેની આપણા દેશમાં ભરમાર છે. દરેક ત્યૌહારની ઉજવણીની રીત જુદી ને એના લાભાલાભ અલગ. ઉત્તરચયણ પણ આવો જ એક ત્યૌહાર છે. ૧૪ જાન્યુઆરી એટલે ઉત્તરચયણનો દિવસ. એ દિવસથી ચૂર્યની ગતિ ઉત્તર તરફ થવાની શરૂઆત થાય. તલ અને ગોળ ખાઈ લોકો અજાણતાંય આરોગ્ય પ્રાપ્તિ કરે. પણ અત્રે વૈજ્ઞાનિક કે ભૌગોલિક વાત કરવાનો ઈચ્છા નથી. માત્ર ઉત્તરચયણને દિવસે આકાશમાં ઉડતા પતંગો વિષે જ વાત કરીશું.

પતંગ ઉડાવવાનો ઉત્તરચયણ એક વિશિષ્ટ અવસર છે. કેટલાય દિવસ પહેલાંથી આકાશમાં ઉડતા પતંગો ઉત્તરચયણના આગમનની યાદ અપાવે છે. કાગળનો પતંગ આકાશમાં ઉડાડવો એ ભારતની એક આગવી પ્રણાલિકા છે.

આકાશમાં ઉડતા કાગળના પતંગ પણ વિવિધ જાતના હોય છે. કદ પ્રમાણે એનું નામકરણ થાય છે. ફૂદ કે ટુક્કલથી માંડી અરધીયો,

પોણીયો ને એવા જાતજાતનાં નામ લોકો પતંગને આપે છે. ઉત્તરચયણને દિવસે આકાશમાં ઉડતા પતંગોનું રંગ વૈવિધ પણ આકર્ષક હોય છે. સફેદ, પીળા, ભૂચ, લીલા, લાલ કે કાળા પતંગ હોય છે. રંગની કોઈ મર્યાદા નથી કે કશો છોછ નથી. પતંગ ઉડવાના આધારભૂત દોરની પણ અનેક જાત હોય છે. જાત-જાતના કલરવાળા માંજા પાઈ લોકો દોરને બને એટલો પાક્કો કરે છે કે જેથી પોતાનો પતંગ કપાય ના, એટલું જ નહિ, સામેના પતંગ એ સહેલાઈથી કાપે. પતંગ ચઢાવવા કરતાંય કાપવાનો આનંદ વધારે હોય છે. કોઈનો પતંગ કપાય ત્યાં તો ‘કા...દ્વા...હૈ’ નો ભારે શોર મચી જાય. આખું શહેર ત્યારે ધાબા પર હોય છે. ત્યાં લાઉડ સ્પીકરોનોય કાન ફાંડી નાંખતો શોરબકોર હોય છે.

આ જગતમાં માણસનું જીવન પણ આકાશમાં ઉડતા પતંગો જેવું જ છે ને? ભાતભાતના રંગબેરંગી નાના મોટા પતંગો હોય છે, એમ જગતમાંય અનેક પ્રકારના માણસો હોય છે. ડાઢ્યા ને ગાંડા, શાણા કે ઉછાંછણા, વિદ્ધાન કે અજ્ઞાની, ભાણેલ કે અભજા, પ્રમાણિક કે અશુદ્ધ અશુદ્ધ અપ્રમાણિક, સજ્જન કે ફુર્જન, દ્યાવાન કે નિઝુર, ધાર્મિક કે ધર્માધ્ય. ગણી શકો એટલા સદ્ગુરી ને અવગુરી માણસોનો સમૂહ એટલે માનવ સમાજ. ઉડતી પતંગ ક્યારે ગોથ મારે ને કોની જોડે પેચ કરી બેસે તે કહેવાય નહિ, એમ એક માણસ બીજા માણસ સાથે ક્યારે સકારણ કે અકારણ લડી પડે એ કહેવાય નહિ. મરતાને મદદ કરી જીવાડનાચા દ્યાળું આ જગતમાં છે, તો જીવતાને કપટ કરી મારી નાંખનાચય અહીં ઓછા નથી. આકાશમાં ઉડતા પતંગની જેમ માણસના આયુષ્યનું પણ કશું કહેવાય નહિ. કેટલાક પતંગ ઉડતામાં જ ફાંડી જાય કે કપાઈ જાય, તેમ દુનિયામાં બાળમરણ ઓછાં નથી થતાં. કેટલાક પતંગ ખૂબ ઊંચે આકાશમાં ઉડતા હોય છે, તેમ કેટલાય સામાન્ય માણસો પણ જીવનમાં પ્રગતિ કરી

દીવાદાંડી

૨૧

અમાપ ઊચાઈએ પહોંચે છે. એકબીજાને કાપવા મથતા પતંગો તો માનવ સ્વભાવનું ઉત્તમ ઉદ્ઘરણ છે. સમાજમાં એકબીજાને પછાડવા મથતા લોકોને કારણે જ તો મોટાભાગની અશાંતિ ઊભી થાય છે. અદેખાઈ એ માનવ-સહજ દુર્ગુણ છે, જેનામાં અદેખાઈ કે દેખ ન હોય તે માણસ સંતની કક્ષાનો ગણાય.

“પતંગ તેરી કટ જાયેગી, લૂંટ જાયેગા દોર દોર” - એ ગીતમાં મનુષ્ય જીવનના નાશવંતપણાનો નિર્દેશ કરતાં કવિ કહે છે કે ‘ગમે ત્યારે જીવનનો અંત આવશે અને બધું એકું કરેલું ધન કોણ લુંટી જશે કે ભોગવશે એ કોણ જાણે છે? માટે જ માણસે નીતિથી ચાલવું જોઈએ. ‘ચલી ચલી રે પતંગ મેરી ચલી રે’, કહી બીજા ગીતમાં કવિ પ્રગતિ કરતાં માણસને પ્રતિક બનાવી કહે છે : ‘ચલી આસમાં કે પાર, હોકે દોર પે સવાર, સારી દુનિયા યે દેખકર જલી રે’.- એકની પ્રગતિ એ વિના કારણ પણ બીજા માણસના દેખનું કારણ બને છે એ માનવ સ્વભાવના વિલક્ષણ લક્ષણનું અહીં પ્રતિબિંબ પડે છે! ‘દોર કપાતાં કનકવો જાતો, કોણ કહે એ ક્યાં જાશે?’ માં કવિ દેહ છોડી જતાં આત્મા વિષે ચિંતન કરતાં કહે છે કે ‘આત્માની ગતિનો પાર કોણ પામી શક્યું છે?’ ‘ઉડે પતંગ આકાશમાં, દોર ધારણ ધરા વિષે’ માં કવિ માનવજીવનની પરવશતા સૂચયે છે. ઉડતાં પતંગનો દોર જેના હાથમાં હોય તેના પર જ એના જીવનનો આધાર છે, મનુષ્યના જીવનની બાગડોર પણ કોઈ અગમ તત્ત્વના હાથમાં જ છે. તો વળી વિપરીત સંજોગોને કારણે કેટલાંકનાં જીવન ‘કટી પતંગ’ જેવાં અથડાઈ ફૂટાઈને નાશ પામવા જ જાણે સર્જીયાં ન હોય એવાં હોય છે. પતંગોત્સવ પણ ઉત્તરયણની સાંજે તો વિચારશીલ માણસને આવો જ પદર્થપાઠ શીખવી વિરમે છે.

દીવાદાંડી

૨૨

નાના મોટા, સાર્યા ખોટા બધા જ પતંગ માત્ર થોડા કલાકના જ મહેમાન હોય છે. માણસ પણ સો વર્ષ જીવે તોય અમાપ કાળના પ્રવાહમાં તો એ અતિ અલ્ય સમય જ ગણાય. છેવટે બધું જ પાણીના પરપોટા જેવું ક્ષણભંગુર છે. તો શા માટે લોભ કે લાલચમાં પડી, અનીતિને માર્ગે અનેકને દુઃખી કરી, કહેવાતા સુખ વૈભવમાં રાચી આ અમૂલ્ય માનવ અવતારને વેડશી નાંખવો? થોડું પણ એવું જીવીએ કે જેથી લોકો પાછળ પણ કહે : ‘સાર્યે માણસ હતો.. પ્રમાણિક હતો.. દ્યાળું હતો.. વિદ્ધાન હતો.. સેવાભાવી હતો...!’ નરસિંહ મહેતાના શબ્દોમાં કહીએ તો ‘અએ માણસ હતો કે જેનું દર્શન કરતાંય ઈકોતેર કુલનો ઉધાર થાય!’ ‘ભણે નરસૈયો તેનું દર્શન કરતાં કુલ ઈકોતેર તાર્યા રે.’ આવા મહામાનવ બનવાનું અધરું છે, છતાં અશક્ય નથી.

ક. એક કલાકના કેટલા ડોલર?

અમેરિકામાં રહેતાં ભારતીય કુટુંબોને આપણા દેશની જીવન પદ્ધતિથી તદ્દન જુદા જ પ્રકારનું જીવન ત્યાં જીવનું પડે છે. માણસની જીવન ચીતિ એકદમ બદલાઈ જાય ત્યારે થોડું કઠે તો ખરણ. નવા ચોકિયામાં ગોઠવાવાનું એકદમ સરળ તો ન જ હોય ને? પણ પૈસા માટે જ પરદેશ ગયાં છે, એટલે ગમે તેમ કરી ગોઠવાઈ ગયે જ ઘૂટકો. સાંજ પડે કેટલા ડોલર હાથમાં આવે છે એની જ ગાણતરી એ લોકોને હોય એ સ્વાભાવિક છે. ત્યાં ગયા પછી પૈસો જ જીવનમંત્ર બની જાય. સંસારના સુખ-દુઃખ, વેર-ભાવ, સંબંધ-વિચ્છેદ બધું જ પૈસાને માધ્યમ ચખીને ગણાય છે. ત્યાં માણસ કદાચ ધીરે ધીરે લાગણીશૂન્ય યંત્ર બનવાની દિશામાં ગતિ કરતો હશે? એ કંઈ ભારત દેશ નથી કે ચાન્તે બે ઘડી ઓટલે બેસી સુખ-દુઃખની વાત સમભાવથી થાય કે આંબાના ઝડ નીચે બેસી કોયલના કલશોર વચ્ચે વસંતના ગીત ગવાય! ત્યાં તો કેવું જીવ્યા એ ના જોવાય, કેટલું કમાયા એ ગણાય.

એવા એક ભારતીય અમેરિકનનો અનુભવ-પ્રસંગ વાંચેલો તે કંઈક આવો હતો :

દસ વર્ષની ડોલીએ પિતાને ચાત્રે પૂછ્યું : ‘તેડી, તમને એક કલાકના કેટલા ડોલર મહેનતાણું મળે?’ અમેરિકામાં કરેલા કામના કલાક પ્રમાણે વેતન મળે, એટલે અહીંના જેવી કામચોરી ત્યાં ના ચાલે. જેટલું કામ એટલાં ધમ. ડોલીએ માગેલા પાંચ ડોલર પખાએ ન આપ્યા એટલે એણે પખાને પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો.

તેડી બિચારું થાકી-કંટાળીને આવેલા તે દીકરી સાથે વાત કરવાના મુશ્કેલીની હોય? (આજે જ નહિએ, ચેજ જ આ દશા હતી.) થાકેલો માણસ જટ ગુરુસે થઈ જાય. એટલે વારંવાર પૂછ્યતી દીકરીને એમણે જરૂર કડકાઈથી દીકરીને કહી દીધું :

‘તારે શી પંચાત? તું તારું ભાશવાનું કામ કર ને છાની-માની.’

છતાં દીકરીએ આગછ ચાલુ ચાખ્યો. એટલે તેડીએ એને ધમકાવી કાઢતાં કહ્યું : ‘કલાકના દસ ડોલર... હવે છાલ છોડીશ મારો?’

પણ થાકેલા તેડી ‘Oh, Stop it, stop it.’ કહેતા કહેતા પોતાની રૂમમાં સૂવા ગયા. મભ્મા કદાચ જોખ પર હશે!

પણ સૂતેલા તેડીને ઉંઘ ન આવી. ‘દીકરીને પાંચ ડોલર ન આપ્યા એને ઉલટું એને ધમકાવી નાખી.. બિચારીને પૈસાની જરૂર હશે... કોઈ દા’ડો પૈસા માગતી નથી.’ એમ વિચારી એ ઉઠ્યા. છેવટે તો એ ભારતીય પિતા હતા ને? વિદેશમાં બસતે હૈ ‘ફિર ભી દિલ હૈ હિન્દુસ્તાની! પિતા દીકરીની રૂમમાં ગયા ને ધીરેથી બોલ્યા : ‘બેટા... ડોલી... ઉંઘી ગઈ?’

‘ના તેડી’, કહેતી ડોલી બેઠી થઈ, ‘કેમ આવ્યા તેડી? ઉંઘ નથી આવતી?’

‘બેટા તારે પાંચ ડોલર જોઈતા હતા ને?’ પ્રેમથી દીકરીને માથે હાથ ફેરવતા પિતા બોલ્યા : ‘લે આ પાંચ ડોલર.. વધારે જોઈએ છે?’

‘ના ડેડી’, ખુશ થતી દીકરી બોલી : ‘પુરતા છે.. મારી પાસે આ પાંચ ડોલર તો છે.. મમ્માએ આપ્યા છે’, કહેતી ડોલીએ ઓશિકા નીચેથી પાંચ ડોલર કાઢ્યા ને બોલી : ‘ડેડી, લો આ દસ ડોલર!’ પિતાના પાંચ ડોલરમાં મમ્મીના પાંચ ડોલર ઉમેરી, એ દસ ડોલર એણો ડેડીના હાથમાં મૂક્યા.

‘કેમ બેટા?!’ આશ્રયથી પિતાએ પૂછ્યું : ‘મને કેમ દસ ડોલર આપે છે તું?’

‘ડેડી, આ દસ ડોલર લઈ મને તમારો એક કલાક આપો ને? ચેજ દસ ડોલર કમાવ છો ને તે આ લો અને ફક્ત એક જ કલાક મને આપો ડેડી, મારે તમારી સાથે બહુ વાતો કરવી છે... બહુ વખતથી આપણે સાથે બેઠાં નથી...’ આ સાંભળી પિતાના પગ નીચેથી ધરતી સરી રહી. દીકરીની વાત સાંભળી એમનું હૈયું વલોવાઈ ગયું... વાત સાચી જ હતી. એટલે દીકરીને ખાલથી ગળે લગાવતા, અશ્વ સારતા એ બોલ્યા : ‘ખરી વાત છે બેટા... ભૂલ થઈ મારી... હવેથી હું ચેજ એક કલાક તારી સાથે બેસીશ... ભલે જોબ એક કલાક ઓછી થાય, પણ તારી સાથે તો બેસીશ જ... અરે, મોમને પણ કહીશ... ચેજ ઘેર વહેલી આવે, ભલે એની જોબ પણ ઓછી થાય.. પણ આપણે ત્રણે જણ હવેથી ચેજ ચત્રે ઓછામાં ઓછા એક કલાક તો સાથે બેસીશું જ.’

ત્યારે હર્ષશ્રુ સારતી ડોલી પણ હર્ષ ઘેલી થઈ પિતા માટે પાણી લઈ આવી.

આપણા દેશમાં ય હવે તો ધીરે ધીરે આવી દશા થવા માંડી છે. છતાં હજુ ઘણું સારું છે. પણિયમના વાયર હજુ આપણા કુંઠંબ - જીવનને

એટલા બધા નથી અભડાવી ગયા, એટલે સંયુક્ત કુંઠંબ તૂટી રહ્યાં છે તો પણ વ્યક્તિનું અંગત કૌટુંબિક જીવન હજુ લગભગ ટકી રહ્યું છે. એટલે

What is this life if full of care? we have no time to stand and stare! જેવાં ગીતો હજુ અંગેજ કવિની જેમ આપણા કવિઓએ ગાવાં નથી પડ્યાં. હજુ આપણા આશાવાદી કવિ તો એમ ગાઈ શકે છે કે -

ખાલના વરસાદથી સુક્રી જગા પર ઘર થશે,
ઝરણના કલનાદથી સુક્રી જગા પર ઘર થશે.

હજુ ‘ખાલનો વરસાદ’ અને ‘ઝરણાનો કલનાદ’ ભારતના લોકોને નવજીવનની આશા સાથે સુખદ ભાવિના સંકેત આપે છે.

જીવન જીવા માટે પૈસો તો જોઈએ જ. જરૂરિયાતો વધારીએ તો પૈસો વધારે જોઈએ. વધારે પૈસા માટે વધારે કલાક મહેનત કરવી પડે, અને વધારે મહેનત કર્યો ત્યારે કૌટુંબિક જીવનને જરૂર ડેસ પણ્યોયે. પણ જો પૈસો જ ‘પરમ સુખદાયી’ હોય તો એક માણસને બીજા માણસની શી જરૂર? એક પુરુષને એક સ્ત્રીની (કે એક સ્ત્રીને એક પુરુષની) શી જરૂર? નડંગ ધંડગ, એકલા ફર્યો ને ખૂબ પૈસો કમાઈ, ખાઈ પીને લહેર કર્યો. ખાંધું નહિ ખૂટે એટલી કમાણી થશે ને તમે વૈભવમાં આળોટશો. પણ પછી એનાથી થાકી જરૂર જશો, ત્યારે ભાન થશે કે આવા વૈભવમાં તો કશી મજા નથી. પ્રેમનું મૂલ્ય ત્યારે ખ્યાલમાં આવશે. Man does not live by bread alone. માત્ર ખોરાક ખાવાથી જીવાતું નથી. ઉલટું We eat to live, but we do not live to eat. જીવા માટે તો કોઈનો સહયોગ જોઈએ, કોઈનો સાથ જોઈએ, કોઈનો સ્નેહ જોઈએ. પૈસા પાછળ પાગલ થઈ દોડતો ઈન્સાન માણસ મટી મશીન બની જાય. અને મશીનનું કેટલું મૂલ્ય? પતિ-પત્ની, માતા પિતા સંતાન, ભાઈ બહેન

દીવાદાંડી

૨૭

આ બધાં વચ્ચે સ્નેહનો સેતુ હોય છે. આ બધા સંબંધો ઓછા મહત્વના નથી. કવિ નાનાલાલ કહે છે :

‘સ્નેહ એ સંસાર દવની શીતળતા છે’, એટલે કૌટુંબિક જીવન ન હોય તો માણસ અને પશુમાં શું ફેર રહે? ‘આ પ્રેમ પાચવારમાં નહતાં મરણ પણ મિષ્ટ છે’ એમ રહેતા કવિ જીવનમાં પ્રેમનું મહત્વ અને એની અનન્યતા સમજાવે છે. બાકી અત્યારે તો Live in relationshipનું નવું તુત નીકળ્યું છે!

આપણા બાળકો માતા કે પિતાના સાહચર્યને જંખે, એમની સાથે થોડીવાર બેસી પરસ્પરના સુખદુઃખ ‘Share કરવા’ તરપે, માતા પિતાની ‘અમી ભરેલી આંખડી’ જોવા તલસે ત્યારે જાગ્યાનું કે દેશ છોડી પરદેશ ગયા ને ધનના ઢગલા વાયા એ બધું ય વર્થ ગયું. કવિ ઉમાશંકરે કહ્યું છે કે ‘માતાનું ઋણ ફેરવા જતાં તો ભગવાનનું પણ દેવાણું નીકળી જાય!’ એવું જ પિતાનું પણ ખરું. માતા પિતાના પ્રેમને પામવા તો પાંચ જન્મ પણ ઓછા પડે? પણ પ્રેમનો એ સ્નોત પૈસાની લ્યાયમાં સૂકાઈ જાય તો? જન્માંતરેમાંય જેનો પૂર્ણ પ્રેમ પામી ન શકીએ એવા માતા-પિતાના પરમ પવિત્ર પ્રેમ માટે આપણાં બાળકો જૂરે ત્યારે સમજવું કે આપણે જીવનભર મજૂરી કરી, પણ પાણી વલોવ્યું. છતે માબાપે પિતાના એક કલાકના સહવાસને જંખતી આવી તો બિચારી અસંખ્ય ડેલીઓ દુનિયામાં હિજરાયા કરતી હશે, કારણ કે એમનાં માતા-પિતા દુન્યવી મોજ શોખ માટે ‘હજ્ય વધારે’ કમાવાની ધૂનમાં પાગલ થઈ મજૂરી કરે છે, એટલે પોતાનાં બાળકો પ્રત્યેની કશી પણ ફરજ એ બજાવી શકતાં નથી. કદાચ એમને માટે આયા ચાખે, ટીચર ચાખે, કુક ચાખે, પણ છોકરાંને એમનાં માતા-પિતા થોડાં જ ભાડે લાવી આપી શકાય?

આપણા NRI (બીનનિવાસી ભારતીઓ) એ તો ઘણું બધું

૨૮

જોયું, જાણ્યું, સાંભળ્યું કે અનુભવ્યું હોય. એટલે એમની સમજ તો ઘડી વધારે અને વ્યાપક હોય. પણ ઘણીવાર આવા અનુભવો આપણા અસલ સંસ્કારોને કુઠિત કરી નાંખે છે. માતા-પિતા જો પોતાનાં બાળકો માટેય સમય ફણવી એમને કૌટુંબિક જીવનનાં હૂફ, પ્રેમ કે લાગણી ન આપી શકતાં હોય તો પછી ભારતના સંયુક્ત કુટુંબના પ્રેમરસની ચેનકનો તો બિચારાં વિદેશો વસતાં બાળકોને અણસાર સરખોય ક્યાંથી આવી શકે?

બાળકોને સંસ્કારવા માટે એમને કૌટુંબિક પ્રેમ, હૂફ કે લાગણીની બહુ જરૂર હોય છે, એ દરેક માતા-પિતાએ ધ્યાનમાં ચાખવા જેવી અગત્યની બાબત છે. છેવટે તો વૃક્ષ હશે એવું જ ફળ આવશે. આપણે ત્યાં કાયમ માટે રહેતા હોવા જતાં વિદેશીઓ કે પર પ્રાંતના લોકો પોતાની ભાષા, પોતાનો પહેરવેશ, પોતાના રીત રિવાજો અને પોતાની જીવન શૈલી છોડતાં નથી. એમ આપણે પણ દેશ છોડીએ, પણ દેશના સંસ્કાર ન છોડીએ અને આપણાં સંતાનોને વિદેશી રહેણીકરણીથી બચાવીએ તો પરદેશમાં જઈ કમાયેવું સાર્થક થશે. નહિ તો ગઢ આલા, પર સિંહ ગેલા જેવો ઘાટ થશે. સંપત્તિ આવશે, પણ સંતાનો હાથમાંથી જતાં રહેશે! થોડાં મોટાં જતાં એ પણ મા-બાપને લટકતી સલામ કરી જતાં રહેશે. એમ થશે તો કેવું મોટું નુકશાન થશે આપણા સમાજ-જીવનને? ‘હાય’ને બદલે ‘કેમ છો?’ અને ‘બાય’ ને બદલે “આવજો” માં કેવી આત્મીયતાની જલક દેખાય છે!

પિતાના ઘારને ડોલી જંખતી હતી, પણ અરધું જીવન ભારતમાં વિતાવીને આવેલા પિતા ડોલસના મોહમાં ડોલી (દીકરી) પ્રત્યેની ફરજ ચૂકી રહ્યા હતા એ કેવું મોટું આશ્રય કહેવાય!

વિદેશમાં ભલે વસીએ, પણ આપણાં મુશ્ખા અને ડોલીના સંસ્કાર વિદેશી ન થઈ જાય અનું ધ્યાન ચાખવાની ફરજ ન ચૂકીએ તો દીકરીને

દીવાદાંડી

પોતાનો બાપનો એક કલાક વેતન આપી ખરીદવો નહિ પડે.
નાનાં બાળકોને ડોલર કરતાં દિલની વધારે જરૂર હોય છે!

૭. વૃદ્ધત્વ એટલે...

માણસના જીવનની જુદી જુદી અવસ્થાઓ છે. બાળપણ,
કિશોરવસ્થા, યૌવન, ઉત્ત્યારવસ્થા અને વૃદ્ધત્વ. આ અવસ્થાઓમાંથી
પ્રયેક દીઘર્યું વ્યક્તિ પસાર થાય છે. આ દરેક અવસ્થાની પોતાની
વિશેષતાઓ છે, પોતાનો આનંદ છે અને દરેક અવસ્થાના પોતાના પ્રશ્નો
પણ છે, પણ અતે માત્ર વૃદ્ધાવસ્થા વિશે જ થોડું વિચારીશું.

વૃદ્ધ માણસ એટલે એક હરતો ફરતો ઈતિહાસ. અનેક સારા
માઠા અનુભવો અને સુખ દુઃખની કેરીઓમાંથી પસાર થતો માણસ
ધસાય છે, ઘડાય છે અને વૃદ્ધ કહેવાય છે. વૃદ્ધ માણસ પાસે અનેક
સારા-માઠા અનુભવોનો ભાતીગર ખજાનો હોય છે. માટે જ મુશ્કેલી કે
કટોકટીમાંથી માર્ગ કાઢવાની વૃધ્ઘજન પાસે યોગ્યતા અને ક્ષમતા હોય
છે. ‘ઘરડાં વગર ગાડાં ન વળે’ એ કહેવત આ અર્થની ઘોતક છે.
અનુભવ મોટો ગુરુ છે. માટે જ અનુભવી માણસ આપણો સાચો માર્ગદર્શક
બની શકે. ‘જ્યાં ન પહોંચે રવિ ત્યાં પહોંચે કવિ’ અને ‘જ્યાં ન પહોંચે

કવિ ત્યાં પહોંચે અનુભવી.' આ કહેવત પણ અનુભવી વ્યક્તિની વ્યવહારું સુજબુઝને કારણે એને સર્વોચ્ચ સ્થાને સ્થાપે છે. માત્ર કોચ સિદ્ધાંતો જાળવાથી હેતુ સરતો નથી. જાત પ્રયોગનું ખૂબ મહત્વ છે. વિજ્ઞાનમાં Practical ની અગત્યતાને અવગણી શકાય જ નહિ. કવિની ભવ્ય કલ્યાનાઓ વ્યવહાર જગતમાં ઘણીવાર જંજવાનાં જણ જેવી આભાસી લાગે છે, પણ અનુભવી વૃધ્ધ મુશ્કેલ સમયમાં સફળ માર્ગદર્શક બની ભલભલી કટોકટીઓનો ઉકેલ લાવી હે. 'જેહના ભાગ્યમાં જેહ લખ્યું, તે સમયે તે જ તેને પહોંચે' એ કથન નરસિંહ મહેતાનું અનુભવરસાયણ છે, કોઈ ડિગીધારીની શોધખોળ નથી.

પણ આપણો સમાજ તાત્કાલિક લાભ જુઓ છે અને પૈસાને તથા પદ્ધતીને જ પ્રાધાન્ય આપે છે, એટલે ઘણીવાર વૃધ્ધોની અવગણના થતી જણાય છે. પશ્ચિમનો સંપર્ક વધવાને કારણે આપણા સામાજિક જીવનના માળખામાં અસામાન્ય પરિવર્તન આવ્યું છે. એને કારણે આપણી ઘણી ઉત્તમ ભાવનાઓ અને વ્યક્તિઓનું અવમૂલ્યન થયું છે. આ ઘણું દુઃખદ સત્ય છે. પશ્ચિમના વાયરના પરિણામ સ્વરૂપ કુટુંબના વડીલોની, આપણા વૃધ્ધોની અવગણના થઈ રહી છે. 'માતૃદેવો ભવ' કે 'પિતૃદેવો ભવ' ની આપણી ઉચ્ચોચ્ચ ભાવના આજે તો કદાચ નામશેષ થવાની અણી પર છે! ઉત્તરાવસ્થામાં જ્યારે વૃધ્ધોનું જીવન સાત્ત્વિક વૃત્તિઓથી ભર્યું ભર્યું હોય, મન વૈચચ્ય-વૃત્તિ ધરી રહ્યું હોય અને સમાજ કલ્યાણાર્થ કે પ્રભુ પ્રિત્યર્થે જીવન સમર્પિત કરવાનો એમને માટે અમૂલ્ય અવસર હોય ત્યારે એમને અપમાનિત અને ક્યારેક તો હડ્ધૂત થયું પડે છે! આ એક સામાજિક લાંછન છે. સંતાનોને કે ક્યારેક સંતાનોનાં સંતાનોને ય લાડકોડથી ઉછેરનાર વડીલોને ક્યારેય અણસાર પણ નહિ આવ્યો હોય કે એક દિવસ આપણો હાથ જાલી પા પા પગલી પાડનારાં બાળકો ભવિષ્યમાં આપણાને

એજ પગની ઠોકરે ચઢાવશે!

જેનો હાથ જાલી ચાલતાં શીખ્યા, જે નિત સવાર-સાંજ હાથ જાલી નિશાળમાં લેવા-મૂકવા જતાં એ જ માતા-પિતા સંતાનોને એમની વૃધ્ધાવસ્થામાં બોજારૂપ લાગે તેને સમયની બલિધારી જ સમજવાની ને? માતા-પિતા માટે દીકરાઓ પાસે જ સમય નથી, તો પછી દીકરાઓની વહુઓ પાસે તો શી અપેક્ષા રાખવાની? આવા સંજોગોમાં ભક્તિ કરી ભગવાનને જંખતો વૃધ્ધ અપમાન અને અવગણનાને કારણે મોત જંખતો થઈ જાય છે!

વળી કેટલાક હૌંશિયાર (!) દીકરા તો મા - બાપને વૃધ્ધાશ્રમ ભેગાં કરી છૂટકારાનો શાસ લે છે! પણ યુવાનીના મદમાં છકી ગમેલા એ અવિવેકીઓને ખબર નથી કે 'મુજ વીતી તુજ વીતશે, ધીમી બાપુદિયા.' 'એક દિવસ તમારું જ અનુકરણ કરી તમારાં સંતાનો તમારી આવી જ અવદશા કરશો' એમ આ યુવાનોને કોડા સમજાવે?

વૃધ્ધાશ્રમો તો દેશના યૌવનની શરમનું પ્રતીક છે. બાકી દરેક વૃધ્ધનો એક આગવો ઈતિહાસ છે. ગતિ-અવગતિ, સંધર્ષ, મથામણ, સફળતા-નિષ્ઠળતા, સુખ-દુઃખ, લાભ-હાનિ, જત-હાર, આનંદ-શોક જેવા કેટકેટલા વિરોધાભાસી પ્રસંગો અને અનુભવોમાંથી અભિન-તચ્ચા સોનાની જેમ એક માણસ પસાર થાય છે ત્યારે એ વૃદ્ધત્વને પામે છે. માટે જ દરેકનું વૃધ્ધત્વ એક સ્વતંત્ર નવલકથા છે. વિચાર તો કરો : પરમેશ્વરે કેટલી બધી વિવિધ રસભરી નવલકથાઓ લખી છે! કરોડો ને અબજો નવલકથાઓ! એ નવલકથાઓ સુખાન્ત હશે કે દુઃખાન્ત એ જે તે વ્યક્તિના વૃધ્ધત્વ પરથી નક્કી થાય છે.

વૃધ્ધત્વમાં શારીરિક શક્તિઓ ક્ષીણ થાય એ સ્વાભાવિક છે. એને કારણે મન પણ નભયું પડે. અશક્તિ હોય, કદાચ જાંખું દેખાય,

ઓછું સંભળાય - એટલે જ્યારે ટેકાની ખરેખર જરૂર હોય ત્યારે જ સંતાનો તરછોડે તો વડીલોને કેટલો આધાત લાગે? દરેક વ્યક્તિએ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી વાત છે કે પોતાની વૃધ્ઘાવસ્થામાં સ્વમાનભેર જીવી શકાય માટે યુવાન વયમાં સારું કમાતા હોય ત્યારથી જ ભવિષ્યમાં પરાવલંબી બની જીવું ન પડે એ માટેની વ્યવસ્થા વિચારી લેવી જોઈએ. સંસારિક જવાબદારીઓ નિભાવવામાં પોતે ભિખારી થઈ જવાની જરૂર નથી. ‘નાણાં વગરના નાથિયા’ થઈ અવગણનાભર્યું જીવન જીવવાનો વખત ન આવે એનો જ્યાલ પહેલેથી જ ચખવો જોઈએ. મરતા સુધી ‘નાથાલાલ’ થઈ માનપૂર્વક ફરુંબું હોય તો હે વડીલો, તમારે જોઈતા પૈસા જરૂર સાચવી રાખો. દીકરાઓને બધું આપી દઈ ખાલી ના થઈ જશો, નહિ તો કદચિ પરવશ અને નમાલી જિંદગી જીવવી પડશે. ફરજ ઉભય પક્ષે હોય છે. Rights and duties go hand in hand, એટલે સંતાનો પણ એમની ફરજ સમજે એ જરૂરી છે. બાળકોને પ્રેમ આપો, સંસ્કાર આપો, કેળવણી આપો, સંસાર આપો અને યથાશક્તિ પૈસો પણ આપો, છતાં એ યુવાન થઈ તમારું વૃધ્ઘત્વને અવગણે એવા ગરીબ ના થઈ જશો, નહિ તો ઉત્તરાવસ્થામાં બિચાર અને બાપડા થઈ મર્યાં જેવું જીવું પડશે. માણસે સ્વમાનપૂર્વક અને ખુદારી સાથે જીવવાની અને મરવાની તૈયારી રાખવી ઘટે. સૂર્યને જુઝો : ઉગતાં લાલઘૂમ હોય છે તો આથમતાં પણ એવો જ લાલઘૂમ હોય છે. સૂર્યના ઉદ્ય અને અસ્ત બંને ભવ્ય અને ખુદારીભર્યા હોય છે ને? આપણાં જીવન અને ગમન પણ ભવ્ય હોવાં ઘટે. વળી ઉત્તરાવસ્થા કામ વિના બોજરૂપ ન લાગે માટે વડીલોએ કોઈ શોખ Hobby કેળવવાં જોઈએ, જેથી નવરાશના સમયમાં પ્રેરણા મળે અને ઉપયોગી કાર્ય થઈ શકે, એથી સંતોષ અને આનંદ પણ મળશે. પોતાની જાતને કોઈએ ક્યારેય નિઃસહાય ન ગણવી. યાદ રહે : ઈશ્વર

સંદર્ભ આપણી સાથે હોય જ છે. દીકરા સારુ હોય તો સોના જેવું, બાકી દ્યાળું દીનાનાથ તો આપણી સાથે છે જ. ઉનાળાના પ્રભર તાપ જેવા યુવાનીના કપર સંઘર્ષ પછી જેઠ અષાઢની મેધ-વર્ષાની શીતલતા જેવા વૃધ્ઘત્વનો આનંદ લેવાનો દરેક વૃધ્ઘને અધિકાર છે. સુખી વૃધ્ઘત્વ એ તંદુરસ્ત સમાજની નિશાની છે.

બાળપણની નિર્દ્દેશતા, ડિશોર વયનો થનગનાટ, યુવાનીની શક્તિનું ઘોડાપૂર અને અધેડવયનું ઠરેલપણું - આ બધું વલોવાઈને છાસ નીતરી જાય ત્યારે વૃદ્ધત્વનું ઉહાપણ રૂપી નવનીત તૈયાર થાય છે. માખણની પ્રેમભરી વહેચણી દ્વારા તોજની કનૈયો યોગેશ્વર શ્રી કૃષ્ણ બની ગયો. માટે જ હે યુવાનો, વૃધ્ઘોના અનુભવના પરિપાકરૂપ જ્ઞાનનો આપણો લાભ લેવો ઘટે. અને જેની પાસે જ્ઞાન લેવું હોય એની નમ્રતા અને વિવેકથી સેવા કરવી ઘટે. આપણા વડીલોને આપણો જ અવગણીશું તો સમાજને શું આપી શકીશું? બાકી, મારી પેલા કુંભારને કહે છે : ‘એક દિન ઐસા આયેગા, મૈં ચેદુંગી તોહી’ જેવો ઘાટ તો થવાનો જ છે. વૃધ્ઘોને સાચવી આપણો આપણું જ ભાવિ સુધારવાનું છે. બાકી તો વાવેલું જ લણવાનું છે. આંબો વાવવાથી કેરી મળે અને બાવળ વાવવાથી કાંટા મળે એ સનાતન સત્ય છે. કબીરજી માટે જ લાલભતી ધરતાં કહે છે :

બોવે પેંડ બબુલ કા, આમ કહોઁ તે ખાય?

૮. સુખ-દુઃખ

જીવન એટલે તડકી છાંયડીના વારા ફેચ. જીવન એટલે સુખ દુઃખનો સરવાળો. કુદરતની લીલા એવી ન્યારી છે કે કોઈપણ માણસના જીવનમાં સુખ અથવા દુઃખ કાયમ ટકતાં નથી. ચક્રવત્ત પરિવર્તને દુઃખાનિ ચ સુખાનિ ચ એ એક જ વાક્યમાં જીવનયક્ણી વાસ્તવિકતા સ્પષ્ટ થાય છે. સુખ પછી દુઃખ અને દુઃખ પછી સુખ આવ્યા જ કરે છે. સુખ દુઃખની આ આવન-જાવન જીવનને ધબકતું અને રસમય રાખે છે. કવિએ કહું છે કે ‘સૂરજ ના ગરમી કરે તો વર્ષાની શી આશ?’ જો ગરમીરૂપી દુઃખ ન હોય તો વરસાદૂપી સુખ કેવી રીતે મળે? માટે જ કવિ બોધ આપતાં કહે છે કે ‘સુખ સમયમાં છકી નવ જવું, દુઃખમાં ન છિમત હારવી.’ સુખમાં અભિમાની બની જઈ માણસ ક્યારેક એટલો બધો સ્વચ્છંદી બની જાય છે કે સાચાસાસનો વિવેક પણ એ ભૂલી જાય છે! ત્યારે એ અમાનવીય કૃત્યો પણ કર્યો નાખે છે. શક્તિ કે સત્તાના ધોનમાં રચતા મદંધો અનર્થ ન કરતા હોય તો દુર્યોધનની હઠની પગકાણદુર્ઘતા મહાભારતનો વિનાશક

સંગ્રામ ખેલાયો હોત ખરો? આનાથી વિરુદ્ધ દુઃખમાં હતાશ થયેલો માણસ ક્યારેક આપધાત પણ કરી બેસે છે! આવા મૂર્ખ કાયરોને કવિ કહે છે : ‘સુખ દુઃખ સદ્ય ટકતાં નથી એ નીતિ ઉર ઉતારવી’. સૂર્ય આજે પણિમે રૂભી રહ્યો છે, તો કાલે એ પૂર્વમાં જરૂર ઉગશે જ. દુઃખના ગાઢ અંધકાર પછી સુખનો જગહળતો સૂર્ય ઊગે જ છે. દુઃખને ધીરજપૂર્વક સહન કરવું ને શાંત મને વિશ્વાસપૂર્વક એમાંથી માર્ગ કાઢી એને પાર કરવું એમાં જ ડહાપણ છે. કબી સુખ હૈ, કબી દુઃખ હૈ, ઇસીકા નામ દુનિયા હૈ ના મંત્ર સાથે આગળ વધતા માણસ માટે સુખ સમૃદ્ધિનો ખજાનો રાહ જોતો હોય છે. ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ કહે છે તેમ માણસે દુઃખમાં ઉદ્બેગરહિત અને સુખમાં નિઃસ્પૃહી રહેવું જોઈએ. પ્રસાદે સર્વદુઃખાનામ્ હાનિરસ્યોપજાયતે એટલે કે જે માણસ પ્રસન્ન રહે છે તેનાં સર્વ દુઃખ નાશ પામે છે. ગીતા પ્રબોધે છે કે ‘સુખ દુઃખ સમેકૃત્વા લાભાલાભૌ જયાજયૌ ।’ અર્થાત્ માણસે સુખ અને દુઃખને, લાભ અને ગેરલાભને કે વિજય અને પરાજયને એક સરાંખાં ગણી સુખને માણસું જોઈએ ને દુઃખને સ્વસ્થતાપૂર્વક પાર કરવું જોઈએ. આવો સ્થિતપ્રકા માણસ જ સાચા સુખનો અનુભવ કરી શકે છે. ‘હં રે મનવા દુઃખકી ચિંતા ક્યો સત્તાતી હૈ, દુઃખ તો અપના સાથી હૈ’ એમ ગાતા કવિએ યથાર્થ રીતે કહ્યું છે કે સુખ હૈ એક છાંહ ઢલતી, આતી હૈ જાતી હૈ, દુઃખ તો અપના સાથી હૈ । આમ દુઃખને મિત્ર માનીને જીવનાચ માણસો સુખમાં છકી જતા નથી ને દુઃખમાં ટકી રહી એમાંથી પાર ઉતરે છે.

પવન પાણી ભરે ને વા વાસીદુ કરે એવા વૈભવવાળો, સોનાની લંકાનો ચાજા ચાવણ સુખમાં છકી ગયો, જેથી અભિમાનમાં સીતાનું હરણ કર્યું ને પણિમે કુટુંબનો તથા પોતાનો વિનાશ વહીર્યો. માટે જ માણસે સુખમાં ય સંયમી રહેવું જોઈએ. સુખભર્યા જીવનમાં દુઃખ ક્યારે આવી પડે તે કોણ જાણે છે? ન જાણું જાનકીનાથે સવારે શું થવાનું છે! ચજગાઢી

પર બેસવાના દિવસે જ શ્રીગમને વનમાં જવું પડ્યું! ભાવિ તો આવું અનિશ્ચિત છે. માટે જ, રજા હોવા છતાં ઝાણિની જેમ જીવતા જનક રાજાની માફક સંસારમાં જલકમલવત્ત રહેતા માણસો જ સાચા સુખને માણી શકે છે.

એક બીજી વાત પણ છે. માચ એક મુક્ત દ્વારા કહું તો :

‘સુખ દુઃખ એ તો મનનું કારણ,
ઝૂપડે સુખ ને મહેલે ભારણ!’

સુખદુઃખનો આધાર માણસના મન પર છે. કોઈ માણસ ઝૂપડામાં પણ સંતોષથી જીવિને સુખી રહી શકે છે ને કોઈ મહેલોની સમૃદ્ધિ વચ્ચેય ચિંતાઓથી ઘેરાઈને દુઃખી થઈ જીવતો હોય છે. એટલે સુખ દુઃખની દરેકની પોતાની વ્યાખ્યા હોય છે. પણ કહેવત છે એ પ્રમાણે ‘સંતોષી નર સદ્ગ સુખી’. જરૂરિયાતો ઓછી રાખીએ ને જે મળે તેમાં સંતોષ માનીએ તો સુખી જ થઈએ. બાકી આશાવધીમ કો ગતઃ? આશાનો પાર કોણ પામ્યું છે?

‘છે માનવ જીવનની ઘટમાળ એવી, દુઃખપ્રધાન સુખ અલ્ય થકી ભરેલી’. આવી માયાજાળમાં જીવતા માણસે ખરેખર તો ‘યહ મસ્ત ઘટા મેરી ચાદર હૈ, યહ ધરતી મેરા બિસ્તર હૈ’ ની અલગારી મસ્તીથી જીવી જીવનની દરેક પળનો સાચો આનંદ માણસો જોઈએ.

(‘આકાશવાણી’ પરથી ‘અમૃતધાર’માં પ્રસારિત)

૬. ... તો ભયો ભયો!

શહેરના જાહેર રસ્તાના ફૂટપાથ પર એક ગરીબ લાગતી સ્ત્રી અર્ધબેભાન અવસ્થામાં પડી હતી. બાજુમાં એનું એકાદ વર્ષનું બાળક બેંકું બેંકું રડતું હતું અને આવતા જતા લોકો તરફ ઓશિયાળા ભાવે જોયા કર્યું હતું. જતા આવતા લોકોમાંથી કોઈ ત્રાંસી નજરે જોઈને, ન જોયું કરી ચાલી જતું, કોઈ સહેજ ઊભું રહીને જોતું, તો વળી બે ચાર જણ ટોળે ય વળી જતાં અને પછી ‘આપણે એમાં શું કરી શકીએ?’ કહી નિઃશાસ નાખી, ‘ભગવાનની લીલા’ ને દ્રોષ આપી ચાલી જતાં! સેંકડો જતા-આવતા લોકોમાંથી કોઈએ કશી જ નક્કર મદદ કરી નહિ. ફૂટપાથ પર પડેલાં દુઃખીયાં ગરીબોની લોકો દ્વારા ખાય એ પણ ઓછું છે? આનંદ એટલો કે એટલી માનવતા હજ બચી છે આપણામાં! દ્વારા તો ખાઈએ છીએ દુઃખીઓની.

એટલામાં પોતાની ઘોડાગાડીમાં એક સજજન ત્યાંથી પસાર થતા હતા. કોઈ રઈસ જેવો દેખાવ ને ભપકો હતો એમનો. સંપૂર્ણ સફેદ

દેશી વસ્ત્રોમાં સજજ એ સજજને ફૂટપાથ પરસું દૃશ્ય જોઈ હંકનારને હૂકમ કર્યો : ‘ગાડી ઉભી રાખ!’ ગાડી ઉભી રહી. પેલા સજજને નીચે તીતરી પેલી બાઈની હાલત જોઈ. પછી બોલ્યા : ‘આને તો દ્વાખાને લઈ જવી પડશે’. પછી પોતાના ગાડીવાન અને બીજા એક બે રસ્તે જનાર્ણી મદદથી પેલી બાઈને પોતાની ઘોડાગાડીમાં સુવાડી. એના રહતા બાળકને પાણી પાઈ, બે બિસ્કીટ આપી બેસાડ્યું. પછી પોતાના ગાડીવાનને કહે : ‘ઘોડાગાડી મોટા દ્વાખાને લઈ લે.’

નોકર હોંશિયાર હતો. શેરનો કાર્યક્રમ એ જાણતો હતો, એટલે બોલ્યો :

“સાહેબ, આપે તો અત્યારે ‘માનવધર્મ’ની ચર્ચા માટે મળેલા સંમેલનમાં જવાનું છે. આપ તો એમાં પ્રમુખસ્થાને છો. આ બધું કામ કરવા રહીશું તો આપ એ કાર્યક્રમમાં મોડા પડશો.”

શેર કહ્યું : ‘તારી વાત સાચી છે, છતાં હું કહું તેમ કર.’

‘જી’ કહી ગાડીવાને ઘોડાગાડી દ્વાખાના તરફ લીધી.

પેલી બાઈને દ્વાખાને દ્વાખલ કરી, એના નાના બાળક માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી, ડૉક્ટરોને પેલી બાઈ માટે જરૂરી સૂચનો કરી, અને માટે દ્વાખાનામાં થોડા પૈસા જમા કરાયા. પછી જ્યા સ્વર્ણ થયેલી પેલી બાઈને પણ શેર થોડા રૂપિયા આપ્યા. પછી રજા લીધી. ત્યારાદ ઘણા મોડા એ શેર ‘માનવધર્મ’ની ચર્ચા માટે મળેલા સંમેલનમાં ગયા ત્યારે એમના મનમાં ‘માનવધર્મ’ની કેવી ઉમદા ભાવના ભરેલી હશે! અને પછીના એમના પ્રમુખીય ઉદ્ભોધનમાં ‘માનવ ધર્મ’ની કેવી સંચાઈ ભરેલી વાત રણકતી હશે! એ દ્યાણું સજજને ‘માનવ ધર્મ’ પર ભાષણ પછી કર્યું. પહેલાં એમણે એ ધર્મનું આચરણ કર્યું. માનવતાભર્યું આવું સેવાકાર્ય કરનાર એ મહાનુભાવ હતા તત્કાલિન દેશ સેવક પંડિત મદનમોહન

માલવીયજી. ઘણું મોટું નામ હતું એમનું આ દેશમાં.

આજે આપણે ત્યાં દેશ સેવકોનો ચઙ્ગો ફાટ્યો છે. લોકશાહીના નામે પંચાયતોની, વિધાનસભાઓની અને લોકસભાની ચુંટણીઓ થાય છે ને આ દેશની જનતાના કચેડો ને અભજો રૂપિયા વેડજાય છે. સેવાના બહાને સત્તા મેળવવા કોઈપણ માર્ગ લેતાં આ થઈ બેઠેલા નેતાઓ અચ્યકાતા નથી. ઘાટ બેસે ત્યારે ચુંટાયેલા સંભ્યો લાખો રૂપિયા લઈને પક્ષ-પલટો પણ કરે છે, કચેડો રૂપિયા ખર્ચને સત્તાને સિંહસને બેસવા આ સેવકો આકાશ પાતાળ એક કરે છે! ક્યાંથી આવે છે આ કચેડો રૂપિયા? એમના પિતા તો માસિક વીસ પચીસના પગારદાર હતા. અરે, એ પોતેય કદાચ કારકુન કે કામદાર હશે. ચાજકારણમાં પડ્યા પછી સાયકલ પર ફરનારું એ બધા લેણેમાં ઉડતા કેવી રીતે થઈ ગયા? ભષ્યાચાર હવે શિષ્યાચાર બની ફાવે તેવા અનાચાર આ દેશ સેવકો પાસે કરાવે છે. અને એવા પૈસાથી જ ચુંટણી લડાય છે. ખૂના મરડી કે ગુંડા ગર્દી કરવી અથવા કરાવવી એમાં એમને જરાય શરમ સંકોચ નથી. એમની માનવતા તો ક્યાસ્નીય મરી પરવારી છે. એ માનવ છતાં દાનવ બનવાના માર્ગ ઘણાં આગળ વધી ગયા છે. સેવાને નામે સત્તા અને ગાંધીના નામે ગાડી મેળવવા એ એરી ચોટીનું જોર લગાવે છે. લાંચ લેવામાં કે દેવામાં કોઈને કશો છોછ રવ્યો નથી. હવે સારુ અને નઠાયની ભેદરેખા બહુ જ પાતળી થઈ ગઈ છે. કહેવાય છે કે તમારી પાસે જીવવાની કે કમાવવાની કશી જ લાયકાત ના હોય તો ચાજકારણમાં જંપલાવો. બહુ જલદી ઊંચા આવી જશો. થોડી ડાંડાઈ રાખશો તો મોટાઈ જલદી મળશે. ‘પક્ષાપક્ષી ત્યાં નહિ પરમેશ્વર’ એમ નરસિંહ મહેતાએ કહ્યું હતું તે આ દેશના લોકો માટે નહિ હોય. ‘પૈસો મારો પરમેશ્વર’ અને ‘સત્તા એજ સર્વેશ્વર’ એ જ નીતિ નિયમ આજે લોકોનાં વાણી, વિચાર

દીવાદાંડી

૪૧

અને વર્તનમાં દૃઢ ગયો છે. એ રીતે જ એ વર્તે છે. હા, ચાજકારણીઓ હોશિયાર ઘણા છે. ગાંધીજીની દાંડીયાત્રા ૧૯૩૦માં નીકળી હતી. દાંડીયાત્રાના એ ચિત્રમાં ગાંધીજી અને એમના સાથી યાત્રીઓના સુખ પર કેવી દિવ્યતાનાં દર્શન થાય છે! દેશ માટે ફના થવા નીકળેલા વીરોનાં સુખ પર અજબ શાંતિ હોય છે, કારણ કે દેશના કરોડો લોકોના સુખ માટે ક્ષાતીની મશાલ લઈને એ નીકળ્યા હોય છે. પણ દાંડીયાત્રા તો ૨૦૦૫ માંય નીકળી શકે ને? કેમ ના નીકળે? પંચોતેર વર્ષ પછી ગાંધીજીના કાર્યને યાદ કરી, એમના વારસ ગણાવાનો ને એ રીતે મળતી ચાજકીય મહત્વાનો એટલો ય લાભ ના લઈએ? ઐતિહાસિક પ્રસંગોનો સમયે સમયે ઉપયોગ કરી એનો લાભ ઉઠાવે એ જ આજનો સાચો ચાજકારણી. હવે તો કરોડોનાં કૌભાંડ કરનાચ અને એ કૌભાંડો માટે જેલયાત્રા જનાચ પણ દેશ સેવકો તરીકે પ્રધાનમંડળોમાં મોકાનાં સ્થાન શોભાવી શકે છે! ચુંટણીના મેદાનમાં ઉત્તેલા મહારથીનું હવે તો એક જ સૂત્ર હોય છે :

ખોટા વચને ભરમાવી સૌને, ચુંટાઈ ગયા તો ભયો ભયો,
ગુંડા ગર્દી કરી કરવી, ચુંટાઈ ગયા તો ભયો ભયો!

ધરબાર, કુટુંબ કબીલો છોડી દેશની આજાદી માટે માથે કર્ફન બાંધી નીકળેલા ગાંધીજીના અનુયાયીઓ ક્યાં અને પોતાના ધરબાર તથા કુટુંબ કબીલાને જ સર્વસ્વ માની છે મળે તે ગાંધી પડાવી લેવા માટે ફંકા મારતા આજના ગરજ-મતલબીયા ચાજકારણીઓ ક્યાં? ‘જેનો નેતા આંધળો એનું કટક ફૂવામાં’ એ ન્યાયે જ્યાં પ્રધાનો જ ભષ્યાચારી હોય ત્યાં સરકારી તંત્ર કેવું હોય? સરકારી અમલદારોને અને દરેક ક્ષેત્રના નાના ખોટા કર્મચારીઓને તો જાણે લગભગ રોકટોક જ મટી ગઈ. પોતાની શક્તિ પ્રમાણે જ મળે તે ખાઈ લો. હથી પણ લે, તો કીડી કણ શા માટે છોડે? જેનો સાહેબ કરોડો બે નંબરસનું નાણું કમાતો હોય એના

૪૨

દીવાદાંડી

ખાતાના કર્મચારીઓ ગજા મુજબ ને હોદા પ્રમાણે લાખો કે હજારો કમાય જ ને? ‘આજનો લ્ખાવો લીજ્યે રે કાલ કોણે દીઠી છે’ એવું ગણીને જ બધા ચાલે છે! પગાર કરતાં બીજ ઘણી વધારે આવક હોય છે આપણા તંત્રવાહકોને!

એક નિરાધાર, અજાણી બાઈને ર૱ત્તા વચ્ચે અર્ધ બેભાન અવસ્થામાં જોઈને પંડિત મદનમોહન માલવીયજીને જે માનવ ધર્મ સૂજ્યો અને જે ઉત્તમ સેવાનું કાર્ય એમણે કર્યું એવું કશું ય કરવાનું આજે આપણા સમજમાં કેટલાંને સૂજે એમ છે? ‘માનવ ધર્મ’ પર મોટા લેખ લખનાર કે એ વિષય પર મોટાં ભાષણો આપનાર ઉપદેશકો માત્ર કલમનો કે વાળીનો વિવાસ જ કરતા લાગે ત્યારે ગાંધીજીનો આત્મા સ્વર્ગમાંય દુઃખી થઈ જતો હશે. પણ એ બિચાર્ય ત્યાં કોની સામે સત્યાગ્રહ કે ઉપવાસ આંદોલન કરે? અને આપણી લોકસભાની કાર્યવાહીની એક જલક પણ ગાંધીજીને નજરે પડી જાય તો? એ લોક સેવકોનું વર્તન જોઈને ગાંધીજી શું કરે? કરોડોની વસ્તીવાળા આ દેશમાંથી શું હજારેક સાચા સેવકો પણ ગાંધીમાર્ગ ચાલી, લોકોને એ ર૱ત્તે દોરનાર ન નીકળી શકે? શ્રદ્ધા છે કે હજી પુણ્ય સાવ પરવાર્યું તો નહિ હોય. ચામ અને કૃષ્ણના આદેશમાં થોડા એવા સેવકો જરૂર નીકળશે જે દેશની સાચા દિલથી સેવા કરી એને પ્રગતિને પંથે લઈ જઈ અને માનવતાનો દીપ આપણા મનમાં જલતો રાખે. શ્રદ્ધા રાખીએ: બહુરતના વસુંધરા.

★ ★ ★

૧૦. I will Do It (હું એ કરીશ જ)

એક દ્વિતીય વાદ આવે છે :

અમેરિકાના એક સેનેટરને ક્ષય રોગ થયો. ત્યારે ક્ષય જીવલેણ રોગ ગણાતો હતો. ક્ષય એટલે જ અદૃશ્ય થવાની ક્રિયા. અમેરિકા જેવા દેશમાં એક સેનેટરના રોગના ઉપાયો તો બધા થયા જ હોય. પણ રોગ ગાંઠનો નહોનો, બધી જ દવાઓ નાકામિયાબ થતી હતી. હવે તો સગાં સ્નેહીઓએ અને અંતે ડોક્ટરોએ પણ આશા મૂકી દીધી હતી. દર્દી જીણે છેલ્લા શાસ લેતો હતો. ત્યારે એક મિત્ર એ દર્દીને મળવા આવ્યો. દર્દીની હાલત એ સમજી ગયો. એણે કહ્યું : ‘જો દોસ્ત, તને ખરેખર કોઈ જ જીવલેણ રોગ નથી થયો... ક્ષય મટી શકે છે, અને તને પણ મટશો જ. પણ તારે એક વાતનું ધ્યાન ચખવાનું... પહેલાં તો તું તારું મનને બરાબર મક્કમ કરી દે. તને ક્ષય થયો છે એ વાત જ ભૂલી જા... ક્ષયને તારું મન પર સવાર ન થવા દઈશ... જીવનું જ છે એવો મક્કમ નિર્ધાર કરી લે... ને જીવાશે જ એવો વિશ્વાસ રાખ. પણી જો કે તારો રોગ કેટલા

દિવસ ટકે છે..!’

આવી સરસની વાત મિત્રએ કરી. પણ વાત શું કરી? પેલા સેનેટરના મનની રૂખ બદલી નાખી એણે તો! જીવન તરફ જોવાની રોગીની દૃષ્ટિ જ બદલાઈ ગઈ... પણ પણે મોતથી ડરતો ને એની પ્રતીક્ષા કરતો એ દર્દી ડરવાને બદલે હવે જીવવાં માટે મક્કમ બની ગયો. આથી ડોક્ટરોની દવાઓની પણ સારી અસર થઈ. ધીરે ધીરે રોગ ઘટતો ગયો... ખોરાક ભાવવા લાગ્યો... સારું ખવાવા લાગ્યું... તંદુરસ્તી પણ સારી થઈ... હવે જે મળવા આવે તેની સાથે એ આનંદથી આશાસ્પદ રીતે વાતો કરવા લાગ્યો. આમ એનો ક્ષય પોતે જ ધીરે ધીરે ક્ષય પામી ગયો! દર્દી સારો થઈ ગયો! ડોક્ટરોને ને સગાં સ્નેહીઓને આશર્ય થયું, ત્યારે સેનેટરે આ જાણું રહસ્ય બતાવવા કહ્યું : ‘મેં મારું મિત્રની સલાહ માની, અને ક્ષય (રોગ)ને મારું મન પર સવાર ન થવા દીધો. ઉલટો ક્ષય પર હું સવાર થઈ ગયો ને એને મક્કમતાપૂર્વક હાંકી કાઢ્યો. આમ મારી હિંમત, શ્રદ્ધા ને આશાવાદ કામ કરી ગયાં ને હું જીવી ગયો....!’

સેનેટરની વાત સમજવા જેવી છે. જિજીવિધા મહત્વની વસ્તુ છે. જિજીવિધા (એટલે જીવવાની દૃષ્ટિ) હોય તો માણસ ગમે તેવા જીવલેણ રોગમાંથી પણ મુક્તિ મેળવી શકે છે. શ્રદ્ધા અને આશા હોય તો જ દર્દીને દવાની અસર પણ થાય છે. શ્રદ્ધાવાન કરી નિયશ થતો નથી. પણ નિયશાવાદી માણસ ક્યારેય સફળ થતો નથી.

જ્ઞાનસનો મહાન સેનાપતિ નેપોલિયન પોતાનું લશકર લઈને ફૂચ કરતો હતો. રસ્તામાં આલસ પર્વત આવ્યો. લશકર અટક્યું. ‘સાહેબ આગળ નહિ જવાય, આલસ જેવો મોટો પર્વત આપણા માર્ગમાં ખડો છે...’ એક મુખ્ય સૈનિકે કહ્યું.

નેપોલિયન સૌથી આગળ આવ્યો ને પેલા પર્વત તરફ એક

દીવાદાંડી

૪૫

નજર નાખી એણો પોતાના સૈનિકોને કહ્યું : ‘There is no Alps!’ (આલ્પ્સ છે જ નહિ!) અને આલ્પ્સની સાંકડી જીંચી કેરી તરફ નેપોલિયન પોતે સૌથી પહેલો આગળ વધ્યો... એની પાછળ બીજો સૈનિક... પાછળ ત્રીજો... ચોથો... પાંચમો... સોમો... પાંચસોમો સૈનિક આગળ વધ્યો ને એમ નેપોલિયનનું આખું લશકર આલ્પ્સ પર્વત ઓળંગી ગયું! સાર એ કે તમારી મંજિલમાં ગમે એવી મુસીબતો આવે એનો સ્વીકાર જ ન કરશો. એ અડયાણને તમારા મન પર સવાર ન થવા દેશો, એના અસ્તિત્વને જ અવગણીને આગળ વધ્યો... તો સફળતા તમારાં ચ્યારા ચૂમણો. ‘અડગ મનના મુસાફરને હિમાલય પણ નથી નડતો!’ કવિ પ્રદીપજી કહે છે : ‘રુકના તેરા કામ નહીં, ચલના તેરી શાન’ ગમે તેવા કપરા સંજોગોમાં ય માણસે હિમત ગુમાવવી નહિ જોઈએ. નિચાશાવાદી માણસો જીતાય એવી બાજુ પણ હારી જાય છે. એથી ઉલ્ટું, આશાવાદી માણસ હાર તરફ જતી રહતને પણ જીતમાં ફેરવી નાખી શકે છે. ‘મન કે હારે હાર હૈ, મન કે જીતે જીત.’ આત્મ વિશ્વાસ અને આશા કોઈ પણ કાર્યની સફળતા માટે અગત્યનાં છે. આશાવાદી માણસ શ્રદ્ધાવાન પણ હોય છે. હોલિકાના ખોળામાં સળગતી હોળી વચ્ચે શાંત બેસી રહેલા બાળ ભક્ત પ્રહૃલાદના મનમાં ભગવાન માટે કેવી અપાર શ્રદ્ધા હશે!? એ શ્રદ્ધાના બળથી જ ભક્ત પ્રહૃલાદ અગનજ્વાળાઓ વચ્ચે જીવતો રહ્યો ને કપટી હોલિકા બળીને ભસ્મ થઈ ગઈ! ભક્ત પ્રહૃલાદની શ્રદ્ધા ફળી. શ્રદ્ધા ફળન્તિ સર્વત્ર, ન મન્ત્ર ન ચ દૈવતમ् ।

કોલંબસ ભારત આવવાનો દરિયાઈ માર્ગ શોધવા પોતાના ચુનંદ્ર ખલાસીઓ સાથે સાગરની ખેડે નીકળ્યો ત્યારે એને બહુ મોટી આશા હતી. પણ મહિનાઓ થઈ ગયા છતાં ભૂમિનાં દર્શન જ ન થયા. કેટલાક ખલાસી માંદ પડ્યા, ખરાબ વિચારોની ભૂતાવળ તેમને ઘેરી

દીવાદાંડી

૪૬

વળી. તેમણે પાછા ફરવા કોલંબસને ઘણો સમજાવ્યો... આશાવાદી કોલંબસે સૌને હિમત આપીને પ્રયત્ન ચાલુ રાખવા કહ્યું, પણ ખલાસીઓ તો એવા હતાશ થઈ ગયા હતા કે કદાચ હવે ઘેર પહોંચાય જ નહિ એમ માનવા લાગ્યા હતા. આખરે બળવાની સ્થિતિ સર્જાઈ ને કોલંબસને ચાત્રે દરિયામાં ફેરી દેવાનું સૌએ નક્કી કર્યું. જોકે કોલંબસે સૌને ત્રણ દિવસ રાહ જોવા કહ્યું હતું ને ત્રણ દિવસમાં જમીન નહિ દેખાય તો પાછા ફરવાનું વચન આપ્યું હતું. પણ ખલાસીઓએ તો ખાનગીમાં કાવત્રુ ઘડ્યું જ હતું ને ચાત્રે કોલંબસને દરિયામાં ફેરી દેવાની યોજના નક્કી જ હતી. ત્યાં જ વહેલી સવારે કોલંબસે આકાશમાં ઉત્તા પંખીઓ જોયાં... થોડીવાર પછી દૂર સુદૂર જમીનનો ટૂકડો જોયો.... ને એ ખુશીથી બોલી ઊઠ્યો... ‘Land... Land...!’ સફળતાનો અદ્ભૂત આનંદ... સૌ ખુશ ખુશાલ...! જો કે ભારતને બદલે કોલંબસે અમેરિકા નામની નવી દુનિયા અનાયાસ શોધી કાઢી...! પણ સફળતા મળી તે કોલંબસના આશાવાદને કારણો. નિચાશાના ભૂતને એણો બીજા ખલાસીઓની જેમ પોતાના મન પર સવાર ન થવા દીધું, તો અંતે એની આશા ફળી ને કોલંબસ ઈતિહાસને પાને અમર થઈ ગયો. એને બદલે બીજા ખલાસીઓની જેમ એ પણ નિચશ થઈ ગયો હોત તો પાછા ફરતાં બધા જ કદાચ દરિયામાં અટવાઈને મરી ગયા હોત. એક માત્ર કોલંબસની હિમત અને આશાવાદને કારણે બધા ખલાસીઓની દિવસોની યાતનાભરી સફર અંતે સફળતામાં પરિણમી. નેતામાં આવી હિમત, આવી દુરંદેશી, આવો આશાવાદ અને આવી શ્રદ્ધા હોવાં જરૂરી છે.

દીકરીના સીમંત પ્રસંગે સાધુ સંતો અને બાવાઓને લઈને ગયેલા નર્સિંહ મહેતાની નાગરી નાતે અને કુંવરબાઈનાં સાસરીયાંએ એમની કેટલી બધી મજાક-મશકરીઓ કરી હતી ને મહેંણાં માર્યા હતા!

દીવાદાંડી

અનો નણંદે તો નફફટ થઈને કહ્યું હતું : ‘તારો બાપ તો છાબમાં તુલસી દળ મૂકશે, તેભો રહીને શંખ ફૂકશે.’ આવા મહેણાંથી ઘવાયેલી રહતી કુવરબાઈ પિતા પાસે આવી ચિંતા કરવા લાગી, ત્યારે દીકરીને હિંમત આપી શ્રદ્ધા ચાખવાનું કહેતાં નરસિંહ મહેતાએ શું કહ્યું?

મહેતાજી કહે : “પુત્રી મારી, છો વૈષ્ણવની દીકરી; તારે મારે ચિંતા શાની? મોસાણું કરશે શ્રીહરિ.”

એક અકિંચન હરિભક્તના હદ્યમાં ભગવાન માટેની કેવી અજબ શ્રદ્ધા!! એ શ્રદ્ધાના બણે જ તો મહેતાએ ફરી કહ્યું :

‘વિશ્વાસ રાખો દીકરી.,’ કહી કરમાં લીધી તાળ રે,
કાગળ મૂક્યો છાબમાં, મહેતે સમર્યા શ્રીગોપાળ રે.’

મહેતાની આવી દૃઢ શ્રદ્ધા, નિષ્ઠા અને વિશ્વાસને કારણે જ તો ‘થયા શેઠ સારંપાણી, સાથે લક્ષ્ણી થયાં શેઠાણી!’ શેઠ અને શેઠાણીના રૂપમાં શ્રીકૃષ્ણ ને રૂક્મણિ નરસિંહના સેવક બનીને આવ્યાં ને નાગરી નાત છક થઈ જાય એવું ભવ્ય કુવરબાઈનું મામેણું કરી નરસિંહ મહેતાની શ્રદ્ધાને અને એની ભક્તિને સારી ઠેરવી!

એથી ઉલટું અશ્રદ્ધાળું કે ડરપોક લોકો કુદરતી મૃત્યુ આવે એ પહેલાં જ મરી જાય છે. આપણામાં કહેવત છે : ‘આવતી ધાડે વખ ન ખાવું.’ મુસીબત કરતાં મુસીબતનો ડર વધારે નુકસાન કરે છે. એક ગામમાં ખેણથી પાંચસો માણસ મરી ગયા. આટલો બધો ભોગ લઈ પાછા વળતા ખેણને કોઈએ પૂછ્યું : ‘આટલા બધા નિર્દ્દેખ લોકોના ભોગ તમે શા માટે લીધા?’ ત્યારે ખેણે જવાબ આપ્યો : ‘મેં તો ફક્ત એક સો લોકોને જ માર્યા છું, બાકીના ચારસો જણ તો મારુ ડરથી જ મરી ગયા! હું એમને મારવાનો નહોતો’ માટે જ પેલા મિત્રે સેનેટરને કહ્યું હતું : ‘ક્ષયને તારુ મન પર સવાર ન થવા દઈશ.’ કોઈપણ દઈને, મુસીબતને

૪૭

૪૮

તમારુ મન પર સવાર થવા દેશો તો એ તમને ડરવીને જ મારી નાખશો. ‘હવે આપણાથી શું થાય?’ એમ પચાસ વર્ષનો મનથી બુઝો બની ગયેલો અધેડ બોલે છે, જ્યારે સો વર્ષનો વૃધ્ય ક્યારેક એમ કહેતો હોય છે કે ‘હજી તો મારે ઘણું કરવાનું છે, ને તે હું કરીશ જ’ ‘I will do it’ એવી મક્કમતા હોય તો ધાર્યા નિશાન જરૂર તાકી શકાય.

પાનભર ઋતુમાં વૃક્ષનાં બધાં પાન ખરી જાય છે ને બધું ઉજ્જવલાને જોઈને પેલી ગામડાની નિર્દ્દેખ છોકરીને ભગવાનના જગત-પ્રેમ વિષે શંકા થઈ. પણ ત્યાં તો વૃક્ષને ફૂપળો ફૂટી, છોડ પર કળી બેઠી ને ફૂલ ખીલ્યાં, ભમરા ગુંજારવ કરવા લાગ્યા ને આંભાના મોરની સોડમ વાતાવરણમાં મધ્યમધી રહી. વળી કોયલના મધુર ટહુકાથી હવા સંગીતમય થઈ ગઈ ત્યારે પેલી ગ્રામીણ કન્યાને થયું કે God is in His Heaven and All is Right with the world.

માટે વિશ્વાસ ભગવાનની વ્યવસ્થામાં ને એની દ્યામાં ચખવો, વિશ્વાસ પોતાના પ્રયત્નોમાં ને ઈશ્વરની ફૂપામાં ચખવો. વિશ્વાસ પોતાની શક્તિ ને આત્મબળમાં ચખવો - પણ્ણો ખરી ગયા પછીય વસંત આવે છે ને વૃક્ષ પાંગરે છે.

કેટલાક લોકો વય-વૃદ્ધ હોય છે, પણ કેટલાક વિચાર-વૃદ્ધ હોય છે. પોતાની જાતને ઘરડા ઘારનાર પોતાની જુવાનીને પુરી જીવતા પહેલાં જ વૃદ્ધ બની જાય છે. જ્યારે જગતના મહાન પુરુષોએ જીવનના મહાન કાર્યો તેમની સાઠ સીતેર વર્ષની ઉંમર પછી જ કર્યા છે. ઓસી વર્ષના જવાનોની શક્તિને ક્યારેય ઓઈ નહિ આંકવી જોઈએ.

પેલા સેનેટરે ક્ષયના ડરને મનમાંથી કાઢી નાખ્યો ને જીવન માટે આશાવાદી બન્યો ત્યારે ક્ષય ભાગી ગયો ને એ બચી ગયો. માટે દુઃખને,

દીવાદાંડી

મુસીબતને કે ચોગને આપણા મન પર સવાર ન થવા દો તો આપણો એ બધી તકલીફો નાની બની જશે અને નષ્ટ થઈ જશે. ‘જીવવું જિંદાદિલીનું નામ છે.’ જીવંત રહીને જીવો.

યાદ રાખો : તમે ઘોડો નથી, ઘોડેસ્વાર છો તમે. તમારે ઘોડા ઉપર સવારી કરવાની છે, ઘોડાને તમારા ઉપર સવાર થવા દેવાનો નથી. ઘોડેસ્વારમાં પોતાના સ્થાન અને મોભાની ખુમારી હોવી જોઈએ. સરકસમાં રીંગ માસ્ટર વાધ, સિંહ અને હાથીઓ જેવાં હિસેક શક્તિશાળી પ્રાણીઓ પાસે પણ પોતાના હુકમનું પાલન કરવી શકે છે. આનું કારણ, પેલાં હિસેક પ્રાણીઓ રીંગ માસ્ટરના ચાબૂકથી ડરે છે. રીંગ માસ્ટર પોતાની ખુમારી વડે એ બધાં હિસેક પ્રાણીઓથી અધિક શક્તિશાળી સાબિત થાય છે. રીંગ માસ્ટરના મનમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા ને ખાત્રી છે કે આ હિસેક પ્રાણીઓને એ ગાય જેવાં ગરીબ બનાવી, પોતાની આજ્ઞાનું એમની પાસે પાલન કરવી શકશે. માટે જ એ સર્જણ થાય છે. આ સધળી વાતોનો સાર એ કે - મક્કમ મનથી શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસપૂર્વક કહો કે I Will do it. હું એ કરીશ જ. સંકટ પર સવાર થાવ, સંકટને તમારા મન પર સવાર ન થવા દો. સંકટને વશ કરો, સંકટને તમે વશ ન થાવ.

૧૧. વિચાર

વિચાર એટલે મનથી ચિંતવનું અથવા મનન કરવું. આમ વિચાર એક મનોવ્યાપાર છે. અર્થાત્ એ મનની એક કિયા છે. મનનું કામકાજ એટલે વિચાર.

કશું જોવાથી, વાંચવાથી અથવા સાંભળવાથી આપણાને વિચાર પ્રાપ્ત થાય છે. આપણે જે જોયું, વાંચ્યું કે સાંભળ્યું હોય તે અંગેની પ્રતિક્રિયા આપણા મનમાં શરૂ થાય છે. એ રીતે આપણે જે જોયું, વાંચ્યું કે સાંભળ્યું હોય એના કસ્તાં નવા વિચારો પણ આપણાને પ્રાપ્ત થાય છે. લેખકો કે ચિંતકો આમ જ કરે છે અને એ રીતે કાંઈક નવું લખે છે, નવું કહે છે અને નવું સર્જન કરે છે. આમ વિચારવાથી નવસર્જનને વેગ મળે છે.

આથી માણસના જીવનમાં વિચારનું બહુ મહત્વ છે. આપણે કાઈપણ નાનું મોટું કામ કરીએ તે પહેલાં આપણાને એ કરવાનો વિચાર આવે છે. પહેલાં વિચાર આવે, પછી જ એ વિચાર પ્રમાણે કામ થાય છે. વિચાર વિના કશું જ કામ થતું નથી. આપણે વાંચવા, લખવા કે જમવા બેસવું હોય તો પણ પહેલાં એ કિયા કરવાનો વિચાર આવે છે. માટે જ શ્રી મહિલાલ દ્વિવેદીએ વિચારને સર્વ કાર્યનો ‘ચાજા’ કહ્યો છે. ચાજ્યમાં

બધાં કામ ચાજાની આજ્ઞા કે ઈચ્છાથી જ થાય છે, તેમ આપણું દરેક કામ આપડા (મનના) વિચારને અનુસરીને જ થાય છે. આમ માણસના જીવનમાં વિચારોનું ખૂબ જ મહત્વ છે. માણસ જેવો વિચાર કરશે તેવું જ કામ તે કરશે. માટે જ હંમેશાં સાચ વિચાર કરવા અને સાચ વિચારના સ્વોત માટે સારું જોવું, સારું વાંચવું અને સારું સાંભળવું એ ખૂબ અગત્યનું છે. સારી કથાઓ સાંભળવી, કે સાચ વાર્તાવાપો સાંભળવા અને સાચ પુસ્તકો વાંચવાં એ સાચ વિચારો પ્રાપ્ત કરવા માટે ખૂબ ઉપયોગી અને જરૂરી છે. સાચ માણસોની સોભત રાખવી અને સાચ બુધ્ધિમાનો સાથે સત્સંગ કરવો એ ઉચ્ચ વિચારો દ્વારા આપણા જીવનને સન્માર્ગ લઈ જવા માટે બહુ ઉપયોગી છે. જે કામ કરો તે બહુ વિચારીને કરો, જે બોલો કે લખો તે ખૂબ વિચારીને બોલો કે લખો. લોકોના જીવનને ઉન્નત બનાવે તેવું બોલો કે લખો, નહિ તો ના બોલો કે ના લખો એ હિતકર છે. એક વખત બોલાઈ ગયેલા શબ્દો ધનુષ્યમાંથી છુટેલા બાણ જેવા છે, એ પાણા વાળી શકાતા નથી, માટે જ કવિ કહે છે : ‘વિચારીને યાર ઉચ્ચાર વાણી’. ‘હું માચ શબ્દો પાણ ખેંચું છું.’ એમ કહેવું એ કાંતો પશ્ચાતાપ છે અથવા બાણાંબર છે.

મોટા મોટા તત્ત્વચિંતકોએ ખૂબ વાંચ્યું, વિચાર્યું અને જોયું હોય છે. માટે જ એમની વાણી કે એમના લખાણની લોકસમૂહ પર ભારે અસર થાય છે. આપણા ઋષિમુનીઓ મૌન તપશ્ચર્યા દ્વારા જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરતા હતા. મનના મંથનમાંથી માણસને સાચ અને ઉચ્ચ વિચારનું નવનીત લાદે છે. પ્લેટો, એરિસ્ટોટલ, સોકેટીસ, વાલ્ભિકી, તુલસીદાસ, કબીર, ટોલસ્ટોય, ગાંધીજી, ટાગોર કે આચાર્ય રજનીશ વગેરે જેવા મહાનપુરુષો અનેક પ્રકારના અનુભવ, વાંચન કે વિચારના મંથનને અંતે કશુંક બોલ્યા છે અથવા એમણે કશુંક લખ્યું છે, જે જગત માટે બહુ મુલ્યવાન ખજાનો

બની ગયું છે. પણ આ બધા નવસર્જનની પાછળ એમના વિચાર કારણભૂત છે. જેણે જેવા વિચાર કર્યા તેવા તે થયા, અથવા તેમણે તેવાં કામ કર્યા. હિટલર, નેપોલિયન, માઓ એ બધા વિચારક તો ખર જ. પણ એમની વિચાર સરણી ભિન્ન હતી, એટલે એમણે ચીલો ચાતરીને જગતમાં હલચલ મચાવી. આમ વિચાર એ જેતરમાં ઓરેલા બી જેવું મહત્વ ધરાવે છે. ઘરું વાવો તો ઘરું મળશે અને કોદચા વાવો તો કોદરી જ ખાવી પડશે. આમ તમે જેવા વિચાર કરશો તેવું તમે તમારા અમૂલ્ય જીવન દ્વારા સુખ કે કદાચ દુઃખ આપશો.

માટે જ સારાં પુસ્તકોનું મહત્વ છે, માટે જ ‘વાંચે ગુજરાત’નું મહત્વ છે, માટે સંતની વાણીનું મહત્વ છે, માટે જ પ્રભાતના પહોરમાં ‘અમૃતધારા’નું મહત્વ છે, માટે જ સાચ દશ્ય-શ્રાવ્ય સાધનોનું મહત્વ છે. એથી જ તો ધર્મપુરુષો ‘સત્સંગ’ પર ખૂબ ભાર મૂકે છે. સત્ત સંગ કરો, સાચ વિચારો મળશો, સાચ વિચારો કરો, સારું ફળ મળશો. બોલતાં પહેલાં વિચારો, લખતાં પહેલાં વિચારો, કારણ કે તમારા બોલ, તમારા લેખ તમારી ક્ષમતા પ્રમાણે સેંકડો હજારો કે કદાચ લાખો લોકોને સન્માર્ગ દોરી એમના જીવનને ઉન્નત બનાવી શકે છે. અથવા કુમાર્ગ દોરી માનવને ચક્ષસ સમો ફૂર અને જંગલી પણ બનાવી શકે છે. કલમમાં અને વાણીમાં બહુ તાકાત છે, માટે જ અને બહુ સાવધાનીપૂર્વક વાપરો.

વિચારની શક્તિને સંયમ અને બહુ સાવધાનીપૂર્વક વાપરો. વિચારોનો અનંત પ્રવાહ છે, જે આપણે પેઢી દર પેઢી વારસામાં આપીએ છીએ. માટે જ ઉત્તમ વિચારો દ્વારા જગતને ઉન્નત બનાવવાની આપડી ફરજ છે.

(‘આકાશવાણી’ અમદાવાદ-વડોદરા પરતી પ્રસારિત તા.૧૩-૧૧-૧૦)

૧૨. માતાની ભક્તિનો ઉત્સવ

નવરાત્રિ એટલે માતાની ભક્તિનો ઉત્સવ. ગરબાની કલ્પના જ કેવી કાવ્યમય છે. માતીના નવા ઘડામાં કાણાં પાડી એટલે કે અને કોચવી, શાશ્વતારી એમાં ધીનો દીવો મૂકવાનો. એ કાણાં એટલે ઘડામાં બળતા દીવાને જગહળતો ચખવાનું વેન્ટીલેશન. ચત્રે આછા શીતળ તેજે જગહળતો દરેક ઘડો એટલે અંધારી ચાતે ટમટમતા તાચથી શોભતો આકાશનો નાનો ટુકડો! ચોખા ચંદન ચોકની મધ્યમાં મૂકાયેલા આ ગરબાની ચોગમ ભાવપૂર્વક માનાં સુતુિ-ગીતો, એટલે કે ગરબો ગાતી ગુજરાતણોના મધુરકંઠ જેણે માણ્યા હોય અને જીવન સાર્થક લાગે ને જગત સુંદર લાગે! રાત, માત અને માનુનીઓના મધુરકંઠનો ત્રિવેણી સંગમ એટલે ગુજરાતનો ગરબો!

ગરબે ફરવું એ પણ એક કળા છે, તાલ, ઠેકો, ઠમકો, તાલી, મુખના હાવભાવ અને ભાવવાહી ગીત (ગરબાના શબ્દો) આ બધાનો સુભેણ થાય ત્યારે ભક્તિનો એક શ્રદ્ધાભર્યો અને સૌંદર્ય મફ્ફો માહોલ

રચાય. માટે જ તો એમાં પાવાગઢથી મહાકાળી મા ઉતરે, આચસુરી અંબામાય એમાં ઘૂમવા આવે ને સજ્જથળે મા બહુચર પણ એમાં સામેલ થાય. આવો શાંતિમય, ભક્તિમય વાતાવરણમાં ગવાતો અને ગુજરાતની ગર્વીલી મા-બહેનોને કંઠે જીવાતો ગરબો અંધારી ચત્રે શહેરની શેરીની કે ગામડાના ફળિયાની શોભા બની રહે છે. ‘મેંદી તે વાવી માળવે ને અનો રંગ ગયો ગુજરાત રે... મેંદી રંગ લાગ્યો’- એમ ગાતી, ગરબે ઘૂમતી, ઉત્સાહથી થનગનતી ને ભક્તિસ્સમાં લીન થતી ગુજરાતી નાચીના વૃંદને તમે જોયું છે? તો જરૂર તમે આધુનિક ધમાચકડીભર્યા, લાઉડસ્પીકરથી કાનના પડધ ચીરતા, સ્વચ્છંદે ઘૂમતાં ને મધરાતે મદમાં લહેરતાં આજના ગુજરાતી યુવક-યુવતીઓના કહેવાતા ગરબાને એક ફેશન શો જ ગણાશો. આમાં આપણો શેરી ગરબો તો ક્યારનોય ખોવાઈ ગયો છે! હા, ક્યાંક સંસ્કારી લતાઓમાં કે શહેરની અસરથી અલિમ રહેલા ગામડાંઓમાં તમને હજુ ય એ અસલ ભાવભક્તિભર્યા શક્તિવંદનાના દર્શન થશે. બાકી તો નવ ચાતોની ધમાચકડી ને શાંતિપ્રિય લોકોને હેચનગતિ! સાચા અને સાચ ગરબામાં તો ‘તાલીઓના તાલે ગોરી ગરબે ઘૂમી ગાય રે... પૂનમની ચાત, ઊગી પૂનમની ચાત...’ એમ કહું છે. આધુનિક ગરબામાં તાલીઓના તાલ હોય છે? અને લોકો ગરબાની આસપાસ ઘૂમે છે? કે પેલા દૂરથી દેખાતા ઊગ્યા પ્લેટજોર્મની આસપાસ આંટા મારે છે એ લોકો? હા, આ બધી ધમાલનો રીમોટ કંટ્રોલ ત્યાં પ્લેટજોર્મ પર જ છે. આ તો ધંધાર્થી લોકોની વ્યાપારી કુનેહ છે. ગરબા ઉત્સવ નથી આ!’

‘મારી તારું કંકુ ખર્યુ ને સૂરજ ઊગીયો’ ના અવિનાશ વ્યાસના ગરબામાં રહેલી ભવ્ય કલ્પના અને દિવ્યતાની હદ્યસ્પર્શી આરાધના આજના ‘ઠમઠમ બાજે ઢોલ’ માં ક્યાં છે? કેવી ગંભીરતા, કેવી શાંતિ, કેટલી ભવ્યતા, અને કેવી શ્રદ્ધાભરી હદ્યસ્પર્શી ભક્તિ સાચા ગરબામાં

જ્રા થોભીએ અને આગળ વધતાં પહેલાં પાછળ નજર કરીએ.
આપણે આગવા ગુજરાતના આચધકો આપણા શેરી ગરબાને રસ્તે રજણતો
મૂકી, મધરાત સુધી ભટકતા સ્વેચ્છાચારી સહેલાણીઓ ન બની જઈએ એ
જરૂરી છે. આજના યુવક-યુવતીઓમાં શક્તિ ને દૃષ્ટિ જરૂર છે, પણ અને
ઘોય માર્ગદર્શકોનો અભાવ છે. આજના યુવક-યુવતીઓ યમુનાને કાંઠે
કાનગોપીઓના ચસ જેવા ચસ અને દેવો ગગને જોવા થોબે એવા
ભાવભર્યા ગરબા જરૂર ગાઈ શકે એવાં છે. પણ ખોટ છે એક સાચી
ચાધાની ને એક સાચા કાનાની કે નંદ અને યશોદાની ખોટ છે! એ ખોટ
પૂરી કરવા સૌ આજે જ સંકલ્પ કરીએ : આપણા શેરી ગરબાને આપણે
જવંત રાખીશું. આપણી શેરીઓને આપણે યમુનાના કાંઠે ચસ રમતા
ગોપગોપીઓની યાદ અપાવે એવા પવિત્ર અને ભક્તિભર્યા ગરબાનાં
ગાનથી ગુંજતા કરીશું એવો આજે જ સંકલ્પ કરીએ. આપણે ગુજરાતીઓ
ધારીએ તે કરી શકીએ!

૧૩. પંડની પેટીમાં પારક્ષ છે પડયો...!

પહેલા ક્યાંક વાંચેલો એક ટૂચકો ટૂંકમાં આવો કંઈક છે. મારી
રીતે એનો સાર કહું :

સાધુરામ એક નાના ગામડામાં રહેતા નાના કુટુંબવાળા નાના
ખેડૂત હતા. ગામડું મજાનું હતું. બાજુમાંથી નાની નદી વહેતી હતી.
સાધુરામ સારી મહેનત કરી ઓછી જમીનમાંથી સારું પકવતા અને એક
દીકરા દીકરીને વ્યવસ્થિત રીતે ઉંઘેરી એની શાણી પત્ની ઘરમાં સંઘ
ય આનંદ અને શાંતિ રાખતી. ઓછી જરૂરિયાતને કારણે ક્યારેય એમને
ખાંધે પીધે કે વટવહેવારે કુંભ ન પડતું. સાધુરામ ચારે થાક્યા પાક્યા
પત્ની - બાળકો પાસે બેસી આનંદથી વાતો કરતા ને સૂતાં પહેલાં
હરિભજન કરી પ્રકુલ્પિત મને ઉંઘી જતા. સુખી હતા સાધુરામ.

એક દિવસ એમના ગામની ધર્મશાળામાં એક ધનાઢ્ય શેઠે
ચાતવાસો કર્યો. એની રહેણી કરણી અને ઠાઈ જોઈ સાધુરામ ચકિત થઈ
ગયા. શેઠને એ કહે : ‘શેઠ, આપના ઉપર ભગવાનની બહુ દયા લાગે

છ. આપ કેટલા બધા સુખી છો!

શેઠ કહે : ‘ભાઈ, હું શાનો સુખી? લક્ષ્મીજીની કૃપા છે, પણ ઘેર શેર માટીની ખોટ છે... હું અપુત્ર છું એનું મને ભારે દુઃખ છે. સુખી તો કર્સનભાઈ પટેલ છે. પુચ પાંચ પુત્રોનો પરિવાર છે એમનો.’

સાધુચમે સુખ શોધવાનું નક્કી જ કર્યું હતું, એટલે એ તો ચાર માઈલ ચાલીને કર્સન પટેલ પાસે પહોંચ્યા.

‘પટેલ, પાંચ પાંચ પુત્રોના પિતા એવા તમે પ્રભુ દ્યાથી કેટલા બધા સુખી છો!’ સાધુચમે કહ્યું, ત્યારે અકળાઈને કર્સન પટેલ બોલ્યા:

‘હું ધૂળનું સુખ છે મારે... બધાય અભાગ ને અડબંગ મુઆ છે... ખરા સુખી તો બાજુના ગામના બે વિદ્ધાન દીકરના બાપ એવા લાલભાઈ શાહ છે.’

સાધુચમ તો લાલભાઈને ગામ પહોંચ્યા. એમના વિદ્ધાન પુત્રનાં વખાણ કર્યી કહ્યું : ‘લાલભાઈ, તમારું સુખ તો દેવોને ય દુર્લભ ગણાય હોં.’

‘ભાઈ સાધુચમ’, નિઃશ્વાસ નાખી લાલભાઈ બોલ્યા : ‘એકલી વિદ્ધાન શું કામની? પૈસા વગર બધું નકામું... લુખી વિદ્ધાન તો ગોળ વગરના કંસાર જેવી ગણાય. ખરા સુખી તો નેતાજી ધનંજ્ય છે... પૈસો, સત્તા ને કીર્તિ.. બધુંય છે એમની પાસે... શો ઠાઈ... વાહ ભાઈ વાહ.. કેવું સુખ....!’ આ બધામાં હજી સાધુચમને કોઈ સુખી માણસ ન મળ્યો!

પણ સાધુચમ કાંઈ અધુરું છોડે? પહોંચ્યા નેતાજી ધનંજ્ય પાસે. કહે : ‘નેતાજી તમારી કીર્તિ કેવી પ્રસરી છે... પૈસો ય છે... દીકરા ય છે... સરકારમાં તમારી પહોંચ પણ બહુ... ખરા સુખી તો તમે જ છો હો.’

‘અરે ભાઈ માચ’, નેતાજી ઊંડો શાસ લઈ લાંબો નિઃસાસો નાખતા બોલ્યા : ‘સુખનું તો સપનું ય મારા નસીબમાં ક્યાં છે? લોકોના

ગમે એટલાં કામ કરું કે કચવું છું તોય કેટલાય લોકો ચત દિવસ મારી ટીકા કર્યા કરે છે ને ભાત ભાતના આક્ષેપો કરી મારી ઉંઘ હગમ કરી નાખે છે.. ટેન્સન... ટેન્સન.... હું તો સતત માનસિક તનાવમાં જવું છું. પણ મેં સાંભળ્યું છે તે પ્રમાણે અહીંથી ત્રીસ ચાલીસ માઈલ દૂર એક નાના ગામમાં રહેતા સાધુચમ નામના નાના બેઢૂત બહુ સુખી છે... સંસ્કારી સંતાનો છે એમનાં, ડાહી શાણી ને ઘરરખુ પત્ની છે એમની, અને એ પોતે મહેનતુ બેડૂત છે, જેથી સારી બેતી પકવી સુખે રહે છે... શાંતિથી ખાઈ પીને ચાત્રે કુટુંબ સાથે બેસી કિલ્લોલ કરે છે ને હરિભજન કરે છે... ખરા સુખી તો આ સાધુચમ જ ગણાય... ક્યારેક હું પણ એમનાં દર્શને જઈશ. આવા સુખી માણસને મળીશ ત્યારે જ મને શાંતિ થશે!’

સાધુચમ તો નેતાજીની વાત સાંભળી છક થઈ ગયા : ‘આ નેતાજીએ તો પોતાના વિષે જ વાત કરી! ‘એમને ખબર નથી કે હું જ સાધુચમ છું. મને એ સુખી ગણે છે એમ?!’ પણ હું તો.. સુખની શોધમાં અહીં તહીં ભટકું છું.. હું હું ખરેખર સુખી છું?’ સાધુચમ આમ વિચારી અવાક્ થઈ ગયા. હું જેને શોધું છું એ તો હું પોતે જ છું. તત્ત્વમં અસીઓ

પછી સાધુચમ તો પોતાની ઓળખ આપ્યા વિના પાછા વળી ગયા ને પ્રભુનો આભાર માની રહ્યા : ‘પ્રભુ, મને માફ કરજો... તમે મને આટલું બધું સુખ આપ્યું છે છિતાં ય હું સુખની શોધમાં અહીં તહીં ભટક્યા કરું છું... દ્યા ચખજો ને મારું આ સુખ અખંડ ચખજો... આથી વધુ કાંઈ ન જોઈએ મારે ભગવાન.’ ને સંતોષનો શાસ લઈ સાધુચમ ઘરે ગયા.

તો વાત આવી છે. આપજી પાસે જે છે તેની આપજાને જાણ નથી, ને તેથી જ છે એને જ શોધતા દર દર ભટકીએ છીએ. કેવું આશ્રયકારક અજ્ઞાન! સુખી માણસ સુખની શોધમાં દુઃખી લોકો પાસે

કસ્તુરી કુંડલ બસે મૃગ ઢૂઢે વન માંહી ।

મૃગ (હરણ)ની નાભીમાં કસ્તુરી હોય છે. એ પાકે ત્યારે એની સુવાસ ચોમેર ફેલાય છે. એ સુગંધથી આકર્ષણી મૃગ એને પામવા જંગલમાં ચોપાસ દોડમદોડ કરે છે. પણ એને કસ્તુરી (પ્રત્યક્ષ રીતે) મળતી નથી. એને કોણ સમજાવે કે 'હે ભલા મૃગ, તું જે શોધે છે એ તો તારી દુટીમાં જ છે. અરે, આ જગતના લોકોને એની ખબર છે અને તું પોતે જ અજાણ છું, જેથી આમ તેમ દોર્યા કરીને કસ્તુરી શોધે છે. (એ કસ્તુરી પામવા તો દુષ્ટ લોકો તને મારી પણ નાખે છે.)'

આ જગતના લોકોની દશા ય આવી જ છે ને? જે પાસે છે તે જ શોધે છે. પણ ધુવડને સૂર્યદર્શન ક્યાંથી થાય? અંધજનને તો હિમાલય સામે હોય તો પણ ન દેખાય. અભણથી અક્ષર ના ઉકેલાય તો વળી અજ્ઞાનીને ગ્રભુર્દર્શન પણ ક્યાંથી થાય?

પેલા કસ્તુરી મૃગ જેવી જ દશા છે. આપણા ઘટ ઘટમાં રચ વસ્યા છે... આપણો ભગવાન આપણી અંદર જ બેઠો છે, પણ આપણને એનાં દર્શન ક્યારે થાય છે? આપણો તો કાશી... મક્કા... મથુરા... દ્વારિકા... અરે, ખુદ હચિદ્રામમાં ય જઈએ તોય હરિનાં દર્શન ક્યાં થાય છે? સાચું બોલાજો, ઘણી બધી યાત્રાઓ મેં ને તમે કરી તોય ભગવાનનાં દર્શન થયાં છે? કેટલીક તો કષ્ટસાધ્ય યાત્રાઓ કરી.. કદાચ માન સરોવર પણ જઈ આવ્યા, તો ય ભોળા શંભુ મજ્યા? સ્થૂળ મૂર્તિઓ તો ઘણી જોઈ, અનેકવાર સાણ્ણાં દંડવત્ત પ્રણામ કરી એને પગે લાગ્યા, તો ય અંતરના રચમની ઓળખ થઈ? પવિત્ર ગંગા, યમુના, નર્મદા અને ત્રિવેણીમાં જ્ઞાન કર્યું તોય દેહશુદ્ધિ સાથે મન શુદ્ધિ થઈ?

સાધુચમની સુવાસ કેવી પ્રસરી હતી! દૂર દૂરના લોકો એને

સુખી માનતા હતા અને પોતે જ સુખ શાંખવા નીકળ્યો હતો!

સાર એ કે - આપણો આપણાને પોતાને જ સમજીએ. આપણી પાસે શું છે તે જાણીએ. ધાણું બધું છે આપણી પાસે. પણ આપણાને એની ખબર નથી, જેથી અછત અનુભવીએ છીએ ને દુઃખી થઈએ છીએ. વળી "સુખ દુઃખ એ તો મનનું કારણ, જ્યંપ્ટે સુખ ને મહેલે ભારણ."

હવે તો વિજ્ઞાને સિદ્ધ કર્યું છે કે આપણે વાપરીએ છીએ એ કરતાં અનેક ઘણી ઊર્જા આપણા શરીરમાં વપરાયા વગરની પડી રહે છે. આ સત્ય આપણા એક સંત કવિએ તો ઘણાં વર્ષો પહેલા ગાયું છે:

પંડીની પેટીમાં પારસ છે પડ્યો,
વાપરી જાડો તે બડભાગીયો.

તમારી શક્તિને પિદ્ધાણો, તમે શું છો તે જાણો અને એ રીતે તમારી શક્તિઓનો ઉપયોગ કરો તો તમે આશ્ર્યો સર્જ શક્શો. તમે સામાન્ય માણસ નથી, અસામાન્ય કામો કરવા તમે સર્જયા છો, માટે Know thy Self. તમારી જાતને ઓળખો. એટલું કરશો તો છો એના કરતાં અનેક ઘણા ઉપર ઉઠશો.

શક્ય છે કે તમે ટાગોર, ટોલ્સ્ટોય કે આઈન્સ્ટાઇન બની શકો. એટલે ફરી યાદ રચો : 'પંડીની પેટીમાં પારસ છે પડ્યો.' તમારી પાસે જ પારસમણ્ણ છે.. વાપરો... ને નસીબદ્ધ બનો, સુખી થાવ. સ્વયં સુખી થાવ અને બીજાને સુખી કરો. ઘાર બાંટતે ચલો...!

૧૪. સોભત

સોભત એટલે સાથ, મૈત્રી અથવા સંગ. માણસના જીવનમાં સોભતનું ધ્યાન મહત્ત્વ છે. ‘સંગ તેવો રંગ’ એ કહેવત બહુ જાળીતી છે. આપણા મિત્રો જેવા હોય તેવા આપણે પણ હોઈએ અથવા થઈએ. અંગેજ્માં કહેવત છે કે *A man is known by the company he keeps.* માણસ કેવો છે એ જાળવા માટે એના મિત્રોને ઓળખી લઈએ તો ય બસ છે. સજજન કદ્દી દુર્જન મિત્રો નથી રાખતો. શરાબીને કદી સત્સંગીઓ સાથે નથી બનતું. સમાન વય વ્યસનેષુ સાચં એ શ્લોકમાં પણ એક સરખા વ્યસનવાળાંને મૈત્રી હોય છે એમ કહ્યું છે. તમારું સાથીઓ પરથી લોકોમાં તમારી કેવી છબી ઉપસે છે એની વાત કરતાં રહીમજી કહે છે :

રહીમન નીચન સંગ બસી, લગે કલંક ન કાહી?

દૂધ કલારી કર ગહે, મદ્દ સમજે સબ તાહી ।

નીચ માણસના સંગથી કલંક લાગે જ. ધરુનો ધંધો કરનાર

કલાલના હાથમાં દૂધનો કટોરો હોય તો પણ લોકો એને ધરુ જ માનવાના! એમ તમારે ખરાબ મિત્રો હશો તો તમે ગમે એટલા સાચ હશો તો પણ લોક તમારી તરફ શાંકાની નજરે જ જોવાના.

વળી સોભતની અસર વહેલી મોડી પણ થાય જ છે. ગુણવાન માણસને ખરાબ સોભતની અસર કદાચ મોડી થાય, પણ થાય તો ખરી જ. કોહેલી એક કેરી આખા ટોપલાની સારી કેરીઓને બગાડે છે. માટે જ કહ્યું છે કે ‘સોભત તેવી અસર.’

જો કે ‘સોભત તેવી અસર’ ના અર્થવાળા પોતાના ઉપરોક્ત દુધાથી તદ્દન વિરુદ્ધની વાત બીજા એક દુધામાં કરતાં રહીમજી કહે છે: રહીમન ઉત્તમ પ્રકૃતિ, ક્યા કરત કુસંગ?

ચંદન વિષ વ્યાપત નહોં, લિપટ રહત ભૂજંગ ।

અર્થાત્, જે ઉત્તમ સદ્ગુણી માણસ છે એને ખરાબ સોભત પણ બગાડી શકતી નથી. દા.ત. ચંદનના વૃક્ષને જેરી સાપ વિંટળાઈ રહે તો પણ ચંદન જેરી થઈ જતું નથી!

જો કે ખરાબ સોભતમાં લાંબો વખત રહ્યા છતાં એની બુરી અસર ન જ થઈ હોય એવા દાખાંતો જવલ્લે જ હોય. એટલે ડાખ્યા માણસે તો એ વાત જ ધ્યાનમાં રાખવી કે ---

સોભત કરતાં શાનની, બે બાજુનું દુઃખ,
રીજ્યું ચાટે આપ ને, ખીજ્યું કાટે મુખ !

કૂતરાની મૈત્રી રાખીએ તો એ બુશ હોય ત્યારે આપણાને પ્રેમથી ચાટીને ગંદા કરે અને ક્યારેક ઓથી જીવલેણ રોગ પણ થાય. વળી જો એ ગુસ્સે થાય તો કરડીને મુશ્કેલીમાં મૂકે. આમ દુષ્ટ મિત્ર આપણી પર બુશ હોય કે નાખુશ હોય, પણ આપણાને હાનિ થાય એવું ફૂત્ય જ એ કરે. સોભતના લાભાલાભ તો વિચારો:

દીવાદાંડી

૬૩

ક્રીડો ફૂલનો સંગ કરે તો ફૂલની સાથે એ પણ દેવના શિર પર ર
ચઢે છે! સોભતને કારણે એક તુચ્છ જીવને ય કેવું ઊચું સ્થાન મળે છે! પણ
ધાણની સોભત કરનાર ક્રીડો લોકોના પગ નીચે કચડાઈને ભરે છે. હવે
કહો : કોનો સંગ કરશો? ફૂલનો કે ધાણનો?

કેટલાક લોકો વાતવાતમાં મૈત્રી બાંધી દે છે. એમને કશી
પસંદગી હોતી નથી, એટલે એમને ઘણા મિત્રો હોય છે. પણ એ સાચા
મિત્રો હોતા નથી.

વિપત કસોટી જો કરો સોઈ સા�ચે મીત ।

આપણી મુશ્કેલીના સમયમાં સાથે ઊભા રહે એ જ સાચા મિત્રો
કહેવાય. અને એવા મિત્રો બહુ ઓછા મળશો. બાકી તો ‘તાવી-મિત્ર
અનેક’. આપણા સુખના વખતમાં ઘણા લોકો મિત્રો થતા આવે છે. માટે
મિત્રોની પસંદગીમાં ખાસ કાળજ ચખવી ઘટે.

વળી મૈત્રી કાંઈ માણસ સાથે જ થાય એવું થોડું છે? પુસ્તકો પણ
આપણા મિત્રો બની શકે. તમે કેવું સાહિત્ય વાંચો છો એના પરથી પણ
તમારી કિંમત અંકાય છે. ઉત્તમ પુસ્તકો ધરમાં વસાવી વાંચતા રહો તો
ઘેટો, એરીસ્ટોટલ, બાયરન, સોકેટીસ, અખાડમ લિંકન, કાલીદાસ,
ગાંધીજી, સરદાર પટેલ, ટાગોર, વિવેકાનંદ, તુલસીદાસ, સેક્સપીયર,
વગેરે જેવા જગતના અનેક મહાપુરુષો તમારા ધરમાં તમારા સાચા મિત્રો
બની સદ્ગ તમારી સાથે રહેશે અને કટોકટીના વખતમાં તમને હુંફ આપી
પ્રેરણાદ્યા મદદ કરશો. આવા વિચાર માનવોની સોભત મળે તો એની
અસરથી આપણે પણ કેવા સાચ ને સાચા માણસ બની શકીએ! ખરં ને?

ઇલ્લે એક સુવિર્ણાક્ષરે લખી ચખવા જેવી વાત :

તમાર સૌથી સાચ મિત્ર તો તમે પોતે જ છો ! જ્યા અંદર
અંકિને જુઓ ને તમારી પોતાની સાથે, તમાર પોતાના મન સાથે વાતો

૬૪

દીવાદાંડી

કરી તો જુઓ. ઘણું નવું જાણવાનું, માણવાનું અને સુધરવાનું મળશો.
બસ, એક વાર આપણી જાત સાથે આપણી પાકી દોસ્તી થઈ જાય તો
પછી આનંદ જ આનંદ. પછી કોઈની કંપનીની જરૂર ન પડે. પછી તો
'બ્રહ્મ લટકાનું કરે બ્રહ્મ પાસે' ની ગૂઠ ગાંઠો આપોઆપ ઉકલવા માંડશો.
માટે જ તો બાઈબલમાં કહ્યું છે : Know thy self. તારી જાતને
ઓળખ!

બહારના મિત્રોથી બચતાં રહેવામાં જ સાર છે. Oh god,
Save me from my friends. ‘હે ભગવાન, મને માચ મિત્રોથી
બચાવ’ એમ કહ્યું છે તે આ કારણે જ. મિત્રોથી બચવું સહેલું નથી, કારણ
કે મનના મેલા, મીઠા બોલા લોકો આપણાને સહેલાઈથી છેતરી જઈ શકે
છે. માટે ઉત્તમ ઉપાય એ છે કે તમે પોતે જ તમારા મિત્ર બની રહો. જાત
સાથે મૈત્રી કરવાનો ઉત્તમ ઉપાય છે યોગ. ધ્યાન કરો, કશોય વિચાર
કરવાની જરૂર નથી. ધ્યાનસ્થ થવાનો ગ્રયતન કરો. એથી જાદુ થશો. ઘડી
બધી મુંજવણો દૂર થસે ને ઘણી આંટીઓ અનાયાસ ઉકલી જશો!

★ ★ ★

૧૫. વદે વેદ વાણી કે...

‘અહમ્’ એટલે હું. જેનામાં ‘હું પદ’ નો ભાવ આવે તે અહંકારી ગણાય. નાની શી પ્રામિથી પણ ફૂલાઈ જતાં લોકોમાંથી નિચાભિમાની શોધવો દુષ્કર છે. કામ કોધ, લોભ, મદ, મોહ અને મત્સર એ છ માનવીના સાચા શત્રુ ગણાય છે. આ છ શત્રુમાંનો એક તે મદ એટલે અહંકાર. અહંકાર જેને થાય તેની બુદ્ધિ નાખ થાય છે. અહંકારીનો અહમ્ ન સંતોષાય એટલે એ ગુર્સે થાય છે. ગુર્સો માણસની બુદ્ધિને ચહેરા લગાડે છે. જેથી તત્કાલ પુરતી બુદ્ધિ સાચસારનો વિવેક કરવામાં કામ લાગતી નથી. પરિણામે ન ધારેલું કે ન ઈચ્છેલું આપણાથી થઈ જાય છે. પછી પસ્તાવો થાય, પણ અબ પછતાયે ક્યા હોત હૈ, જब ચિંદિયા ચુગ ગઈ ખેત? પોતાની મર્યાદા છોડીને ધસતી નદીના પુરમાં ધ્યાન બધું સ્વાધ્ય થઈ જાય છે. માણસનું પણ એવું જ. ચાવણ ભગવાન શંકરનો મહાન ભક્ત હતો. એ જ્ઞાની પણ હતો. છતાં પોતાનાં શક્તિ, સત્તા અને સંપત્તિને કારણે એને જે અહંકાર થયો એઝે જ એનો વિનાશ કર્યો! મદાંધ ચાવણને ન પોતાની શક્તિ કામ લાગી કે ના ભક્તિ કામ લાગી કે ન પોતાનું જ્ઞાન

કામ લાગ્યું. અહંકારીએ અકારણ સીતાનું હરણ કર્યું ને શ્રીચામ સાથે વેર બાંધ્યું. પોતાની પત્ની મંદોદરી, ભાઈ વિભીષણ કે કુંભકર્ણની - સીતાને માનપૂર્વક શ્રીચામને સોંપી દેવાની - સલાહ ચાવણે ન માની એ એના અહંકારને કારણે જ. પરિણામે ચામ - ચાવણ યુદ્ધ થયું અને ચાવણે સોનાની લંકાનો, પોતાના કુટુંબીજનોનો ને અંતે પોતાનો પણ સર્વનાશ નોતર્યો!

અહંકારને કારણે કંસ જેવો પ્રતાપી ચાજા શ્રી કૃષ્ણને હાથે માર્યો ગયો. દુર્યોધનના અહંકારને કારણે પાંડવોને વિના વાંકે અનેક દુઃખો સહન કરવાં પડ્યાં. છેવટે, પોતાના પુત્રોને થયેલો અન્યાય દૂર કરવા કુંતા માતાને પણ કહેવું પડ્યું : ‘હવે તો યુદ્ધ એ જ કલ્યાણ!’ એમ કૌરવ-પાંડવોનું ભીષણ યુદ્ધ થયું. જેમાં અનેક નરવીએ હોમાઈ ગયા. એમાં શિષ્યને ગુરુ સામે કે પુત્રને પિતા સામે લડવું પડ્યું. ભિષ્મ પિતામહ જેવા ત્યાગીને પણ એથી બાણશાયા પર સૂટું પડ્યું. આખરે અહંકારી કૌરવોનો નાશ થયો ને સત્યનો જ્ય થયો. પણ એમ થતાં પહેલાં જે મહાવિનાશ થયો એની ઓટ ક્યારેય ન પુરાય એવી હતી.

અહંકારી માણસ હંમેશા પોતાને જ સાચો માનતો હોય છે. ન્યાયાન્યાય કરવાની કે સત્યાસત્ય સમજવાની એની બુદ્ધિ ખતમ થઈ જાય છે, સાચસારનો વિવેક એનામાં રહેતો નથી ને લાભાલાભ સમજવાની શક્તિ એ ગુમાવી બેસે છે. એ અવિચારી, અવિનયી અને ઉદ્ધત બની જાય છે. અંતે પોતાના પગ પર જ એ કુહાડો મારે છે!

નરસિંહ મહેતાએ સાચું જ કહ્યું છે :

હું કરું હું કરું એ જ અજ્ઞાનતા,

શક્તનો ભાર જેમ જ્ઞાન તાણો!

ગાડા નીચે ચાલતું કૂતરું એમ જ માને કે ‘ગાડાનો ભાર હું જ

દીવાદાંડી

ખેચું છું! હકીકતમાં ગાંધું ચાલે છે એમાં એનું કશું યોગદાન નથી. તેમ આ સંસારયક ભગવાને ગોઠવ્યા પ્રમાણ ચાલ્યા જ કરે છે. એમાં આપણે કશું જ કરતા નથી, કરી શકતા જ નથી, પછી અહંકાર શાને? મિથ્યાભિમાનને કારણે જ ને? ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે : ‘યુદ્ધ કરવા થનગનતા, આ લોકોને મેં પહેલેથી મારી નાખેલા જ છે. હે અર્જુન, તું માત્ર નિમિત્તરૂપ જ બન - નિમિત્તમાત્ર ભવ સવ્યસાચિન् । અહંકારી માણસો ભલે ન સમજે, બાકી સંસારની ગતિવિધિમાં આપણે તો માત્ર નિમિત્તરૂપ જ છીએ. પ્રભુની ગોઠવણ પ્રમાણે બધું થયા જ કરે છે, તો પછી કરૂત્વનો ભાર લઈ દોષ શા માટે વહોરવો? ભક્તિયોગમાં શ્રીકૃષ્ણા પણ કહે છે કે પોતાને નિરહંકારી ભક્ત જ પ્રિય છે.

નિર્મમો નિરહંકાર: ભક્તઃ સ મે પ્રિયઃ । સાધનાના માર્ગની રૂક્ષાવટોને વર્ણવિતાં કબીરજી કહે છે : મદ મત્સરકા મેહ બરસત, માયા પવન બહે દાટા

એકવાર ભગવાનને કોઈક પૂછ્યું : ‘આપ શું ખાવ છો?’ ભગવાને જવાબ આપ્યો : ‘અહંકાર’. આમ અહંકારી કે અભિમાની વક્તિ ભગવાનનો ખોચક છે, અર્થાત્ એવા માણસોનો ભગવાન નાશ કરે છે.

કબીરજી કહે છે :

એસી બાની બોલિયે મનકા આપા ખોય ।
ઔરન કો શીતલ કરે, આપ હુઁ શીતલ હોય ॥
અભિમાન છોડી મીઠી ભાખામાં વાત કરવાનો બોધ આમાં છે.
પોતાને સર્વ શક્તિમાન માનતો મનુષ્ય વાવાડોડા કે ભૂંક્પ જેવી કુદુરતની એક જ નાની થપાટે કેવો લાચાર બની જાય છે! મહામહેનતે કરેલા એના એક જ સર્જનનું કુદુરત ક્ષણમાત્રમાં વિસર્જન કરી દે છે. છતાં લાચારી અનુભવ્યા સિવાય પામર માણસ કશું જ કરી શકતો નથી! તો

૬૭

૬૮

દીવાદાંડી

પછી અહંકારના નશામાં ફરવાની મૂર્ખોઈ શા માટે કરવી?

આ ક્ષણભંગુર સંસારની આવી અસારતા જોઈને જ સુંદરમ્ભ જેવા સાધક કવિ સમર્પણ ભાવથી ભગવાનને કહે છે :

ઘાટે બંધાણી મારી હોડી વછોડી જા,

સાગરની સેરે ઉતારી તું જા,

મનના માલિક તારી મોજના હલેસે

ફરે ત્યાં એને હંકારી તું જા!

અહંકાર ત્યારી આવું સમર્પણ કરીએ તો સંસાર - સાગર તરવાની જવાબદી આપણી ન રહે, આપણાને તારવાની ફરજ ભગવાનને શિર રહે.

આટલી સમજ રાખીએ તો નિરહંકારી, નિયમિત્તમાની બની, આપણે બધો ભાર ભગવાનને સોંપી, હલકાકૂલ થઈ ફરીએ ને કશીય ચિંતા વગર જીવીએ, No Tension.

સર્વ દુઃખોનું ને બધા રોગોનું મૂળ ‘ટેન્શન’ છે. એનો ઉપાય એ છે કે આપણી બધી જવાબદી ભગવાનને સોંપી વિનંતી કરવાની કે - ‘મારી નાવ તમારે હાથ, હરિ સંભાળજો રે.’

આપણી સાંસારિક ફરજો પ્રમાણિક પણે નિષ્ઠાથી નિભાવીએ અને ફળની અપેક્ષા વિના શ્રદ્ધાપૂર્વક ગાતા રહીએ :

હરિને ભજતાં હજ કોઈની લાજ

જતાં નથી જાણી જુ રે,

જેની સુરતા શામળિયા સાથ

વદે વેદ વાણી રે.

★ ★ ★

૧૭. સમયની કેવી વિપક્રીત વાત!

અજબ બલિહારી છે સમયની. ઈચ્ચાના એક વખના સર્વેસર્વ પ્રમુખ સદ્ગમ આજે જેલના સણિયા પાછળ કરુણતાભર્યા દછાડા ગુજરી રહ્યા છે. અત્યારે તો ફાંસીના ફંદા પર ચઢી એ હતા ન હતા ય થઈ ગયા. ‘ધરતીને ધુજાવનાર’ લોખંડી પુરુષ હિટલરે આપધાત કરવો પડ્યો હતો! પાકિસ્તાનના મુત્સદી વડાપ્રધાન જુલ્હીકાર અલી ભુવ્નેને ફાંસીને માંચડે લટકાવી દેવામાં આવ્યા હતા!

ભૂતકાળના આવાં અનેક દૃષ્ટાંતોની લાંબી યાદી થાય. ચામાયણ અને મહાભારત પણ સમયની આવી બલિહારીની ગવાહી પુરે છે. અરે, બે દિવસ પહેલાંની એક અસામાન્ય ઘટનાએ આખા વિશ્વને આંચકો આપ્યો. ઈન્ડોનેશિયાના સુમાત્રા ટાપુના સમુદ્રમાં (તા. ૨૬-૧૨-૦૪ ના રોજ) સર્જયેલા વિનાશક ‘સુનામી’ સમુદ્ર મોજાંથી ભારતના દક્ષિણ ભાગના ચાંચ્ય આંદામાન, નિકોબાર, ચેનાઈ, કલકત્તા વગેરે સ્થળોએ તબાહી મચ્યી.... દરિયાઈ ભૂકુંપને કારણે ચાલીસ ફુટ ઊંચાં ઉછળેલાં

દરિયાઈ મોજાં કલાકના ૭૫૦ કિલોમીટરની ઝડપે શહેરો અને ગામોમાં ઘૂસ્યાં... ગામો અને શહેરના અમૂક ભાગો દૂબી ગયા... દોઢ લાખ ઉપરાંત લોકો મરી ગયા... ઠેર ઠેર લાશોના ઢગ ખડકાયા... બાળકો, યુવાનો અને વૃદ્ધો સાથે મર્યાદા, ગરીબ ને તવંગર મર્યાદા, નાના કે મોટા મર્યાદા... મૃત્યુ ક્યાં કોઈના મોભાને જુઝે છે? એને મન તો બધા સરખા. આખું વિશ્વ સ્તબ્ધ બની ગયું! આવી કોઈ કરુણતાને વર્ણવતાં જ કવિએ કહ્યું છે : ‘ખોબો ભરીને અમે એટલું હસ્યાં કે ફૂવો ભરીને અમે રોયાં!’ એમાંથી લોકોમાં જ્યારે સ્વસ્થતા આવી ત્યારે સૌ પોતપોતાની રીતે, પોતાની શક્તિ ને સગવડ પ્રમાણે મદદ ધાયાં... માનવતા જાગી ને કુદરતના કોપ સામે ટકી રહેવા મદદનો હાથ સૌએ લંબાવ્યો. માણસના દિલમાંથી હજ દયા ને સહનુભૂતિનાં ઝરણાં સાવ સૂકાઈ નથી ગયાં. માટે જ જગતમાં લોકો વચ્ચે જીવવાનું ગમે છે.

‘ન જાણ્યું જાનકી નાથે સવારે શું થવાનું છે’ એમ કહી આપણે શ્રીચમને ચંજગાદીને બદલે આશધાર્મો વનવાસ મળ્યો એનું દૃષ્ટાંત આપીને છીએ. પણ અહીં તો એક ચત જેટલો ય સમય ન હતો. કોઈને સ્વખ્ને પણ જ્યાલ ન આવે એવું - સદીમાં ભાગ્યે જ આવતું - દરિયાઈ તાંડવ ખેલાયું ને નાત જાત, માન મોભો, નાના મોટાં, ગરીબ - ધનિક - કશાય ભેદભાવ વિના સેંકડો ને હજારોએ એક સાથે મૃત્યુની સોડ તાણી! કવિએ તો એમ કહ્યું છે કે,

“પૈસો કે વળી પદવીનો વિશેષ શો વિશ્વાસ?

ચાવણ કેરી ચિદ્ધિ પણ પળમાં પામી નાશ!”

પણ આજે અહીં તો પદ કે પૈસો જ નહિ, હજારોના જીવ પણ ઘડીવારમાં ગયા! અરે, સેંકડો લોકો ગુમ થઈ ગયા! ‘સમય સમય બલવાન હૈ, નહીં પુરુષ બલવાન’ એમ કવિએ કહ્યું છે એ કેટલું બધું

દીવાદાંડી

સાચું છે?! ભાવિના ગર્ભમાં શું બર્યું પડ્યું છે એની કોને ખબર છે?
સમયની આવી અકળ ગતિને અવલોકતાં મેં એક કાવ્યમાં લખ્યું હતું:

‘સમય નથી તારો કે મારો,
સમય તો છે એક પડછાયો.’

બીજા એક કાવ્યને અંતે મેં લખેલું :

‘માણની કેવી વિપરીત વાત,
હરિશ્ચન્દ્ર સાચવે સ્મશાનનો ઘાટ!’

ત્યારે ક્યાં ખબર હતી કે આ કથન આટલું જલદી સાચું પડીને દરિયાઈ ભૂકૂપ સર્જશે? સાર એ કે પોતાને ગમે એટલો સમર્થ માનતો માનવી કુદરત આગળ લાચાર છે. સમયને આવિન રહીને જ જીવવા માનવ સર્જયો છે.

માટે જ માણસે સુખ કે દુઃખમાં સમત્વ જાળવીને સાચા માણસ બની રહેવું જોઈએ. ‘સગાં દીડાં મે શાહ આલમનાં, લીખ માગતાં શેરીએ’ - એમ કહી કવિએ સમયનાં ચઢાવ ઉતારને કેવી સચોટ રીતે વર્ણવ્યો છે! આજે તો સામાન્ય માણસમાં છે એટલી માણસાઈ પણ કહેવાતા મોટા માણસોમાં નથી. એટલે તો એક કવિએ કહું છે :

‘મોટાની નાનાપ જોઈ થાક્યો છું,
નાનાની મોટાઈ જોઈને જીવું છું!’

રોડપતિ કરોડપતિ બની જય તેથી તેણે માણસ શા માટે મટી જવું જોઈએ? અને કદય મહેલમાંથી મારગ પર આવી જઈએ તેથી આપણા ગૌરવમાં, આપણા સ્વમાનમાં કે આપણા ખમીરમાં ખામી શા માટે આવવી જોઈએ? ‘ઉગે છે તે આથમે, ખીલ્યું તે કરમાય’ ના કવિ - કથન અનુસાર સવારે પૂર્વમાં ઊગતો સૂર્ય સાંજે પશ્ચિમ આથમે પણ છે. પણ નિરાશન ન થાવ. એ જ સૂર્ય પાછો સવારે પૂર્વમાં ઊગશે જ! અને

૭૧

‘સમય નથી તારો કે મારો,
સમય તો છે એક પડછાયો.’

૭૨

ઊગતો ને આથમતાં સૂર્ય તો લાલધૂમ જ હોય છે, એનું ઓજસ કદ્દી ઓછું થતું નથી. ઊગતી વેળા પૂર્વમાં ને આથમતી વેળા પશ્ચિમમાં સૂરજ સિંહસ્ત્રિયા રંગના સાથિયા સજાવી આકાશને શાશગારે છે! ઊગવું ને આથમવું એ સહજ ક્રમને સૂર્યએ કેટલી સ્વાભાવિકતાથી સ્વીકારી લીધો છે! માટે જ તો સૂરજ દેવ કહેવાય છે. એટલે તો ગીતામાં કહું છે કે, સુખે દુઃખે સમે કૃત્વા લાભાલાભૌ જયા જયૌ । સુખ અને દુઃખ, લાભ અને હાનિ, જય અને પચાજય... જીવનમાં આવતા દરેક માઠ પ્રસંગમાં સ્થિતપ્રકા રહેવામાં જ માણસની ઊંચાઈનું માપ નીકળે છે. જીવન તો સુખ દુઃખનો સરવાળો છે. મોચારિ બાપુ કહે છે તેમ કશો લાભ થાય તો અને પ્રભુનીકૃપા માનો અને કશો ગેરલાભ થાય તો અને પ્રભુની મરજી માનો.’ છેવટે તો -

“પ્રભુથી જ સૌ કંઈ થાય છે, અમથી થાય ન કાંઈ,
ચાઈનો પર્વત કરે, પર્વત ચાઈની માંથી.”

પ્રભુની ઈચ્છા વિના પાંદું ય હાલે નથી, અને પ્રભુની ઈચ્છા હોય તો દરિયો પણ માજા મૂકી વિનાશ વેરી દે! તાજેતરના દરિયાઈ તોઝને આ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું. માટે જ માણસે પોતાની મર્યાદ સમજને ‘સુખ સમયમાં છકી નવ જવું, દુઃખમાં ન હિંમેત હારવી, સુખ દુઃખ સદ્ગતાં નથી એ નીતિ ઉર ઉતારવી.’

આ કવિ-કથનને જીવન-મંત્ર બનાવી સાચા માણસ થવા પ્રયત્નશીલ રહી જીવન વ્યવહાર ચલાવવો એ ડાઢા માણસનું લક્ષણ છે. જો કે આવું ડહાપણ સહજ પ્રાપ્ય નથી. એ માટે શીલ, સંસ્કાર અને સત્સંગ જોઈએ. સારું વાંચીએ, સારું વિચારીએ, સારું કરીએ અને સૌનું સારું ઈચ્છાએ તો સંસાર - બાગમાં માણસાઈનાં કૂલ ખીલી ઊઠશે ને એની સુવાસ ચોપાસ ફેલાશે. ખરાબ વસ્તુનો ચેપ જલદી લાગે છે ને સારાનું અનુસરણ

દીવાદાંડી

દીવાદાંડી

૭૩

બહું સહેલાઈથી થતું નથી. તોય આંખા વાવતા રહીએ તો છેવટે આપણા બાળકો ય કેરી ખાશે. બાકી, બાવળ વાવીશું તો વારસાઈમાં કાંટા સિવાય કાંઈ નહિ મૂકી જઈએ.

૭૪

દીવાદાંડી

૧૭. ચલ કી સજણી અબ ક્યા સોચે?

મૃય વૈભવી,

દરિયાકિનારે ફરવા તો આપણે ઘણીવાર જતાં હતાં. ખૂબ મોજ સજોડે માણી હતી આપણે. એની રેતમાં પુરી પકોડી, આઈસ્ક્રીમ, નાળિયેર પાણી ને કાંઈ કેટલું ય ખાદું પીધું હતું આ જલધિની હાજરીમાં! પડા એ દિવસની વહેલી સવારની વાત કાંઈક જુદી જ હતી...!

હવે તો આપણે સાઠી વટાવી ચૂક્યાં હતાં. સ્વાસ્થ્ય માટે વહેલી પચોઢે દરિયાકિનારે ફરવા જવાનું નક્કી કર્યું હતું. ગાડીને દૂર ઉભી ચખી રેતીમાં ડગ દેતાં દેતાં, પાણીના મોજાંથી પગ ભીજવતાં આપણે ઉભાં રહી ગયાં. આપણી સામે અઝીટ સાગર હતો. મોજાંનો અવિરત પ્રવાહ સતત વહી આવતો હતો. દૂર દૂર ભેખડો જેવાં ઉંચાં મોજાં ઉછતાં ને શમતાં હતાં. ઘેર નિનાદમાં સાગર કોઈ દિવ્ય ગાન ગંભીરપણે ગાતો હતો... આપણે એક ધ્યાને એ તરફ જોઈ રહ્યાં. થોડીવારે પૂર્વ દિશાનાં પાણી સહેજ રતુમડાં થવા લાગ્યા. અને ધીરે ધીરે દૂર દૂર જાણે પાણીની

દીવાદાંડી

૭૫

ધારમાંથી તેજ કિરણો પ્રગટ્યાં. જોતઝોતામાં હજાચે માઈલ સુધી લાલ રંગે રંગાઈને સાગર-જલ પ્રકાશીત થઈ જળહળી ઉઠ્યું. મેં કહ્યું અરે, જો તો ખરી, ધીરે ધીરે તેજનાં પુંજ પાણીમાંથી મગટ થઈ રહ્યાં છે...! પણ તે મારો હાથ ઘબી શાંત ચિત્તે એ દૃશ્ય જોવા સૂચયું. આપણે એક બીજાની લગોલગ થયાં ને પરસ્પરના પ્રેમાળ સ્પર્શ સાથે એ અલૌકિક દૃશ્યને માણી રહ્યાં! બહુ જલદી એક ચતો ગોળો આછા પ્રકાશથી દૃશ્યમાન થતો ધીરે ધીરે ઉપર આવ્યો ને આપણે એક સાથે પરસ્પરના હાથ ઘબી આશ્રયથી બોલી ઉઠ્યાં : ‘અરે આ તો સૂર્યોદય થયો!’

સૂર્યોદય કાંઈ જીવનમાં પહેલી વાર થોડો જોયો હશે આપણે? પણ આજનો પ્રસંગ અનેરો હતો, આજનું વાતાવરણ નિરાણું હતું! આજે હદ્યમાં અગમ્ય ભાવ જાગતા હતા. કુદરતનું સાનિધ્ય હતું ને?

જીવનભર હું ધંધામાં વસ્ત રહ્યો. લાખો કમાયો. પાંચમાં પૂછાતો ય થયો. કેવો મોટો સગવડભર્યો બંગલો છે આપણો! રસોયો, નોકર, ગાડી, ડ્રાઇવર અને સુખી સંતાનો. તેં પણ યુવાનીથી જ રાજકારણમાં જંપલાવ્યું. અના કાવાદવામાં તું એવી નિપુણ થઈ ગઈ કે પ્રધાનપદું પણ પ્રાપ કરી લીધું. મારો પૈસો ને તારું રાજકારણ. બંને પરસ્પરને યારી આપતાં રહ્યાં. મારો પૈસાથી રાજકારણના ખેલ ખેલવાની તને અનુકૂળતાં રહી અને તારી રાજકીય લાગવણે મારો ધંધાને અસામાન્ય વેગ આયો. અઢળક પૈસો ને અમાપ સત્તા આપણા ધરમાં સતત આવતાં રહ્યાં! છતાં સમય હાથ તાળી દઈ સરકતો રહ્યો ને આપણે સત્તા અને સંપત્તિના નશામાં કશું જાણી શક્યાં નહિ!

ધીરે ધીરે યુવાની ઢળી. તને ને મને સાથ આપવો ઓછો કરવા માંડ્યા. ડેક્ટરોની સારવાર ચમબાણ થોડી હોય? સલાહ મળી : ‘વહેલી સવારે સાગર તટે ચેજ થોડું ફરવા જાવ’.. સારું હતું હજી : ઉંબર તુંગચ

૭૬

દીવાદાંડી

થયા નહોતા. ને પાદ્ર પરદેશ નહોતાં થયાં. એટલે બે દિવસથી આ સાગરની રેતમાં વહેલી સવારે આપણે આવવા લાગ્યાં છીએ. પણ આજે બીજે બીજે જ દિવસે આ સૂર્યોદય દર્શનની અદ્ભુત ઘટના ઘટી. આપણે તો અની ભવ્યતાં જોઈને નાના બાળકની જેમ અવાચક રહી ગયાં. વિચારવા લાગ્યાં : ‘કેવો છે આ સાગરનો વૈભવ: કરોડો ટન પાણીને સોડમાં ઘાલીને સૂતો છે અને તો ય કદી છલકાયો છે? લાખો જલચરોને ગોદમાં સમાવ્યાં છે, તોય કદી અકળાયો છે? કિંતી રત્નોની ખાણ ઉદ્દે સમાવીને બેઠો છે, તો ય કદી આધુકલાઈ કરી છે એણો? અના બે કિનાચ દેશ પરદેશને જોડે છે, કરોડો રૂપિયાના ધંધાઅના દ્વાર થાય છે. ખાસ જગતને પાણીથી ભરવા કરોડો ટન પાણી ગગનમાં એ પહોંચાડે છે ને વાદળ બની વિશ્વ પર વસ્તવાની ભૂમિકા એ તૈયાર કરે છે. આવો સાગર કેવો મહાન છે! અને તો ય સ્થિતપ્રકાશ! જાણો પોતે કશુંય નથી!

મારી આ વાતમાં સુર પુરાવતી તું ત્યારે બોલી : ‘અને સુરાર્ણ કિરણોથી જળહળી ઉઠેલો પેલો સૂર્ય તો જુઓ. જગતના અંધકારને પલકવારમાં પ્રકાશમય કરી દેતો જાણો કોઈ દેવાધિદેવ! ઉગંબું, ઊંચે ઉઠવું ને અસ્ત પામવું એ સૂર્યદિવનો નિત્યક્રમ. લાખો જીવોને નવજીવન અર્પે છે એ. ધરતીને ધન-ધાન્યથી ભરી દે છે તો ય જાણો પોતે કશું કર્યું નથી એવા અલિમ ભાવે દિવસભર ગગનમાં ધૂમી સૂર્ય ધરતીને ધબકતી રાખે છે. અને આથમતી વેળા ય પશ્ચિમ દિશાને સીંદુરિયા રંગે રંગી ભવ્ય રીતે વિદ્યાય થાય છે, ત્યારે ય જગતજનોને ખાત્રી આપે છે કે કાલે પૂર્વમાં જરૂર ઊગીશ, ચીંતા ન કરશો. અંધકારમાં આગમ કરી લો. પ્રકાશ પાથરવા હું પાછો આવી પહોંચીશ.’

અને આપણને બંનેને ત્યારે સાગર અને સૂર્યના દર્શને આપણી સંપત્તિ, આપણી સત્તા, આપણું સુખ અને આપણો માનભર્યો વૈભવ બધુ

દીવાદાંડી

૭૭

કેવું તુચ્છ લાગ્યું! આપણી પામરતાને પામેલા આપણે સ્વયં કેવાં વામણાં લાગ્યાં! આપણે ત્યારે એક બીજાની સામું જોઈ મર્મભર્યુ હસ્યાં. જીવનભર કેવા ભ્રમાં જીવ્યાં એવા વિચારે સ્તો! આપણાં ધન, સંપત્તિ અને સત્તાનો કેવો નશો હતો આપણા ને! આપણે મન કેવી મહત્ત્વા અને કેવું મહત્ત્વ હતું અનું પણ આજે પરોઢના એક સાગર દર્શને. સૂર્યોદયના એક ભવ્ય, પ્રેક્ષણીય સાક્ષાત્કારે આપણને આપણી લઘુતાનું અને સૃષ્ટિના સર્જકની વિચારતાનું ભાન કરવી દીધું!

‘ચાલો, ઘેર નથી જવું હવે?’ તે મારો હાથ પકડી મારી તંદ્રા તોડતાં કહ્યું.

‘કુયું ઘર?’ મે કહ્યું : ગાંડી, હજ ય એ નાનકડા ઘરનો મોહ નથી ગયો? હવે તો ચાલ અહીંથી જ સીધાં હરિને દ્વાર...!

‘એટલે? હરદ્વાર?’ તે પૂછ્યું.

‘હા, હા’ મે કહ્યું.

‘પણ વેપાર, ધંધો, ઘર, જવાબદારી એ બધું છોકરાને સોંપવાનું હજ બાકી છે! તો ચિંતા બતાવી.

‘અરે, છોડ બધી વળગણો. આપણા વિના કશુંય અટકવાનું નથી. હવે ક્યાં સુધી શકટનો ભાર વેંદારીશું. આપણા વિનાય બધું થાળે પડી જશે. જોતી નથી, આ ઘોર અંધકારને ય થોડીવારમાં સૂર્યદેવે પ્રકાશિત કરી દીધો!’ મે કહ્યું.

‘હા, વાત તો ખરી...!’ વિચારમાં પડતાં તું બોલી : ‘આ બધી માયા છોડી હવે તો નીકળી જ પડવું જોઈએ. જાગ્યા ત્યારથી સવાર ગળી હવે તો ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર એજ લક્ષ હોવું ઘટે.’

ત્યારે તારો હાથ બેંચી હું બોલી ઉઠ્યો : ‘ચલ...રી...સજની, અબ ક્યા શોચે?’

દીવાદાંડી

૭૮

અને પછી આપણે હંદિદ્વારને માર્ગ રેતીમાં ડગ દીધાં! ત્યારે દૂર જીબી રહેલી પેલી મોટર જાડો અટૂલી પડી હોય એમ દ્યાર્દ્ર નજરે આપણાને જોઈ રહી! એને જોઈ હું સહેજ અટક્યો, પણ તે મારે ખબે હાથ મૂકી મને આગળ વધવા પ્રોત્સાહિત કર્યો.

જીવનમાં વૈચાર્ય ક્યારેક ઓચિંતો જ આવી જાય છે. એમ ન થતું હોત તો વાલીયો લુંટાયે વાલિંકી ઋષિ ન બન્યા હોત કે કામી તલસીયો સંત તુલસીદાસ ન થયા હોત! માટે જ આ પાવક પ્રસંગને વધાવતા સૂર્યદેવ ત્યારે દરિયાઈ મોજાં પર સવાર થઈ સોનેરી પગલે વિશ પર વિસ્તરી રહ્યાં!

૧૮. ફરજનિષ્ઠા

એક ચોકીદાર ખૂબ ચપળ અને ફરજનિષ્ઠ હતો. એક સોસાયટીની ચત્રે ચોકી કરવાની એની નોકરી હતી. રોજ ચત્રે નવ વાગે ચોકીદાર ફરજ પર હાજર થઈ જાય અને દસ અગિયાર વાગે ધીરે ધીરે લોકો જુંપે પછી એ સોસાયટીમાં ચક્કર મારવાનું શરૂ કર્યો હે. એની નોકરીને દસ બાર મહિના થવા આવ્યા. તે દરમિયાન એ સોસાયટીમાં એક પણ ચોરી ન થઈ. સોસાયટીના મંત્રી આવા વજાદાર ચોકીદાર પર ખુશ હતા. ‘ખૂબ સારુ સાચવનારો માણસ મજ્યાનો’ એમને સંતોષ હતો. એટલે નિયમીત દર પહેલી તારીખે એને પગાર મળી જતો. દિવાળી પર ચોકીદારને સારી બોણી પણ મળી. વજાદારીની કદર થઈ.

રોજ ચત્રે અડધા કલાકે ચાઉન્ડ લઈ ચોકીદાર પોતાની ખુરશી પર આવીને બેસી જતો. ચાર રસ્તા પર જ એની ખુરશી રહેતી. એની પર બેસી એ આખી ચત્ર ચોતરફ નજર નાખતો રહેતો ને પોતાના હાથમાં દંડો રમાડ્યા કરતો. આટલા બધા લાંબા સમય સુધી કાળજીપૂર્વક ધ્યાન

રાખવા છતાં ચોકીદારે એકપણ ચત્રે કોઈ ચોર ન જોયો! અરે, કોઈ અજાણ્યું ફૂતરું ય એની સોસાયટી તરફ ફરજયું નહિ! ત્યારે એક ઠંડી ચત્રે ચોકીદારને થયું : ‘શા માટે ટાકે મરવું ને ઉજાગરો કરવો? કોઈ ચોર અહીં આવવાની હિંમત તો કરતો નથી.. જ્યા આ ઠંડીમાં થોડો આચમ કર્યે લઉં તો કશો વાંધો નહિ આવે.. ફોગટ ઉજાગરો કરવો ને ટાકે મરવું.. જ્યા આ એટલે બે જોકાં ખાઈ લઉં... આપણો વટ છે... ચોર ગભરાય છે મારથી!’

આમ વિચારી ચોકીદાર તે ચત્રે પહેલીવાર ધાબળો ઓઢી જ્યા આડે પડખે થયો. ટુંટિયું વાળી સૂતેલો એ જુવાન ચોકીદાર સહેજ છોકું ખાઈ લેવાને બદલે ઘસઘસાટ ઊંઘી ગયો!

પણ વહેલી સવારે છ વાગે રાડ પડી, સોસાયટીના એક બંગલામાં ચોરી થઈ... સાઈ સીતેર હજારનો માલ ગયો... ચેકડ તથા ઘરેઝાં ચોરાયાં...! હલચલ મચ્છી ગઈ...!

કાયદેસર બધી કાર્યવાહી થઈ. ચોર... પોલીસ... સોસાયટીના સત્તાવાળાઓ... સૌઅં પોતપોતાની રીતે ફરજ બજાવી. સહન કર્યું ધર માલિકે ને ચોકીદારે. એકના પૈસા ગયા. બીજાની નોકરી ગઈ.

પણ આપણો તો આમાંથી એટલું સમજ્યા કે જ્યાં સુધી ચોકીદારે પોતાની ફરજ બરાબર બજાવી અને નિષાપૂર્વક આખી ચત્ર સોસાયટીમાં ચાઉન્ડ માર્યા ત્યાં સુધી ત્યાં ફરજવાની ચોર હિંમત કરી શક્યા નહિ. આજુબાજુ ચોર હતા જ નહિ એમ નહિ, ચોર તો રોજ ચોરી કરવાની તક જ શોધતા હતા. પણ ચોકીદાર જાગતો હતો, માટે એ લોકો સોસાયટીમાં આવ્યા નહિ. જ્યાં સુધી ચોર અને ચોકીદાર બંને જાગતા હતા, જ્યાં સુધી બંને એકબીજાથી સાવધ હતા ત્યાં સુધી કશો અનર્થ ન થયો. પણ જૂઠા ભર્યોસે રહીને ચોકીદારે મધ્યગતે આચમ ફરમાવ્યો... એ એની ફરજ

ચૂક્યો... ને જાગૃત ચોર એ તકનો લાભ લઈ પોતાનું કામ કરી ગયો. ચોકીદારની ઘણા દિવસની તપસ્યાનો લાભ ચોરોને મળ્યો..! ને ઘણા દિવસે થયેલી તપસ્યાભંગની શિક્ષા ચોકીદારને થઈ! થાય જ. ‘જાગતાની પાડી ને ઉંઘતાનો પાડો’ એ જગતનો નિયમ છે. ફરજ-પાલનનો મહિમા અમસ્તો નથી ગવાતો. ફરજનિષ વ્યક્તિની કદર કરનાચ નિષ્ઠાનું મૂલ્ય સમજે છે. “હું સહેજ ઝોકું ખાઈ ગયો...” જેવાં બહાના ફરજ પાલનમાં ના ચાલે. બેખડની ધાર પર ચાલતા હો ત્યારે સતત સાવધાનીપૂર્વક ડગ ભરવું પડે, આપણો પગ સહેજ પણ આધોપણો પડે તો ભયાનક ઊડી ખીણ જ આપણી કબર બની જાય. પર્વતારોહકો મોતને મૂઠીમાં રાખી, પગલે પગલે સાવધ રહીને ડગલાં ભરતા હોયછે. કેટલાક લોકોની નાની ભૂલ પણ મોટી હોનારત સર્જે છે. બસોના અક્ષમાત કેમ થાય છે? ડ્રાયવરની એક નાની ભૂલને કારણે જ અનેક નિર્દ્દેખ લોકો ખૂબ કરણા રીતે મરે છે. ટ્રેનનો ડ્રાયવર ઘણીવાર પોતાની સાવધાનીથી પોતાની રેલગાડીને ભયાનક અક્ષમાતથી ઉગારી એક મહાન કરણ ઘટનાને થતી રોકી દે છે. થોડીક સાવધાની મહા ઉપકારક સાબિત થાય છે, તો થોડીક બેદકારી ઉલ્કાપાત જેવી આધાતજનક ઘટનાનું કારણ બને છે!

માટે જ આપણે સૌ આપણી ફરજ પ્રત્યે સદ્ગ જાગૃત રહીએ. નાની હોય કે મોટી, ફરજ એ ફરજિયાત, નિષ્ઠાપૂર્વક આચરવી જોઈતી કિયા છે; એમાં બાંધછોડ ન થાય. આજે તો વિનાશક શસ્ત્રો ને સાધનો એટલાં બધાં છે કે જાણો અજાણો કોઈ સત્તાધીશની નાની સરખી બેદકારી ગામ, શહેર, સમાજ કે દેશને આઝીની એવી ગર્તમાં ધકેલી દઈ શકે કે જેની ખોટ વર્ષો સુધી ન પુરાય! મોટા માણસોની જવાબદીની ય મોટી હોય છે. એમની બેદકારીનું નુકશાન પણ નાના સુનાં નથી હોતાં. ટૂંકમાં, આપણા અને સમાજના હિત ખાતર જ્યાં હોઈએ ત્યાં આપણી

ફરજ આપણો, પ્રમાણિકપણો, ખંતપૂર્વક બજાવીએ એમાં જ સાચી માનવતા છે. એથી સૌનું હિત સચવાય છે.

ફરજનિષ માણસ જ મોટો ને સાચો સમાજ સેવક છે.

યાદ ચખો : ‘જાગતાની પાડી ને ઉંઘતાનો પાડો’. પાડી મોટી થઈ ભેંસ બને, ભેંસ દૂધ આપે, દૂધમાંથી માખણ મળે, ધી થાય, ધી. દૂધ, માખણથી તાકાત મળે...! જ્યારે પાડો? નફકરો થઈ ઘૂમ્યા કરે ને સીમ આખી બેલાવતો ફરે... નકુશાન જ નુકશાન કરે એ. માટે જાગતા રહો... સાવધ રહો. આપણે ધારતા હોઈએ એવુ સરળ અને સીધું સાદું હવેનું જીવન નથી. તમને ઉંઘતા જડપવાની તક શોધતા લોકો પણ તમારે આજુબાજુ હશે જ. માટે સાવધાની રાખી સુખ-ચેનથી જીવો. ‘ગાફેલપણું એ મુસીબતોની ખાણ છે’

૧૮. પારક્સમણિનો રૂપરૂપ!

માણસ જેવો છે તેવો બનવા માટે ઘણાં પરિબળોએ કામ કર્યું હોય છે. એમાં સૌથી મોટું પરિબળ છે ગુરુ. અથવા આજની પરિભાષામાં આપણો જેને શિક્ષક કહીએ છીએ એ માણસના ઘડતરમાં સૌથી અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

બાળકનો સૌથી પહેલો અને મહત્વનો ગુરુ છે માતા. બાળકના જન્મ પહેલાં માતા એને પોતાના ગર્ભમાં સંવર્ધે છે અને એ સમયના માતાના વિચારો-આચારોની પણ બાળકના ભાવિ જીવન પર સૂક્ષ્મ અસર પડે છે. અભિમન્યુ માતાના ગર્ભમાંથી જ યુદ્ધના છ કોઠા લડવાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને જન્મ્યો હતો! જન્મથી જ બાળક માતાના સહવાસમાં ઉછરે છે અને એના આચાર, વિચાર, વાણી અને વર્તનની સૌથી ઊંડી છાપ એના મન પર પડે છે. જો કે આ હકીકત કેટલી માતાઓ જાણો છે કે સમજે છે અને એ ધ્યાનમાં ચખીને વર્તે છે એ વિચારવા જેવી વાત છે. માતા પછી બાળકના જીવનમાં પિતાનું સ્થાન છે એ સાચું પણ બાળકનો સૌથી પહેલો

ગુરુ તો માતા જ છે. ‘જે કર જુલાવે પારણું તે જગત પર શાસન કરે’ (The Hand that rocks the cradle rules the world) એ સૂત્રનો સાર આ અર્થમાં જ સમજવાનો છે. શિવાજના માતા જજાબાઈનું હાલરકું જાણીતું છે : ‘શિવાજને નિંદું ના આવે, માતા જજાબાઈ જુલાવે’ માં માતા શિવાજને કપચ ભાવિમાં જવવા અને ખાંડાના ખેલ ખેલવા તૈયાર થવાની વાત કરે છે. પરિણામ આપણે જાણીએ છીએ. ‘દુંગરના ઉંદર’ જેવા વીર શિવાજ ઇત્ત્રપતિ બન્યા અને એમણે હિન્દુત્વને બચાવી લીધું!

પછી બાળક શાળામાં જાય છે. ત્યાંથી એના જીવનમાં શિક્ષકનો અર્થાત્ ગુરુનો પ્રવેશ થાય છે. લગભગ સતતેક વર્ષ જેટલો લાંબો સમય - જે બાળકના જીવન - ઘડતરમાં સૌથી અગત્યનો તબક્કો છે - એ જુદ્ધ જુદ્ધ સ્વભાવના, જુદ્ધી જુદ્ધી શક્તિવાળા, જુદ્ધ જુદ્ધ આચારવાળા ગુરુઓના સંપર્કમાં ક્રમશઃ આવે છે અને એ બધાની એક છાપ જાણો - અજાણો એના મન પર પડે છે. એક રીતે તો ગુરુનું કામ કુંભાર (કુંભકાર) જેવું છે. કુંભાર માટીના પીડમાંથી જુદ્ધ જુદ્ધ આકારનાં (ઘડો, માટલું, કલાંકું, કુલડી, કુંજો, કોડિયું વગેરે) સાધનો બનાવે છે. પછી એને હરવા દે છે. એ પછી એક હાથ અંદર ચખી બીજા હાથે નાના ટીપણા વડે કાળજીપૂર્વક ટીપી એની ખરબચડતા દૂર કરે છે. પછી એને પકાવે છે. ગુરુજી પણ વતે ઓછે અંશે આવું જ કામ કરે છે. શિષ્યના દુર્ગુણો દૂર કરી એનામાં સદ્ગુણોનું આચોપણ કરે છે.

બીજી રીતે જોઈએ તો કિસાન અથવા માળી ઉપયોગી છોડની આજુબાજુથી નકામું ઘાસ કાઢી નાખી, નિંદ્ધારી કરી, કામના છોડને વધારે પોણે મેળવવાની તક કરી આપે છે. પરિણામે સારો પાક કે સુંદર સુગંધીદર ફૂલો સમાજ માટે મળે છે. આવું માળીકૃત્ય (યા કિસાન ફૂલ્ય)

ગુરુ કરે છે.

એક ચિંતિકે કહ્યું છે કે The fate of a nation is shaped between the four walls of the school શાળાની ચાર દીવાલો વચ્ચે ચાખ્ટનું ભાવિ ઘડાય છે! જૈં ફરી વાંચો અને વિચારો : શાળાની ચાર દીવાલો વચ્ચે ચાખ્ટનું ભાવિ ઘડાય છે, માત્ર કોઈ એક વ્યક્તિનું નહિ! શાળામાં શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓના મનમાં સમાજવાદ, સાભ્યવાદ, મૂડીવાદ, સરમુખત્વારવાદ, લોકશાહી કે જારશાહી - જે પ્રકારના વિચારો દૃઢિભૂત કર્યો તે પ્રકારનાં વિચારો લઈને શાળા કોલેજોમાંથી આપણા યુવાનોના ફાલ ઉત્તરશે. ને છેવટે ચાખ્ટની બાગડોર તો અમાંથી જ કેટલાકે સંભાળવાની છે ને? આથી આપણને ગુરુના મહત્વનો ઝ્યાલ આવી જવો જોઈએ. માટે જ આપણી શાળા-કોલેજોમાં સાચા, વિદ્વાન, સંસ્કારી અને સંનિષ્ઠ શિક્ષકોની પસંદગી થવી જોઈએ. (જો કે હંમેશા આમ થતું નથી એ આપણી કમનસીબી છે.)

પારસમણિ લોખંડ જેવી સામાન્ય ધાતુને પણ પોતાના સ્પર્શથી સોના જેવી કિમતી, અમૂલ્ય અને અદ્વિતીય ધાતુ બનાવી દે છે, તેમ સારે ગુરુ - શિક્ષક - પોતાના શિષ્યને કેળવણી દ્વારા અસામાન્યતા અર્પે છે. કહેવાય છે કે સ્વામી રામકૃષ્ણ પરમહંસે પોતાના શિષ્ય નરેન્દ્રને સ્પર્શ દ્વારા શક્તિ પ્રદાન કરી હતી. આ નરેન્દ્ર નામનો સામાન્ય છોકરો પણી સ્વામી વિવેકાનંદ રૂપે અસામાન્ય, તેજસ્વી અને મેધાવી પુરુષ બની ગયો જેણે અમેરિકા જેવા દેશના લોકોને પણ મંત્રમુંઘ કર્યા હતા! ગુરુકૃપાથી જગતને સ્વામી વિવેકાનંદ મણ્યા.

નારદજ્ઞને ભેટો થયો વાલિયા લુટાર્નો. જંગલમાં લૂંટફાટ કરી લોકોને મારી નાખનારા વાલિયા લુંટારે નારદજ્ઞએ પ્રશ્ન પૂછ્યો કે ‘આ તારી લૂંટફાટમાં ભાગ પડાવનાર તારં માતા-પિતા, પત્ની કે બાળકો

તારો પાપમાં પણ ભાગ પડાવશો કે?’ વાલિયાએ ઘરે જઈ સ્વજનોને આ પ્રશ્ન પૂછ્યો. જવાબ નકારમાં મળ્યો ત્યારે વાલિયાની આંખ ઉધરી ગઈ! નારદજ્ઞએ અને રામનામનો મંત્ર આપ્યો ને વાલિયો વાલિંકી ઋષિ બની ગયો! અમની વાલિંકી રામાયણ જગાયાત છે. કહેવાય છે કે રામના જન્મ પહેલાં જ વાલિંકી - રામાયણ લખાઈ ગઈ હતી! તો આ પારસમણિનો સ્પર્શ છે. રાક્ષસ પણ ગુરુકૃપાએ ઋષિ બની જાય.

તુલસી નામનો એક સામાન્ય સંસારી માણસ પિયર ગયેલી પત્નીનો વિરહ એક દિવસ પણ સહી ન શક્યો ને રૂતે પત્નીના પિયર જઈ એ પત્નીને મધ્યો ત્યારે આશ્રયચકીત દુઃખી પત્નીએ ટોડ્યો મારતાં કહ્યું :

‘હાડ ચામ યહ દેહ મમ તામે જૈસી ગ્રીતિ ।

ઐસી હોત શ્રી રખુવીર મેં, તો હોત ના એ ભવભીતિ ॥’

(આ હાડકાં ને ચામડાના બનેલા દેહ પર તમને જેવો પ્રેમ છે એવો શ્રીરામ પર હોત તો આ સંસારની પીડામાંથી તમે મુક્ત થઈ જાત!)

અને પત્નીના આ વચનોએ જાહુરી અસર કરી. શબ્દોના બાણથી ધાયલ તુલસી તુરંત ત્યાંથી ભાગ્યો ને રામનામની ધૂણી ધખાવી. પરિણામે અનેક ભજનો ઉપરાંત આપણને તુલસીકૃત રામાયણ રામચરિત માનસ જેવો ભક્તિના સાગર સમો ગંથ અને હનુમાન ચાલીસા જેવો અમૂલ્ય મંત્ર મળ્યાં! આ સ્પર્શ તે પારસમણિનો. પત્નીએ તુલસીદાસ માટે ગુરુ-કાર્ય કર્યું.

સાંદિપની ઋષિની પાસે ભણતા કૃષ્ણ અને સુદ્ધમા ય મહાન બની શક્યા - શ્રીકૃષ્ણ દ્વારકાનાં રાજા થયા, પણ ગરીબ સુદ્ધમા ય કાંઈ સામાન્ય માણસ નહોતા. ભૂખે મરતાં પત્ની, બાળકો ભલે દુઃખ સહે, પણ પોતાનું ‘અયાચક વ્રત’ સુદ્ધમાએ ન જ તોડ્યું. બાલ સખા કૃષ્ણ દ્વારાકાના

ચાજા હતા, એમને ત્યાં પત્નીએ આગ્રહ કરીને મોકલ્યા તો ગયા તો ખરા,
પણ માર્ગું કશું નહિ! આવા કૃષ્ણ અને સુધમાના ગુરુ સાંદિપનીનો
એમના ઘડતરમાં જ્ઞાનો હોય જ.

અને યોગેશ્વર કૃષ્ણની વાત તો હજુ હવે કરવાની છે. પાંડવોને
પક્ષે રહેલા શ્રીકૃષ્ણા, અર્જુનના સારથી બન્યા! યુદ્ધમાં હાર-જીતમાં સારથી
પણ બહુ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. બે સેનાની વચ્ચે રુથ ઊભો રખાવી
અર્જુન યુદ્ધ માટે સજ્જ તો થયો, પણ સામે કુટુંબીજનો, ગુરુઓ અને
વરીલોને જોઈને એ તો ઢીલો પડી ગયો. ગાંડિવમ્ય સંસ્કૃતે હસ્તાત્ કહી
અર્જુને તો હથિયાર હેઠાં મૂકી દીધાં. મહાભારતનો આ બહુ જાણીતો
પ્રસંગ છે. પરસેવે રેબળેબ થયેલા અર્જુનને ત્યારે યુદ્ધભૂમિ પર શ્રીકૃષ્ણે
અની ફરજનું ભાન કરવવા જીવ અને શિવ, જીવન અને મરણ વિષે જે
વાતો કહી તે ‘ભગવદ્ ગીતા’ તો સમસ્ત વિશ્વ માટે જ્ઞાનનો અપૂર્વ ભંડાર
છે અને એ તત્ત્વજ્ઞાનની હજ્ય વિદ્વાનો ચર્ચાઓ કરે છે. શ્રીકૃષ્ણો ત્યારે
ફરજ ચૂકતા અર્જુનને આ જ્ઞાન આપ્યું અને એ પારસ્માણિકા સ્પર્શ અર્જુને
છેવટે કહ્યું કે નણે મોહઃ સ્મृતિર્લબ્ધા ત્વત્પ્રસાદાન્મયાચ્યુત (આપની કૃપાથી
મારો મોહ નાશ પામ્યો છે અને મને મારી ફરજનું ભાન થયું છે.) એમ
કહી એ ઉમેરે છે કે - કરિર્ય વર્ચનં તવ (હવે તમે કહેશો તેમ કરીશ.)
કૃષ્ણનું આ ગુરુ-કર્મ જગતના જ્યો માટે અમૃત સંજીવની રૂપ બની ગયું
છે! આમ સ્વયમ્ભ ભગવાનની કક્ષાના આ યુગપુરુષે પોતાનું મહત્વનું
અવતાર કાર્ય કરી જગતને જીવવાનો સાચો રાહ બતાવ્યો!

આ બધી વાતોને આજના સંદર્ભમાં ટ્રૂકમાં વિચારીએ તો વિદ્યાર્થી,
શિક્ષક, વાલી, શાળાનું વ્યવસ્થાપક મંડળ અને કેળવણી ખાતું - આટલી
પાંચ પ્રકારની યુતિનો વિચાર કરવો પડે. આમાં દરેકમાં ઝાંકને ઝાંક
અક્ષમ્ય ગુટિઓ છે જ. એટલે જ આજનો વિદ્યાર્થી વાલ્બિકી, તુલસી કે

કૃષ્ણ નથી બની શકતો. અની શક્તિઓનો ઉપયોગ ન થતાં દુલુપ્યોગ
થાય છે. દ્વારા ને શક્તિથી ભર્યો ભર્યો આજનો વિદ્યાર્થી પોતાની આસપાસના
વાતાવરણથી અલિમ કેવી રીતે રહી શકે? અને આજનું વાતાવરણ તો
દરેક ક્ષેત્રમાં, દરેક સ્થળે પ્રદૂષિત છે. નર્મદાના ધસમસતાં વારિને નહેર
માર્ગો ન વાળો તો વિનાશક પુર જ આવે. વાલીઓ સાવધાન નહિ રહે
તો આ ટી.વી. સંસ્કૃતિ આચાર, વિચાર અને સંસ્કારની ધોર ખોદી
નાખશે!

માટે જ, ગુરુનું મહત્વ બાળકના જીવનમાં સૌથી વિશોષ છે.
આપણા જ્ઞાની કવિ અખાને ઢોંગી ગુરુઓના બહુ કંડુ અનુભવો થયા
હતા. માટે તો એહો ચાબખો મારતાં કહ્યું હતું :

‘ગુરુ કીધા મેં ગોરખનાથ, ઘરડા બળદને ઘાલી નાથ!

આમ ઘરડા બળદને નાથ ઘાલવા જેવી ભૂવ ગુરુની પસંદગીમાં
કરીએ તો પસ્તાવાનો જ વાચે આવે. પણ આજના સમયમાં તો ગુરુની
(શિક્ષકની) પસંદગી કરવાનો આવકાશ જ ક્યાં છે? પોતાના બાળકને
શાળામાં પ્રવેશ મળે એટલે વાલીને ‘હાશ’ થાય એવી કટોકટી શિક્ષણ ક્ષેત્રે
પ્રવર્તે છે. પછી ત્યાં કેવા શિક્ષકો હોય ને કેવું ભણાવતા હોય એ જોવાની
વાલીને ક્યાં તક કે પસંદગી હોય છે? બાકી ગુરુને તો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને
મહેશ કહ્યા છે. બ્રહ્મા સર્જન કરે તેમ ગુરુ આપણામાં સદ્ગુણોનું આરોપણ
કરે; વિષ્ણુરૂપી ગુરુ એ ગુણોનું સંવર્ધન કરે, (પોષણ કરે) અને મહેશ્વર
સ્વરૂપે ગુરુ આપણા દુર્ગુણોનું વિસર્જન કરે. આટલું થાય તો બાળક -
વિદ્યાર્થી - ગાંધી, ટાગોર કે આઈનસ્ટાઇન જેવો સમર્થ જરૂર બને. જો
કે ક્યાંક એકલાય જેવા ઉત્તમ શિષ્યો પણ હોય છે, જેણે પોતાના ભોગથી
પ્રાણ ગુરુને પણ દુનિયાની દ્વારા નાના બતાવ્યા! ક્યારેક ગુરુ કરતાં
ચેલા ચઢી જાય એવા હોય છે!

ઇવટે, એટલું જ કહેવાનું કે બધી વિટેબણાઓ છતાં બાળકના જીવન - ઘડતરમાં ગુરુનો ફણો સૌથી મહત્વનો છે. માટે જ શક્ય હોય ત્યાં સુધી સારા શિક્ષકો, સારા ગુરુઓ પસંદ કરો, બાકી તો વાવીશું તેવું જ લાખીશું.

ભગવાનને પ્રાર્થના કરીએ કે ભારત વર્ષના શુભ ભાવિ માટે આપણા બાળકોને સારા ગુરુઓ (શિક્ષકો) મળો. ‘શિક્ષણ બંધો નહિ, પણ ધર્મ છે’ એમ જ્યારે શિક્ષણ શાસ્ત્રીઓ માનશે ત્યારે જ શિક્ષણનું સ્તર ઉંચુ આવશે. બાકી આજે તો શિક્ષણ ક્ષેત્રે ઉસ્તાદ વેપારીઓ અને બંધા ચંજકારણીઓએ અડા જમાવ્યા છે અને સેવાને નાશ ન થવા જેવાં અનેક હીન કર્મો શિક્ષણ ક્ષેત્રે બેરોકટોક ચાલે છે! પહેલાંના સમયમાં રાજાઓ પણ ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલતા, આજે તો ગુરુઓ બંધા ચંજકારણીઓની આસપાસ અથડાયા કરે છે! માટે જ સાચા દિલથી ભગવાનને પ્રાર્થના કરવી રહી : તમસો મા જ્યોતિર્ગમય ! ઊંડા અંધારેથી પ્રભુ પરમ તેજે તું લઈ જા.

૨૦. આપણો સ્ત્રી સમાજ

સ્ત્રીઓના ઉધાર વિષે ઘડી વાતો સાંભળીએ છીએ અને વાંચીએ છીએ. દેશમાં અને વિશેષ તો રૂઢિયુસ્ત સમાજમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ કંઈક અંશો દુઃખદ પણ છે. પરંતુ સ્ત્રીઓ સદા અને સર્વાંગ દુઃખી જ છે એવું ચિત્ર સામાન્ય રીતે ઉપસાવવામાં આવે છે અને થોડા દુઃખ કિસ્સા સમાજનું સર્વ સામાન્ય ચિત્ર છે એવી રજીઆત થાય છે.

મને લાગે છે આ રીત પણ બગબર નથી. સ્ત્રીઓ દુઃખી જ છે એવું હવામાન ઉભું કરી આપણે અર્ધસત્ય રજી કરીએ છીએ એ તો ખરું જ. પણ એથી માનસશાસ્ત્રીય રીતે પણ સ્ત્રીઓ માટે પ્રતિકુળ વિચારધારા જાણે અજ્ઞાણો પુરુષોના મનમાં પ્રવેશો છે અને ‘સ્ત્રી જીતિને તો એમ જ હોય’ એવી સામાન્ય વૈચારિક હવા પ્રસરે છે. આ બહુ સક્ષમ વિચાર છે જે ઉપર છલ્લી નજરે આપણને અસ્વીકાર્ય જ લાગે. પણ એમાં તથ્ય છે એમ શાંતિથી વિચારતાં જણાશે. વળી આથી સરવાળો સ્ત્રીઓને જ ગેરલાભ થાય છે. માત્ર એમનાં દુઃખ, દર્દ અને અન્યાયની જ વાતો રજી કરી

દીવાદાંડી

આપણો અજાણતાં પણ આ બધું તો સનાતન અને શાશ્વત છે એવું હવામાન ઊભું કરીએ છીએ!

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સ્ત્રીઓનાં દુઃખ, દર્દ અને અન્યાયો છે અને એ રજુ કરવામાં આપણો કશો ખચકાટ ન અનુભવવો જોઈએ. પણ સાથે સાથે આનાથી વિરુદ્ધ કોઈ કુળ, ગામ, પ્રદેશ, ધર્મ કે જાતિમાં સ્ત્રીઓને કેવું સુખ, એમનું કેવું માન અને સ્થાન છે. એમની કેવી અનિવાર્યતા છે, એવી સ્ત્રીઓ વિષેની સારી અને સાચી વાતો પણ રજુ કરવી જોઈએ. જેથી સ્ત્રીઓને આપણો કેવી રીતે ચખી શકીએ અથવા ચખવી જોઈએ એનો ખ્યાલ પણ લોકોને આવી શકે. અન્યની સારી વાતો જાણવી એતો આપણા માટે સુધરવાનો માર્ગ છે. આવાં ચિત્રોની રજુઆત પણ સ્ત્રીઓના ઉધાર માટે જ મદદ રૂપ થશે. ‘આપણો કેવા છીએ’ એ જ જાણવું પુરતું નથી. આપણો કેવા હોવા જોઈએ એ જાણવું પણ એટલું જ જરૂરી છે. રામે સીતા જેવી સતી સ્ત્રીનો પણ ત્યાગ કર્યો હતો, એમ કહી સ્ત્રીઓને થતા અન્યાય વર્જનવાને બદલે રામે સ્થૂલ રીતે સીતાનો ત્યાગ કર્યા છતાં એ કદ્દી એને ભૂલ્યા નહોતા, એમણે એક પત્નીવત ધર્મ પાળ્યો હતો એમ કહેવું વધારે ઉચિત અને ચમ કરતાંય સીતાનું મહત્વ સૂચવનાર કથન છે.

આપણા સમાજમાંય સ્ત્રીઓનાં માનપાન હોય, એમને સુખ શાંતિ હોય એવા અસંખ્ય ઘખલા છે. આપણો ત્યાં અકારણ ત્યક્તાઓ છે, તો કારણ છતાં બીજુ લગ્ન નહિ જ કરનાર અનેક પુરણો છે જે નિઃસંતાનપણાનું દુઃખ હોવા છતાં ફરી નથી પરણતા અને પત્નીને સંપૂર્ણ માન પ્રેમથી રાખે છે. શું આવાં દૃષ્ટાંતો પેલા ત્યાગવીરો માટે પ્રેરક નથી?! પોતે સુંદર હોવા છતાં અસુંદર પત્નીને ચાહતા, પોતે ભણેલા હોવા છતાં ઠોઠ પત્નીને પ્રેમથી રાખતા, પોતે ધનિક હોવા છતાં ગરીબની કન્યાને

૬૧

૬૨

હર્ષથી સ્વીકારતા અનેક પુરણો આપણા સમાજમાં છે જ. શું આમાં સ્ત્રી પ્રત્યેનાં માન-પ્રેમ વ્યક્ત થતાં નથી! એક પર બીજી પત્ની કરનાર માટે આવાં દૃષ્ટાંતો લપડાકરૂપ નથી શું? એના પિતાના ઘરના ઘરીના લઈ સ્ત્રીને પિયર કાઢી મૂકતાં સાસરીયાં છે, તો પિતાને ઘરેથી ઓછું કે નહિવત્ત લઈને આવેલી કુળવધુને સોને મફતાં સાસરીયાં પણ છે, પત્નીને જીવતી જલાવી દેતા નરપીશાચો છે, તો પત્નીને સ્નેહામૃતથી નવરચવતા નરદેવો પણ છે. એટલે આવાં ઉપકારક ચિત્રો પણ લોકોની નજરમાં લાવી શકાય. જેથી લોકોને એ દૃષ્ટાંતરૂપ બને. માત્ર અંધકારની જ ફરિયાદ કર્યા કરી એમાં જ અટવાયા કરવું એના કરતાં આવી દીવાદાંડીઓ દ્વારા આપણો દીશાસૂચન પણ કરવું ઘટે. સમાજ સેવકો અને સમાજ સેવાની સંસ્થાઓ આ દીશામાં પણ વિચારે. કારણ કે એ પણ સ્ત્રીઓના ઉધ્યાનનો જ એક ઉપયોગી માર્ગ છે.

વળી, દરેક દુઃખદ ડિસ્સામાં માત્ર પુરણો કે સાસરીયાં જ દોષપાત્ર હોય છે એમ હંમેશાં માની લેવાનીય જરૂર નથી. સ્ત્રીઓ પણ પોતાનાં દુઃખ માટે ઘણીવાર જાણો અજાણો જવાબદીર હોય છે એ બહુધા ધ્યાન બહાર જ રહે છે. સ્ત્રી હંમેશાં બિચારી નથી હોતી અને પુરણ હંમેશાં “પિશાચ” નથી હોતો. ક્યારેક પરિસ્થિતિ એથી ઉલ્ટી હોય છે. બધેજ બિચારી સીતાઓ નથી હોતી, ક્યાંક કંકસપ્રિય કેક્યીઓ પણ હોય છે, એ પણ ધ્યાન બહાર ન રહેવું ઘટે.

સ્ત્રીઓના ઉધાર માટે પ્રયત્નશીલ વ્યક્તિ કે સંસ્થાએ આ હડીકતો પર પણ વિચાર કરવા જેવો છે. આમ કરવું એ સ્ત્રીઓના જ હિતમાં છે. સમાજને નિરોગી કરવા જરૂર પડે કડવી દવા પણ પાવી જોઈએ. એજ સાચો ડૉક્ટર-ધર્મને?

૨૧. વસંત એટલે...

ક્યારેક જે વૃક્ષોની શીતળ છાયામાં બેસી મુસાફર તાપથી 'હાશ' અનુભવતા હતા ને બે ઘડી શાંતિનો શાસ લઈ આગળ વધવાનો પ્રાણવાયુ પામતા હતા એ વૃક્ષો તો જુઓ! કોઈ સ્વજનના વિરહની વેદનામાં વસ્ત્રો ત્યાંથી દીધાં હોય એમ સાવ ઉધાં થઈ ગયાં છે - ન પાન, ન ફળ કે ન ફૂલ! એનાં બધાં પાંદડાં પીળા થઈ નીચે ઢગલો વળી ગયાં છે ને એની પર ચાલતાં તો ચ...ર...ર.... ચ...ર...ર.... ની ચીસો પાડે છે - જાણો સ્થિતિ પલટાના હુઅથી આકંદ ન કરતાં હોય! સમયનો આ તો કેવો વારો ફેચો! કવિ સરખો કવિ પણ નિચાશ થઈને ગાઈ રહ્યો : 'પીળાં પણ્ણો ફરી નથી થતાં કોઈ કાળે રસીલાં.' સાચી વાત-પીળાં પાંદડાં થોડા જ ફરી લીલાં થાય?

પણ પ્રકૃતિની લીલા ન્યારી છે. એને તો જગત વહીલું છે. એટલે તો એણે પીળાં પણ્ણો લીલાં કરી દીધાં! જુઓ, ફૂલનો ભંડાર અને રંગ સુગંધનો સાગર લઈ કુદરતની શાહી સવારી આવી પહોંચી! હા, વસંત

વૃક્ષો જોતજોતામાં નવપલ્લવિત થઈ ગયાં. બાગમાં સુંદર ફૂલ ભીથ્યાં ને રંગબેરંગી પતંગિયાં અને ચૂમવા ય આવી પહોંચ્યાં. ભમરા ફરી ગુંજારવ કરી રહ્યા! કુદરતની આ અદ્ભૂત લીલાને કવિઓએ 'વસંત' જેવું રસીલું નામ આપ્યું. લગ્ન પ્રસંગે રંગબેરંગી વસ્ત્રો પરિધાન કરી ઘૂમતી માનુનીઓની જેમ પ્રકૃતિમાં લીલાંછમ વૃક્ષો અને મેઘધનુષી ઉધાનો ઝૂમી રહ્યાં!

ચોપાસ આંબાના મોરની સોડમ પ્રસરી. એના ઝૂંડમાંથી જાણે એક અદ્ભૂત અવાજ ગૂંજ્યો : 'કુ..ઉ..!' કેવો મધુર અવાજ! જાણે કોઈ દેવદૂતનો શુભ સંદેશ રેલાવતી સુંદર અપ્સરાના મધુર કંઠનાં કામણ! એને વર્ષવતાં કવિની કલ્પનાનો પનોય જાણે ટૂંકો પડે છે.

વસંતનો વૈભવ વર્ણવતાં એ કહે છે :

આખ ઝૂંડે લપાતી છૂપાતી, કોકિલ ટથુકે 'કુ...ઉ' ગાન મીઠું,
જાગી ગઈ સીમ સૂની બપોરે, નવોદા સ્વરૂપા વસુધા નિહાળી!

શાસ્ત્રોએ મહા સુદ પાંચમને 'વસંત પંચમી' નું બિરૂદ આપ્યું છે.
કેવી સુંદર કલ્પના! એ દિવસે ઠેર ઠેર વસંતનાં વધામણાં થાય, મંદિરોમાં ઉત્સવ થાય, ફૂલના છિંડેણે ભગવાન ઝૂલે! અને પછી ફાગણના ફાગ બેલાય... રંગની પિચકારીઓ ભરાય... યુવાન હૈયાં રંગે બિંજાય. ચાદા ઇત્ત્રિમ ગુસ્સાથી કનૈયાને ઠપકો આપતાં કહે :

'ફટ રે કાના આ શું કીધું, ચુંદી મારી બિંજાવી રે,
રંગે રંગી, કરી કંદું નઈ ચુનરિયાં મારી રે!'

વિચિત્ર વેશ ધરી વેરૈયા ગલી ગલી નાચતા નાચતા ઘૂમે ને
લોકોનાં હૃદય આનંદ ઉલ્લાસે છલકાય. એને વર્ષવતાં કવિ કહે છે:

વાસંતી વાયરે કામણ કીધાં ને વેચાન વગડે ભીથ્યો કેસૂડો,

કોયલ કંઠે પંચમ સૂર છેજ્યા, હૈયાને છિંઘોળે ઝતુચાજ રૂડો!

આમ વેરાનને સોહામણો કરતી વસંત ઝતુ પ્રેમીઓનાં હૈયાને ઝકજોળે છે. વિરહની વેદનાને એ વાયરો દે છે ને મિલનની જંખનાને તિવ્ર બનાવે છે! વસંતની કેવી વાસંતી લીલા! વસંત તો કવિઓની પ્રિય ઝતુ છે. કાલીદાસની કલ્યનામાં એ અમર થઈ છે. વસંત એ ખીલવાની ઝતુ છે. વસંત એ કોયલના કંઠને માણવાની ઝતુ છે. વસંત એટલે આનંદ ને ઉલ્લાસ... વસંત એટલે પ્રેમનો પાચવાર!... વસંત એટલે યુવાનીનો ઉન્માદ... વસંત એટલે રૂપ, રંગ અને સુગંધ. કોઈએ એને ઝતુઓની રાણી કહી છે. ... તો કોઈએ એને ઝતુચાજ કહ્યો છે. હા, વસંત એટલે વસંત.

૨૨. તરણા ઓથે દુંગાર કે...!

એક વાંચેલી છિબુ કથા યાદ આવે છે. એમાં એમ હતું કે સત્ય પોતે પોતાના અસલ સ્વરૂપે લોકોમાં ફરવા નીકળ્યું. અસલ સ્વરૂપ એટલે નજીન સ્વરૂપ. દરેકનું અસલ સ્વરૂપ નજી હોય છે. અને બહુધા નજીન સ્વરૂપ કદ્રૂપું, ભદ્ર, બેડોળ હોય છે અથવા લાગે છે. ભદ્ર સમાજ એને જે છે એ સ્વરૂપે સ્વીકારી શકતો નથી. થોડાંક વસ્ત્રો, શાશગાર, આડંબર અથવા વર્તમાન ભાષામાં કહીએ તો ‘મેકઅપ’ લોકોને ગમે છે, આકર્ષે છે. જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં આપણાને આડંબર - પેલું મેક-અપ બહુ ગમે છે. આ ‘મેક-અપ’ થી ભલભલા લોકો છેતરાઈ જાય છે. મેક-અપથી વ્યક્તિની શારીરિક ખોડ-ખાંપણ ઢંકાઈ જાય છે, કૃત્રિમતાથી એની શોભામાં વધારે થાય છે અને માણસ એને ઓળખવામાં ભૂલો પડી જાય છે. પેલી શોભા ભામક હતી એનો જ્યાલ પછી મોડો આવે છે, પણ ત્યારે તો આપણે છેતરાઈ ચૂક્યા હોઈએ છીએ! અબ પછીતાનેસે ક્યા હોત હે, જબ ચિરિયા ચુગ ગઈ ખેત?!’ સાચા સોના કરતાં નકલી સોનું વધારે ચળકે છે, એટલે

ભોગો માણસ એથી ભોટની જેમ છેતરાઈ જાય છે!

અરે, આર્થિક ક્ષેત્રે પણ આવા ભામક ભનકાશી છેતરાઈને લોકો બોધસ કંપનીઓને લાખો રૂપિયા આપી દે છે. વિદેશ જવાની લાલસામાં તો ભલભલા બિખારીઓ ય હજારો રૂપિયા જેમ તેમ કરી લાવી આપે છે ને બે ચાર માસ પછી અમેરિકા કે કેનેડા પહોંચવાને બદલે ભારતના કોઈ અંધકારભર્યા તબેલામાં માથે હાથ દઈ બેસે છે. આમ ગરીબીના દુઃખને નાસ્ત કરવા મથતો માણસ બનાવટને કારણે દુઃખના સાગરમાં ફૂસકાં ભરતો થઈ જાય છે. હવેનો જમાનો તો આંદબરીઓનો જ છે. માટે માણસે દૂધથી ઘાંઠાં પહેલાં છાસ ફૂકીને પીવાની ટેવ પાડવા જેવા સંજોગ છે. સાચા ને સાચા માણસે સતત સાવધાન રહીને જીવું પડે એવા યોગ છે!

કીક, આપણી વાત તો નજીન સત્યની હતી. બિચારું નજીન સત્ય જ્યાં જાય ત્યાં અવગાણના પામે. કોઈને કડવું લાગે, કેટલાંકને એના પર જુગુપ્સા થાય, કોઈને ચીડ ચઢે તો કોઈને ગુસ્સો થાય. નજીન સત્ય તો હડધૂત થઈ ગયું. હેચન થઈ ગયું બિચારું! ત્યારે હારેલા થાકેલા, અપમાનિત થયેલા સત્યની વહારે અનુભવી આંદબર આવ્યો. પાસે બોલાવી એને કહ્યું : “જો ભાઈ સત્ય, જેવા ધીએ એવા દેખાવામાં સાર નથી, થોડી બનાવટ કર, થોડાં ધરેણાં પહેર, શરીર પર વાદા સજ, અને જગ આંદબરી થા, પછી લોકોનું તાચ તરફનું વર્તન જોજે. તને સત્કારવા લાઈન લગાવશે... આ મૂર્ખાંઓને સાચા સત્ય કરતાં ખોટું અસત્ય વધારે ગમે છે. ધર્મપત્ની કરતાં અર્ધનજીન થઈ નાચનારી વારંગના એને વધુ આકર્ષક અને અલહાદક લાગે છે!”

આંદબરની વાત સ્વીકારી સત્યે થોટું મેક-અપ કર્યું તો એના રૂપરંગ ને આકર્ષણમાં અનેરી વૃદ્ધિ થઈ ગઈ! સાચે જ લોકો એને પામવા

પડાપડી કરવા લાગ્યા! નજીન સત્યને ન સમજનારી, ન સ્વીકારનારી ચાલાક લોકો પણ આંદબરી સત્યના અર્થાત્ અસત્યનાં ઓવારજીાં લેવા લાગ્યા! ભામક સત્યની બધે બોલબાલા થઈ રહી!

અને ત્યાર્થી છેતરપિંડીના બજારમાં ગરમી આવી ગઈ. પછી તો પ્રેમમાંય છેતરપિંડી અને લગ્નમાંય છેતરપિંડી, દક્ષિણામાં ય છેતરપિંડી ને દાનમાં ય ભૂલભૂલામણી. ભક્તિમાંય આંદબર અને હેતભાવમાંય પાંડા! દૂધમાં પાણીની ભેળસેળ ને પાણીમાંય પ્રદૂષણ. લોકો હવે મજાકમાં કહે છે કે ‘કોઈ આપધાત કરે તોય મરી જતું નથી, કારણ કે જેર પણ ચોખ્યું મળતું નથી!’ બધામાં ભેળસેળ. આંદબર એ જ હવે જીવન થઈ ગયું છે!

પણ નજીન સત્યની અવગાણના હવે લોકોને ભારે પડી રહી છે. હવે લોકો એટલા બધા વહેમી થઈ ગયા છે કે સત્યને એ સાચું માનતા નથી ને અસત્યને ખોટું જાણતા નથી!! અવકારા યુગમાંય આપણા વહેમ કેવા ગગનગામી છે! આપણે તો ભારતવાસી ધીએ... એથેન્સની રમતો સિવાય બધે જ આગળ! એમાંય અંધશ્રદ્ધા તો આપણી જ. આ અંધશ્રદ્ધાના સર્વ હક્ક આપણને ભારત-વાસીને સ્વાધીન છે!

ખરી વાત એ છે કે સત્ય આપણાથી બહુ વેગળું નથી હોતું. જ્યાં તરસે આથડતા હોઈએ એની બહુ જ નજીકમાં કદાચ હેલારા લેતું સરોવર હોય પણ અજ્ઞાનના આવરણને કારણે આપણને એની ખબર ન હોય, એટલે તરસે તડપીએ ને દુઃખી થઈ આડા અવળા ભટકીએ એમ બને. માટે સારો ને સાચો રસ્તો એ છે કે જે સાંભળો કે જે જુઓ તેને જગ એનું મેક-અપ હટાવી ચકાસી જુઓ, તો સત્યનું દર્શન થઈ જશે. પછી છેતરવાનો પ્રસંગ નહિ આવે. બધું પીળું ખરેખર સોનું નથી હોતું. All that glitters is not gold !

બાકી, આ તો 'તરણા ઓથે કુંગર' જેવું છે. 'તરણા ઓથે કુંગર રે, કુંગર કોઈ દેખે નહિ' નું તત્ત્વજ્ઞાન સમજવા માટે જ્યા વિચારવાની જ જરૂર છે. જ્યાં સુધી તમારી દસ્તિ આગળ નાનું સરખુંય તશેખલું હશે ત્યાં સુધી કશું જ દેખાય નહિ. આંખ આગળ આવેલું તરણું જ્ય દૂર કરે, તો સામે પડેલો પર્વત દેખાશે. દીવો થાય તો અંધકાર જાય, જ્ઞાનનો દીવો પ્રગટે તો અજ્ઞાનતાનો અંધકાર ભાગે.

કદ્યાચ ઘોર અસત્યની બાજુમાં જ નજન સત્ય લપાઈને બેઠું હશે, પણ મેક-અપ કરેલા, આંદંબરી, ઝગમગાટભર્યા અસત્યના આકર્ષણને કારણે જાંખું, અનાકર્ષક સત્ય આપણને દેખાતું નહિ હોય! જો કે ખાણમાંથી નીકળેલું સોનું આકર્ષક નહિ, પણ સો ટકાનું સાચું તો જરૂર હોય છે. પણ એને તો કોઈ સાચો પારેખ જ પરખી શકે. કાશ, પ્રભુની આપણા પર કૃપા થાય અને આપણી આંખ આગળનું અસત્યનું તરણું હટે તો સત્યના કુંગરની આંખી થાય. બાકી તો, "સો વરસ જીવ ધૂવડ રે, ન ગમ પે તેને દિવસની!" (અંધકારમાં જ - માત્ર અંધકારમાં જ - જોઈ શકતી ધૂવડની આંખો સૂરજ ઊગતાં જ મીચાઈ જાય છે. પછી દિવસ કોને કહેવાય તેની એને શી ખબર પડે? એને માટે તો અંધકાર જ સર્વસ્વ!) ખરેખર તો તરણા ઓથે કુંગર નહિ, પણ આપણી દસ્તિ ઢંકાઈ ગઈ હોય છે. આંખ આગળથી તરણું ખસેડો. આંખ એનું કામ કરશે ને ઘણું બધું સત્ય સાકાર થશે. 'કદી સૂરજ વાદળથી ધૂપશે, ધૂટી નિશ્ચય તે ફરીથી દીપશે.'

૨૩. પંખી

પંખી શબ્દ કાને પડતાં જ એક નિર્દ્દેખ, ભોળા સુંદર જીવનું ચિત્ર નજર સમક્ષ ઉપસી આવે છે. માણસ અને પંખીને બહુ ગાઢ સંબંધ છે. જ્યાં જ્યાં માણસ ત્યાં ત્યાં પંખી એમ વિશ્વાસપૂર્વક કહી શકાય. પંખીને માણસનો સહવાસ ગમે છે, એટલે એ વિશ્વાસપૂર્વક એની આસપાસ વસે છે. હા, પંખીઓનો વાસ જંગલમાં ય હોય છે.

માણસ અને પંખીની નિકટતા તો જુઓ : આપણાં ઘરમાં ચકલાં માળા બાંધે છે, આપણી આસપાસનાં વૃક્ષો પર પંખીઓ કલરવ કરે છે, વસંતમાં આંબાની ડાળેથી કોયલનો મધુર ટહુકો આપણા દિલ દિમાગને તરબતર કરી દે છે, ચોમાસામાં ગગનમાં ઘરા જોઈ મોર ટેહૂક ટે..હૂં..ક કરી વાતાવરણને રમણીય બનાવી દે છે. ઘરની આસપાસ કા...કા. કરતા કાગડા એહું જૂહું ખાઈ નિર્વાહ કરે છે, પાંજરે પુરાયેલો પોપટ મીહું મીહું બોલી આનંદ આપે છે, તળાવને કિનારે બગલાં એક ચિત્રે ઊભાં રહી માછલાંનો શિકાર કરે છે. જુના સમયમાં કબૂતર સંદેશવાહક તરીકે કામ કરતું. હંસે નળચાળની પ્રશંસા કરી એટલે જ ચાજકુમારી દમયંતી નણ

ચાજા જોડે પરખી હતી. સીતાની શોધ કરતા શ્રી રામને ‘ચાવણ સીતાજીનું હરણ કરી ગયો’ એ સમાચાર જટાયું નામના એક ગરૂડ પક્ષીએ જ આપ્યા હતા ને? વળી પંખી તો આપણી ધાર્મિક ભાવનાઓ સાથે પણ વણ્ણાયેલું છે. મોર માતા સર્વતીનું વાહન છે. અરે, એને તો ‘ચાષ્ટ્રીય પક્ષી’નું બહુમાન મળ્યું છે. એની શોભા અને સૌન્દર્યને આ કેવી મોટી માનાંજલિ કહેવાય? ગરૂડ જેવું પક્ષીચાજ ભગવાન વિષ્ણુનું વાહન છે તો કૂકડો બહુચર માતાનું વાહન છે. ધુવડ લક્ષ્મીજીનું અને પોપટ કામદેવનું વાહન છે.

પંખી પણ જાત જાતનાં ને ભાત ભાતનાં હોય છે. ચકલી જેવાં નાનાં પંખીથી માંડી ગરૂડ જેવાં મોટાં પંખી પણ હોય છે. વિવિધ રંગી પંખીઓ આપણા દિલને મોહી લે છે. નળ સરોવરમાં દર વર્ષે સેકડો માઈલની મુસાફરી કરીને વિદેશી પંખીઓ આવે છે અને ઋતુ અનુકૂળ થયે પોતાના દેશમાં પાછાં જતાં રહે છે. કેવી તિવ્ર પંખીની યાદશક્તિ કહેવાય! વળી, દેશ વિદેશનાં સીમાડા એને માન્ય નથી. સબી ભૂમી ગોપાલ કી!

પંખીના માધ્યમ દ્વારા માણસ અનેક રીતે પોતાના મનોભાવ વ્યક્ત કરે છે. ‘મારો હંસલો નાનો ને દેવળ જૂનં તો થયું’ ગાતાં મીંબંબાઈ અથવા ‘ચલ ઉડ જા રે પંખી અબ એ દેશ હુઅા બેગાના’ ગાતા બીજા કવિ આત્માની અમરતા અને દેહના નાશવંતપણાને વર્ણવે છે. ‘પંખીડાને આ પીંજરું જૂનું જૂનું લાગે’ માં પણ પંખી એટલે આત્મા અને પીંજરું એટલે દેહ એમ કવિને અભિપ્રેત છે. કવિ પ્રદીપજી વળી દ્રવિત દિલે ગાય છે : ‘પીંજરે કે પંછી રે તેચા દરદ ન જાને કોઈ’. એક રૂપક દ્વારા કલાપી કહે છે : ‘તે પંખીની ઉપર પથરો ફેકતાં ફેકી દીધો.’ અને આ માટે સંસારને દોષિત ઠેરવતાં ઉમેરે છે : ‘ખાણો ફેકે તમ તરફ રે, ખેલ એ તો જનોના.’

કવિ કાન્ત એમના ‘ચક્વાક મિથુન’ નામક ઉત્તમ ખંડકાવ્યમાં એક પંખી યુગમના રૂપક દ્વારા સંસારમાં પ્રેમીઓની થતી અવગણના સચોટ રીતે ગાય છે. સંયોગમાં દ્વિવસનો આકરો તાપ પણ આહુલાદક ગણતાં ચક્વાક અને ચક્વાકીને ચાત્રે વેઠવા પડતા ફરજ્યાત વિરહમાં ચંદ્રની શીતળતા પણ દાડે છે! માટે જ કવિ કહે છે : ‘આ, ઐશ્વર્યે પ્રણયસુખની હાય આશ જ કેવી!’

સંસારને ‘પંખીનો મેળો’ કહી એની ક્ષાણભંગુરતાનો જ્યાલ ચિંતકો આપે છે, તો કેટલાક પોતાના કુટુંબને ‘પંખીનો માળો’ કહી આનંદે છે. કવિ બોટાદકર સાસરે જતી દીકરીને પંખીની ઉપમા આપતાં કહે છે : ‘જોઈ ન જોઈ વહી જતી રે, વન પંખિણી જેવી.’ આમ પંખી તો આપણા કૌટુંબિક માળખા સાથે પણ વણ્ણાઈ ગયેલો નિર્દ્દેખ પવિત્ર જીવ છે. જુઓ ને, ખેતર સાચવવા બેઠેલા પેલા ભગત સમભાવથી ગાય છે : ‘રામ કી ચીડિયાં, રામકા ખેત, ખાલો ચીડિયાં, ભરભર પેટ.’ બીજાં તો ઠીક, નાનાં ભૂલકંય પંખીને નિમંત્રતાં ગાય છે : ‘આવોને ચકલાં, ચોકમાં દાણા નાખ્યા છે.’

તો ચાલો આપણે પણ ગામડાની પેલી અલ્લડ યુવતીની સાથે જૂમતાં જૂમતાં મસ્ત બનીને ગાઈએ : ‘પંછી બનું ઉડતી ઝીરું મસ્ત ગગનમેં, આજ મેં આજાદ હું દુનિયા કે ચેમન મેં...’

(‘આકાશવાણી’ વડોદરા-અમદાવાદ પરથી

‘અમૃતધારા’માં પ્રસારિત.)

૨૪. જ્યાયનું ત્રાજવું

એક સ્ત્રી રસોડામાં રસોઈ કરતી હતી. અનું છ એક માસનું સુંદર તંદુરસ્ત બાળક બાજુના, રોડ પરના રૂમમાં ઉંઘતું હતું. એટલે એ સ્ત્રી નિચાંતે કામ કરતી હતી. ત્યારે એ રસ્તેથી પસાર થતી બીજી એક અજાણી સ્ત્રીએ બાર્ચીમાંથી જોયું તો એક સુંદર છોકરું એકલું જ એ રૂમમાં ઉંઘતું હતું. એ સ્ત્રી બહુ પાવરધી, ચાલાક, હોશિયાર અને હિંમતવાળી હતી. એવાં બૈરં જ એના જેવો ફરેબી ધંધો કરી શકે ને?

પેલી ચબરાક સ્ત્રીએ ધીરેથી જાળી ખોલી ધરમાં પ્રવેશ કર્યો અને ચીલ ઝડપે બાળકને ઉઠાવી ધર બહાર અને જોતજોતામાં તો શેરી બહાર નીકળી, ખાંચા પુંચીમાં વળતી ઝડપથી દૂર નીકળી ગઈ. હવે છોકરું થોડું રડયું ખરું, પણ બાજુની ચાની લારી પરથી થોડું પાણી માગી અને પાયું ને એક કપ ચા લઈ, પોતે પીધી ને થોડી ચા ઢંડી કરી. ધીરે રહીને રકાબીથી છોકરાને પણ ચા પાઈ. છોકરું શાંત થયું. બાઈ ચાના પૈસા આપી ત્યાંથી ઝટ વિદ્યાર થઈ. કોને વહેમ પડે કે આ છોકરું અનું નથી?

અને કોઈને આવી વાતો ધ્યાન પર લેવાની પડી ય શું હોય? એટલે બાઈ હવે નિર્ભય હતી. એટલા મોટા કસબામાં હવે છોકરાની ખરી મા એને કેવી રીતે શોધી શકવાની હતી? આ બાજુ થોડી વારે પેલા બાળકની મા એને સુવાડ્યું હતું એ રૂમમાં બાળકને જોવા ગઈ તો ઘોડિયું ખાલી!! માને જ્ઞાન પડી : ‘હાય, હાય, મારો છોકરો ક્યાં ગયો?’ એ તો બાવરી બાવરી અડોશ પડોશમાં પૂછી આવી ને રડતી કકળતી કહેવા લાગી : ‘મારો ગગો ક્યાં ગયો?’! જોતજોતામાં પડોશીઓ ને સગાંવહાલાં ભેગાં થઈ ગયાં ને સૌ પોતપોતાની રીતે ધારણાઓ કહી, સૂચનો કરી, નવી નવી સલાહો આપી, કોલાહલમાં વધારો કરી રહ્યાં, પણ કોઈને મૂળ વાત-છોકરાને તાત્કાલિક શોધવાની વાત- ન સૂજી. ટોળાશાહીમાં ગરબડ અને અવ્યવસ્થા વિના કશું હોતું નથી. જોકે પછી બધાં જ આજુબાજુ, જુદી જુદી દિશાઓમાં છોકરાને શોધવા દોડ્યાં, પણ જે પાછું આવતું તે નિયશ મોઢે પોતાની નિર્ઝળતાની વાત જ કહેતું. છોકરાનો બાપ અને બીજાં નિકટનાં સ્વજનાં પણ ક્યારનાય આવી ગયાં હતાં ને દરેક દોડાદોડી કરી શોધખોળ કરતાં હતાં, પણ - કોલંબસને અમેરિકા ખંડ (કે ભારત?) હજુ મળવામાં નહોતા! સવારથી શોધખોળ શરૂ થઈ હતી, તે બપોર વીતી ગઈ તો ય આશાનું ચિહ્ન દેખાતું નહોતું. સ્સોડે તો ચંદ્યાં ધાન અકબંધ હતાં. કોણ ખાય? પૂછતાં પૂછતાં છેવટે પેલી ચાની લારી વાળાએ સગડ આખ્યા કે “ એક બાઈ સવારે છોકરાને થોડી ચા પાઈને પાછી આ જાડી તરફ ગઈ હતી.” ફરી નવી દિશાની દોડધામ ને ઊંચા જીવે શોધખોળ ચાલી. છેવટે એક જાડ નીચે બેઠેલી બાઈના ખોળામાં સૂતેલા રડતા બાળકનો અવાજ સંભળાયો. બે શોધકો એ દિશામાં દોડ્યા ને પેલી બાઈને ધમકીભર્યા અવાજમાં પૂછ્યું : ‘એ બાઈ, કોનું છે આ છોકરું?’

પેલી બાઈ ચમકીને, છોકરાને છાતી સરસો ચાંપી એકદમ ઊભી

થઈ ગઈ! આ અચાનકતાથી એ થોડી ગભરાઈ પણ ખરી. પણ એ આ ધંધામાં રીઢી હતી, એટલે તરત જ જાતને સંભાળીને છિંમતપૂર્વક દૃઢતાથી બોલી : ‘કેમ આમ પૂછો છો? મારું છોકરું છે વળી. બાઈ માણસને એકલી જોઈને સત્તાવતાં શરમ નથી આવતી? હમજાં બૂમાબૂમ કરીશ તો તમારી આભરણા કાંકચા થઈ જશે. માટે સ્તે પડો છાનામાના...!’ ‘ચોર કોટવાળને દરે એવો ઘાટ બાઈએ યુક્તિપૂર્વક યોજ્યો. એટલે પેલા બે જગ પણ જચ જંખવાણા પડ્યા. પણ એમાંના એકે જચ સ્વસ્થતાથી, શાંતિથી, ડહાપણપૂર્વક, ધીરેથી કહ્યું : ‘જુઓ બહેન, અમારો દીકરો ખોવાણો છે, એટલે અમે એને શોધીએ છીએ. માટે તમને પૂછવું પડ્યું. મારું ના લગાડશો.’ ‘એમ છે?’ બાઈએ કટાકશબરી વાણીમાં કહ્યું : ‘તો તમારું દીકરણા બદલામાં તમારે મારો દીકરો જૂટવી જવો છે, કેમ?’

પેલા બંને જણો એકબીજાની સામું જોયું. એય ગુંચવાયા : ‘હવે શું કરવું?’ પણ ખાત્રી કર્યા વિના આ બાઈને જવા દેવી તો નથી જ એમ બંને જણાએ નક્કી કર્યું : એટલે બીજાએ ધીરેથી કહ્યું :

‘બહેન, અમે કાંઈ લુંટારું થોડા જ છીએ? દુઃખના માર્યા ભટકીએ છીએ. એટલે તમે એક કામ કરો. છોકરો ભલે તમારું ખોળામાં રહે. પણ અમને જચ એનું મોં તો જોવા દ્યો. અમારો દીકરો નહિ હોય તો તમે કહેશો તો ય અમે એને નહિ લઈ જઈએ.’

‘તમે કોઈ જાહુ ટોના કરનારું લાગો છો મને.’ બાઈએ આસ્કેપ કરતાં કહ્યું : ‘જાવ છો અહિંથી કે બૂમો પાડું?’ પણ બાઈની વર્તણું ક પરથી પેલા બે જણાનો વહેમ પાકો થયો. ગમે તેમ કરીને છોકરાને તો જોવો જ એમ એમણે નક્કી કર્યું; એટલે એક જણો જચ ગુર્સાથી કહ્યું :

‘ચલ હટ ચોડી. છોકરું ચોરીને શાહુકારી કરે છે પાછી’. ત્યારે બીજાએ એના હથમાંથી છોકરું જોવાનો પ્રયાસ કર્યો. આ ઝેંચતાણમાં

છોકરું જોખોરથી રડવા લાગ્યું. ત્યારે બીજા લોકો પણ ત્યાં બેગા થઈ ગયા. તમાશાને તેદું થોડું જ હોય?

અંતે આખો જધડો ચાજદરભારમાં પહોંચ્યો. એ સમયની ન્યાય પદ્ધતિ ગુનેગારોને વર્ષો સુધી સાચવી, એમને એશ આચામ કર્યાવી, લાખો રૂપિયા એમની પાછળ ખર્ચી, સુપ્રીમ કોર્ટ ફાંસીની સજા આપી હોય તો પણ મોંબેરા મહેમાન જેવી ગુનેગારની સેવા ચાકરી કરી, ગુનેગારને બદલે જનતાને કર્યો રૂપિયાની શિક્ષા થાય એવી વિલંબ નીતિવાળી, ચાજકારણથી ભરેલી નહોતી. ત્યાં તો તરત જ ન્યાય થતો. જ્યારે પણ વહારનો સાદ થાય ત્યારે ચાજા ઉપસ્થિત થાય ને દાદ ફરિયાદ સાંભળો. એટલે ચાજાએ આખો કેસ સાંભષ્યો. બંને સ્ત્રીઓએ પોતાની કથની કહી. બંને સ્ત્રીઓ છોકરાની સાચી મા હોવાનો દાવો કરતી હતી એને છોકરો પોતાનો જ છે, માટે એનો કબજો એને પોતાને જ મળે એમ રડી કકળીને કહેતી હતી! ચાજાય ગુંચવાયા. મામલો કસોટીનો હતો. ખરી મા નક્કી કરવાનું સહેલું નહોંયું જ. પણ પછી ઊડા વિચારને અંતે એમને એક યુક્તિ સૂજી.

બુધ્ધિશાળી ચાજાએ બંનેને શાંત પાડીને કહ્યું : ‘હું કહું છું તે શાંતિથી સાંભળો.’

બંને સ્ત્રીઓ અને સંબંધિતો શાંત પડવાં. ત્યારે ચાજાએ કહ્યું : ‘જુઓ બેહનો, આ છોકરા માટે તમારું બંનેની તડપન જોઈને મને લાગે છે કે તમે બંને આ દીકરાની સાચી માતાઓ છો...’

બંને સ્ત્રીઓ અને આખો દરબાર સ્તરથી બની ચાજાની વાત સાંભળી રહ્યાં : ‘બંને માતા સાચી?! એમ કેવી રીતે બને?! ત્યારે સહેજ અટકી ચાજાએ કહ્યું.

‘માટે હું હુકમ કરું છું કે - આ બાળકના એક સરખા બે ટૂકડા કરી તમને બંનેને એક એક ટૂકડો વહેંચી આપવામાં આવે.’

રાજનો ન્યાય સાંભળી સૌ આશ્રયચક્રિત થઈ ગયાં, સ્તર્ય થઈ ગયાં અને દુઃખી પણ થઈ ગયાં. ‘અરેરે, બિચારા બાળકને વહેરી નાખી અના ટૂકડા કરવાના!’ બધાંને મનમાં તો થયું પણ ખરું કે “આ તે કેવો ન્યાય! બાળકને ફૂરતાપૂર્વક મારી નાખવાનો! આવો ન્યાય તે થતો હશે?” સૌને આમ થયું તો ખરું. પણ રાજને કાંઈ થોડું જ આવું કશું કહેવાય? એટલે સૌ ચૂપ રહ્યાં. વાધને કોણ કહેં કે ‘તારું મોહું લોહીવાળું છે?’ રાજનો ન્યાય સાંભળી બનાવટી માથે કહ્યું : ‘ભલે રાજ સાહેબ, આપ કહો તેમ કરીએ. મને ભલે મારુ આ દીકરના શરીરનો અરધો ટૂકડો આપો. હું એટલાથી સંતોષ માનીશ.’ એ ગળેપડુને કશુંય દુઃખ ક્યાંથી હોય? પણ સાચી મા તો આ ન્યાય સાંભળી કલ્પાંત કરતી બોલી : ‘ના રાજ સાહેબ, મારે મારુ દીકરના શરીરનો ટૂકડો નથી જોઈતો. મારે મારુ વ્યાલસોયા દીકરને મારી નથી નાખવો. આ બાઈ ભલે મારુ દીકરને આખો લઈ જાય. એ જીવતો રહેશે એનો મને આનંદ થશે. આ ગળેપડુ બાઈને ભલે આપ મારો દીકરો આપી દો. હું એની ઉપરથી મારો હક્ક ઉઠાવી લઉં છું.’ સાચી માતાનું કલ્પાંત પથ્થરને ય પીગળાવી દે એવું હતું. રાજ તો ચતુર હતા. એમની યુક્તિ સફળ થઈ. દૂધનું દૂધ અને પાણીનું પાણી થઈ ગયું. છોકરાની સાચી મા કોણ છે એ રાજ તો શું, આખો દરબાર વગર કહે સમજી ગયો! રાજાએ સાચી માને એનો દીકરો સોંઘો ને પેલી ઠગ બાઈને પકડી સિપાહીઓએ જેલ ભેગી કરી. રાજનો અદલ ઈન્સાફ જોઈ સૌ દરબારીઓ પણ ખુશ થઈ ગયા. ધીરે ધીરે રાજની પ્રશંસા કરતાં સૌ વિખરાયાં. સાચી મા રાજના પગે પડી ને એમનો ખૂબ આભાર માન્યો ને પોતાના વ્યાલસોયા પુત્રને એણો ચુંબનથી નવડાવી નાખ્યો. અંતે સૌ સગાં સ્નેહીઓ સાથે દીકરને લઈ સાચી મા હસતી હસતી ધરને મારગ પડી...!

આ તો જૂના જમાનાની વાત છે. પણ જે સમયમાં અત્યારે આપણો જીવીએ છીએ એ સમય તો આથી ય ઘણો ખરાબ છે. છેતરપિંડી, વેર, ઝેર, સ્વાર્થ, લાંચ રિશ્વત, ખૂના મરકી, કૌભાંડ, જૂઠ, પ્રપંચ, કાવાદ્વા, કપટ અને કાસ્તાન જેવાં ક્યાં અનિષ્ટ નથી આપણા જમાનામાં?! એક જૂની કાવ્ય પંક્તિ યાદ આવે છે. જેમાં કવિ કહે છે : ‘આપણી આસપાસ જ્યાં જુઓ ત્યાં વિશ્વપતિનો વાસ.’ એટલે કે ભગવાન સર્વવ્યાપી છે. પણ આજ પ્રદૂષિત અને કલુષિત વાતાવરણમાં મને એમ કહેવાનું મન થાય છે કે ‘આપણી આસપાસ, જ્યાં જુઓ ત્યાં કોભાંડોનો ત્રાસ.’

આજના વયસ્કોને તો બે જમાના વચ્ચેનો તફાવત સ્પષ્ટ દેખાય છે. મહત્વાનું ધરબેગું કરવાની વૃત્તિ જ આજના માણસમાં સર્વોપરી બની ગઈ છે. પછી ભલે એ મોટો પ્રધાન હોય! ગુનાહિત રોકોડવાળા લોકો પાલભેન્ટમાં બેસી નિર્દ્દેશ પ્રજાજનો પર રાજ કરે છે! ચુંટણીમાં ઊભેલા ઘણા કરોડપતિ હતા. હવે એ અબજોપતિ થશે. જે નહિ હોય તો હવે ચુંટાયા પછીનાં પાંચ વર્ષમાં કરોડપતિ થઈ જશે! પછી પંચમહાલના દૂરના ગામડાના લોકોએ ઘાસ કે આંબલીનાં પાન ખાઈને જ શાસ લેવા પડે ને? કહેવાનું ગમે નહિ, પણ આ બધું જોઈ-જાણી ક્યારેય અનાયાસ વિચારાઈ જાય છે કે – ‘આના કરતાં અંગેજોનું રાજ કરી શીતે ખોટું હતું?’ હું પોતે મારુ જીવનના એ અંગેજ રાજમાં પ્રારંભના સતત વર્ષ જીવો છું. ત્યારે ‘અદ્ધી રાત્રે એક ગામથી બીજે ગામ ચાલ્યા જાવ, કોઈ નામ ન લે’ એવો ત્યારનો જાત અનુભવ છે. કવિ દલપત્રચમે અમસ્તુ નહોતું ગાયું :

‘કોઈ બિચારી બકરીનો પણ કદી ન જાતા પકડે કાન,
એ ઉપકાર ગણી ઈશ્વરનો હરાખ હવે તું હિન્કુસ્તાન!’
વાત સાવ સાચી હતી.

પણ છતાં, આપણું હદ્ય તો દેશભક્ત છે, દેશધાર્જવાળું છે. ગાંધીજીના અહિસેક આંદોલનમાં મેં ડિશોર્વયે ભાગ લીધો હતો, એટલે અમે ‘મેરા ભારત મહાન’ અમ આજે પણ સાચા દિલથી ગાઈએ છીએ. ‘જ્ય જ્ય ગરવી ગુજરાત’ અને ‘જ્ય હે ભારત ભાર્ય વિધાતા’ અમ આપણે હદ્યપૂર્વક ગાઈએ - ઈચ્છાએ છીએ. આપણે સાચા ભારતીઓ છીએ એટલે પ્રાર્થીએ છીએ : In that light, o my god, let my country awake ! આપણા શ્રીકૃષ્ણ તો ગીતામા આપણને વિશ્વાસ આપતાં કહે છે :

તેણાં નિત્યાભિયુક્તાનાં
યોગક્ષેમં વહામ્યહમ् ॥

(સદ્ગ માચમાં જોડાઈ રહેનારાઓનું યોગ અને ક્ષેમ સર્વ પ્રકારે હું પોતે (શ્રીકૃષ્ણ) વહન કરું છું.)

માટે આપણે આપણા યોગ ક્ષેમની ચિંતા ચખનારું ભગવાનને ખરા દિલથી પ્રાર્થીએ કે - ‘હે પ્રભુ, મારા ભારત દેશનું યોગ-ક્ષેમ એ તમારી જવાબદ્ધારી છે, કારણ કે તમે શ્રીચમુર્દુપે અને પછી શ્રીકૃષ્ણરૂપે આ પવિત્ર ભારત ભૂમિમાં જન્મ લીધો છે. માટે તમારી જન્મભૂમિની રક્ષા તમે કરો, એને આબાદ કરો. અમારું દેશમાંથી ભષ્યાયાર દૂર કરી, સદ્ગાર પ્રવર્તનાંથી પ્રલુબ. અમારે ત્યાં ન્યાયનું ગ્રાજવું સમતોલ રહ્યો... જેનું જેટલું હોય એટલું જ એને મળો... અહીં બનાવટી મા ખરી માને જૂઠી પાડી એનું બાળક ઝુંટવી જાય એવો અન્યાય ને અનાચાર અહીં ન હો. અમારી ભારતભૂમિ સાચા અર્થમાં ‘સુજલામ્ર અને સુફલામ્ર’ બનો. માત્ર ગીતોમાં નહિ, વાસ્તવમાં અમારી માતૃભૂમિનો જ્ય..હો, જ્ય..હો.’

૨૫. વાદળ

પ્રકૃતિની લીલાનો વિચાર કરીએ ત્યારે અનેક પદ્ધર્થોની સાથે વાદળની યાદ પણ આવે. આમ તો વાદળ કુદરતી રીતે ચાલતી એક વैજ્ઞાનિક પ્રક્રિયા છે. જમીન પરથી નદી, તળાવ કે સાગરનું પાણી ગરમીથી વરણ બની ઉપર ચઢે ને પછી વાદળરૂપે બંધાઈ અનુકૂળ ઠંડા વાતાવરણમાં પાણી રૂપે નીચે વરસે. આ સાયકલ બારે માસ ચાલતી કુદરતી પ્રક્રિયા છે.

પણ કુદરત સાથે તાદ્યાત્મય અનુભવતા માણસે વાદળને જુદી જુદી રીતે જોયું છે. એની સાથે જાણે એને આત્મીય સંબંધ છે. ‘યહ મસ્ત ઘટા મેરી ચાદર હૈ’ કહેતો અલગારી માણસ વાદળની ઘટાને કુદરતની અણામોલ ભેટ સમજે છે. નાના બાળકથી માંડી યુવાન અને વૃધ્યો સુધી વાદળની પહોંચ છે. વરસાદરૂપે વરસતા વાદળને આવકારતાં બાળકો કેવા આનંદથી ગાઈ ઊઠે છે : ‘આવ રે વરસાદ, ઘેબાસ્યો પરસાદ.’ તો વળી કોઈ યુવાન વાદળને આવકારતાં કહે છે : ‘બાદલ બાદલ બરસો

દીવાદાંડી

૧૧૧

પાની.’ કાલીદાસનો વિરહી યક્ષ તો મેઘને પોતાનો દૂત બનાવી એની સાથે પોતાની પત્નીને સંદેશો મોકલતાં પોતાની યક્ષનગરીનું ને પોતાની સુંદર પત્નીનું અદ્ભૂત વર્ણન કરે છે. યક્ષશ્રક્રે જનકતનયા સ્નાનપૂણ્યેકેષુ ગાતો ‘મેઘદૂત’નો યક્ષ પોતાના ચમગિરિ આશ્રમનો ઉલ્લેખ કરે છે. વળી વાદળને પોતાની સધસ્નાતા પત્નીનો પરિયય પણ એ મિત્રભાવે આપે છે. વાદળને પ્રિય મિત્ર ગણી યક્ષ એની આગળ પોતાની વિરહ વેદના ઢાલવે છે. આમ યક્ષ મેઘને પોતાનો દૂત બનાવે છે ને પત્નીને સંદેશો મોકલે છે. વળી, આકાશમાં વાદળનું હોવું કે ન હોવું એનાથી માણસના ચિત્તતંત્ર પર મોટી અસર પડે છે. કાલીદાસ કહે છે : મેઘાલોકેભવતિ સુખીનઃ પ્રન્યથા વૃત્તિચેતઃ । (વાદળને જોઈને સુખી માણસના મનમાં ય કાંઈક અંશે જ્વાનિ છવાઈ જાય છે!) આમ, વાદળ વિરહની વ્યથાને સતેજ કરે છે! પાણીની અછતથી પોતાના સુકાતા મોલને જોઈ વધિત ખેડૂત આકાશમાં દ્રોડતાં વાદળોને વિનવે છે : ‘ઓ ભર્યા પાણીના વાદળા, વરસીજાને તું આંય.’ તો બીજા કોઈ પ્રસંગે કોઈ પ્રેમી પોતાની પ્રિયતમાની ઊંઘમાં ખલેલ ન પાડવા વાદળને સૂચવે છે. ‘ધીરે ધીરે, હંરે કે બાદલ ધીરે ધીરે જા, મેરા બુલબુલ સો રહ્ય હૈ, શોર ગુલ ન મચા.’ આમ વાદળ સાથે આવો મિત્રભાવ માણસને સહજ છે.

તાનસેનને શાતા આપવા બૈજુએ મહાર ચાગ ગાઈ વરસાદ વરસાબ્યો. નરસિંહ મહેતાને પણ કુંવરબાઈની સાસરીમાં મલાર ચાગ ગાઈ પાણી મેળવવું પડ્યું હતું. આમ વાદળને સંગીત સાથે કેટલી નિસબત છે તે ફિલિત થાય છે. મહાર ચાગ ગાવ અને વરસાદ પડે! ‘બરસાતમે હમસે મીલે તુમ સજન, તુમસે મીલે હમ’ ગાતી નાયિકા વાદળના પાણીએ જગાવેલી પ્રેમની તિવ્ર ભાવના અને વિરહની વેદના વર્ણવે છે. વરસાદનું મિલન યુવાનો માટે વિશેષ મહત્વ ધર્યાવે છે!

દીવાદાંડી

૧૧૨

વરસાદમાં મિલન મીઠું લાગે તો એમાં થતો વિરહ પણ અસહ્ય લાગે. એક પ્રોપિતભર્તૃકા સ્ત્રી શ્રાવણાં વાદળોને કહે છે : ‘સાવન કે બાદલોં.. ઉનસે યે જા કહે... ઘનધોર ઘટાઓ, મત ઝૂમકે આઓ’ કારણ કે... ‘યાદ ઉનકી સત્તાયે હેમે ચીમજીમ યહાં ન હો’ આમ વાદળ વિરહની આગને વિંઝણો દે છે!

ચામાયણમાં તુલસીદાસ કહે છે : જહાઁ જહાઁ જાયે દેવ રઘુરાયા, કરહી નભ તહાઁ તહાઁ છાયા । કેવું અદ્ભૂત! વનમાં વિચરતા ચમને વાદળ છાયા આપતું આકાશમાં ફરતું રહે છે! કોઈ મહારાજા પર જાણો સેવકે છત્ર ધર્યું! આમ વાદળ માણસના જીવન સાથે વર્ણાઈ ગયું છે.

વાદળ પણ જાતજાતનાં હોય છે. પાણી વગરનાં ધોળી પુડી જેવાં, તો પાણી ભરેલાં કાળાં ડિબાંગ વાદળ! વરસ્યા વગર ગરજતાં વાદળ તો વગર ગરજે વરસ્તાં વાદળ. ‘ગાજ્યા મેઘ વરસે નહિ’ કહી કવિ માણસની અહેકારી પાણીની નિર્થક્તા સૂચવે છે.

માત્ર વરસાદનું પાણી પીતા ચાતકને કવિ કહે છે : ‘આકાશમાં દેખાતાં બધાં વાદળ વરસ્તાં નથી, માટે યં યં પશ્યસિ તસ્ય તસ્ય પુરતો મામબૃહી દીનં ચવઃ । બધાં પાસે યાચના ન કર.’

આમ વાદળ સાથે પોતાના મનોભાવોને વિવિધ રીતે જોડતો માણસ એને પોતાનું આમજન ગણે છે.

પણ વાદળનો સૌથી મોટ ઉપકાર છે પોતાનું સર્વસ્વ અર્પી પૃથ્વી પર વરસી જવું તે. વરસીને એ લોકો માટે અનાજ પકવે છે, પીવા માટે પાણી આપે છે અને ધરતીને નવજીવન દે છે. પરોપકારનું આ મહાનકાર્ય એ જ વાદળની સૌથી મોટી શીખ છે. પરોપકારાય સત્તાં વિભૂતયઃ । સજજનોની સંપત્તિ પારકાના ભલા માટે હોય છે. ‘પરોપકારથી મોટું બીજું કોઈ પુણ્ય નથી’ એમ વ્યાસમુનિએ પણ કહ્યું છે. વાદળ આવો સાચો

પરોપકાર કરે છે. એમાં શકા નથી.

‘શ્રીમતીમ બરસે બાદલવા, મસ્ત હવાઓ આઈ, પીયા ઘર આજા, આ... જ પીયા ઘર આ જા’, એમ પોતાના પ્રિયતમને વિનવતી ચૌવનાની વિરહ વેદના વરસાદને કારણે જ અસહ્ય બને છે. આમ વાદળ સાથે માણસના હદ્યને સીધો સંબંધ છે. કાલીદાસના યક્ષે મેઘને (વાદળને) પોતાનો દૂત બનાવ્યો હતો એ જ માનવ અને મેઘની સાચી મૈત્રી સૂચવે છે.

(‘આકાશવાણી’ વડોદરા-અમદાવાદ પરથી
‘અમૃતધારા’માં પ્રસારિત)

૭૯. પ્રશ્નાનું મહાત્વ

માણસને કશું જાણવાની આતુરતા હોય તો એ પોતાનાથી વધુ જાણતો હોય તેને એ વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે. સામો માણસ જો એના પ્રશ્નનો સાચો ને સંતોષકારક જવાબ આપે તો પૂછનારને નવી માહિતી મળે છે. એનાથી એની જાણકારી કે જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ થાય છે. નાના બાળકોમાં આવા પ્રશ્નો પૂછવાની ટેવ વધુ હોય છે, કારણ કે એ અબુધ છે, પણ નવું નવું જાણવા માટે ખૂબ આતુર છે. આમ પ્રશ્નો પૂછવાની ટેવ તો ખરેખર જ્ઞાનની જનની છે. કેટલાંક સામયિકો તો પ્રશ્ન પૂછવાની હરીજાઈ રાખે છે અને ઉત્તમ પ્રશ્નને ઈનામ આપે છે. આમ પ્રશ્નો પૂછવા એ એક કળા પણ છે.

સોકેટિસ મહાન તત્ત્વચિંતક હતો. એનું ચિંતનગઢન હતું. લોકો સુધી પોતાની વાત પહોંચાડવા એણે સીધો ઉપદેશ આપવાને બદલે પ્રશ્નો પૂછવાની પદ્ધતિ અજમાવી. એ પોતે બજારમાં ઊભો રહીને લોકોને જાતજાતના પ્રશ્નો પૂછતો. એની આ પ્રશ્નાવલિથી લોકો વિચારતા થયા. આમ, પ્રશ્નો પૂછવા એ લોકજાગૃતિનો ઉત્તમ માર્ગ છે. જો કે પ્રશ્નો પૂછી એ લોકોને બહેકાવે છે. એમ કહી સત્તાવાળાઓએ સોકેટીસને જેર આપ્યું! આમ, લોકજાગૃતિ લાવવાની અને કદાચ એમાંથી કાંતિ સર્જવાની પણ

પ્રશ્નોમાં શક્તિ છે એ સોંકોટેસે સિધ્ય કર્યું.

કહેવત છે કે ‘પૂછતાં પૂછતાં પુના જવાય’ અર્થात્ પૂછવાથી અજ્ઞાણ્યા મદ્દેશમાં પણ તમે તમારું લક્ષ્ય પર પહોંચી શકો.

લોકસભા અને વિધાનસભામાં પ્રશ્નોત્તરીનો એક ખાસ કલાક હોય છે જેને Question Hour કહેવાય છે. આ ‘પ્રશ્ન કલાક’ દરમિયાન સત્તાવાળાઓને પ્રશ્નો પૂછી સભ્યો પોતાના વિસ્તારના કામો વિષે માહિતી માગી, સરકારની ખામીઓની ટીકા કરી પ્રજાહિતના પ્રશ્નો પ્રત્યે સરકારનું ધ્યાન ખેંચે છે. આ માટે પ્રધાનોએ જવાબ આપવા માટે તૈયાર થઈને આવવું પડે છે, છતાં ક્યારેક ભલભલા રચપુરુષો પણ જવાબ આપતાં ગોયું ખાઈ જાય છે અને હાંસીપાત્ર થાય છે. આમ લોકશાહીમાં પ્રશ્નો પૂછવા એ ખૂબ મહત્વનું છે. ખરેખર તો હવે પ્રજાને એટલે Right to Information એટલે કે ‘માહિતીનો હક્ક’ આપવામાં આવ્યો છે. આને કારણે સામાન્ય પ્રજાજન પણ ગમે તેવા સત્તાધારીને પ્રશ્ન પૂછી માહિતી માગી શકે છે. અને મર્યાદિત સમયમાં જો તેને માહિતી આપવામાં ન આવે તો કાયદેસરની કાર્યવાહી પણ થઈ શકે છે. આમ પ્રશ્નો દ્વારા મોટાં કૌભાંડો પણ ખુલ્લાં પાડી શકાય છે. આથી વહીવટ પારદર્શક બને છે, અને અધિકારીઓ જાગૃત રહે છે.

‘પૂછતા નર પંડિતા’ કહેવતનો અર્થ એ જ છે કે પ્રશ્નો પૂછીને અજ્ઞાની માણસ પણ વિદ્વાન બની શકે છે. પ્રશ્ન પૂછવાના મહત્વનું સૌથી ઉત્તમ ઉદ્ઘરણ ભગવદ્ગીતા છે. યુધ્યભૂમિમાં ઊભેલા વિષાદ્યુક્ત અર્જુને પોતાની શંકાઓ વિષે જે પ્રશ્નો પૂછ્યા એનું સમાધાન કરવા શ્રીકૃષ્ણે જ્ઞાનસભર ઉત્તર આપ્યા. આ પ્રશ્નોત્તરી એ જ ગીતા. માટે જ અંતે હળવો થયેલો અર્જુન શ્રીકૃષ્ણને કહે છે : નણે મોહઃ સ્મૃતિલબ્ધા ત્વત્પ્રસાદાન્મયાચ્યુત (હે કૃષ્ણ, તમારી કૃપાથી મારો મોહ નાશ પામ્યો છે) એમ કહી ઉમેરે છે

કે કરિયે વચ્ચે તવ | આમ પ્રશ્નોત્તરથી માણસને સ્વર્ધર્મ સમજાય છે.

શાળા મહાશાળાઓમાં શિક્ષક પ્રશ્નો પૂછી વિદ્યાર્થીઓના જ્ઞાનની કસોટી કરે છે.

વિચારશીલ માણસ પોતાની જાતને પણ પ્રશ્નો પૂછે છે. ચિંતકો આમ જ કરે છે. ‘હું કોણ છું?’ એવો એક પ્રશ્ન અંતરમાં ઉઠે ને માણસ ગહન વિચાર કરતો કરતો માનવજાત વિષે ગૂઢ રહેસ્યો શોધી કાઢે છે. ચંજુકુમાર ગૌતમે વૃધ્ય, રોગી અને અંતે મૃત માણસને જોઈને જ તો નાશવંત જીવન વિષે વિચાર કરી ગૃહભ્યાગ કર્યો અને ક્ષણભંગુર માનવજીવનની અમરતા માટે તપ્યે કરી જ્ઞાન મેળવ્યું અને એ “બુધ્ય” થયા! આ છે મનમાં ઉઠતા પ્રશ્નોનો પ્રતાપ.

આમ પ્રશ્ન પૂછતો પૂછતો માનવી પથ્થર યુગમાંથી અવકાશ યુગમાં પ્રવેશ્યો છે. પ્રશ્નો દ્વારા માનવીનું મનોજગત વિશાળ અને જ્ઞાનસભર બને છે. સાચા જ્ઞાની માટે જીવનમાં કોઈ પ્રશ્ન અનુભર રહેતો જ નથી!

પ્રશ્નના મહત્વનો એક સચોટ પ્રસંગ મહાભારતમાં છે. જ્ઞાગારમાં પાંડવો પોતાની પત્નીને પણ હારી ગયા ત્યારે કૌરવોથી અપમાનિત દ્રૌપદીએ એમને બહુ સૂચક પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો કે – ‘પાંડવો પહેલાં પોતાની જાતને હાર્યા કે મને હાર્યા હતા. જેથી દ્રૌપદી પૂછે છે કે ‘પોતાની જાતને હારી ગયેલો માણસ પત્નીને કેવી રીતે હારી શકે?’ આમ દ્રૌપદીના ચાતુરીભર્યા પ્રશ્નથી આખી સભા સ્તબ્ધ થઈ ગઈ હતી અને દ્રૌપદીની ગુલામીને એમણે નકારી હતી. આવી પ્રશ્નની તાકાત!

(‘આકાશવાણી’ અમદાવાદ-વડોદરા પરથી
‘અમૃતધારા’માં પ્રસારિત)

૨૭. પ્રમાણિકતા

વર્ષો પહેલાં ઘણી દુકાનોમાં એવું લખેલાં બોર્ડ લટકતાં કે **Honesty is the Best Policy** એટલે કે ‘પ્રમાણિકતા એ ઉત્તમ નીતિ છે.’ આ બોર્ડ દ્વારા દુકાનદાર એમ સૂચવવા માગતો કે ‘અમે અમારું ધંધામાં પ્રમાણિક છીએ, એટલે અહીં ગ્રાહકને છેતરાવાનો કોઈ ડર નથી.’ આ પણ જાહેરતની એક રીત છે. વેપારીઓ ખરેખર એ પ્રમાણે પ્રમાણિકતાથી ધંધો કરતા હોય તો ‘કાળા બજાર’ જેવો શબ્દ જ ભૂલાઈ જાય. સારો માલ વ્યાજબી કિમતે આપે એજ સારો વેપારી.

જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં પ્રમાણિકતા જ ઉત્તમ નીતિ છે. આપણા વ્યવહાર અને વર્તનમાં ઈમાનદારી હોવી જ જોઈએ. આપણા મોટાભાગનાં દુઃખનું કારણ લોકોની અપ્રમાણિકતા જ છે. સરકારી ઓફિસોમાં કામ કરતા કર્મચારીઓ પ્રમાણિક હોય તો જનતાને કેટલી બધી રાહત થઈ જાય! ઓછા પૈસે ને થોડા સમયમાં અનું કામ પતી જાય. શાળા કોલેજોમાં શિક્ષકો પ્રમાણિકપણે પોતાની ફરજ બજાવે થાય તો લાંચરણ્ણતની બદ્દી નામશેષ થાય ને દેશની કાયાપલટ થઈ જાય! ડૉક્ટરો દર્દીને પ્રમાણિકપણે સાચી સલાહ અને સારી દવા આપી યોગ્ય ટ્રીટમેન્ટ વ્યાજબી ઝી લઈને કરે તો દર્દીઓના કેટલા બધા આશીર્વાદ મળે! દ્વકતરી વ્યવસાય તો સેવાનું ઉત્તમ ક્ષેત્ર છે. કોર્ટમાં ગયેલો માણસ આમેય ગુંચવાયેલો ને ગભચાયેલો હોય છે. એને ભારે ઝી લઈને અને ક્યારેક તો ગેરમાર્ગ દ્વારીને કેટલાક અપ્રમાણિક વકીલો બંખેરી વે છે! ન્યાય માટે કોર્ટનાં પગથિયાં ચઢેલો માણસ આવા અન્યાયથી બેહાલ થઈ જાય છે. વળી, કોર્ટમાં ગીતા પર હાથ મૂકી સાચું બોલવાના સોંગંદ ખાતા સાક્ષીઓ ભાગ્યે જ સારી જીબાની પ્રમાણિકપણે આપે છે. આથી સારો ન્યાય ન જ તોળાય. કેવી અપ્રમાણિકતા! અરે, સમાજસેવાના પવિત્ર અને ઉચ્ચ ધ્યેયવાળા ક્ષેત્રમાં પણ અપ્રમાણિકતા અને પાખંડ ઓછાં નથી હોતાં! સેવાને નામે મેવા ખાનાચ બગભગતોથી સમાજ ઓછો પરેશાન નથી! નવાઈ લાગશે, પણ લોકોની દ્યાભાવનાનો દુર્લપ્યોગ કરી કેટલાય તિખારી ખોટાં દુઃખોને મોટા સ્વરૂપે રજી કરી ધાન પડાવે છે! કેટલાક લોકો ભીખ મંગાવવાનો પણ વ્યવસાય કરે છે! લક્ષાધિપતિ ભિસ્કુટો વિષે આપણે સાંભળીએ જ છીએ ને? અને આપણું ચજકારણ! બાપ રે! અનીતિનો અખાડો ને અપ્રમાણિકતાનો ઉકરડો! એક પ્રમાણિક ચજકારણીને કોઈ શોધી કાઢે તો એને ‘નોબલ પ્રાઇજ’ આપવાની જાહેરત થાય તોય કદાચ કોઈ એમ ન કરી શકે! કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં પ્રમાણિકતા છે જ ક્યાં?

માટે જ, સાચા દેશદાનવાળા અને માનવતાવાદી નાગરિકોની

દિલ્લથી ને પુરો સમય ભણાવે તો - ભવિષ્યમાં કેવા સાચ નાગરિકો તૈયાર થાય! વ્યક્તિના વિકાસમાં શિક્ષકનો તો સૌથી વધારે ફણો હોય છે. કોઈપણ દેશનું ભાવિ શાળાની ચાર દીવાલો વચ્ચે જ ઘડાય છે. સરકારી અમલદારો પ્રમાણિકપણે પોતાની ફરજ બજાવે તો લાંચરણ્ણતની બદ્દી નામશેષ થાય ને દેશની કાયાપલટ થઈ જાય! ડૉક્ટરો દર્દીને પ્રમાણિકપણે સાચી સલાહ અને સારી દવા આપી યોગ્ય ટ્રીટમેન્ટ વ્યાજબી ઝી લઈને કરે તો દર્દીઓના કેટલા બધા આશીર્વાદ મળે! દ્વકતરી વ્યવસાય તો સેવાનું ઉત્તમ ક્ષેત્ર છે. કોર્ટમાં ગયેલો માણસ આમેય ગુંચવાયેલો ને ગભચાયેલો હોય છે. એને ભારે ઝી લઈને અને ક્યારેક તો ગેરમાર્ગ દ્વારીને કેટલાક અપ્રમાણિક વકીલો બંખેરી વે છે! ન્યાય માટે કોર્ટનાં પગથિયાં ચઢેલો માણસ આવા અન્યાયથી બેહાલ થઈ જાય છે. વળી, કોર્ટમાં ગીતા પર હાથ મૂકી સાચું બોલવાના સોંગંદ ખાતા સાક્ષીઓ ભાગ્યે જ સારી જીબાની પ્રમાણિકપણે આપે છે. આથી સારો ન્યાય ન જ તોળાય. કેવી અપ્રમાણિકતા! અરે, સમાજસેવાના પવિત્ર અને ઉચ્ચ ધ્યેયવાળા ક્ષેત્રમાં પણ અપ્રમાણિકતા અને પાખંડ ઓછાં નથી હોતાં! સેવાને નામે મેવા ખાનાચ બગભગતોથી સમાજ ઓછો પરેશાન નથી! નવાઈ લાગશે, પણ લોકોની દ્યાભાવનાનો દુર્લપ્યોગ કરી કેટલાય તિખારી ખોટાં દુઃખોને મોટા સ્વરૂપે રજી કરી ધાન પડાવે છે! કેટલાક લોકો ભીખ મંગાવવાનો પણ વ્યવસાય કરે છે! લક્ષાધિપતિ ભિસ્કુટો વિષે આપણે સાંભળીએ જ છીએ ને? અને આપણું ચજકારણ! બાપ રે! અનીતિનો અખાડો ને અપ્રમાણિકતાનો ઉકરડો! એક પ્રમાણિક ચજકારણીને કોઈ શોધી કાઢે તો એને ‘નોબલ પ્રાઇજ’ આપવાની જાહેરત થાય તોય કદાચ કોઈ એમ ન કરી શકે! કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં પ્રમાણિકતા છે જ ક્યાં?

ફરજ છે કે તેઓ પોતાના ક્ષેત્રમાં પ્રમાણિકપણે કામ કરે એ જ સૌથી મોટી સેવા ગણાશે. પ્રમાણિકતા તો માણસની સાચી ઓળખ છે. પ્રમાણિકતા માણસની સાચી મૂડી છે. પ્રમાણિક માણસનું મૂલ્ય બીજા કરતાં ઘણું ઊંચું છે. આપણે જે પણ કામ ધંધો કરતા હોઈએ એમાં પ્રમાણિકપણે વર્તીએ તો ચારે શાંતિથી ઊંઘી શકીશું. આપણી પ્રમાણિકતાથી સમાજ સુખી થશે અને આપણે આત્મસંતોષ અને આનંદથી ચિંતા રહીત જીવન જીવી શકીશું. આપણા આવા ચિંતા રહીત જીવનમાં બી.પી.નો કે અનિદ્રાનો પગપેસારો નહિ થાય.

ભગવદ્ગીતાના સોળમા અધ્યાયના પ્રથમ શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણ કહે છે : અભયં સત્ત્વસંશુદ્ધજ્ઞાન યોગવ્યવस્થિતિઃ । દૈવી સંપત્તિવાળા સાન્નિક પુરુષના સ્વાભાવિક લક્ષણોનું આ શ્લોકમાં વિસ્તારથી વર્ણન છે. સત્ત્વસંશુદ્ધ એટલે બિન્દું અખંડ આનંદના મતે - “અંતःકરણની વિશેષ શુદ્ધિ”. અર્થાત્ વ્યવહારમાં જૂઠ, કપટ, ઠગાઈ વગેરે અવગુણો છોડી દઈ શુદ્ધભાવથી આચરણ કરવું તે. આમ દૈવી સંપત્તિવાળો માણસ અણિશુદ્ધ પ્રમાણિક હોય.

ગીતાએ ઉપદેશોલો પ્રમાણિકતાના આ મહિમાને સમજુને અનુસરીએ તો સંસાર સ્વર્ગમય બની જાય! બાકી, અપ્રમાણિક લોકો તો પોતાની જાતને જ છેતરે છે!

(‘આકાશવાણી’ વડોદરા-અમદાવાદ પરથી
‘અમૃતધારા’માં પ્રકાશિત)

૨૮. મેળો

ઉત્સવ અથવા યાત્રા નિમિત્તે ઘણા માણસોનું મળવું એટલે મેળો. આમ મેળાની વાત કરીએ ત્યારે એમાં ઉત્સવ અથવા યાત્રા અભિપ્રેત છે. માણસના જીવનમાં ઉત્સવનું ઘણું મહત્ત્વ છે. ઉત્સવમાં કે મેળામાં ઘણા માણસો ભેગાં થાય અને પરસ્પરને મળવાનો લ્યાવો માણો. લગ્નોઉત્સવ પણ એક સામાજિક મેળો છે. એમાં બધાં સ્નેહી સ્વજનો ભેગાં મળી એક શુભ પ્રસંગ ઉજવે છે. એમાં ગીતો હોય, સંગીત હોય, ચેશની હોય અને સારું જમણા પણ હોય. વિવિધ પરિવેશમાં યુવાનો, યુવતીઓ, વરીલો ને બાળકો સૌ સાથે મળી આવા પ્રસંગો માણે છે. થોડા કલાક આનંદમાં વિતાવી, મીઠી યાદો સાથે છૂટાં પરી સૌ સ્વસ્થાને જાય છે. ધાર્મિક ઉત્સવો જ્યા જુદી રીતે, પણ આવી જ તરફથી ધાર્મિક ભાવ સાથે ઉજવાય છે. જેવો ઉત્સવ તેવી ઉજવણી. સંતર્શન, પ્રભુર્દ્શન અને કથાકિર્તનનો લાભ આમાં મૂલ્ય ગણાય. પ્રસાદી સાથે એની પૂર્ણાઙ્કૃતિ થાય અને અધ્યાત્મ ભાવથી હૃદયશુદ્ધિ કરવાની એક ઉત્તમ તક પણ

આવા ધાર્મિક ઉત્સવો જેવા મેળામાં રહે છે. નદી કાઠે ભયતા મેળામાં વહેતી નદીમાંથી શક્તિ પ્રમાણે જલ પી શકાય. આ બધાં મેળાનાં વિવિધ સ્વરૂપો છે. દાહોદ પાસે જેસાવાડામાં ‘ગોળગઢેડાના ભાતીગળ મેળા’માં ઉમટતું માનવ મહેરામણ ઢોલ ત્રાંસાના સથવારે નાચીને મજા માણે છે.

ભર્ય પાસે શુક્લતીર્થનો મેળો જાણીતો છે. કબીરવડનું માહત્મ્ય પણ પુરાણું છે. સૌરાષ્ટ્રમાં ‘ભવનાથ’નો મેળો ઘણો લોકપ્રિય છે. રૂપાની પલ્લીનો મેળો કદાચ ગુજરાતની ગ્રામ્ય પ્રજાનો અતિપ્રિય મેળો છે. એવા કોઈ મેળાને જોઈને જ મેં એક ગીતમાં લખ્યું હશે : ‘મેળામાં મહાલતી ગોરી માર્ય ગામની, વૃંદાવન ધૂમતી ગોપી સ્વયં જો!’ કેટલાક મેળાં એક, બે કે ત્રણ દિવસના પણ હોય છે. મેળામાં જતા લોકોના ઉત્સાહનો પાર નથી હોતો. અબાલ વૃધ્ય, સ્ત્રી અને પુરુષ - સૌ પોતપોતાની શીતે એમાં જાય છે ને આનંદમાં નહાય છે. આવા મેળામાં ધાર્મિક સ્થળનું મહત્વ તો ખરું જ, પણ મનોરંજનના સાધનોથી ઘણાં હોય છે. ચકડોળ, જાદુના ખેલ, વિવિધ વસ્તુઓની દૂકાનો, ખાણીપીણીની હોટલો વગેરે ઘણું બધું ત્યા હોય છે. લોકો ત્યાં મન મૂકીને નાચે છે ને આનંદ કરે છે. મેળાને કારણે જીવનમાં રસ જળવાઈ રહે છે.

મેળામાં કેટલાંક અનિષ્ટ તત્ત્વો પણ હોય જ. પશુવૃત્તિવાળાં માણસોથી સાવધાન રહેવું જ પડે. ત્યાં ચોરી, મશકરી, ઉઠાઉગીરી જેવા બનાવો અસ્વાભાવિક નથી. મેળામાં જતાં આવતાં અક્ષમાતો પણ થાય જ. નદીમાં હોરી દૂબવાના બનાવો પણ બને છે. તોય મેળામાં મહાલવાનું તો સૌને ગમે જ છે. જ્યા વિશદ્ધતાથી વિચારીએ તો એમ કહી શકાય કે આ જગત પણ એક મો...ટો મેળો જ છે. આ ધરતી પર કરોડો લોકોનું મિલનસ્થાન આ જગત છે. ભાતભાતના, જાતજાતના, પચરંગી સ્વભાવના, મૂરખ કે વિદ્ધાન, ડાહ્યા, ગાંડા કે શાણા, ભડોલા કે અભણ, દયાળુ કે

નિઝુર, લોભી કે સંતોષી, સાચા કે જૂઠા, પૂણ્યાત્મા કે પાપાત્મા, શેઠ કે શઠ- કલ્પી શકો એટલી જાતના લોકોનો મેળો એટલે જ આ જગત. આ બધાં વચ્ચે જ સંસારમાં આપણે જીવીએ છીએ. અનેક અમાનવીય કૃત્યો વચ્ચે ય આપણે પ્રેમ અને શાંતિના માર્ગ ચાલી માનવતાને જીવતી રાખીએ છીએ. સફળતા નિષ્ફળતાઓ વચ્ચે છિમત અને ધૈર્યપૂર્વક આ વિશ્વમેળામાં ટકી રહી આપણે માનવતાના ધજને લહેરતો રાખીએ છીએ. માટે જ આ દુનિયા ચાલે છે. માટે જ કલ્પના ચાવલા કે સુનિતા વિલિયમ્સ જેવી આપણી દીકરીએ આકાશને આંબી, અવકાશમાં ધૂમી માનવજાત માટે અલત્ય માહિતી પ્રાપ્ત કરી લાવે છે!

હા, સવારે મેળામાં જતી વેળાનો ઉત્સાહ સાંજે પાછા ફરતી વખતે નથી હોતો. મળવાનો આનંદ છે, તો છૂટા પડવાનું દુઃખ પણ છે જ. પણ અસ્તાચળે જતો સૂર્ય કાલે ફરી ઉગવાનો છે એ જાણવાનો આનંદ જેવો તેવો નથી. એ જોવાની દૃષ્ટિ જો મળી જાય તો જીવન-મરણની આંટી ઉક્લી જાય. પછી આ જીવનરૂપી મેળામાં આપણે માટે આનંદ જ આનંદ હોય.

(‘આકાશવાણી’ વડોદરા-અમદાવાદ પરથી
‘અમૃતધારી’માં પ્રચલિત)

૮૮. હાથીનો ભલી ઘંટી...

દેરેક માણસને મોટા થવાની ઈચ્છા હોય છે. આ મોટાઈ એટલે સામાજિક મોભો, માન, પ્રતિષ્ઠા, હોદ્દો, સત્તા અને પૈસો વગેરેની ગ્રામિ. આ બધું મેળવવા પ્રયત્ન કરવો એને કદાચ ખોટું પણ ન ગણીએ. પરંતુ એ મોટાઈ પ્રામ કરવા માટે માણસ ખોટો માર્ગ અપનાવે ત્યારે એ મોટાઈ પ્રામ કરી હોય તો ય એ કલંકિત ગણાય. કાવાદાવા, પ્રપંચ, જૂઠ, છેતરપીડી, લાંચ રિશ્થત વગેરે જેવા માર્ગો દ્વારા પ્રામ કરેલાં ધન, સત્તા કે હોદ્દો અનું ગૌરવ ગુમાવી બેસે છે. સાચા માર્ગ અને સાચા અર્થમાં મોટાઈ પ્રામ કરવી એ સહેલું નથી. અનેક જાતના કૌભાંડો કરી ઘણા લોકો - આજે તો મોટા ભાગના લોકો-પદ, પ્રતિષ્ઠા સત્તા અને પૈસો મેળવે છે. દુન્યવી દૃષ્ટિએ એ મોટો ગણાતો થાય છે, કારણ કે આજે તો સામાન્ય લોકો બીજાના પદ અને પૈસાને જ મહત્વ આપે છે. એટલે આ દંભી સમાજમાં આવી મોટાઈ પોષાય છે અને એવો કહેવાતો મોટો માણસ પોરસાઈને ફરે છે ને ભિથ્થાભિમાની બની પોતાની જાતને પણ છેતરે એવું

પાખંડી જીવન જીવે છે. પૈસો કે સત્તા જ જો પરમેશ્વર ગણાતા હોય તો આપણો ન્યાય, નીતિ, સત્ય, પ્રેમ, દ્યા, ધર્મ, અહિસા જેવા માનવીય ગુણોને ભૂલી જવા જોઈએ. ખરેખર તો ઉપર ગણાવ્યા એ ગુણો જ માણસને સાચો માણસ બનાવે છે. પણ આજે સાચા માણસ કેટલા છે? કવિ બિચારા કહે છે : ‘હું માનવી માનવ થાઉં તો યે ઘણું’. કવિને આવું કેમ કહેવું પડ્યું? કારણ કે આજે સાચો માણસ શોધ્યો ય ભાગ્યે જ જડે છે. અને સાચો માણસ હશે તો એની કિંમત નથી હોતી. સાચાં મોતીના હારની વાંદરને મન કેટલી કિંમત?

માણસમાં પોતાનું સ્વપણું હોવું, પોતાનું સ્વમાન હોવું, પોતાનું આગવું ખમીર હોવું એ બહુ મોટી વાત છે. સાચો રાજવી તો રાજા પોરસ કહેવાય કે જેણો કેદી હોવા ધતાં સિકદરને કહી દ્વિધું કે ‘તમારે મારી સાથે એક રાજા બીજા રાજા સાથે વર્તે એ રીતે વર્તવું જોઈએ!!’ આજે આવી ખુદાઈ લોકોમાં દેખાય છે? થોડા લાતના લોભ પૂંછદી પટપટાવતા શાન જેવા માણસો સમાજની શોભારૂપ નહિ, સમાજ માટે કલંકરૂપ છે. બિખારીને કોઈ હાથી પર બેસાડે તો ય એ હાથમાં શકોરું લઈને એના માનમાં ઉછળતા પેસા જીલી લેશે!

કંથા તું કુંજર ચઢ્યો, હેમ કટોર હથ્થ,
માગ્યાં મુક્તા ફળ મળે, પણ ભીખને માથે ભહુ!
પોતાની પત્નીએ પણ આવા ભિક્ષકવૃત્તિના પતિને ઘિક્કાર્યો!
સાચા અર્થની મોટાઈ પ્રામ કરવી એ સહેલું નથી. ખરેખર તો જો તમારે મોટા થવું હોય તો નાના બની જાવ! નાનાનો અર્થ નભ, વિવેકી, વિનયી અને સેવાભાવી. ગાંધીજી કાયમ રેલવેના થર્ડ કલાસમાં મુસાફરી કરતાં. (ત્યારે કહેવાતા મોટા માણસો ફર્સ્ટ કલાસમાં ફરતા.) ગાંધીજીને કોઈએ પૂછ્યું : ‘બાપુ, આપ થર્ડ કલાસમાં કેમ મુસાફરી કરો

દીવાદાંડી

૧૨૫

છો?' ત્યારે ગાંધીજીએ જવાબ આપ્યો : 'ઝોર્થ કલાસ નથી તેથી!' ગાંધીજી જેવા મહામાનવની કેવી અદ્ભૂત વિચારધારા. આજે એમના કહેવાતા અનુયાયીઓ ખેનમાં જ ઉડાઉડ કરે છે એ જુદી - ખોટી મોટાઈની વાત છે. છતાં આજના ખેન-પ્રવાસી સેવકો (!) કરતાં ગાંધીજી અનેક ઘણા મહાન હતા એ વાત નિર્વિવાદ છે! અરે, ફસ્ટ કલાસના મુસાફરો ય ગાંધીજીની એક જાંખી કરવા થર્ડ કલાસની ધક્કામુક્કીમાં આવતા. માટે જ કવિએ કહું છે :

નમતાથી સહુ કો રીતે, નમતાને બહુ માન;

સાગરને નદીઓ ભજે, છોરી ઊંચાં સ્થાન!

નીચે રહેલા સાગર પાસે ઊંચે રહેલી નદીઓએ દોરીને જવું પડે છે!

કેટલાકને તો પોતાની મોટાઈનો ખોટો ભમ હોય છે. એક ઓળખીતા સજજન છે. એ ક્યારેય નાની વાત કરતા જ નથી. મોટી મોટી કંપનીઓના મેનેજરો, પ્રધાનોના સેકેટરીઓ કે એવા કોઈ બીજા મોભાવાળા માણસોને એ મળ્યા હતા, એમ જ કહે. એમની મુલાકાતો મોટા લોકો સાથે જ થતી એવાં બણગાં એ ફૂકે પણ આ બધું સાવ ખોટું. બડાશ મારી એ પોતાની મોટાઈનું મિથ્યાભિમાન પોષતા એટલું જ. હડીકતમાં એ ખૂબ સામાન્ય માણસ હતા. બીજા એક સજજનને એવું કહેવાની ટેવ છે કે 'એ કામ તો આપણા હાથે જ થયેલું... આ તો મેં જ કરાવેલું'. આમ દરેક સારું ને મોટું કામ એમના દ્વારા જ થયેલું એવી બડાશ એ કાયમ મારે. એમની મધ્યરથી વિના જાણે કશું કામ જ ન થતું હોય એવો એ ડોળ કરે. શરૂમાં આવા માણસો આપણને આંજી પણ નાખે. પણ સંપર્ક વધતાં ઢોલના પોલનો આપણને ઘ્યાલ આવે.

જૂના વખતના ચાજા મહાચાજા પાસે કોઈપણ માણસ પોતાની દાદ ફિસ્યાદ લઈને પહોંચી જતા, જ્યારે આજે તો ચાખ્યપતિ કે વડાપ્રધાન

દીવાદાંડી

૧૨૬

તો શું, બીજા કોઈ પ્રધાનને ય કોઈએ કોઈ જરૂરી કામ માટે મળવું હોય તો આકાશ પાતાળ એક કરવાં પડે અને તો ય મેળ પડે તો પડે, બાકી 'હેરે કૃષ્ણ' કરો. અભિમન્યુનો ચક્કવો વિંધો તો ય નેતાજીને મળાય તો મળાય! આ લોકશાહી છે એટલે આમ જ હોય! ગાંધીજીની મોટાઈ લોકોની વચ્ચે જવામાં હતી, ગૌતમ બુદ્ધ ઉભા રહી લોકો સાથે વાતો કરતા, રવિશંકર મહારાજ ગામડે ગામડે પગપાળા ઘૂમતા - જ્યારે આજની સેલીબીટીઝને કમાન્ડોથી કેદ થઈ ફરું પડે છે! માટે જ કવિને કહેવું પડ્યું :

બડા હુઆ તો ક્યા હુઆ, જૈસે પેડ ખજૂર;

પંથીકો છાયા નહિ, ફલ લાગે અતિ દૂર.

ખજૂરી કે નાળિયેરના જાડની મોટાઈ (ઊંચાઈ) શું કામની? એ કોઈને છાંયડો ન આપી શકે અને એનું ફળ પણ પહોંચ બહારનું ઊંચે હોય! કહેવાતા આવા મોટા માણસો કરતાં તો માર્ગમાં વડ નીચે પાઇનીની પરબ લઈ બેઠેલો આદિવાસી વધારે સારો, જે જતા આવતા લોકોની ખરે બપોરે તરસ છિપાવે છે.

સામાન્ય માણસ પાસે પૈસો, પદવી કે સત્તા આવે છે ત્યારે એ અક્કડ બની જાય છે ને પોતાના સાથીઓને ય ભૂલી જાય છે. પછી એ સમાજથી અલિમ, દૂર રહે છે. કુદરતમાં તો ભવન્તિ નમ્રઃ તરવઃ ફલાગમૈઃ વૃક્ષને ફળ આવે છે ત્યારે એ નીચાં નમે છે. વાદળમાં પાણી ભરાય છે ત્યારે એ નીચાં આવે છે ને વર્સાદ રૂપે જગતને પોષણ આપે છે. સાચા અર્થમાં કોઈ સિદ્ધિ મળે તો ડાલ્યા માણસે નમ્ર અને નિયાભિમાની બનવું જોઈએ.

મહાન બનવું હોય તો નાના થવું પડે. ચાજુકુમાર સિદ્ધાંથે મહેલનો વૈભવ અને ચાજ્યાટ છોડ્યાં ત્યારે એ "ગૌતમ બુદ્ધ" બની

લોકને પૂજ્ય એવા ‘ભગવાન’ બન્યા! ચજપાટ છોડી વનવાસ વેઠ્યો તો શ્રી રામ ‘પૂર્ણ પુરુષોત્તમ’ બન્યા. ગાયોનો ચારનારો ગોપાલ ગીતાનો ગાયક ‘યોગેશ્વર કૃષ્ણ’ બન્યો, સંસારના સુખો વચ્ચે ય જલકમલવત્ત રહ્યા તો જનક રાજા ‘વિદેહી’ થયા. જૂઢા અહંકારનું પ્રતિક એટલે બલિયજા. સાચી મહાનતાની નિશાની એટલે માણસનું વામન (નાનું) સ્વરૂપ. વામન (નાનો) બળિને (મોટાને) મારી શકે એ નાની વાત છે?

મહાન બનવું સહેલું છે. (મહાન બનવું હોય તો નાના બની જવ.) પણ ‘નાના’ બનવું સહેલું છે શું? ના, આપણી શોખી, આપણું મિથ્યાભિમાન, આપણી કીર્તિભૂખ, આપણાં પદ, પદવી અને પૈસો આપણને નાના નહિ જ બનવા દે! નાના થવું હોય તો આપણામાં સાચી મોટાઈ હોવી જોઈએ. એવી સાચી મોટાઈ બુદ્ધમાં હતી, સોકેટીસમાં હતી, ઈસુ ખિસ્તમાં હતી, ગાંધીજીમાં હતી. મોટા બનવું હોય તો ચાલો આપણે ‘નાના’ થવાનો પ્રયત્ન કરીએ.

એક કાવ્ય પંક્તિથી આ વાત પુરી કરીશું :

મોટાઈ મોટા નર તણી આપો આપ કળાય,
હાથીને ભલી ઘંટી, ટોલ કદી નવ સહાય.

૩૦. ..તો કૃષ્ણાના હાથમાં હેઠોઈન આવે...!

આપણે કેવા સમયમાં જીવીએ છીએ? બધું જ ભેળસેળવાળું, સર્વત્ર દૂષણ અને પ્રદૂષણ! ખાવાની ચીજોમાં શું ચોકબું મળે છે? અનાજથી માંડી મરી મસાલા અને દૂધ, ધી, તેલમાં ય ભેળસેળ! વેપારી ભાવ પુરો લે, અરે, બને એટલો વધુ ભાવ લે, પણ વસ્તુ ચોખ્યી ન આપે. વજનમાં ઓછું આપવું, અશુદ્ધ આપવું, મૌંધું આપવું એ જાણો આજના વેપારીના ધંધાકીય સૂત્રો થઈ ગયાં છે. એમ કરવામાં એને નથી થતો સંકોચ કે નથી રહી શરમ. ‘એ તો એમ જ ચાલે’ એવું વ્યાવહારિક સુત્ર હવે જાણે સર્વસ્વીકૃત થઈ ગયું છે. વ્યસન કરનારની રહેણી કરણી પહેલા નિંદ્ય ગણાતી હતી. હવે એવી ટેવો ‘સ્ટેટ્સ સિઝ્બોલ’ ગણાવા લાગી છે! ધ.ત. શરાબ પીવો એ અપ્રતિષ્ઠાભર્યું ગણાતું, જે પીતા તે ખાનગીમાં પીતા ને એ હકીકતને ખૂબ છુપાવતા. માત્ર પછાત ગણાતી કોમમાં જ દારૂ છૂટથી પીવાતો. હવે શરાબ ન પીનારો કદાચ ‘પછાત’ ગણાતા હશે! જો કે માણસના વિચારો અને રહેણી કરણી ગમે એટલી બદલાય, પણ ખરાબ

વસ્તુ કદી સારી થવાની નથી. શરાબથી ઝયદો થાય છે એમ કદી સિદ્ધ કરી શકાવાનું નથી, અને એનાથી થતા અનેકવિધ નુકસાન જગજાહેર છે. છતાં પશ્ચિમની હવાએ આપણને એવા ઘેલા કરી મૂક્યા છે કે આપણે આપણા બધાં સાચાં સામાજિક મૂલ્યોને નેવે મૂકી આંધળા અનુકરણમાં ઝેરને અમૃત માનીએ છીએ. આપણા સમગ્ર વ્યવહારમાં આ ઝેરી અસર પ્રસરણ લાગી છે. એટલે કૌટુંબિક સંબંધો પણ છિન્ન ભિન્ન થઈ જાય તો નવાઈ નહિ!

પહેલાં નાની મોટી ચોરીએ થતી. ચોર ચાત્રે ઘર કોચી અંદર પેસતો ને બસો પાંચસોની મતા છાનોમાનો ઉપાડી જતો. કેટલો બધો ડરતો હતો એ! હવે નાની ચોરીએ ઓછી થાય છે. સાયકલ ચોરે હવે સ્કૂટર કે મોટર ચોરતા થયા છે. એ તો ઠીક પણ બીજા પ્રકારનાં મોટા ચોરોની તો વાત જ ક્યાં કરવી? હજારો... લાખો... કરોડોની ચોરીનો આંક સતત વધતો જ જાય છે! ટી.વી.માં હમણાં એક અક્કલવાળી જોક સાંભળવા મળી. સીનીયર ચોર પોતાના જુનીયરને સામા પક્ષની બેગ ચોરી લેવાનું કહે છે, ત્યારે પેલો જુનીયર કહે છે : ‘બોસ, હમ યહ નહિ ચોરેંગે! હમારી પ્રેસ્ટીજકા સવાલ હૈ... હમ ચોર નહિ, ધાણચોર હૈ!’ ચોરે હવે એમની આબરને શોભે એવી મોટી ચોરી જ કરે છે. નાની ચોરી કરનારનું સ્ટેટ્સ શું??

બધા જ પ્રકારના દૂધણો અને પ્રદૂધણોથી ઘેરાયેલા છીએ આપણે. ભોપાલ જેવી ગેસ દુર્ઘટના સર્જય એવી દહેશત અનેક ઔદ્યોગિક નગરો માટે ઉલ્લી થઈ છે. વડોદરા જેવી ‘જવવા જેવી નગરી’ પણ હવે એમાંથી બાકાત નથી. ક્યારેક એવી નાની દુર્ઘટનાના છમકલાં થઈ પણ જાય છે. છતાં મોટી ખુલાચી ન થાય ત્યાં સુધી ન જાગવું એ સરકારનો નિયમ છે. ભરૂચ જિલ્લાના હજાત ગામે કહે છે કે ધરતીની તિચડોમાંથી સતત ગેસ

નીકળ્યા કરે છે! પ્રદીપજાના પેલા ગીત જેવો ઘાટ છે : “બારદા કે એક દેર પે બેઠી હે યહ દુનિયા.” એક જ ચિનગારી ચંપાય ને બધુ ફટફાફટ! માનવજીવન કેવું સસ્તું થઈ ગયું છે! સરકાર અને સમાજની બેદરકારી ક્યારેક હજારો કે લાખોના ભોગ લઈ લે! કદાચ એમ વિચારનું હશે કે વસતીની ક્યાં કમી છે? કરોડોમાંથી થોડા લાખ લોકો જતાં રહે તો ‘કાનપીછુડાનો એક પગ તૂટ્યા’ બરાબર! નિયમ મુજબ શોક સંદેશો ને અંજલિ આપી દેવાનાં! લોકશાહીમાં સરકારને સતત જાગૃત ચખવાની ફરજ લોકની છે. જો પ્રજા પોતાના હિત માટે બેદરકાર હશે તો સરકાર બધા ચૂંટણી વચ્ચનો અને જાહેર પ્રવચનો ભૂલ્યી એના જડ ચોકઠામાં બંધાઈ જશે ને લોકહિત વિસરાઈ જશે, ત્યારે લોકશાહી અર્થ વગરની થઈ જશે. આપણો ત્યાં તો વિરોધ પક્ષો ય એમની ફરજ સાચા અર્થમાં બજાવી શકતા નથી. સરકારનો માત્ર વિરોધ કરવો અને એની સતત સાચી ખોટી ટીકા કરવી એ વિરોધપક્ષનું કામ નથી, પણ સમાજના હિત માટે સરકાર સદ્ય જાગૃત રહે અને ક્યાંય સમાજના અહિતનાં અંધાણ વર્તાય ત્યાં અગાઉથી ઘંટારવ કરી એને સાવધાન કરે એ વિરોધ પક્ષનું કાર્ય છે. ચૂંટણી આવે ત્યારે તો બધાય જાગે. બાકીના પાંચ વર્ષ ઉંઘી જાય તે સાચો ચંજકારણી કે સમાજ સેવક ન કહેવાય. ઘોરે નહિ, ને ઘોરવા દે નહિ એનું નામ સમાજ સેવક. આપણી પાસે એવા સમાજ સેવકો કેટલા? સમાજ સેવા જેવા પવિત્ર કાર્યનું ય વ્યાવસાયિકરણ થઈ જાય ત્યારે ગાંધીજીને યાદ કરીને નિઃસાસા નાખવાના જ રહ્યા ને? હળવી શીતે કહીએ તો હવે ‘સેવા’ પણ ભેળસેળ વાળી થઈ ગઈ. શુદ્ધ દૂધ તો શું, હવા કે પાણી ય જ્યાં શુદ્ધ ન મળે ત્યાં ક્યારેક ધી દૂધની નદીએ વહેતી હતી એવું કોઈ માનશે? કનૈયો આજે જન્મે ને માખણ ચોરવા જાય તો કદાચ એના હાથમાં માખણને બદલે ચરસ કે હેરોઈનના પડીકાં આવે!

પણ હા, આ બધા દૂધણો વચ્ચે ગુજરાતે હમણાં કાઈક આશા આપી છે,
કદાચ એ ભારતને ફરીથી રાહ ચિંખશે. છેવટે તો આ ગાંધીનું ગુજરાત છે
ને? અહીં વલ્લભભાઈ કે વિહુલભાઈ કે રવિશંકર અવાર નવાર ન પાકે
તો જ નવાઈ. જ્ય ગુજરાત... જ્ય ભારત!

૩૧. પણ પેમે મજૂતીમાં જીવીએ

જ્ઞાનીજનોએ સંસારને સાગર કહ્યો છે. સાગરને આપણે અમાપ
અને અપાર કહીએ છીએ. એટલે સંસાર પણ અમાપ અને અપાર ગણાય.
પણ સાગર શું ખરેખર અમાપ છે? શું અપાર છે? આજના વૈજ્ઞાનિક
યુગમાં તો એમ ન જ કહી શકાય. આજે તો સાગર માત્ર મપાતો જ નથી,
એમાં શારકામ કરીને એમાંથી તેલ પણ કાઢવામાં આવે છે. વળી સાગરની
પાર જવા શ્રીરામને એક કાળે પાખાણનો સેતુ બાંધવો પડ્યો હતો. (જો
કે પેલા કહેવાતા રેશનાલીસ્ટો તો રામે સેતુ બાંધ્યો હતો એ વાત જ
સ્વીકારતા નથી. અરે, એથી આગળ વધીને એ સત્તાંધો તો રામનો જન્મ
થયો હતો એવું ય સ્વીકારતા નથી!) આજે તો હવાઈ ઉડ્યન દ્વારા
સાગરને દિવસમાં દસ વાર પાર કરી શકાય છે. વિજ્ઞાને જ્યારે આટલી
બધી સિદ્ધિઓ હંસલ નહોતી કરી ત્યારે ય સાગરને વહાણ દ્વારા અને
પણી સ્ટીમર દ્વારા પાર કરી શકાતો હતો. કોલંબસે જહાજની સર્જર દ્વારા
જ અમેરીકા બંડ શોધી કાઢ્યો હતો.

સંસારનું પણ આવું જ છે. એ અમાપ નથી. હા, એનું માપ
કાઢવું અધરું જરૂર છે. પણ મીરાં કે નરસિંહ પાસે સંસારનું માપ હતું જ.
સંસારને માપીને જ તો એમણે કોની સાથે કેવો ને કેટલો વ્યવહાર રાખવો

એ નક્કી કરી લીધું હતું. માટે જ તો સંસારને અમાપ માનનારા સામાન્ય જનોથી એમનો વ્યવહાર જરા જુદો હતો. ‘સંસારીનું સુખ છે કાણું’ એમ મીરાંએ ગાયું કે ‘ભૂતલ ભજિત પદ્યથ મોટું બ્રહ્મલોકમાં નાહી રે’ એમ નરસિંહ લખ્યું એ સંસારને માપીને જ ને? આમ સંસાર જેમ અમાપ નથી તેમ એ અપાર પણ નથી. અનેક ભક્તો સંસારને પાર કરી ગયાનું શાસ્ત્રો સ્વીકારે છે. શબ્દી, મીરાં, સુધન્વા, પ્રહૃતાદ આવા ઘણા બધા ભક્તો સંસારને નિઃશંક રીતે પાર કરી ગયા છે. અરે, નરસિંહ મહેતા જેવા ઓલિયા ભગત તો સદેહે જ સ્વર્ગમાં જઈ આવ્યા હતા. કદાચ માટે જ એમણે ગાયું હશે : ‘વજ વહાલું રે, વૈકુંઠ નહિ આવું!'

આમ સંસારને માપી શકાય છે અને એ પાર પણ કરી શકાય છે. જો કે એ શક્ય છે, પણ સરળ તો નથી જ. પરંતુ સિદ્ધિ માત્ર વિરલ. સહજ-સાધ્ય હોય તો એને સિદ્ધિ કોણ કહે? શા માટે સુનિતા વિલિયમ્સ જેવી કોઈ રી ખરી વ્યક્તિ જ અવકાશમાં જઈ આવે? હું, તું, તે કે તમેય-બધાં જ શા માટે ત્યાં આંટો ના મારી આવીએ? પણ સાગરને પાર કરવા કશો આધાર તો જોઈએ જ. એ માટે જહાજ કરતાં સ્ટીમર વધારે સલામત અને ઝડપી. હવાઈ જહાજ તો વળી એથીય શીંગ ફળદાયી. સંસારને પાર કરવા પણ આવો જ કશો આધાર જોઈએ. એ આધાર માતા, પિતા, ગુરુ કે કોઈ સંતજન કે સિદ્ધ પુરુષ હોય અથવા આપણી સ્વયમ્ભૂતી શ્રદ્ધાનું બળ હોય. એ આધાર જેટલો મજબૂત ને વિશ્વસનીય તેટલું આપણું કાર્ય વધારે સરળ. અખા જેવો - ‘ગુરુ કીધા મેં - ગોરખનાથ, ઘરડા બળદને ઘાલી નાથ’ - જેવો ઘાટ થાય તો આપણી મહેનત માથે પડે. વહાણમાં કાણું હોય તો એમાં બેઠેલો દૂબે જ. સાગર પાર જવા તો ઉત્તમ સાધન જ જોઈએ. માટે જ ગુરુની પસંદગી ખૂબ સાવધાનીશી જ કરવી ધટે.

સંસાર-સાગરની પાર ઊતરવા આપણો કોઈ એવા સાધનનો સહાયો લેવો વટે જે કદી નિષ્ફળ ન જાય. સાધન એવું જોઈએ જે જવદી ભવ પાર કરે. ‘સંસાર-સાગર મહા જવ ભરિયો’ છે એ ભક્ત કથન સાચું છે, પણ નિશ્ચયનું બળ હોય તો ‘ધ્રુવ સિદ્ધિ’ હંસલ થઈ શકે!

વળી સાગરમાં સર્પ, કાચબા કે મગર જેવાં અનેક ભયાનક જવયારો જરૂર છે, પણ એજ સાગરમાં અમૂલ્ય રત્નો ય છે. પણ એ તો ‘મરણ આગમે તે ભરે મુઢી’, બાકી તો ‘તીરે ઊભા જુઓ તમાશો તે કોડી નવ પામે જોને.’ સાહસ વગર તો સિદ્ધિ નથી જ. વળી સંસાર માત્ર દુઃખ ભર્યો જ છે. એવું ય નથી. સુખ અને સંતોષના ઘણા વિસામા ય એમાં આવે છે. કવિ કહે છે તેમ “સુખ દુઃખનો સરવાળો જીવન.” અહીં જમીનના ટૂકડા માટે ભાઈનો પ્રાણ લેતા સહોદર જોવા મળે છે તો પિતાના વચન ખાતર ચાજગાદી ત્યાગી વનમાં જનાર ચમ છે તો ગાદીને ઢોકર મારી ભાઈને વનમાંથી પાછા આવવા કાકલુદી કરનાર ભરત પણ કોઈ સામાન્ય કોટીનો સંસારી થોડો જ હતો? લાખો નવ લોહિયાઓને અકારણ યુદ્ધની આગમાં હોમી દેતા સત્તાંધો અહીં પાક્યાં છે, તો જગતની શાંતિ માટે મહેલ ત્યાગી જંગલ જનાર પ્રેમના ફિરસ્તા બુદ્ધ પણ અહીં અવતર્યા છે. પરસ્ત્રીનું અપહરણ કરી જનાર ચાવણ જે સંસારમાં પાક્યો હતો એમાં જ વિધર્મી દુશ્મનની કેદી સ્થીઓને “મા” કહી રહ્યા શિવજી પણ જન્મ્યા છે! ‘બહુરતા વસુંધરા’. પૃથ્વી, પાણી કે આકાશને ત્વરિત ગતિએ પાર કરનાર કે આકાશને વીંધી અવકાશમાં આંટા મારી આવવા જેવાં સાધનોની શોધ કરનાર વૈજ્ઞાનિકો આ સંસારમાં જન્મ્યા છે. પણ એજ વૈજ્ઞાનિકોએ અવિચારી યુદ્ધખોરેના દુરૂપયોગ માટે એટમ બોંબ જેવા મહા વિનાશક અસ્ત્રો શોધી માનવસંહારને સુલભ બનાવ્યો! એટમને શુભ હેતુથી શોધનાર વૈજ્ઞાનિકે જરૂર પોતાની શોધ પર આંસુ સાર્યા હશે!

ચઘુ બનાવનારે શાક સમારવા બનાવેલું સાધન કોઈના પેટમાં ગોચી
દેનાર દુષ્યોને માણસ કહેવાય?

માણસ પોતે જ વિરોધાભાસોથી ભરેલો છે. દ્યા ને ફૂરતા, પ્રેમ
ને વિક્કાર, પરોપકાર અને અપકાર, વજાદારી ને વિદ્રોહ - આ બધા
વિરોધી ગુણ અવગુણોનો સરવાળો એટલે જ આજનો માનવી. દર્દુભાનાના
ઝુંગર પર બેઠેલી આ દુનિયાને વિનાશની ગતિમાં ધકેલી દેવા માટે એક
ચિનગારી જ બસ છે! શું ભાવિ છે આ સંસારનું?

પણ એક આશ્ચર્યાસન છે. ઈતિહાસ કહે છે કે વાલિયા સરખો
લુટાં વાલ્મિકી ઋષિ બની રામાયણ સ્વી શકે છે. કામાંધ તુલસી પણ
એક ખટકો લાગતાં રામભક્ત બની સંત તુલસીદાસ થઈ શકે છે!
આશ્ચર્યોથી ભરપુર છે આ સંસાર! એટલે સુખદ આશ્ચર્યો પણ અહીં
અપવાદરૂપ નથી. માટે જ વિશ્વાસ બેસે છે કે જગતની દેખરેખ રાખનારે
ઉપર કોઈ બેઠો છે. એનો દોરી સંચાર માનવજાતનું કલ્યાણ જ કરશે
એવી આસ્થા અસ્થાને નથી. સંસાર-સાગરમાંથી આવા મોતી વીણતાં
વીણતાં સ્વસ્થ ચિત્તે એને પાર કરવા પ્રયત્નશીલ રહેવું એમાં જ શાણપણ
છે. શ્રદ્ધાભર્યા સંકલ્પ સાથે કામ કરતા રહીએ તો સંસાર-સાગર ભ્યાનક
સંઘર્ષ લાગવાને બદલે આહૃલાદક સર્ફર લાગવા માંડશે. એ સર્ફરને સુખદ
અને સર્ફળ બનાવવા માટે આજે જ શુભ સંકલ્પ કરીએ.

આ સંદર્ભમાં મેં ક્યારેક લખેલી બે કાવ્ય પંક્તિઓથી આ વાત
અહીં પૂરી કરીશું :

સંસાર-સાગરે દૂબકી દઈને, મરજ્જવા થઈ રતન રળીએ;
ચગ, દ્વેષથી પર થઈને ભાઈ, પ્રભુ-પ્રેમે મસ્તીમાં જીવીએ.

૩૨. ભોક્તાવિષા કલા નહિ

કવિ કલાપીએ ગાયું છે : ‘કલા છે ભોજ્ય મીઠી તે, ભોક્તા
વિષા કલા નહિ.’ વાત સાચી છે. કોઈ સારે ગાયક જંગલમાં બેસીને
ગાતો નથી. ત્યાં એને કોણ સાંભળે? એની કલાની સચાઈના કોણ કરે?
એ તો હજાર, બે હજાર કે દસ હજારની મેદની સામે ગાય ત્યારે એના
માણનારને મજા આવે જ, એના ગાનાચાને એથીય વિશેષ મજા આવે.
સંગીતના સૂરે ડેવતા ભાવકોના ‘વાહ’, ‘ક્ર્યા બાત હૈ?’ જેવા પ્રત્યાઘાત
ગાનાચાને ઓર પાનો ચઢાવે છે ને એની કલા એ સંપૂર્ણપણે પ્રદર્શિત કરે
છે. મહેફિલો ઘણીવાર મોડી ચત કે લગભગ સવાર સુધી ચાલે છે!
ભોક્તા વિષા કલા નહિ એ આમ સો ટકા સાચું છે. પણ કલા એટલે
અશ્લીલતા કે વિકૃતિ તો નહિં જ.

પણ આજકાલ કલાને નામે જે બિભત્તસાચાર ફૂલ્યો ફાલ્યો છે તે
જોઈ જાણીને કોઈપણ વિચારશીલ માણસને દુઃખ થયા વિના ન રહે! આ
અનાચાર ક્યાં જઈને અટકશે એ કોઈ જાણતું નથી. પણ એથી એક

ઉછરતી પાંગરતી પેઢીના સંસ્કારોનું નિર્કંદળ નીકળી જશે એ નક્કી! કલાને નામે થતા બિભત્સ ચેનચાળા અને અંગપ્રદર્શનથી કલાનું વિસર્જન તો થઈ જ ગયું છે, પણ એ એના ભોક્તાઓના ચારિનું પણ હનન કરશે. બોલપટના પ્રારંભે આપણા જૂના કલા-કસબ-નાટકો, ભવાઈ, ચમલીલા વગેરેને મૃત:પ્રાય કરી નાંખ્યાં. એ બધા સાચા કલાકારો હતા જે લોકો સમક્ષ કોઈ બોધ, કોઈ સંદેશ કે કશો આદર્શ રજુ કરતા હતા. આજના ‘દિવાનગી.. દિવાનગી... દિવાનગી હૈ’ જેવા ગીતો (એને ગીત કહેવાય?) અને હરકતભર્યા ચેનચાળા લોકોને - ખાસ કરીને આપણી યુવા પેઢીને-કયો સંદેશ આપે છે? સાહિત્ય, સંગીત કે કલા વગરનો માણસ તો પૂછ્યા અને શિંગડાં વગરનો સાક્ષાત પશુ છે. સાક્ષાત પશુ પુછ્ય વિષણ વિહિનઃ એ વાત સાચી છે. સારા, સંસ્કારી, રસિક જીવન માટે માણસના જીવનમાં કલા અનિવાર્ય છે. સાચી કલા એના ભોક્તાઓના જીવનને એક નવી ઊંચાઈ બક્ષે છે. સાયગલ, લતા મંગેશકર, નૂરજહાં, આશા ભોસલે, ગીતા દાત, મહંમદ રઝી, મુકેશ, કિશોરકુમાર, મન્ના તે કે હેમંતકુમાર, મહેન્દ્રકપુર, તલત મહેમુદ જેવા આપણા અનેક ગાયક કલાકારોએ હૃદયસ્પર્શી ગીતો દ્વારા લાખોનાં દિલ ડેલાવ્યાં છે અને એમનાં ગીતો આજે ય એટલાં જ લોકપ્રિય અને અમર છે. બિસ્મીલ્હાખાનનું શરણાઈવાદન વિશ્વવિભ્યાત છે. આકીર હુસેનના તબલાવાદને મહેફિલો શાશગારી છે. અકબરસાં દરબારનાં નવરત્નોમાં એક ગાયક કલાકાર તાનસેન ઈતિહાસે અમર છે. બૈજુ બાવચનું સંગીત સાંભળી જંગલમાંથી હરણ આવીને સ્થિર થઈ જતાં! કલાની કાંઈ જેવી તેવી સિદ્ધિઓ નથી. કલાને નાત, જાત કે બ્યવસાય સાથે સંબંધ નથી. કલાને ખાતર કલા છે. જ્યારે આજે તો વ્યભિચારી કલા લોકોના માત્ર આજિવિકાનું સાધન નથી રહ્યો, કરોડોની કમાણી માટે યુવક-યુવતીઓ એમના દેહનું પ્રદર્શન કરતાં

શરમાતાં નથી. ટી.વી.ને કાર્યો હવે તો દરેક ઘર થિયેટર બની ગયું છે ને આ બિભત્સાચારથી ભાગેય જ કોઈ સંસ્કારી બાળકો બચી શકતાં હશે! સંસ્કૃતિની તો હવે વાતો જ કરવાની કે સાંભળવાની રહી! ગાયક, ચિત્રકાર, નૃત્યકાર, સંગીતકાર - આ બધા કલાકારો ઘણા શ્રમ પછી કોઈ કલાને સાધ્ય કરે છે. એનો સાત્વિક આનંદ આપણે લેવો-દેવો જોઈએ. નટી, નટ અને નાટ્યકાર પ્રેક્ષકો સમક્ષ એક નવું વિશ્વ રજુ કરી તેમને રસ-તલ્લીન કરે છે. આ બધું સ્વીકાર્ય છે. એક કુંભાર પણ માટીમાંથી લુંદો બનાવી પોતાના ચક પર એને ઘુમાવી કેવા અવનવા આકારનાં વાસણો-ઘડા, માટલાં, કુંડાં, કોડિયાં વગેરે બનાવે છે ને એને રંગીને શોભાયમાન કરે છે! આ કોઈ સામાન્ય કલા છે? ધોરડા પર માત્ર વાંસ દ્વારા બેલેન્સ સાચવી અધ્યર ચાલતા નટ્ની કળાને સલામ ઘટે છે. કાઠીયાવાડી કે ચાજસ્થાની ભરત દ્વારા કાપડને અનેરો ઉઠાવ આપતી આપણા ગામડાંની સ્વીઓ કોઈ સામાન્ય કલાકાર નથી જ. માણ પર આખ્યાન કરી કુવરબાઈ અને નરસિંહ મહેતા જેવાં પૌરાણિક પાત્રોને નજર સમક્ષ સાકાર કરતા માણભણી કલાને નમન ઘટે. મોચરિબાપુ જેવા કથાકાર લાખોની મેદની સમક્ષ કલાકો સુધી કથા કરી ચમાયણનાં પાત્રોને આપણી સમક્ષ જીવંત કરે છે ત્યારે આપણે જાણે આ કળિયુગના માણસ જ મટી જઈએ છીએ. આ કલાને વંદન જ ઘટે ને? એક સારો લેખક માત્ર કલ્યાણના બળ વડે વાંચકો સમક્ષ નવી સૂચિ રચી એના પાત્રોનાં સુખદુઃખને વાંચકોનાં સુખદુઃખ કરી મૂકે છે અને લોકો ચતુર જાગી સારાં પુસ્તકો વાંચે છે. શૂન્યમાંથી સર્જન કરનાર આ લેખક કેવો મહાન કલાકાર છે? સારો હાસ્યકલાકાર તમને થોડીવાર માટે સંસારનાં દુઃખ ભુલાવી ખડખડાઈ હસતા કરે છે. દુઃખીને નવજીવન બક્ષવાની આ પણ ઉત્તમ કલા જ છે. લોકોને મંત્રમુખ કરે એવા જાહુનાં ખેલ કરનારો

આપણો નજર સમક્ષ અશક્યને શક્ય કરી બતાવે છે. એ સાચા કલાકારો છે. અરે, એક સારો વક્તા હજારો લોકોને મંત્રમુખ કરે એવા ભાષણ દ્વારા લોકોનાં મન અને મત પરિવર્તિત કરી દેવાની તાકાત ધરાવે છે! એ પણ એક મોટો કલાકાર જ છે. સુથાર, લુહાર, કરિયા વગેરે કારીગરો જડ વસ્તુ સાથે કામ પાડે અને જોવી ય ન ગમે એવી વસ્તુઓ - હંટ, સીમેન્ટ, લાકું, લોખંડ વગેરેમાંથી સરસ ઈમારત, ફર્નિચર કે કબાટ બનાવે છે. આ સર્જક કલાકારોને ધન્યવાદ ધટે છે. કલા, કસબ, હુમર, યુક્તિ, કચમત, હિકમત એ બધી તો સૌન્દર્યયુક્ત ર્ચનાઓ છે. એ પેશ કરનાર કારીગરો, કલાકારો પ્રોત્સાહનને પાત્ર છે ને પ્રશંસાના હક્કદાર છે. પણ બિભિત્તસ ચેનચાળા દ્વારા લોકોની હલકી મનોવૃત્તિને ઉશ્કેસનારના મોઢે ઊંઘાંતિ ઊંઘાંતિ નો મંત્ર શોભતો નથી.

કલા નવું સર્જન કરે છે. કલા માણસના જીવનમાં રસ રેલાવે છે, કલા શુષ્ણ જીવનમાં નવા રંગ ભરે છે. કલ માણસના જીવનને ધબક્તનું ને જોમવંતુ રાખે છે. માટે કોઈપણ પ્રકારની સારી ને સારી કલાને માનવ જીવનમાં અનિવાર્ય ગણાય એવું ઉચ્ચ સ્થાન છે, પણ કલાને નામે થતા ભ્રાણ્યાર, અનાચાર અને જુગુપ્સાપ્રેરક બિભિત્તસ ચેનચાળા તો નિઃશંકપણે અસમાજિકતાની ઊરી ગર્તા છે, સુસંસ્કૃત સમાજનો એ દ્રોહ છે. તંદુરસ્ત માણસને અપાતું એ ધીમું ઝેર છે. નવી પેઢીને એથી બચાવીએ તો સારું.

૩૩. દિવ્ય આત્મા

કોઈપણ શુભ કાર્યના આરંભે આપણે ‘શ્રી ગણેશાય નમः’ એમ અચૂક લખીએ છીએ. લગ્ન જેવા શુભ અને આનંદના પ્રસંગનો તો ગણપતિની સ્થાપનાથી જ પ્રારંભ થાય. ગણપતિ વિઘ્ન હર્તા છે, દુઃખભંજક છે. ‘દુન્દાચે દુઃખ ભંજનો’ એમ આપણે ગાઈએ જ છીએ. પ્રસંગને આનંદથી પૂર્ણ કરાવી આપણું કલ્યાણ કરનારા એ દેવ છે. એ ‘સિદ્ધિ વિનાયક’ છે. વડોદરા અને મુંબાઈ જેવા નગરોમાં તો ગણપતિ ઉત્સવ એ એક વિશિષ્ટ પર્વ છે. ગલીએ ગલીએ તો ગણપતિ ખર જ, પણ મોટા ભાગનાં ધરોમાં ય ગણપતિની સ્થાપના થાય છે. આખું સમાઈ ગણપતિ ઉત્સવ ચાલે. ચત્રે ચેશનીથી જળહળતા વિશિષ્ટ ગણપતિનાં દર્શનાર્થી માનવમહેરમજા ઉમટે છે. હવે તો ગણપતિને ય ઉંદરને બદલે હથીથી માંડી હેલીકોપ્ટર સુધીનાં વાહનોમાં બેસાડી એમની શોભા વધારવાના ફૂન્ટ્રિમ પ્રયોગો થાય છે. લોકો કલાકો સુધી લાઈનમાં ઊભા રહીને ગણપતિ-દર્શનનો લહાવો લે છે.

ઈષ્ટદેવની પૂજા કરવી, આરતી કરી એનાં ગુણગાન ગાઈ ધન્ય થવું, પરને રૂરી રીતે ઉજવવું એ બધું તો સારં જ છે; પણ ઉજવણીનો અતિરેક થાય ત્યારે દર્શન કે ભક્તિ કરતાં બાધ્ય સુશોભન અને ભવ્યતાનું જ મહત્વ રહે છે. એની પાછળનો તાત્ત્વિક હેતુ માર્યો જાય છે, અથવા ગૌણ બની જાય છે. જુદ્ધ જુદ્ધ મંડળો કોના ગણપતિ મોટા ને કોનું રેકોરેશન ભવ્ય એની હરીજીએમાં પડે છે. અરે, હવે તો શ્રીજ્ઞાન વિસર્જન માટે કેર્દિનનો સહારો લેવો પડે એટલા મોટા ગણપતિ બનાવાય છે. માટીના ગણપતિનાં વિવિધ મોડલો તો ખરં જ, પણ કાચના ગણપતિની બાજુમાં કોઈ પૌરાણિક પ્રસંગને વીજળીની મદદથી જીવંત બનાવી આકર્ષણમાં વધારો કરવામાં આવે છે! વર્તમાનપત્રોમાં ઝોટા સાથે એની પબ્લીસીટી પણ થાય છે. ટોળાબંધ લોકો ગણપતિના દર્શનાર્થ (કે દર્શનના બહાને?) મોડી ચત સુધી ધૂમતા રહે છે. ગણેશોત્સવનો પ્રસંગ બહુ આનંદનો અવસર છે. શ્રી ગણપતિબાપાની ભક્તિની આવી લગન હોવી એ તો બહુ પાવનકારી મનોવૃત્તિ છે. એમાં કશું ટીકાત્મક નથી.

પણ....! પણ થોડો વિચાર જરૂર કરવા જેવો છે : શું આપણો ગણપતિ ઉત્સવ માત્ર બાધ્ય દેખાવ અને દુન્યવી હરીજીએ નથી બની રહ્યો ને? ગણપતિજીની મૂર્તિની ઊંચાઈ વધે છે એ સાથે આપણા મનની ઊંચાઈ વધે છે ખરી કે? ઘણીવાર તો એથી ઉલ્લંઘ પણ બનતું હશે. કોની મૂર્તિ મોટી કે ચચીયાતી એવી તકચરી હરીજીએમાં કદાચ લોકોનાં મન નાનાં બની ક્યાંક ક્યારેક ઝઘડી પણ પડતાં હશે! મૂર્તિની ભવ્યતાની સાથે સાથે આપણા આત્માની દિવ્યતા પણ વધે એ માટે આપણે જાગૃત રહીએ છીએ ખરા? બાપાની મૂર્તિને શાશ્વતારવાનો? પ્રેમ, દ્યા, નીતિ, નમ્રતા, વિવેક, સહિષ્ણુતા અને સદ્દ્બાવ એ બધાં આત્માના ઘરેણાં છે. એવા શાશ્વતાથી

જ નરસિંહ મહેતા અને મીરાંબાઈ જેવાં સામાન્ય સંસારીઓ અમાપ ઊંચાઈ પામી પ્રભુને પ્રગટ લાવી શક્યાં. આવો શાશ્વતારેલો આત્મા જો ગણપતિ બાપાની સેવા પૂજા કરે અને હૃદયપૂર્વક એમનાં દર્શન કરે તો આપણી ભક્તિ કેટલી જલદી ફળ આપે એ જાણો છો? ધૂવ અને પ્રહ્લાદ જેવા બાળકોને આ કારણે તો એમની ભક્તિએ જલદી ફળ આપ્યું હતું. જન્માન્તરે ય મળવા દુર્લભ એવા દેવ એમને બાળપણમાં જ મળેલા! કવિ ધીરો કહે છે : ‘દિલ શુધ્યે દિદ્ધાર દેખ!’ આપણી ભક્તિ તો ઘણીવાર એવી હોય છે કે ભગવાન આપણી પાસે આવવાને બદલે આપણાથી દૂર જાય! ભગવાનને જલદી મેળવવા આપણે બાળક બની જવું પડે; અર્થાત્ આપણે બાળક જેવા નિર્દ્ધાર, નિખાલસ, સત્યપ્રિય, નિજપટી, નિર્ભય અને નિષ્ઠાવાન બનવું પડે. આટલું થાય તો ભગવાન રમતાં રમતાં મળી જાય. (પણ બાળક થવું સહેલું નથી હોય!) આપણે ભગવાનને શોધતા ફરીએ એને બદલે ભગવાન આપણને શોધતા આવે એવું ના થઈ શકે?! થઈ શકે હોય! ગાહકને આકર્ષવા વેપારી કેટલી બધી જાહેરભબર કરે છે? વર્તમાનપત્રો અને ટી.વી. પર જાહેરભબયોનો જ તે, મારો હોય છે ને! તો પણી ભગવાન જેવા ભગવાનની જાહેરભબર જેવી તેવી હોય? ચાત્રે કોણ આકાશ જોઈને સૂર્ય ગયાં હોઈએ ને અડધી ચાત્રે અનાગધાર મેઘ સહસ્ર ધારે ધરતીને ભેટે એ ભગવાનની જાહેરભબર નથી? શુષ્ક માટીમાંથી જીવન જોગે ને ધરતી લીલી સાડીમાં સજજ થઈ શોભી રહે એ પ્રભુની પેપર પબ્લીસીટી નથી? મોગચાની એક ડાળ ધરતીમાં ખોસો ને થોડા દિવસ પછી સુગંધિત ફૂલોથી ધરતી મહેંકી ઉઠે એમાં ભગવાનની ઉપસ્થિતિ નથી લાગતી? કોયલનો મીઠો ટહ્હકો કે મોરના ચિત્તાકર્ષક રૂપમાં તમને ભગવાનનાં સાક્ષાત્ દર્શન નથી થતાં? કાદ્વમાં સુંદર કમળ ખીલે એ કરામત કોની હશે? ખેતરમાં કણ નાખી ને મણ બાંધી આવો છો ત્યારે

ભગવાનના ઔદ્યર્થનો આભાસ પણ નથી થતો? સમર્થની મેઘધનુષ્ણની શોભામાં કે ચાત્રે નવ લાખ તારાની રોશનીથી જળહળતા આકાશમાં જો આપણાને ભગવાનનાં દર્શન ના થાય તો એમાં દોષ કોનો? આપણી દૃષ્ટિનો જ ને?

આમ ભગવાન તો વિવિધ સ્વરૂપે આપણાને હુંઠતો ને બોલાવતો જ રહે છે. પણ ધૂવડ સો વરસ જીવે તો ય એને સૂર્યનાં દર્શન થતાં નથી, તેવો આપણો ઘાટ થાય છે. એક વાર જો આંખ ઉપર પડળ હટી જાય તો ગણપતિ બાપા સાક્ષાત દર્શન દેશે. ભગવાન તો શબ્દરીને હુંઠતાં હુંઠતાં જંગલમાં એની પર્ણકૂટીમાં પહોંચ્યા હતા ને એનાં એઠાં બોર ખાધાં હતાં! સાચી ભક્તિનો આવો પ્રતાપ છે. ભગવાન તો આપણાને સતત હુંઠે છે, પણ આપણો એવા આડ રસ્તે અથડાયા કરીએ છીએ કે એની સાથે મેળાપ થતો નથી. છતાં ક્યારેક એ વાલિયા જેવા અબુધ ભક્તને કે ધૂવ, સુધન્યા જેવા નિર્દોષ બાલ ભક્તને અથવા નરસિંહ કે મીરાં જેવા સંસારમાં રહ્યાં છતાં પ્રભુ પાસે મન રાખનારાંને ભેટી જાય છે. વેપારીની દુકાન પર ભીડ તો ધણી હોય છે, પણ બધા કાંઈ એના ગ્રાહક નથી હોતા? કેટલાક તો માલ પર નજર નાખીને જ પાછા વળી જાય છે. ભગવાનના દ્વારે દર્શન માટે પડાપડી હોય છે. પણ એમાંથી સાચા દર્શન કેટલા જણ કરે છે? કેટલાક તો ત્યાં લોકોનાં ગજવાં હળવાં કરે છે! તો મોટા ભાગના લોકો માગણીની લાંબી યાદી લઈ એ પૂર્ણ કરવાની પ્રાર્થના કરે છે! બસ, માગવા માટે જ દ્વારકા સુધી જવાનું? એ તો આપણા બેડરૂમમાં બેઠે બેઠે ય માગી શકાય. જો માગે મળી જતું હોય તો! પણ ‘અરે, કિસ્મત તો ધેલું, રહે છે દૂર માગે તો’ ના કવિ કથનની જેમ ‘ન માગે દોડતું આવે’ જેવો ઘાટ છે. માગો એ જ મળે અને માગે તો જ મળે એવો પરિપત્ર ભગવાને નથી કાઢ્યો. એને ત્યાં તો ‘તમે જેને લાયક હશો

એ જ મળશો અને તમારી લાયકાત હશે તો જ મળશો’ એવો સર્વોચ્ચ અદ્યાત્મતી કાયદો છે, જેનું અચૂક પાલન થાય છે. એમાં પછી અપીલને અવકાશ નથી!

તો ગણપતિના ઉત્સવના પવિત્ર પર્વ જરા વિચારીએ : ભગવાનને ત્યાંથી જાલી હાથે પાછું નથી જ આવવું. થોડાં થોડાં ન્યાય, નીતિ, સદ્ગ્રાવ, સહાનુભૂતિ માણસાઈ વગેરે લેતા આવીએ. આવું થોડું થોડું ભેગું કરીએ તો ય સમય જતાં ધણું થઈ જશે, ને પછી તો ચક્કવૃદ્ધિ વ્યાજની માફક એ વધતું જ જશે. પછી તો પેલી ભોળી ભરવાડણ જેવો ઘાટ થશે. મટુકીમાં હ્યાલો મોરલી વગાડતો મળશે. ગરીબ નરસિંહ મહેતાની હુંડી એ શેઠ બનીને સ્વીકારશે, જાડીને ઝેર પીતી મીરાંની જેમ એ આપણું જીવન અમૃતમય કરી દેશે! આટલા બધા મહોત્સવો કરીએ છીએ પછી ભગવાન આપણા હાથમાં કેમ ન આવે? જરૂર આવે. મૂર્તિની ભવ્યતા કરતાં આત્માની ટિવ્યતા વધારે અગત્યની છે.

થોડુંક વિચારીએ ને એ પ્રમાણે વર્તીએ તો વાત બની જાય એવી છે. તો ‘શુભસ્ય શિદ્ધમ’ કરી આજે જ ગણપતિને મન-મંદિરમાં પદ્ધતાવીએ, યશોદ્ધ માતાની જેમ શ્રીકૃષ્ણને હેતભર્યા હૈયામાં સમાવીએ અને તુલસીદાસના શબ્દોમાં પ્રાર્થીએ :

મમ હૃદય-કુંજ નિવાસ કુરુ,
કામાદિ ખલદલ ગંજનમ્ભુ ।

૩૪. એક દિન તેરા ભી જમાના આયેગા।

અમાસની સંધ્યાએ સૂર્ય રૂબે પછી ધીરે ધીરે અંધકારનું સામાજ્ય કેલાવા માંડે. એ ચત્રે ચંદ્ર ઊળો જ નહિ! પરિણામે ચોપાસ પ્રગાઢ અંધકાર વ્યાપી રહે. પૂર્ણિમાને સામે છેડે છે અમાવાસ્યા. પૂનમનો ચંદ્રમા પૂર્ણ કળાએ ખીલ્યો હોય અને શીતળ ચાંદનીથી એ ધરતીને નવરાવી રહે ત્યારે સરવરમાં કમળ ખીલે ને આપણા મન-સરોવરમાં આનંદની અભિવ્યક્તિ કરતાં રંગબેરંગી પુષ્પો સુવાસી રહે. આનાથી વિરુદ્ધ અમાસની ચત્રે અંધકાર પણ એની પૂર્ણ તાકાતથી ધરતીને ઢાંકી દે ને મર્યાદિત દૃષ્ટિવાળો માણસ દીશાશૂન્ય બની જાય. પ્રકાશ કે અંધકાર માત્ર બાધ્ય વાતાવરણને જ નહિ, આપણા આંતરિક મનોવ્યાપાર પર પણ મોટી અસર કરે છે. સામાન્યત: પ્રકાશ આનંદકર છે, તો અંધકાર વિષાદમય લાગે છે.

માનવ-જીવનમાં સુખનો સૂર્ય સદાને માટે અસ્ત થઈ જાય અને દૂર દૂર ક્ષિતિજમાં પણ નાનકડી આશાનો ચંદ્ર દૃષ્ટિગોચર ન થાય તો

માણસની શી દશા થાય? આવી ઘડી જીવનમાં ક્યારેય આવે અથવા આવી છે એમ લાગે ત્યારે હતાશ થયેલો માણસ ક્યારેક આત્મઘાતને માર્ગ વળે છે. આવા સંજોગોમાં આપદ્વાત કરતા લોકોના કિર્સા આપણને ચેજ જાણવા-વાંચવા મળે છે!

પણ આપણી ભૂલ એ જ છે કે આપણે અંધકારને દુઃખમય માની લઈએ છીએ અને એ દુઃખને અનંત ધારી લઈએ છીએ. પણ અંધકાર આપણે ધારીએ છીએ એમ અને માનીએ છીએ એટલો દુઃખમય નથી હોતો. તમે ક્યારેય ગાઠ-અંધકારમાં ઘરની બહાર નીકળ્યા છો? જો કે શહેરીજનોના નરીબમાંથી તો અંધકારનો આનંદ પણ વીજળીના જગમગાટે છીનવી લીધો છે, એટલે અંધકારના સૌન્દર્યને એ ક્યાંથી માણી શકે? અરે, ચંદ્રમાના અજવાળાનેય એ ક્યારે ઓળખે છે? દિવસનો સૂર્યપ્રકાશ અને ચાત્રે વીજળીના દીવાની જાક્ઝમાળ. એમાં આકાશમાં ચંદ્ર છે કે નહિ, છે તો પૂર્ણ છે કે અપૂર્ણ છે, એ ચંદ્ર ક્યારે ઉગે છે ને ક્યારે આથમે છે એ કશાની શહેરીજનને ક્યાં ખબર હોય છે? આપણને ખબર નથી, પણ આપણા પૂર્વજો કરતાં આપણે ઘણું બધું ગુમાવી દીધું છે. તમારું કોલેજ્યન પુત્રને જચ પુછજો : સુદ અને વદ કોને કહેવાય એની એને ખબર છે? એ દિવસની તારીખ એને ખબર હશે, પણ કઈ તિથિ કે ક્યો માસ ચાલે છે એની એને ભાગ્યે જ જાણ હશે? હવે વિક્રમ સંવત અને મિતિ તો કંકોત્રીમાં લખવા પુરતાં જ ઉપયોગી રહ્યાં છે. અને અંગ્રેજીમાં Invitation હોય તો તો એ બધું ય ગાયબ! કૃત્રિમ જીવન જીવતા અને સુખના ખોટા ભમમાં ઉષા સમયે પૂર્વકાશમાં દરચેજ પુરાતી બેનમુન રંગોળી આપણે ક્યારેય જોતા નથી અને સિંદુર લુંટાવતી સલુણી સંધ્યાને આપણામાંથી બહુ ઓછા જડો જોઈ હશે કે જોતા હશે. શીતળ ચાંદનીમાં નહાતી ચાત્રી સાથે નહાવાનો આપણને મહાવરો નથી. બીજના ચંદ્રની

શોભા આપણે માણી નથી, અંધકારમાં જબકતા તારાઓનાં તેજમાં આપણે ક્યારેય બહાર લટાર મારવા નીકળ્યા નથી. અરે, અમૃત વરસાવતા પુનમના ચંદ્રના શાન અને શૌકટની આપણે ક્યારેય જાંખી કરી નથી! અને તો ય શહેરીજનો પોતે બહુ વૈભવમાં જીવે છે અને સુખમાં મહાલે છે એવા મિથ્યાભાસમાં ફૂલાઈને ફારકો થઈને ફરે છે! ભલા માણસ આપણા સીનેમા-નાટક કે મોટર બંગલા કરતાં ઘણું બધું સુખદ સૌન્દર્ય અને ઐશ્વર્યથી ભરપુર બજાનો બહાર કુદરતમાં ભર્યો પડ્યો છે અને તું પ્રદૂષિત વાતાવરણ વચ્ચે ભર્મિત થઈને પડ્યો પાથર્યો રહે છે. માટે જ વૈભવથી ભર્યો ભર્યો આપણો શહેરીજન દ્યાને પાત્ર છે.

પણ અનુભવીજન જાણે છે કે પુનમની ચતનું એક સૌન્દર્ય છે, તો અમાસના અંધકારનું ય અનોખું રૂપ છે. એ માણવાની દૃષ્ટિ હોવી જોઈએ. અમાસની ચત્રે માણવા મળતુ તારા-મફ્ફિયું આકાશ પુનમની ચત્રે ગાયબ થઈ જાય છે. અમાસની ચત નાનામાં નાના તારાને પણ ટમટમવાની પૂર્ણ આજાદી આપે છે, જ્યારે પુનમનો ચંદ્ર તો કોઈ દિવિજયી રાજાની જેમ અભિમાનથી સામાને આંજવા મથે છે! એટલે માત્ર થોડા ‘જહજુરિયા’ જેવા તાર જ દૂર ઊભા રહી કુસીશ બજાવ્યા કરે છે. અમાસની ચત એટલે આકાશમાં પ્રવર્તતી સાચી લોકશાહી!

અજવાળામાંથી એકદમ અંધકારમાં પ્રવેશીએ ત્યારે થોડીવાર કશું જ ન દેખાય એ સાચું, પણ એકવાર ગાઢ અંધકારમાં પ્રવેશ કર્યે તો ધીરે ધીરે મોં-સુઝણું થવા લાગે છે. આકાશમાં રહેલા તારાના તેજનો સાચો અનુભવ અંધકારમાં ખુલ્લાં ખેતરોમાં ફરવાથી જ થાય છે. પણ ચત્રે ઘરમાં પુરાઈ રહેનારને અંધકારની શોભાનો આનંદ ક્યાંથી મળે?

એમ કહેવાય છે કે વહેલી સવારે સૂર્યના પ્રાકટ્યની એક બે પળ પહેલાં ધરતી પર સૌથી વિશેષ પ્રગાહ અંધકાર હોય છે! માટે હતાશ થઈ

આપધાત કરવાની જરૂર નથી. કારણ કે સુખ આવવાના થોડા દિવસ પહેલાં માણસ સૌથી વધારે દુઃખી હોય છે! એ દુઃખની પળોમાં હિંમત હારી જે જીવન ટૂંકાવી દે તે ગયો જાણવો! પણ જે ધીરજપૂર્વક એ થોડા કપચ દિવસો પાર કરી નાંખીએ તો બહુ જ જલદી સુખનો સૂર્ય જળહળી ઉઠશે ને સુખ, શાંતિને આનંદભર્યું નવું જીવન મળશે. એટલે અંધકારને ય માણો. સુખની જેમ દુઃખને પણ હળવાશથી ભોગવો. ભોજનમાં મિષ્ઠાત્મ સાથે થોડી તીખી ખાટી આઈટમો ય જોઈએ છે ને? તો જીવનમાં ય માત્ર સુખ હોય તો એ ય બોજારૂપ, કંટાળાજનક લાગે, દુઃખના સહવાસથી જ સુખ સુખરૂપ લાગે. કવિ કેવું સાચું ઉપદેશી ગયા છે :

સુખ સમયમાં છકી ન જવું, દુઃખમાં ન હિંમત હારવી,
સુખ દુઃખ સદ્ગ ટક્તાં નથી, એ નીતિ ઉર ઉતારવી.

આમ તો દિવાળી એટલે અમાસની ચત્રી જ ને? સામે ઊભેલું ઊંટ પણ દેખાય નહિ એવી કાળી ડિબાંગ અમાસની ચત અંધારી હોય છે. અંધકાર માણસના મનમાં અકારણ ભય પેદા કરે છે. અંધકારમાં એ તરફાને તક્ષક માની લે છે ને પાંડાના ખખડાટમાં એને પ્રેત ભાસે છે! એટલે અંધકારની ચૈક્રતા તો દિવાળીની ચત્રે પણ હોય જ છે. છતાં દીપોત્સવીના ઉત્સવ દરમિયાન અંધકારનો અણસાર પણ આવે છે આપણને? ના, નથી જ આવતો. પ્રત્યેક ઘેર એક નાનું કોડિયું ટમટમે છે ને એથી આખું ફળિયું શાંત, શીતળ, સ્નિંધ તેજથી જળહળી રહે છે! આંખને આંજું નાખતી વીજળીની ચેશની કરતાં ઘરને ગોખલે ટમટમતા કોડિયાની શોભા ઘણી વધારે છે. ગામડાની શેરીની શાન દિવાળીની ચત્રે જ માણવા મળે છે. પણ કમનસીબી એ છે કે ગામડાની નૈસર્જિક ગરિમાને ય હવે શહેરની ઝકજમાળ પ્રદૂષિત કરી રહી છે.

દિવાળીની ચત્રે કોડિયું મૂકવા જેવી નાનકડી સામુહિક કિયા

અંધકારના ચૈદ્ર રૂપને ય રોળિયાત કરી દે છે, એ સત્ય આપણાને દિવાળીની રત્ને જ સમજાય છે!

દર માસના અંતે આવતી અમાસની અંધારી રત્નોની જેમ જીવન-માર્ગમાં ય અનેકવાર અંધારી કેરીઓ આવે છે. ત્યારે માણસ અકળાય છે, મુંજાય છે, ગભરાય છે. કલ્યાનાં બિહામણાં ભૂત એને ડરાવે છે, સતાવે છે. આવા સમયે ભયભીત બની માણસ ભાગવા માંડે કે પડે તો જીવનમાં જંગમાં એ હારી જશે. રમતવીરો હારને ક્ષારેય અંતિમ પરિણામ માનતા નથી. ‘એક દાવ હાર્યા તો બીજો દાવ બરાબર ખેલો, કદાચ જની જઈશું’, એ એમનું સૂત્ર હોય છે. પહેલી ઈનીગમાં ઘબડતો કરનારું બીજા દાવમાં બદલો વાળી હારને જીતમાં પલટી શકે એવું કયો કિકેટરન નથી જાણતો?

જીવનના મેદાનમાં આપણે સદ્ય ય ખેલાડીના જુર્સાથી ખેલતા રહીએ. હારજીત તો ચાલ્યા કરે, પણ મેદાન છોડી ભાગે એ બીજા, ખેલે જાવ, બસ ખેલે જાવ. *Act well your part.* એક દિવસ તમારી પણ જીત થશે. “ગાયે ચલાજા, ગાયે ચલાજા, એક દિન તેરા ભી જમાના આયેગા.”

નિષ્ફળતાઓથી નિચાશ થયા વિના જિંદગીના અટપટા ખેલ ખેલે જાવ. ગમથી ગભરાયા વિના આશા ભર્યા અંતરથી ગાયે જાવ... એક દિવસ સફળતા તમારા ચરણ ચૂમણે ને સુખ વૈભવથી તમારા આવાસ ભર્યા ભર્યા હશે, ત્યારે લોકો અહોભાવથી તમને જોઈને ધન્ય થશે. પ્રવૃત્તિમય અને પુરુષાર્થ ભર્યો પ્રત્યેક દિવસ નૂતન વર્ષાભિનંદનનો દિન છે!

તમારા ઘરના ટોડલે અમાસના અંધકારને ફેડવા મથતો દીપોત્સવીનો દીવો ટમટમે છે. એક નાનકડા દીવાનો કેવો મોટો અને સફળ પ્રયત્ન! એમાંથી પ્રેરણા લઈ આપણે ય આજે જીવનના કાંટાળા

રસ્તાને રાજમાર્ગ બનાવવાના ઉમંગ અને આશાવાદ સાથે કામ શરૂ કરીએ. નક્કી કરો: | I shall do it. ખાત્રીપૂર્વક જાણો કે | I am not alone, God is with me. આવા વિશ્વાસથી કામ કરો.

જાતશો જ એવી શુભેચ્છા સહ નૂતનવર્ષાભિનંદન.

૩૫. પાણી બાહેનાવમે

‘મહેનતનું ફળ હંમેશાં મળો છે’ એ કથનનું જીવતું જાગતું દર્શાંત એટલે ભગવાનભાઈ. ગામડા ગામના એ સૌથી નાના બેડૂત. પણ પ્રામાણિક, મહેનતું અને પોતાના ગજ પ્રમાણે શાંતિ અને સંતોષથી જીવતા ભગવાનભાઈ કદાચ ગામમાં સૌથી વધુ સુખી હતા એમ કહીએ તો ખોટા ન કહેવાઈએ. પૈસા કે સંપત્તિ જ સુખ આપી શકે એ વાત ભગવાનભાઈએ ખોટી પાડેલી. કારણ, ગામના ઘણાખરા સુખી સંપન્ન લોકો હંમેશાં કાંઈ ને કાંઈ દુઃખની ફરિયાદ સાથે જ જીવતા હતા અને પોતાના ભાગ્યને કે ભગવાનને દોષ દેતા હતા, ત્યારે ભગવાનભાઈએ કોઈની આગળ કશી જ ફરિયાદ કે અસંતોષ વ્યક્ત કર્યાનું કોઈએ જાણ્યું નહોતું. સદ્દભાગ્યે પત્ની પણ ઘરરખુ ગૃહિણીમાં ઉદાહરણરૂપ હતી, સંતાનો ઓછાં હતાં, એટલે મર્યાદિત ખર્ચમાં જીવવા છતાં કશાનો અભાવ કે કશો અસંતોષ જીવનમાં નહોતો. એટલે ધીરે ધીરે ભગવાનભાઈ બે પાંદરે થયા. એમનાં વૃદ્ધ માતાએ ત્યારે સંતોષનો શાસ લીધો અને સાત્ત્વિક

સંતોષમાં જીવતાં જીવતાં થોડા સમયમાં અત્યિમ શાસ પણ લીધા. પોતાની પણ ઉત્તરાવસ્થા હતી, છતાં માતાના સ્વર્ગવાસે ભગવાનભાઈ જેવા શાણા સજજનનેય હચ્ચમચાવ્યા. જેના ખોળાને ખૂંદ્યી પા પા પગલી પાડતાં શીખ્યા હતા અને જેણે અંતરને ઉલેચી પુત્રને પોંચ્યો હતા એવી માતાનો વિયોગ કોઈ મહસુનીય કઠે, તો ભગવાનભાઈ તે કોણ માત્ર?

ઇતાં ધીરે ધીરે સ્વસ્થ થતાં ભગવાનભાઈએ ગામ લોકોને ભેગા કરી એક નવો પ્રસ્તાવ મૂક્યો. માતાની ઉત્તરક્ષયામાં લોકોને લાડુ ખવડાવી સારી એવી રકમ ખર્ચી નાખવાને બદલે એમણે પોતાના નાના ગામડામાં પ્રાથમિક શાણા શરૂ કરવવાનો અને એ માટે પોતાની માતાને નામે રૂપિયા દસ હજાર આપવાની વાત કહી. ભગવાનભાઈ જેવો ગામનો છેલ્લો ગણાય એવો માણસ એક સાથે દસ હજાર રૂપિયા દાન આપવાનું કહે છે અનું જ પહેલાં તો ગામના શ્રેષ્ઠીઓને આશ્રય થયું! એ આશ્રયની કળ વળી ત્યારે એમણે શરૂમાં તો બારામું નહિ કરવાના નિર્ધિયનો વિચેદ કર્યો, પણ ભગવાનભાઈ અને ગામના બીજા એક-બે જ્યાં ભણતરની કિંમત સમજાવી સૌને આ વાત સ્વીકારી લેવા સમજાવ્યા ત્યારે મામલો થાળે પડ્યો અને સૌના સહકારથી ગામમાં જોતજોતામાં ‘પાર્વતીબેન પ્રાથમિક શાણા’ શરૂ થઈ ગઈ!

એ પછી નર્મદામાં ઘણાં વારિ વહી ગયાં ને આજે તો વૃદ્ધ ભગવાનભાઈના ગામના યુવાનો જેઓ ક્યારેક પોતાના ગામની ગામડી શાણા ‘પાર્વતીબેન પ્રાથમિક શાણા’ માં ભણતા હતા તે આજે અમેરિકા જેવા દેશમાં સ્થાયી થયા છે અને પોતાના ગામની જરૂરિયાત માટે સારા એવા પૈસા મોકલે છે! જેમાંથી ગામમાં ‘વોટર વર્ક્સ’, દવાખાનું અને સ્ટ્રીટ લાઈટો જેવી સુવિધા એ નાના ગામમાં થઈ છે. બધા લોકો એને ભગવાનભાઈની દીર્ઘદાસ્તિ અને સદ્વૃત્તિનો પ્રતાપ ગણાવે છે. પણ વૃદ્ધ

દીવાદાંડી

૧૫૩

ભગવાનભાઈ તો કહે છે : ‘ભાઈ, એક વાર એક સંત મારે ઘેર ચતુરેનાથા, ત્યારે એમણે મને કબીરજીનો એક દોહો કહેલો...’

‘પાની બાઢે નાવમેં, ઘરમેં બાઢે દમ,
દોનો હાથ ઉલેચિયે, યહી સજજનકો કામ.’

‘આ વાતનો સાર માચા મનમાં વસી ગયેલો. જેથી મેં કસર કરીને બચાવેલા રૂપિયા દસ હજાર મારાં માતાની પાછળ શાળા શરૂ કરવા આપી દીધા... અને એથી આપણા ગામના છોરા બે અક્ષર ભણીને આગળ વધ્યા.’ સૌ મૌન સેવી ભગવાનભાઈની આ વાતને આદરપૂર્વક સાંભળીને સ્વીકારી રહ્યા.

વાત તો ભગવાનભાઈની કે કબીરજીની સાચી છે : નદીમાં નાવ લઈ સફરે નીકળ્યા હોઈએ અને ભર નદીએ નાવમાં પાણી વધવા લાગે તો સમજુ માણસે બને એટલું જલદી એ પાણીને ઉલેચી નાખવું જોઈએ. નહિ તો નાવ રૂબે ને એમાં બેસનારનેય રૂબાડી ટે. એ જ રીતે ઘરમાં ભગવાનની દયા થતાં આપણી જરૂરિયાત કરતાં વધુ પૈસા ભેગા થાય ત્યારે માણસે સચેત થઈ જવું જોઈએ. લક્ષ્મીજી પધારે એને આનંદથી સ્વીકારીએ અને વધાવીએ, પણ સાવધ થઈ સમજી લઈએ કે લક્ષ્મીજીને તાળાબંધીમાં મૂકવાનો લોભ કરીએ તો અનિષ્ટોની વણજાર પાછળ આવી જ જાણો! માણસ સાવધ ન રહે તો પૈસાથી મદ આવે છે. પૈસાથી પ્રમાદ વધે છે. આળસ અને પ્રમાદ અધોગતિની નિશાની છે. પૈસાથી નીતિ નેવે મૂકી અનીતિથી જીવવાની ટેવ પડે છે. પૈસો વિલાસને પોષે છે ને વિલાસ શરાબ અને સુંદરીના મોહપાશમાં જકડી માણસને અમાનવીય કૃત્યો કરવા ગેરે છે. હા, સાચી વાત છે. અભિમાન ભગવાનનો ખોગાક છે. માટે પ્રભુના પ્રસાદરૂપ લક્ષ્મીજી પધારે તો એનો પરમાર્થ સદુપયોગ પણ કરતા રહીએ તો ‘વહેતાં પાણી નિર્મળાં’ની જેમ લક્ષ્મીજી પણ

૧૫૪

આપણા ઘરમાં શુદ્ધ અને પવિત્ર વાતાવરણમાં રહે ને આપણને સાચા સુખનો આસ્વાદ માણવા મળે. બાકી તો કવિ કલાપીએ કહ્યું છે તેમ -

‘જે પોષતું તે મારતું એવા દીસે જી કુદરતી,
પૈસો સુખનો સોત અને દુઃખનું મૂળ બંને છે.’

દીવાદાંડી

૩૭. શ્રદ્ધા

શ્રદ્ધા એટલે આસ્થા, શ્રદ્ધા એટલે વિશ્વાસ. આ શ્રદ્ધા કોઈ સંત મહિત જેવી વિભૂતિમાં હોઈ શકે અથવા કોઈ સામાન્ય પણ સિદ્ધાંતવાદી માણસમાં પણ હોઈ શકે. કોઈ દેવ કે દેવીમાં પણ શ્રદ્ધા હોઈ શકે. જો કે શ્રદ્ધા ધર્મ સાથે જ વિશેષરૂપે જોડાયેલી છે. પોતાના ઈષ્ટદેવ કે જગતનિયંત્રા પરમેશ્વરમાં તો મોટાભાગના લોકોને શ્રદ્ધા હોય છે.

એક નાના આણસમજુ બાળકને ય પોતાનાં માતા પિતામાં - વિશેષત: પોતાની માતામાં કેટલી બધી શ્રદ્ધા હોય છે! લાખ પ્રયત્ને છાનું ન રહેતું ધાવણું બાળક પોતાની માતાને જોતાં જ છાનું રહી જાય છે! એને એવી શ્રદ્ધા છે કે મા આવતાં હવે એનાં બધાં જ દુઃખોનો અંત આવી જશે. જાડની એક ડાળ પરથી બીજી ડાળ પર કે એક ઘરથી બીજા ઘર પર ફૂદ્ધી વાંદરીનું બચ્ચું કેટલા બધા વિશ્વાસપૂર્વક એની માતાની છાતીએ વળગેલું રહે છે! માતાને વળગી રહેવાથી ગમે તેવા સંજોગોમાં ય પોતે સલામત રહેશે એવી એ બચ્ચાને શ્રદ્ધા છે. આમ શ્રદ્ધામાં સંપૂર્ણ શરણાગતિ હોય છે, આશંકાનો ઓછાયોય એમાં નથી હોતો. આપણું ખૂબ અગત્યનું કામ આપડો આપણા ખાસ વિશ્વાસુ માણસને જ શ્રદ્ધાપૂર્વક સૌંપીએ

છીએ. ચુંટણીમાં લોકો કોઈ પક્ષ કે વ્યક્તિને એવી શ્રદ્ધાથી વોટ આપે છે કે એ પક્ષ અથવા વ્યક્તિ પ્રજાહિતનાં કામ કરશે. આમ પરસ્પરના વિશ્વાસથી કે શ્રદ્ધાથી જ જગતનો વ્યવહાર ચાલે છે. ‘મારી હુંડી સ્વીકારો મહારાજ રે, શામળા ગિરધારી’ એમ કહી પ્રભુને વિનવતા કે ‘રડો અવસર આવ્યો દીકરી, તો મોસાળું કરશે શ્રી હરિ,’ એમ કહી દીકરીને આશાસત્તા અડિયેન નરસિંહ મહેતાના હૈયામાં પ્રભુ પ્રત્યેની શ્રદ્ધાનો કેવો સાગર હિલ્લોળાતો હશે! રાણાએ મોકલેલા ઝેરના ઘાલાને અમૃત જાળી મીરાં પી ગયાં, ‘જેને સહાય શ્રી વિશ્વનો નાથ’ કહી ગટગાટાવી જનાર મીરંબાઈની ફૃષ્ટા-શ્રદ્ધા ‘મીરાં હરિની લાડલી’ કથનને સાચું સિધ્ય કરે છે.

શ્રદ્ધા અથવા વિશ્વાસનું બીજું અગત્યનું પાસું તે આત્મશ્રદ્ધા અથવા આત્મવિશ્વાસ છે. કોઈપણ નાના મોટા કામની સફળતા માટે આત્મ વિશ્વાસ હોવો એટલે કે પોતાની જાત પર શ્રદ્ધા હોવી બહુ જ જરૂરી છે. ‘રડતો જાય તે મુખાની ખબર લઈને આવે’ અર્થાત્ અધકચચ્ચ મનથી કે સફળતાના વિશ્વાસ વિના થતાં કામ નિષ્ફળ જાય છે. આત્મશાધનું બળ ન હોત તો માણસ આકાશમાં ઉડતો ન હોત, અવકાશમાં જઈ એ ચંદ્ર પર ડગ ના દઈ શક્યો હોત, હિમાલયના સર્વોચ્ચ શિખર ‘માઉન્ટ એવરેસ્ટ’ પર તેનસિંગ કે હિલેરી પહોંચ્યી ન શક્યા હોત. આશાવાદી માણસ આત્મશ્રદ્ધાના બળે અશક્યને પણ શક્ય કરી શકે છે. ‘કદમ અસ્થિર હો તેને સ્તતો નથી જડતો,’ પણ ‘અડગ મનના મુલાફિને હિમાલય પણ નથી નડતો!! કોલંબસે અમેરિકા ખંડ શોધ્યો તે એની અપાર સાહસવૃત્તિ અને અડગ શ્રદ્ધાબળથી જ શ્રદ્ધાળું પ્રહૂલાદ હોળીની અગનજવાળાઓમાં ય જીવતો રહ્યો, શ્રદ્ધાળું સુધન્વા ઉકળતા તેલમાં ય આનંદમળ હતો. ખરેખર, શ્રદ્ધા ફલન્તિ સર્વત્ર, ન મંત્રો ન ચ દૈવતમ्।

એક કવિએ કહ્યું છે : ‘શ્રદ્ધાનું સિંચન થતાં પાખાણે પ્રભુ વસે.’ શ્રદ્ધા બળે પથરમાં ય દેવ પ્રગટે! પણ શ્રદ્ધાવાને સફળ થતાં પહેલાં કપરી કસોટીઓમાંથી પાર ઉત્તરવું પડે. સાચા સોનાનાં પારખાં પ્રખર અજિના તાપમાં થાય છે. ‘હું ભસ્મ કરું બબ્ધાંડને ડોલાવું દુનિયા લાતથી; તાબે કરું ત્રણે લોકને, આકાશ તોડું હાથથી’ એમ એ જ યુવાન કહી શકે જે આત્મબળ અને આત્મશ્રદ્ધાથી થનગનતો હોય. આવા યુવાન માટે કવિ કહે છે : ‘આણદીહું ઓરું અને પાય જી.’ ગીતામાં કહ્યું છે કે ફળની ઈચ્છા વિના ઉત્તમ શ્રદ્ધાથી આચરેલું તપ સાત્ત્વિક તપ છે. શ્રદ્ધાનો મહિમા વર્ણવતાં શ્રીકૃષ્ણ કહે છે : અશ્રદ્ધયા હૃતં દત્તં તપસ્તસં કૃતં ચ યત् ... અશ્રદ્ધાથી હોમેલું, આપેલું, તપ તપેલું તથા જે કર્યું હોય તે ‘અસત’ કહેવાય છે. અને તે ફળદયી નથી. શ્રદ્ધાનો આવો અદ્ભુત મહિમા છે. આમ, શ્રદ્ધાનું મહત્ત્વ અપાર છે. છતાં એક લાલબજી ધરવાની છે. શ્રદ્ધાનો અતિરેક અંધશ્રદ્ધામાં પરિણમે તો એ દુઃખદાયક બને છે. અંધશ્રદ્ધા એક અનિષ્ટ છે. ઠગ લોકો, કહેવાતા જાદુગરો, ઢોંગી સાધુઓ, ભુવાઓ વગેરે ભોળા લોકોની અંધશ્રદ્ધાનો ગેરલાભ ઉઠાવી એમને છેતરે છે, ઠગો છે અને મૂરખ બનાવી ધૂતી લે છે. લોકોને તન, મન અને ઘનથી લુંટનારું આવા ધૂતારાઓનો શિકાર અંધશ્રદ્ધાળુઓ બહુ સહેલાઈથી બને છે. માટે સાવધાન, આપણે શ્રદ્ધાવાન જરૂર બનીએ, પણ અશ્રદ્ધાળુ કે અંધશ્રદ્ધાળુ ન જ બનીએ.

યાદ રાખો : શ્રદ્ધાવાન કદ્દી નિરાશ થતો નથી, અશ્રદ્ધાળું કશું સિદ્ધ કરતો નથી અને અંધશ્રદ્ધાળુ ઘણું બધું ગુમાવી મૂર્ખ બને છે.

(‘આકાશવાણી’ વડોદરા-અમદાવાદ પરથી ‘અમૃતધાર’માં પ્રસારિત)

૩૭. તો પદ્ધત પહેલો છેંકે !

આજના સમાજ-જીવન વિષે વાંચતાં અને વિચારતાં એક જૂની વાત યાદ આવી.

એક મોટા ગામાં કોઈ એક સ્ત્રીએ સ્ત્રીત્વને ન છાજે એવી કોઈ નાની ભૂલ કરી હો, પણ બિચારી પકડાઈ ગઈ. “છિંડે ચઢે તે ચોર” એ ન્યાય છે દુનિયાનો, એટલે ગામલોકની દૃષ્ટિએ આ બાઈને સજા તો કરવી જ જોઈએ. ગામના પંચાત્યા ભેગા થયા. ‘પરદેર પહોળા’ થવાની ટેવવાળા ચોવટિયાઓની સમાજમાં ઝાં કમી છે? ગામને ચોરે બેસી છૂક્કા-પાણી કરતાં કરતાં પેલી બાઈના નાના ગુનાની વિસ્તૃત ચર્ચા કરી એ ભાંજગડિયાઓએ નક્કી કર્યું કે ‘આ સ્ત્રી જેવા ગુનાઓ લોકો જો કરતા રહેશે તો આ ગામની આબરૂ ખતમ થઈ જશે.’ હકીકતમાં આનાથી અનેક ગણા મોટા ગુના ગામના અનેક લોકો પકડાઈ ન જવાય એવી સાવધાની રાખીને કરતા જ હતા. પણ પડદા આગળનું નાટક જ સાચું ગણાય. પડદા પાછળની ગરબડને કોણ ધ્યાન પર લે છે? એટલે પેલા

ચૌદસિયાઓએ ન્યાય કરતાં કહ્યું : ‘આ ફૂલટા સ્ત્રીને પથર મારીને મારી નાખો!!’ ન્યાય થઈ ગયો એટલે બીજે દિવસે સવારે ગામની ભાગોળે આખું ગામ પેલી ફૂલટા સ્ત્રીને શિક્ષા કરવા હર્ષભેર ઉમટ્યું! કોઈનું બુરું કરવા માટે લોકો બહુ ઉત્સાહી બની જાય છે! ગુનેગાર સ્ત્રી ભાગોળે મહાદેવના દેચા સામે ભાગોળ વચ્ચે ઊભી હતી, ધૂજતી હતી બિચારી! ને અને શિક્ષા કરવા અધીચ બનેલા કહેવાતા નિર્દ્દીષ લોકો (!) હાથમાં પથર લઈને ઊભા હતા ને ‘મારો’ના હુકમની રાહ હર્ષપૂર્વક આતુરતાથી જોતા હતા! બિચારી કહેવાતી ગુનેગાર યુવાન સ્ત્રી મનમાં પ્રભુને પ્રાર્થતી, કાંપતી ઊભી હતી. જાણે કૌરવોની સભામાં ચિર હણાતી દ્રૌપદી!

કટોકટીની ઘડી હતી. ફૂર મૃત્યુ પેલી સ્ત્રીથી એક બે કષણ જ દૂર હતું. સામે દેચામાં બેઠેલા મહાદેવ શંકર પણ શું નિઃસહાય બની આ ઘાતકી, કર્ણા, અન્યાયી અને અમાનવીય ઘટના લાચાર બની જોઈ રહેશે? ધાર તો એવો જ હતો. સિવાય કે કોઈ અણાધાર્યો જાદુ થાય. મારવા માટે અધીચ બનેલા લોકોના હાથમાંના પથરથે ખુદ આ કર્ણા કૃત્ય કરતાં ધૂજતા હતા, પણ ઘાતકી લોકો મારવાના ઉત્સાહમાં ભાન ભૂલ્યા રેખસ બની ગયા હતા!

ત્યા જ એક ચ્યામ્પકાર થયો. બાજુના તળાવની પાર પરથી એક પડકાર જેવો અવાજ આવ્યો : ‘થો...ભો!’ સ્ત્રી માટે તો જાણે દેવદૂત આવ્યો !

આતુર હૈયે લોકોએ આશ્રયથી અવાજની દિશા તરફ જોયું તો તળાવની પાર ઉપર એક જગધારી ઓલિયો લાંબો કાળો જબ્બો પહેરી, હાથમાં ચીપીયો લઈ પ્રભાવક શૈલીથી ઊભો હતો ને સૌને જાણે પડકારી રહ્યો હતો! બે મિનિટની - હેતુસભર શાંતિ પછી ઓલિયો તટસ્થ ભાવે માત્ર આટલું જ બોલ્યો :

“જેણે પાપ કર્યું ના એકે, તે પથર પહેલો ફેંકે!”

એણે આજના આપણા થઈ બેઠેલા નેતાઓની જેમ લોકોને બોધ કે સલાહ આપવા લાંબુ કાન ઝોડી નાખતું, ગોખેલું ભાષણ કરી પોતાની વાત લોકોને ગળે ઉતારવાનો મોઈકોઝેનિક ધોંઘાટ ન કર્યો. એણે જે કહેવું હતું તે સુત્રાત્મક શૈલીમાં ટૂંકુંને ટચ વાક્ય કહ્યું ને પછી શાંતિથી ઊભો રહ્યો.

પણ અના સૂત્રની જાદુઈ અસર થઈ. લોકોના હાથમાંના પથરચે જાણે મોટે મોટેથી વારંવાર પડવી રહ્યા : ‘જેણે... પાપ.. કર્યું ના... એક...., તે.. પથર... પહેલો... ફેંકે!’

હવે પથર ફેંકવાની પહેલ કોણ કરે? સૌ સત્ય થઈ એકમેકની સામે જોવા લાગ્યા. જાણે દ્રૌપદીનાં અનંત ચીર જેંચી જેંચી થાકેલા હતાશ કૌરવો! કોની માએ સવા શેર સૂંઠ ખાધી હતી જે એ બધામાં આગળ આવી કદી શકે કે ‘પહેલો પથર હું મારીશ, કારણ કે મેં કદી કશું નાનું મોટું પાપ નથી કર્યું?’ સૌ ચિત્રવત્ત થઈ ગયા!

ધીરે ધીરે બધાનાં હાથની પકડ ઢીલી થઈ ગઈ. એક પછી એક બધાનાં હાથના પથર પોતાના પગ પાસે જમીન પર પડવા લાગ્યા. બધા જ નિહિથા થઈ ગયા ને ધીરે ધીરે એક પછી એક ગામ તરફ જવા લાગ્યા - કશું જ બોલ્યા ચાલ્યા વગર!! સજા કરવા આવેલા એ બધા જાણે પોતે ગુનેગાર કાં ન હોય! છેલ્લે ભાગોળ પર માત્ર બે જ જણ રહ્યાં - એક ઓલિયો ને બીજી પેલી ગુનેગાર સ્ત્રી - જેની આસપાસ ચોઝેર પથર વેચાયેલા પડ્યા હતા! સ્ત્રીએ ઓલિયા સામે જોયું ને ફૂતશભાવે બે હાથ જોડ્યા. ઓલિયાએ હાથ ઊંચો કરી આશિષ આપ્યા ને મરક મરક હસતો એ રસ્તે પડ્યો!

ઓલિયાના એક જ વાક્યે ઘાતકી કૃત્ય કરવા તત્પર બનેલા

દીવાદાંડી

૧૬૧

લોકોને પોતાનાં ખાનગીમાં કરેલાં પાપ કર્મો તરફ નજર નાખવાની દૃષ્ટિ આપી. ને મનમાં સૌ પોતપોતાના દુષ્કૃત્યોની ફિલ્મ જોઈ રહ્યા. સૌએ પોતાનાં ખોટાં કાર્યોને નજર સમક્ષ નિહાળ્યાં ને એ બધા મનોમન શરમાઈ ગયા. સોયની ચોરી કર્ણાર ગુનેગારને શિક્ષા કરવા તત્પર થયેલા સૌએ જોયું કે અભિષે પોતે તો અનેક વાર સૂરીની ચોરી કરી છે. પોતાની સજજનતા ને નિર્દ્ઘટતાનો તો અભિષે કુશળતાપૂર્વક માત્ર અંચળો જ ઓફ્ફ્યો છે! ને તેથી આત્માના દરખારમાં ઉભેલા એ સૌ પોતાના દ્રોષ જોઈ શરમાઈને ઘરભેગા થઈ ગયા!

આજે સુંઠને ગાંગડે ગાંધી બની જતા નેતાઓ સેવાને નામે જેવાં તેવાં દુષ્કૃત્યો કરે છે? સત્યમ્ભ જેવાં કરેડો ને અબજોનાં આંતરચાષ્ટ્રીય કૌભાંડો કાંઈ અમસ્તાં થાય છે? અમાં કેટકેટલા રોડપતિઓ કરેડપતિ બની ગયા હશે એ કોણ જાણે? આજે ભષ્ટાચાર જાણે શિષ્ટાચાર બની ગયો છે! પૈસા ને સત્તા માટે લોકો ગમે તે કરવા તૈયાર થઈ જાય છે. માટે જ તો કબીરજીએ વર્ષા પહેલાં લખેલું :

બુરા દેખન મૈં ગયો, બુરા ન મિલીયા કોઇ ।
જો દેખું દિલ ખોજકે, મુજ્જેસે બુરા ન કોઇ ॥

ચૂંટણી આવી રહી છે ત્યારે કેટલા સેવકો આવું આત્મમંથન કર્યા પછી ચૂંટણીમાં ઊભા રહેશે? પોતાની બુરાઈ કોણ જુએ છે? અરે, હવે તો સામ, દ્યામ, દંડ અને ભેદના બધા જ પ્રયોગો ચૂંટણીમાં જોવા મળશે, વચ્ચનોની ભરમાળ સંભળાશે ને મિથ્યાચારીઓના પ્રલાપ આપણા કાન કાણા કરી નાખશે? લોકસભાના સ્પીકરે પાર્લિમેન્ટમાં કહ્યું કે “અહીં આવી પ્રજાનાં નાણાં વેડફનાર્ય સાંસદો ફૂટી કોડીની કિંમતના નથી!” આનાથી મોટો ઉપાલંબ આ ઢોંગી સેવકોનો શો હોઈ શકે?

લોકશાહીને બચાવવી હશે તો પ્રજાને જ જાગવું પડશે. મતદાર

૧૬૨

દીવાદાંડી

સ્વયમ્ભ પોતાના મતની કિંમત ન સમજે તો ગુનેગારો ને ગુંડાઓ જ રાજ કરે ને? માટે, જાગો... મતદારો... જાગો. તમે લખી રાખો : ચૂંટણી પછી પણ આજા આ જ કટકી-ખોરો, લાંચિયા, ભષ્ટાચારીઓ, ખૂનીઓ ને ગુંડાઓ કરેડો ખર્ચને ચૂંટાઈ જશે ને પાછા પાંચ વર્ષ માટે સેવક બની સત્તા ભોગવશે ને ખર્ચ્યા કરતાં અનેક ગાજું ભેગું કરી, એશ આચમભર્યું જવન જવી, ખેનમાં ઊડશે ને મહેલે મહાલશે! કોના બાપની દિવાળી? પ્રજાને પૈસે તાગડધિના! માટે, જાગો... મતદારો જાગો...!

★ ★ ★

૩૮. રસ્તો

રસ્તો શર્દુ તો બહું જાહીતો છે. આપણા વ્યવહારમાં આપણે વારંવાર એનો ઉપયોગ કરીએ જ છીએ. રસ્તો એટલે માર્ગ, પથ, પંથ, ચાહ. ખૂબ સાંકડો રસ્તો હોય તેને પગદંડી કે કેરી કહી શકાય. જોકે ‘પથ’ શર્દુ કોઈ ‘ધર્મનો સંપ્રદાય’ એ અર્થમાં પણ વપચાય છે. પણ એ વાત અલગ છે. અહીં આપણી વિશેષ નિસબત ‘રસ્તો’ એટલે માર્ગના અર્થમાં છે.

આપણે જીવનમાં અનેક પ્રસંગોએ ગુંચવાઈએ છીએ. ત્યારે કહીએ છીએ કે આમાંથી નીકળવાનો કશો ‘રસ્તો’ નથી દેખાતો. અહીં ‘રસ્તો’ એટલે ‘ઉપાય’ના અર્થમાં પ્રયોગથી છે. એક ગામથી બીજે ગામ જવા માટે રસ્તો હોય છે અથવા રસ્તો બનાવાય છે. આ રસ્તો કાચો ગામડાનો ગાડા ચીલો હોય કે ડામરની પાકી સરક પણ હોય. આ રસ્તો સાંકડો હોય કે ડબલ-આવન જાવન માટે મોટો પણ હોય. બહુ ભીડવાળા સ્થળે ‘એક માર્ગી’ રસ્તો પણ હોય છે, one way traffic. એ રસ્તે

જઈ શકો, પણ પાછા ન આવી શકો. કેટલાક રસ્તા ‘નેશનલ હાઇવે’ જેવા પહોળા ને સીધા હોય છે, તો વળી ક્યાંક ‘ઓક્સપ્રેસ હાઇવે’ જેવો પહોળો, સરસ, સગવડભર્યો માર્ગ પણ હોય છે, જ્યાંથી ખૂબ ઝડપથી, વિના નુકસાન પસાર થઈ શકાય.

બીજી રીતે વિચારીએ તો આ સ્થૂલ અને નીરસ લાગતા રસ્તાના હૈયામાં કેટકેટલી અનુભવજન્ય ને અદ્ભૂત વાતો સંગ્રહાયેલી પડી હોય છે! આ રસ્તાએ અનેક સુખી અને અનેક દુઃખી લોકોને પોતાની પાસેથી પસાર થતા જોયા છે. અહીંથી લગ્ન કરીને જતી કોઈની જાન પસાર થઈ હશે, તો કોઈકની સ્માશાનયાત્રા પણ અહીંથી નીકળી હશે. મિલન અને વિરહનાં હદ્યસ્પર્શી દૃશ્યો અહીં અનેકવાર જોવા મળ્યાં હશે. અહીંથી ઘણીવાર ચોર, લુટારુ, ડાકુઓ કે ત્રાસવાદીઓ પસાર થયા હશે, તો અહીંથી જ ધર્મત્માઓ, સમાજસેવકો, મહાન કલાકારો, લેખકો કે ચાજપુરુષો ય ગુજર્યા હશે, એ માર્ગ પર ઉનાળાનો પ્રખર તાપ ટિવસો સુધી પડ્યો હશે તો ચોમાસામાં વરસાએની જરીએ ઓણે કલાકો સુધી સહી હશે. ટૂકમાં રસ્તો એટલે સાચ માઠા, અનુભવોનો અદ્ભૂત ખજાનો! એ રસ્તા પર બેસીને તમે એની સાથે ક્યારે ય કશી વાતો કરી છે? રસ અને દૃષ્ટિ હોય તો સંસારની દોડધામમાંથી જ્યા સમય કાઢી આવા કોઈ રસ્તા પર પોતાની વિશાળ છાયા પાથરીને પાણી સાથે અનુભવનીય પરબ માંડીને બેઠેલા વડઘાને છાંયે બેસી રસ્તા સાથે જ્યા વાત તો કરજો. અનુભવોનું રસાયણ પામીને ધન્ય બની જશો. ત્યારે એ રસ્તો શુષ્ણ, નિર્જીવ, રસહીન પૃથ્વીનો ટૂકડો નહિ લાગે, પણ એક જીવંત, રસિક મિત્ર લાગશે. રસ્તો આપણો માર્ગસ્થૂયક મિત્ર પણ છે. કોઈ અજાહ્યા સ્થળે જવું હોય તો કોઈ ભોમિયો આપણને સાચા રસ્તે ચઢાવીને કહી દે : ‘હવે આ રસ્તે સીધા જ જાવ, તમે તમાચ સ્થળે પહોંચી જશો.’

રસ્તાને તો આપણા કવિઓએ ય કેવા જુદ્ધ જુદ્ધ અર્થમાં પ્રયોજને
ઉજાગર કર્યો છે :

‘કોમળ જ્યોતિ તારો ધખવી, મુજ જીવનપંથ ઉજાળ’ એમ ગાઈ
કવિએ અજ્ઞાનના અંધકારમાંથી જ્ઞાનના પ્રકાશમાં લઈ જવાની ભગવાનને
વિનંતી કરી છે. તો બીજા કવિ માર્ગમાં આવતી મુશ્કેલીઓને અવગણી
આગળ વધવાની પ્રેરણા આપતાં કહે છે : ‘કાંટા આવે.. કંકર આવે...
પંથ તારો કાપે જા.’ એ જ વાત ગાતાં બીજા કવિ લલકારે છે : ‘રૂકના
તેચ કામ નહીં, ચલના તેરી શાન.’ પોતાની લશકરી કૂચ દરમિયાન
રસ્તામાં આવેલી આલસ પર્વતની આઉઝીલીને અવગણીને નેપોલિયને
હિંમેતપૂર્વક કહ્યું : There is no Alps - આલસ છે જ નહિ! તો વળી
આજાદી માટે થનગનતા, માથે કફન બાંધીને નીકળેલા વીરોએ ગાયું :
‘માલૂમ નથી અમારે પંથ શી આફત ખડી છે, ખબર છે એટલી કે માતની
હક્કલ પડી છે!’

આમ રસ્તો, પંથ, રાહ માર્ગ અથવા કેરી માણસના જીવનનો
અંતર્ગત ભાગ બની ગયો છે. કવિ ગાય છે : ‘ફૂલને મારગ સૌ કો ચાલે,
કંટક મારગ કોઈ.’ આમ આપણો જીવન-માર્ગ કૂલ અને કાંટાથી, સુખ
અને દુઃખી ભરેલો છે, છતાં એ રસ્તો આપણને પ્રિય છે.

(‘આકાશવાણી’ વડોદરા-અમદાવાદ પરથી
‘અમૃતધારામાં પ્રસારિત’)

૩૯. રામ અને કૃષ્ણ

રામ અને કૃષ્ણ. આપણા ચાણ્ણની આ બે મહાન વિભૂતિઓ.
એમની તુલના શી કરવાની? બંને પોતપોતાની રીતે અનન્ય છે, અદ્વિતીય
છે અને ઉત્તમ છે. એ બંને દેવ અવતારી પુરુષો હતા એટલે વૈયક્તિક
વિશેષતાઓ બંનેમાં હોય જ.

શ્રી રામ એટલે માન - મોભાવાળા રાજપુત્ર. એમની સાથે
મર્યાદા સાચવીને જ વર્તવું પડે. શ્રીકૃષ્ણની જેમ એમને ગળે હાથ નાખીને
મિત્રની જેમ લટાર ન મરાય. એમની આમન્યા જાળવવી પડે. ચાર
ભાઈઓમાં શ્રીરામ સૌથી મોટા, જ્યારે બલરામના નાના ભાઈ હોવાનું
ગૌરવ શ્રીકૃષ્ણને લાભપ્રદ રીતે મળ્યું છે.

રામનો જન્મ અયોધ્યાના રાજમહેલમાં થયો, જ્યારે કૃષ્ણનો
જન્મ મથુરાની જેલમાં થયો. કેવો વિચેધાભાસ! છતાં, રામ મહેલમાં
જન્મી વનમાં ગયા, જ્યારે કૃષ્ણ જેલમાં જન્મી દ્વારિકાનગરીના સિંહાસન
બેઠા! એકે મિથ્યાભિમાની રાજ રાવણને સંહાર્યો, જ્યારે બીજાએ કપટી

ચાજા કંસને માર્યો! આવા પચાક્કમ બંનેએ નાની ઉમરમાં જ કર્યા. વિશ્વામિત્ર ઋષિ સાથે જઈ વનમાં તપસ્વીઓને રંગડતા ઘણા અસુરોનો પોતાની કિશોર વયમાં જ વધ કરી શ્રીચમે અદ્ભૂત પરાક્રમ દેખાડ્યું. તો શ્રીકૃષ્ણે બાલવેશમાં જ ભયાનક જેરી કાલીયનાગનું દમન કરી યમુનાતટવાસીઓને ભય અને ત્રાસથી મુક્ત કર્યા! અયોધ્યાવાસીઓને જેવો અદ્વિતીય પ્રેમ શ્રી ચામ પર હતો, કદાચ એથી અદ્કેરો ગોકુલવાસીઓનો પ્રેમ શ્રીકૃષ્ણ પર હતો. એક ચાજમહેલમાં રમતો ચાજકુમાર તો બીજો ગોકુલની ગલીઓમાં ઘૂમતો ગોવાળિયો. શ્રીચમ ‘અમંગલહારી’ તો શ્રીકૃષ્ણ મધુ નામના દૈત્યને મારનાર ‘મધુસૂદન’. બંનેએ શોધી શોધીને અનિષ્ટોનો સંહાર કર્યો છે. અયોધ્યાની ચાજગાઢી ત્યાગી પ્રજાજનોનો અસીમ પ્રેમ છતાં શ્રીચમને વનમાં જવું પડ્યું, તો શ્રીકૃષ્ણને ગોકુલવાસીઓનો અનન્ય ભાવ છોડી મથુરચમાં કંસને મારવા જવું પડ્યું. એક પત્ની-વતધારી શ્રીચમને સીતા પર અસીમ પ્રેમ હતો તો પ્રેમધેલી ગોપીઓના ખાલને સ્વીકારવા છતાં શ્રીકૃષ્ણે ચાધાને હદ્યસ્થ કરી હતી. ચામ સીતાની જેમ ચાધા કૃષ્ણનાં નામ પણ સાથે જ લેવાય છે - ભાવપૂર્વક અને ભક્તિપૂર્વક.

શ્રીચમ પોતે જ મર્યાદ પુરુષોત્તમ છે. એ સૌની મર્યાદા સાચવે, એટલે સૌ એમની મર્યાદા સાચવે જ. જ્યારે શ્રીકૃષ્ણના મહેલમાં તો સુદ્ધમા જેવો એક ગરીબ બાલણ પણ તાંડુલની પોટલી લઈને પહોંચી જાય! મિત્ર છતાં સુશીવ શ્રીચમનો સેવક જ ગણાય, જ્યારે સુદ્ધમા જેવા ગરીબમિત્રની શ્રીકૃષ્ણ પોતે સેવા કરે! શ્રી ચામનો તાડકા-વધ અને શ્રી કૃષ્ણનો પુતના-વધ બંનેમાં આસુરી તત્ત્વોનો નાશ કરવાની ભાવના જ છે. સીતાજ નિમિત્તે શ્રીચમે યુધ કરી ચક્ષસોનો અને ચવણનો સંહાર કર્યો, જ્યારે શ્રીકૃષ્ણે પાંડવોના સત્યને પક્ષે રહી, પાંડવો પાસે દુષ્ટ કૌરવોનો નાશ કરવ્યો. બંનેનો હેતુ સમાજસેવા. પરિત્રાણાય સાધૂનાં,

વિનાશાય ચ દુષ્કૃતામ એ બંનેનું અવતાર-કાર્ય હતું. શ્રીચમ પોતાનો મોભો સાચવી કદાચ કહે નહિ, પણ શ્રીકૃષ્ણે તો જાહેરમાં, કુરુક્ષેત્રના મેદિનમાં બધાં વચ્ચે વચ્ચન આપી દીધું : સંભવામિ યુગે યુગો શ્રીચમના અવતાર કાર્યને પ્રત્યક્ષ કરવા મહાગ્રન્થ સ્વયં શ્રી કૃષ્ણમુખે કહેવાયેલ ભગવદ્ગીતા તો વિશ્વ માટે જ્ઞાનનો એક અદ્ભૂત કોષ બની રહ્યો! આત્મા અને પરમાત્મા, જીવ અને શિવ, ભક્ત અને ભગવાનની અદ્ભૂત વાતો ગીતામાં ગુંથાઈ છે. એક માખણાચોર બાળકે કર્મયોગ, જ્ઞાનયોગ અને ભક્તિયોગ જેવી અનેક શૂઠ વાતો સહજ રીતે ગીતા દ્વારા સમજાવી દીધી!

ગોપીઓ સાથે ચાસ રમવો, એમનું વસ્ત્રાહરણ કરવું કે બંસી બજાવી સૌને પ્રેમધેલાં કરી નાખવાં એવા બધા ખેલ શ્રીકૃષ્ણની જેમ ચામને ન ઝાવે, કારણ કે શ્રીકૃષ્ણ જેવા નટખટ એ ન બની શકે. શ્રીચમના બધા ગુણ ચાજવીના, જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ તો નટેશ્વર. ઝાવે ત્યારે તે કૌતુક કરી શકે ! શ્રીચમ એક પત્નીવતધારી હતા, તો નંદનો દુલારો ને યશોદાનો ઘારે કૃષ્ણ સેંકડો ગોપીઓની વચ્ચે ઘૂમે છતાં યોગેશ્વર રહી શકે! દુશ્મનને સામ દામ દંડ કે ભેદથી મહાત કરવાનું તો શ્રીકૃષ્ણને જ ઝાવે, છતાં ચામબાળ અચૂક નિશાન પાર પાડે. શબ્દીના પ્રેમને પારખી શ્રીચમ વનમાં એની ગુંપડીએ ગયા તો ભક્ત કે મિત્રના પ્રેમને વશ દૂર્યોધનનો ચાજભોગ હુકચાવી શ્રીકૃષ્ણ વિદુરજીની ભાજી આચેગી. દરિદ્ર મિત્ર સુદ્ધમાની પોતાના મહેલમાં સ્વહસ્તે સેવા કરી તથા તાંડુલને મિષ્ટ ભોજન જેમ શ્રીકૃષ્ણે ખાધા-ખવરગ્યા. આમ બંને જણ પ્રેમપરસ્ત મહાપુરુષો હતા. એમના ચરિત્ર ગાતા મહાગ્રન્થો-ચામાયણ અને મહાભારત તો જગતને અદ્ભુત મહાકાયોમાં ય શ્રેષ્ઠ છે.

આમ આ બંને અવતારી મહાપુરુષો પોતપોતાની રીતે જગતને

ઘણું આપી ગયા અને બહુ શીખવી ગયા. આપણાં ભક્તિ અને પ્રેમ સાચાં હશે તો બેમાંથી જેને ભજ્ઞાં તે અવશ્ય મળશે.

(‘આકાશવાણી’ વડોદરા-અમદાવાદ પરથી
‘અમૃતધારામાં પ્રસારિત’)

૪૦. અડગા મનના મુસાફ્ફિકનો..!

Life is not a bed of Roses. જીવનનો માર્ગ એ ઝૂલની પથારી નથી. એમાં તો કાંટા - કાંકચા, ઝાડી-જાંખાં, ખાડા-ટેકચા, ખીંચા-પર્વત, તાપ અને ટાઢ, રણ અને રાન - ઘણુંય આવે. હા, ક્યારેક સુંદર નદી ને સપાટ મેદાન, રૂડો ફૂવો અને રૂપાળી પનિહારીઓ, ઝૂલભર્યાબાગ અને આહુલાદક બહારો ય આવે. એ બધાનો ભરપૂર લાભ અને આનંદ જરૂર લઈએ. એ આપણો હક્ક છે. પણ જીવનપથના વટેમાર્ગુઓએ તો સંકટોનો સામનો કરવાની તૈયારી પડ્યા ચાખવી જ પડે. એક છેઠેથી બીજા છેઠે રન લેવા સરળતાથી દોડી જવાય એવા કિકેટના મેદાન જેવો સરળ માનવ જીવનનો માર્ગ નથી જ. જીવનના કપરાં ચઢાણમાં નાની -મોટી મુશ્કેલીઓ પાર કરો, ત્યાં નવી મુસીબતો સામે ઊભી જ હોય. ક્યારેક તો બુદ્ધિ બહેર મારી જાય, કાંઈ સમજ ન પડે અને કશો માર્ગ ન સૂજે, એવી મુંજવણો આવીને ઊભી રહે છે. પણ અથી હતાશ થઈ પથભસ્ટ બને એ સાચો વીર નથી. માણસના મનોબળની

કસોટી તો મુશ્કેલી વેળા જ થાય છે. ‘કૂલને મારગ સૌ કો ચાલે, કંટક મારગ કોઈ.’ હિમાલય ચઢવાનું સરળ હોત તો દુનિયાના અબજો લોકોમાંથી લાખો માણસો માઉન્ટ એવરેસ્ટ પર આંટા મારી આવ્યા હોત, પણ એ તો ધીરજપૂર્વકની કઠિન અને જોખમી તપશ્ચર્યા છે. વળી એવેસ્ટ પરના પ્રથમ વિજેતા તેનસીંગ અને હિલેરી કાંઈ પહેલા પ્રયત્ને જ માઉન્ટ એવેસ્ટ પર નહોતા પહોંચી ગયા. એ માટેના એમના અનેક પ્રયત્નો પહેલાં નિષ્ફળ ગયા હતા. પણ Failures are the Pillars of Success (નિષ્ફળતા જ સફળતાનો પાયો છે) એ સૂત્ર સમજનાચ એમણે ‘કરતાં જાળ કરોળિયા’ની જેમ ‘ફરી ફરીને ખંતથી યત્ન કર્યો’ અને અભૂતપૂર્વ સિદ્ધિ મેળવી ઈતિહાસમાં પોતાનાં નામ અંકિત કર્યા. અમરત્વ એ કાંઈ આંબા પર પાકેલી કરી નથી કે એને સહેલાઈથી તોડીને ખાઈ લઈએ.

થોડાંક દૃષ્ટાંતો જોઈએ : કોલંબસે અમેરિકા શોધી નથી કાઢ્યો, એનાથી આકસ્મિક રીતે, અજાણતાં જ અમેરિકા શોધાઈ ગયો! એ તો દરિયાઈ માર્ગ ભારત આવવા નીકળ્યો હતો. ઇતાં એ વિકટ દરિયાઈ સફરમાં એનાં ખંત, બહાદુરી અને આશાવાદે જ એને સફળતા અપાવી હતી. નાવિકોએ જ બળવો કરી એને દરિયામાં ફેંકી દઈ પાછા વળી જવાની યોજના બનાવી હતી. પણ સદ્ભાગ્યે એ યોજના અમલમાં મૂકાવાની તૈયારી હતી ત્યાં જ કોલંબસે દૂર દૂર નજર નાખતાં જમીન જોઈ અને હર્ષાવેશથી એ પોકારી ઊઠ્યો: “Land... Land...!” આમ અમરત્વ જાનના જોખમે મેળવેલી સિદ્ધિ છે. નેપોલિયન નામનો એક ગરીબ વિદ્યાર્થી જે પોતાના ઘરમાં વાંચવાની સગવડ ન હોવાથી સુધરાઈના ફિનસ નીચે બેસી વાંચતો હતો તે એક દિવસ ફાન્સનો સમ્ભાટ બન્યો!... આ કેવી રીતે મનાય? પણ આ વાત સાચી છે... એક દિવસ જે રશિયાના

સર્વેસર્વી હતા એ નિકિતા કુશેવ એક ખાણમાં કામ કરનાર કામદાર હતા. ખંત, મહેનત અને દીર્ઘ દ્રષ્ટિથી વખત જતાં એ વિશ્વશાંતિ કે વિશ્વયુદ્ધ માટેનું મહત્વનું પરિબળ બની આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે અનિવાર્ય રાજ્યપુરુષ બની ગયા!... ધીરજ, ખંત, આશાવાદ અને શ્રમ જ સફળતા અપાવે છે. ઘણાં દૃષ્ટાંત પેશ કરી શકાય. પણ છેલ્લે એક દાખલો જોઈએ : બહુ દૂર જવાની જરૂર નથી. આપણા માનનીય રાષ્ટ્રપતિજી અબુલ કલામના પિતા એક નિરસ્થ નાવિક હતા એ જાણો છો? અબુલ કલામ રાષ્ટ્રપતિ થયા એ જુદી વાત છે, પણ સૌથી પહેલાં એ નિષ્ફળત અણુ વૈજ્ઞાનિક છે અને ભારતને પરમાણું મહાપાવર બનાવી દુનિયાના દેશોમાં એને મહાસત્તા સ્થાપિત કરવામાં એમનો સિંહફણો છે! જરા કલ્યાના તો કરો : એક નિરસ્થ નાવિકનો પુત્ર ભારત જેવી મહાસત્તાના રાષ્ટ્રપતિ હતા, જે તત્ત્વ અને પ્રમાણિકપણે પોતાની ફરજ બજાવતા હતા! God helps them who help themselves (પોતાને મદદ કરનારને જ ઈશ્વર મદદ કરે છે.) આપણા ધ્યેયને હાંસલ કરવા માટે જરૂર છે માત્ર નિશ્ચયબળની. “I will do it” નું મનોબળ રાખનાર માણસ ધાર્યું નિશાન પાર પાડી શકે છે. તમારી પોતાની શક્તિને ઓછી ન આંકશો, તમે બધું જ કરી શકો છો. નિર્ણય કરી મંડી પડો.

‘કદમ અસ્થિર હો તેને કદી રસ્તો નથી જડતો,

અડગ મનના મુસાફિરને હિમાલય પણ નથી નડતો.’

આ કવિકથન માણસમાં રહેલી અમાપ શક્તિનાં દર્શન કરવે છે. દૃઢ નિશ્ચય, સખત પરિશ્રમ અને આશાવાદી માનસ હોય તો ‘અણાદીછણું ઓરું એને પાય જી.’ આપણો જાદુગર નથી. પણ જાદુગરીથી ય વધારે અજાયબ ખેલ આ જગતમાં કરી શકીએ - જો દૃઢ નિશ્ચય હોય તો.

‘સિદ્ધિ તેને જઈ વરે જે પરસેવે ન્હાય.’ આપણે કાંઈ ખાવા માટે

નથી જીવતા, પણ જીવવા માટે જ ખાઈએ છીએ. આપણે ખાઈ પીને અહીંથી વિદ્યાય થઈ જવું નથી. આપણે તો જગતમાં આપણી અમીટ નિશાની છોડીને જવું છે, જગતના કલ્યાણ માટે કંઈક કરવું છે આપણે. માટે હેતુસિદ્ધિ માટે આજથી જ Nothing is impossible ના સૂત્રને જીવનમંત્ર બનાવી કામે લાગીએ. આપણે સરળ થઈશું જ. ઋગવેદ કહે છે : “ જગો ઉઠો અને વિરમો નહિ, સાથ્યો ન આશય જ્યાં સુધી.” ટી.વી.થી ટેવાયેલા આપણાં બાળકોને આપણે આવા આપબળનું મહત્વ સમજાવતાં દૃષ્ટાંતો કહી સાચે માર્ગ વાળવાં જોઈએ. સાચું જ કહું છે કે ‘આપ સમાન બળ નહિ ને મેઘ સમાન જળ નહિ.’

૪૧. જીંમો કિણા હે...!

આ પૃથ્વી પર લાખો જીવો છે. હજાચે જીવ જંતુઓ તો એવાં સૂક્ષ્મ છે કે જેને આપણે નરી આંબે જોઈ શકતાં નથી. આપણે શ્વર્ણીએ છીએ એ હવામાં, આપણા પીવાના પાણીમાં, દૂધમાં - અરે, અનેક વસ્તુઓમાં સૂક્ષ્મ જીવાણુંઓ છે. એ સૂક્ષ્મ જંતુથી માંડી દેડકાં, પતંગિયાં વગેરે નાના જીવો અને જંતુઓથી આગળ વધીએ તો વાધ, સિંહ-ગિંઠ અને હાથી જેવાં મહાકાય અને શક્તિશાળી પ્રાણીઓ પણ આ જગતમાં છે. છતાં આ બધાં પ્રાણીઓમાં સર્વશ્રેષ્ઠ અને શક્તિમાન પ્રાણી માનવ ગણાય છે. પોતાની બુદ્ધિશક્તિથી માણસ વાધ, સિંહ અને હાથી જેવાં ભયાનક લિસેક પ્રાણીઓને પણ વશ કરી, પોતાની આજ્ઞા પ્રમાણે એમની પાસે કામ કર્યે છે. રાખનું રમકડું હોવા છતાં આ પ્રાણી માણસ છે, માટે જ મનુષ્યાવતારને ઉત્તમ કહ્યો છે. શાસ્ત્રોના મતાનુસાર માત્ર મનુષ્ય જન્મથી જ મોક્ષ પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે.

પણ આ શ્રેષ્ઠ માનવ-યોનિમાં જન્મ છતાં બિન-બિન સ્વભાવના

માણસો હોય છે અને દરેકની વિચાર-સરણી જુદ્ધી હોય છે, આચરણ જુદ્ધાં હોય છે અને ગુણવગુણમાં ય ઘણો બેદ હોય છે. બુદ્ધ જેવા મહાત્મા બનવાની ક્ષમતા ધરવતા માણસો, ઘાતકી, છિંસક ત્રાસવાદી પણ બની શકે છે અને બને પણ છે. માટે જ માણસે સાચ સંગઠી, સાચ વાંચનથી, સાચ વિચારો કરી પોતાના આત્માના ઉદ્ધાર માટે સતત જગૃત રહેવું જોઈએ.

માણસનો સૌથી મોટા દુર્ગુણ છે એનું મિથ્યાભિમાન. મિથ્યાભિમાની માણસને પોતાની મર્યાદાઓનું ભાન હોતું નથી. પોતે જ ઉત્તમ છે, પોતે જ સર્વશક્તિમાન છે, પોતે જ સાચો ને સાચો છે એવા ખ્યાલો માણસને પતન તરફ દોરી જાય છે.

‘હું કરું હું કરું એ જ અજ્ઞાનતા,

શક્તનો ભાર જેમ શાન તાણે’ - એમ કહી નરસિંહ મહેતાએ મિથ્યાભિમાની માણસના માનસનો સચોટ રીતે ઘ્યાલ આયો છે. ગાડા નીચે ચાલનાર્ય ફૂતચાનો ગાડું ચાલે છે એમાં કશો જ ફળો નથી, ઇતાં એ એવું માને છે કે ‘ગાડું મારે કાણે જ ચાલે છે,’ તેમ મિથ્યાભિમાની માણસ પણ સ્થૂલ સંપત્તિની પ્રાપ્તિ એમ જ માને છે કે એની બુદ્ધિશક્તિથી જ આ બધું પ્રાપ થયું છે. અરે, જગતનો કારોબાર જાડો પોતાને કારણે જ ચાલતો હોય એવા ભ્રમમાં એ રચે છે. પણ એને ઘ્યાલ નથી કે આ માનવ દેહ તો ચાખના રમકડા જેવો છે. એક કવિ કહે છે તેમ : ‘જિતની ચાબી ભરી શ્રી રામને, ઉત્તના ચલે ખિલૌના ।’ ભગવાને આપેલી ચાવી ઉત્તરી જતાં દેહરૂપી રમકું નિષ્ઠાણ બની જશે. શેક્સપીઅરે પણ કહું છે કે -

This world is a stage આ દુનિયા તો રંગભૂમિ છે. દરેક નટ પડધ આગળ આવી પોતાનો રોલ ભજવીને જતો રહે છે. આપણે

પણ વિશ્વની રંગભૂમિ પર આવાં જ છીએ. કવિ અવિનાશ વ્યાસે ગાયું છે : ‘ચાખનાં રમકડાંને રામે રમતાં ચાય્યાં રે, મૃત્યુ લોકની માટીમાંથી માનવ કહીને ભાય્યાં રે...’ દરેક ચિંતકની ભાષા જુદ્ધી, પણ બધાના કહેવાનો અર્થ તો એ જ કે ‘આ માનવ જીવન ક્ષણભંગુર છે, માટે કશો ગર્વ ન કરવો.’ ‘ગર્વ કિયો સોઈ નર હાર્યો’ કહી કવિ અનેક દૃષ્ટાંતો દ્વારા કહે છે કે ‘ભગવાન આગળ કોઈનું મિથ્યાભિમાન ચાલતું નથી,’ વળી એથી ઉલટું જે માણસ દુઃખમાં ભગવાનને સાચા દિવથી યાદ કરે છે એની મદદે એ આવે પણ છે.’

કબીર કહે છે :

‘માટી કહે કુંભારકો, તું ક્યા રોદે મોહી,
એક દિન એસા આયેગા, મૈં રોકુંગી તોહી.’

માટીને ગોલતા કુંભારને માટી કહે છે કે ‘હે માનવી, તું આજે ભલે મને પગ નીચે કચ્ચે, અંતે તો એક દિવસ હું જ તને માચમાં સમાવીશ.’ આમ મિથ્યાભિમાનીને સંતો અને જ્ઞાનીઓ અનેક દૃષ્ટાંતો દ્વારા એની મર્યાદાનું ભાન કરાવે છે.

મિથ્યાભિમાની માણસ અંત સુધી એ નથી સમજતો કે આ જીવન ક્ષણભંગુર છે. કોનો ક્યારે ક્યાં કેવી રીતે ક્ષય થશે એ કોઈ જાણતું નથી. દસ મિનિટ પહેલાં આપણી સાથે હસી ખુશીથી વાતો કરી ગયેલા માણસ ઘેર પદ્ધોચતાં પહેલાં જ સ્વધામ સિધાવે એનાથી વધારે જીવનની અનિશ્ચિતતા કેવી હોય?

‘પાની કેચ બુદ્ધબુદ્ધ, અસ માનસ કી જાત,
દેખત હી છિય જાયેગા, જ્યોં તાર્ય પરભાત.’

આ દ્વારામાં કવિ માનવ જીવનને પાણીનો પરપોટો કહે છે. પાણીના પરપોટાનું જીવન કેટલી ક્ષણ ? એવું જ માણસના અસ્તીત્વનું.

દીવાદાંડી

૧૭૭

વહેલી સવારે તારો પ્રકારો એનું પ્રકારશવું કેટલી વારસું? સૂર્યાદ્ય થતાં
પહેલાં તો એ જાંખો પડી અદૃશ્ય થઈ જાય! માનવજીવન પણ આવું જ
નાશવંત છે. ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અર્જુનને કહે છે કે - ‘આ
યુદ્ધભૂમિમાં સામે ઊભેલાં સર્વને મેં મારી જ નાચ્યાં છે. તારે તો માત્ર
એમને મારવાનું નિમિત્ત જ બનવાનું છે. નિમિત્તમાત્રં ભવ (તું નિમિત્ત માત્ર
થા.) આમ જ જીવનમાં બનતું બધું જ ભગવાને અગાઉથી કરી રાખેલું છે,
માણસે તો માત્ર નિમિત્ત જ બનવાનું છે. આમ છે છતાં મૂર્ખ માનવી
કર્તૃત્વનો ભાર લઈ, જવાબદ્ધારી સ્વીકારી હેઠળ થાય છે!

ખરેખર તો માણસે નમ, નિયાભિમાની અને પ્રમાણિક બની,
ઈશ્વરને આગાધી અમરત્વ પામવા મથુરું એમાં જ જીવનની સાર્થકતા છે.
એક કવિ માણસની મર્યાદા આંકનાં કહે છે :

‘પ્રભુથી સહુ કંઈ થાય છે, અમથી થાય ન કંઈ;

ચાઈનો પર્વત કરે, પર્વત ચાઈની માંછી -’

ઈશ્વર જેવા મહાન કલાકારે બનાવેલાં ‘રાખનાં રમકડાં’ જેવા
આપણો નરસિંહ મહેતાનું જીવન વિષેનું નીચેની પંક્તિમાં દર્શાવેલું તત્ત્વજ્ઞાન
સમજ શકીએ તો કાયા અને માયાના અટપટા ખેલનો ઘ્યાલ આવી શકે.
નરસિંહ મહેતા કહે છે :

‘જાગીને જોઉં તો જગત દીસે નહિ,

ઉંઘમાં અટપટા માર્ગ ભાસે.’

ખરેખર તો આ જગતમાં સાચા અર્થમાં જાગીને જોવાની જરૂર
છે. જો સાચી રીતે જાગીને જોઈએ તો આખું જગત અદૃશ્ય થઈ જાય!
માત્ર ભક્ત અને ભગવાન બે જ રહે! આ બધી સાંસારિક માયા તો
ઉંઘની પેદશ છે. માચ તાચના જઘડા અને અહમૂના ટકચુવ તો ઉંઘની
આડ અસરો છે. પણ આ ઉંઘમાંથી સાચી રીતે કોણ જાગ્યું છે કે હું ને તમે

૧૭૮

જાગીએ? નરસિંહ મહેતા જાગ્યા હતા, માટે જ એમણે પ્રભુને ઓળખતાં
કહ્યું : ‘વૃક્ષમાં બીજ તું, બીજમાં વૃક્ષ તું!’ મીંગબાઈ જાગ્યા હતાં, માટે
જ એમણે ગાયું :

‘મને મારો રામજી ભાવે રે,
બીજો મારી નજરે ન આવે રે!’

ભગવાન પ્રત્યેની આવી સાચી લગન હોય તો ‘રાખનાં રમકડાં’
લાખનાં થઈ જાય અને ધરતી સ્વર્ગ બની જાય. પણ સ્વર્ગને બદલે
નરકથી ય બદલત્ર બનતા જતા આ ધરતી પરના માનવ જીવનને બચાવવા
દુનિયાના કહેવાતા માધાતાઓ ય પાણી જ વલોવે છે, પછી એમની
વાટાઘાટોમાંથી માખણ કે ધીની શી આશ કરવી? માટે : જન્મો કિઝા
હે...!!

દીવાદાંડી

૪૨. ... પણ કુંશાડો તો મારો!

લગભગ સાત દિયકા પહેલાં અમે હિન્દીમાં એક વાર્તા ભણતા.
એનો સાર કાંઈક આવો છે :

તળાવની પાણે એક જાડની બખોલમાં એક મોટો જેરી નાગ
રહે. જતા આવતા ઘણા લોકોને એ કરે, એટલે ધીરે ધીરે તે તળાવ પર
લોકો આવતા ઓછા થયા. દૂરથી લોકો અજાણ્યાને ય ચેતવે : ‘જો જો
તળાવની પાણે જતા, જેરી નાગ ત્યાં રહે છે તે કરડશે.’ એટલે અજાણ્યો
માણસે ય એનાથી અડધો ગાઉ દૂર રહે. પણ તળાવ વગર લોકો બહુ
હેચન થતા. દોસ્ને પાણી પીવાની ય મુશ્કેલી હતી. તળાવથી થોડે દૂર
સીમમાં મફૂલી બનાવી રહેતા એક તપસ્વીને લોકોએ પોતાની વિતક
કહી. તપસ્વી કહે : ‘કીક છે, હું એ નાગને મળીશ.’ ‘પણ બાપજી, એ
તો....’ લોકો એની ભયંકરતા વર્ણવવા જતા હતા, ત્યાં જ અધવચ્ચે
તપસ્વીએ કહું : ‘ચિંતા ન કરો, મને કાંઈ નહિ થાય. કાલે મને મળજો.’
એ સાંજે તપસ્વી તળાવની પાણે વૃક્ષ નીચે જઈ નાગને મળ્યા. તપસ્વીના

તેજથી અંજયેલા નાગે વિનમ્ર ભાવે પ્રણામ કર્યા, ત્યારે તપસ્વીએ કહું
: ‘નાગદેવતા, નિર્દ્ધાર લોકોને કરડી આ તળાવની પાળને નિર્જન
કરવાથી તમને શો લાભ થયો? મુખુનું આપેલું આ પાણી ગામ લોકો
વાપરે એમાં જ ભગવાન ખુશ રહે અને સોનું કલ્યાણ થાય. અકારણ
હિંસા શા માટે કર્યે છો?’ તપસ્વીની વાત નાગને ગળે ઉત્તરી ગઈ. તે
બોલ્યો : ‘ભલે મહારાજ, આજથી હું અહિસાનું વત લઈ છું. કોઈપણ
નિર્દ્ધારને હું ઉખ નહિ દઈ.’ તપસ્વી આશિષ દઈને રસ્તે પડ્યા ને બીજા
જ દિવસથી ગામ લોકોની અવર જવથી તળાવ-વત્સીવાળું ને શોભાયમાન
થઈ ગયું. પણ પંખી પણ હવે ત્યાં ધૂટથી આવતાં જતાં થયાં ને એ વધેવી
ચહલ પહલથી તળાવનો ઓવારો રણિયામણો બની ગયો. છેવટે તો
જીવનના અસ્તિત્વની જ શોભા છે ને? નિર્જનતા કોને ગમે? પણ થોડા
દિવસમાં એક નવી મુસીબત શરૂ થઈ. અહિસંક નાગનો ડર લોકોના
મનમાંથી જતો રહ્યો, એટલે જતાં આવતાં છોકરાં ને જુવાનીયાઓ પણ
નાગને કાંકરા મારવા લાગ્યાં. કેટલાક તો લાકડીના ગોદા ય મારતા.
નાગ તો હેચન પરેશાન થઈ ગયો. હવે ફરિયાદી બની નાગ તપસ્વી પાસે
ગયો ને પોતાની આપવીતી કહી. ત્યારે હસ્તા તપસ્વી બોલ્યા : ‘નાગચાજ,
લોકોને કરડશો નહિ એમ મેં તમને જરૂર કહું હતું, પણ તમે કુંશાડો ય
ન મારશો એમ કયારે કહું હતું?’ નાગ તપસ્વીનો સંકેત સમજ ગયો
એટલે હજ ય એ વર્તનમાં પહેલાં જેવો અહિસંક તો રહ્યો જ, પણ જે કોઈ
એની નજીક ફરકે એને દૂરથી જ કુંશાડા મારવા લાગ્યો. નાગના કુંશાડાથી
હવે બધાં ભડકી એનાથી ખાસાં દૂર રહેવા લાગ્યાં. હવે કાંકરીચાળો બંધ
થઈ ગયો અને વગર કરે જ, માત્ર કુંશાડાથી જ નાગનું કામ થઈ ગયું.
માટે જ કહેવત પડી કે કાટો મત, લેકિન ફુંફાડો તો સહી કરડો ભલે ના,
પણ ખાલી કુંશાડો તો ચખવો જ, નહિ તો જગતના નઠારા લોકો તમને

જેંપવા જ નહિ દે. આપણી શક્તિનો દુર્લઘયોગ ન કરીએ. પણ આપણા રક્ષણ માટે એનો સદૃપ્યોગ તો કરવો જ જોઈએ.

આ વાત અમને એટલા માટે યાદ આવી કે તા. ૨૬-૧૧-૦૮ના ચેજ મુંબઈમાં ભારતની શાન સમી હોટલ તાજ અને હોટલ ઓબેરોય પર ત્રાસવાદી હુમલો થયો, રેલ્વે સ્ટેશન પર અને રસ્તામાં પણ ત્રાસવાદીઓએ આડેધડ ગોળીબાર કર્યો ને ત્રણ દિવસ સુધી મહા મુંબઈને જ નહિ, જાણે આખા દેશને બાનમાં લીધો! આપણા કેટલાક બહાદુર કમાન્ડોએ ને રક્ષકોએ જાનક્ષણાની કરી, ત્રાસવાદીઓનો સામનો કર્યો. અંતે એક સિવાય બધા ત્રાસવાદીઓ મરચાયા ને હોટલો મુક્ત થઈ. આ ઈતિહાસ આણું વિશ્વ જાણે છે. આખા દેશમાં આ પાકિસ્તાન પ્રેરિત આતંકવાદ સામે ભ્યાનક રોષ વ્યાખ્યો ને આખી દુનિયાએ પણ ભારતને આ કટોકટીમાં સાથ આપવાનું વચન આપ્યું, ત્યારે આપણા દેશની નેતાગીરીએ શું કર્યું? બે ચાર પ્રધાનોનાં ચચ્છાનામાં લઈ લીધાં ને પાકિસ્તાનને નિઝાણ ધમકીઓ આપી! હજ્ય આપે છે. પણ પ્રતિક્ષિયામાં માત્ર નિવેદનબાજી સિવાય હજ (૨૩/૧૨) સુધી તો કશુંય થયું નથી! દરમિયાન પાકિસ્તાન પણ શરૂનો ગભરાટ દૂર કરી સામના માટે તૈયાર થઈ ગયું ને પોતે કરેલા નિવેદનો ને કબૂલાતો બધું ફેરવી તોણ્યું!

ભારત જેવા વિચાર શક્તિશાળી દેશને ખોખલા જેટલું પાકિસ્તાન વરસોથી હેચાન પરેશાન કરી શકે છે. કેમ? કારણ કે એ જાણે છે કે “હવે ભારતમાં લાલ બહાદુર શાસ્ત્રી નથી કે નથી ઈન્દ્રિય ગાંધી! હવે તો નિવેદનબાજીથી પોતાના હોદાને ય શરમાવનારા વાણીશૂરા નેતાઓ જ ભારતમાં છે. એ શું કરી નાખવાના છે?” આમ પાકિસ્તાન ભારતની સજાનતાનો ગેરલાભ લે એ સ્વાભાવિક જ છે, કારણ કે વધુ પડતી શાંતિની વાતો અને અહિસાની વાતો કાયરતામાં ખપે છે. કરીએ ના તો

ભલે, પણ દુર્ભમનના હંજા ગગડી જાય એવો કુંઝડો તો મારવો જોઈએ ને? અરે, જરૂર પડે લાલ બહાદુર શાસ્ત્રીની જેમ કે ઈન્દ્રિય ગાંધીની જેમ આક્મણ પણ કરી શકાય. સવાલ દેશના અસ્તિત્વનો છે. ઈજરાયલ જેવો નાનો દેશ એની આ વીરતાને લીધે જ ભલભલા માંધાતાઓને ડરવી શકે છે ને સ્વમાનપૂર્વક જીવી શકે છે, તો ભારત જેવો મોટો દેશ અપાર લશકરી તાકાત અને અખૂટ માનવ બળ છતાં નાનાં મગતરાંથી ય ગભરયા કરે એ નેતાગીરીની નરી નિર્બળતા જ કે બીજું કંઈ? આખા દેશને આજે સરદાર પટેલની યાદ આવે છે. એ લોખંડી પુરુષ જેટલી દીર્ઘદૃષ્ટિ, હિંમત અને નિઃસ્વાર્થ દેશભક્તિનાં દર્શન હવે ભારતના કયા નેતામાં કરીશું? અરે, કાયરની અહિસાને તો ગાંધીજી જેવા અહિસાના પુજારી પણ ઈન્કારતા હતા. ‘કાયરતા ને હિસા વચ્ચે’ એ મહાત્મા હિસાને પસંદ કરતા હતા! જ્યારે હવે?...

પ્રાર્થના કરીએ ભગવાનને : ‘હે ગ્રનુ, અમારા નેતાઓને આ દેશની રક્ષા કરવા માટે દીર્ઘદૃષ્ટિ, દેશભક્તિ અને હિંમત આપો, જેથી લોકો સાચા અર્થમાં શાંતિથી સૂઈ શકે અને સુજલામ્ભ સુફલામ્ભ આ ભૂમિ ‘મલયજ શિતલામ્ભ’ નો અનુભવ કરવી શકે.’

૪૩. ખેડ, ખાતર અનો પાણી...

ભારત ખેતી પ્રધાન દેશ છે, એટલે આપણે ત્યાં ખેતીનું વિશેષ મહત્વ છે. ખેતીમાં સાચ ઉત્પાદન માટે ઘણી વસ્તુઓની જરૂર પડે. ‘ખેડ, ખાતર ને પાણી... અનાજ લાવે તાણી’ એવી કહેવત છે. ઉનાળામાં ખેડૂત ખેતરને જમીન ઉપર-તળે કરી નાખે છે અને અંતે વરસાદના પાણીથી ખેતરમાં ઓરેણું બિયારણ ઊગી નીકળે છે. ત્યારબાદ એમાં ઉગતું નકામું ઘાસ ખેડૂત સમયાંતરે નીદ્રાઓ રહે છે, બે છોડ વચ્ચે બહુ અંતર હોય તો ખેડૂત તુંને છે, એટલે કે નવાં બી કે છોડ વાવે છે, જેથી વધુ જમીન નકામી ન પડે. એ પછી પણ બે ચાસ વચ્ચેની ખાલી જગ્યામાં ખેડ કરબ સમયાંતરે કરતો રહે છે, જેથી જમીન પાણી પી શકે. આવી કાળજીભરી મહેનતને અંતે ખેતરમાં સાચે પાક તૈયાર થાય છે, અને કિસાનની મહેનત મજરે આવે છે. આ બધી કિયામાં ક્યાંય કશી કચાશ રહી જાય કે સમયચૂક થઈ જાય-વરાપ ચૂકી જવાય તો પણ પાક ઓછો ઊતરે છે. એમાંય વળી અનાવૃષ્ટિ કે અતિવૃષ્ટિનાં વિધોનો ડર તો ખરો જ. માટે

જ કંધું છે કે ‘થાય તો ખેતી, નહિ તો ફેટી’. છતાં લીલા દુષ્કાળ કે સૂકા દુષ્કાળના જોખમને કારણો ખેડૂત મહેનત અને કાળજીની કસર નથી રાખતો. વગર શાસ્ત્રો ભણેય એ સમજે છે કે પ્રયત્નશીલ ખલુ માનવાઃ । માણસે પ્રયત્ન તો કરવો જ, પછી ઘ દેવો હરિને હાથ છે. ગીતાના કર્મયોગને ભારતના નિરક્ષર ખેડૂતોએ વધારે સારી રીતે પચાવ્યો છે!

પોતાના બાળકને ઉછેરવું, ભાણવવું, સંસ્કારવું અને જીવનસંગ્રહમાટે એને તૈયાર કરવું એ પણ માતા પિતા માટે ખેતી કરવા જેવું એક તપ છે. કોઈપણ વ્યક્તિના ઘડતરમાં ઘણા પરિબળો ભાગ ભજવે છે. બાળકમાં સાચ સંસ્કારનું સિંચન કરવું એ ખેતીમાં સાચ બિયારણને ઓરવા બચાબર છે. બચાબ બિયારણમાંથી સારું ફળ ન મળે અને બાવળ વાવનારને કેરી ન મળે, કાંટા જ મળે. માટે જ બાળકમાં નાનપણથી જ સત્ય, ન્યાય, નીતિ, નિષ્ઠા અને પ્રેમના પાઠના બિયારણનું વાવેતર આપણા વાણી, વિચાર, વર્તન, અને બોધ દ્વારા કરતાં રહેવું જોઈએ. પછી ખેતીમાંના નકામા ઘાસની જેમ બાળકની આસપાસના કુરસંસ્કારીઓને નીંદી કાઢી દૂર કરવા જોઈએ. બચાબ મિત્રોની સોભતથી એને બચાવવું જોઈએ, કારણ કે સોભત તેવી અસર.

આપણા દુર્ગુણો ઘટે ને સદ્ગુણો વધે એ માટે માતા અને ગુરુનું જીવનમાં ઘણું મહત્વ છે. પહેલી ગુરુ માતા જ છે જે એનાં જન્મ પહેલાંથી જ સાચ વાચન અને વિચારે દ્વારા એનામાં સંસ્કારેનું સિંચન કરે છે. જન્મ પછી પોતાના ઘાવજા દ્વારા માતા બાળકમાં સંસ્કાર સિંચનનું કામ કરે છે. માતા પિતાનાં વાણી અને વર્તન પણ બાળકમાં સાચ કે બચાબ વિચારે માટે કારણભૂત બને છે. એક સારી માતા તો સો શિક્ષક બચાબર છે. સત્ય, પ્રેમ, નિષ્ઠા, ન્યાય, નીતિ, શ્રદ્ધા, ખંત, ઉદ્યમ, પ્રામાણિકતા, નમતા અને દેશદાજ જેવા સદ્ગુણો બાળકમાં નાનપણથી જ વિકસાત્વી

શકાય, જો આપણે તેને અસત્ય, વિક્ષાર, અન્યાય, અનીતિ, આળસ અને સ્વાર્થ જેવા દુર્ગુણોથી બચાવી શકીએ. સાચ દૃષ્ટાંતો પણ આ માટે બહુ ઉપયોગી સાબિત થાય. સારી જેતી પાકે એ માટે કુમળા છોડોને જતનપૂર્વક જાળવવાં જોઈએ. મહાન બનવાની બધી જ ક્ષમતા બાળકમાં નિહીત છે. પણ જેમ ખેતીમાં ખેડ, ખાતર અને પાણી તથા સાચ વાતાવરણથી છોડ મોટા થઈ સારું ઉત્પાદન આપે છે, તેમ બાળક પણ સાચ માર્ગદર્શન અને યોગ્ય તાલીમ વડે સારો નાગરિક બને છે. આપણા આ બાળકો ટાગોર, ગાંધીજી, સુભાષ, સરદાર, શેક્સપિયર, ભગતસિંહ કે નરસિંહ જેવી મહાનતા પ્રામ કરી, પોતાના કુળ, ગામ કે દેશનો ઉદ્ઘાર કરે એવાં મહાન બની અમરતા પ્રામ કરી શકે છે. મહેનત કરી આંબાવાડિયું બનાવીએ તો મીઠી કેરી મળશે જ અને કોયલ ત્યાં ટહુકશે જ.

પણ ખેતીમાં કાંઈ હંમેશાં ધાર્યો પાક ઉત્તરતો નથી, તેમ સંસારની ખેતીમાંથી પણ હંમેશાં ધાર્યો લાભ મળતો નથી. બધાં બાળકો એક સરખાં મહાન થઈ શકે નહિ. છતાં સાચ વાતાવરણથી, યોગ્ય તાલીમથી અને ઉચિત માર્ગદર્શનથી ક્યારેક વાલીયો લુટારુ પણ વાલ્મિકી બની શકે છે એ ભૂલવું ન જોઈએ.

‘થાય તો ખેતી, નહિ તો ફંજેતી’ ની જેમ સંસારની ખેતીમાંથી પણ રામ અને રાવણા, દુર્ઘા અને કંસ, પાંડવો અને કૌરવો બધાં એક જ સમયે હોઈ શકે છે. છતાં યોગ્ય દિશા સૂચન અને કાળજીપૂર્વકના ખંતથી આપણે સમાજને સ્વરથ અને તંદુરસ્ત રાખી શકીએ.

પુરુષાર્થ ક્યારેય નિષ્ફળ જતો નથી. ‘બહુરતના વસુંધરા’. સાચા ખેડૂતની જેમ આપણે સ્વરથતા ને ખંતથી મબલખ પાક લણી શકીએ. માટે જ ‘જ્યાકિસાન’ ની લગનથી જાગતા રહીએ, જીવતા રહીએ ને સફળ થઈએ. ગીતાના કર્મયોગમાં (૧૪ મા શ્લોકમાં) શ્રીકૃષ્ણે કર્મ વિષે

કહેલી વાતને ઉલટો કુમ કરીને કહીએ તો અમે કહેવાય કે “કર્મથી યજ્ઞ થાય છે, યજ્ઞથી વરસાદ થાય છે, વરસાદથી અન્ન થાય છે અને અન્નથી પ્રાણીઓ થાય છે. (અત્રાદ્ ભવતિ ભૂતાનિ) સંસારુપી ખેતીમાં પણ યજ્ઞ-ભાવનાથી પ્રવૃત્ત રહીએ તો માત્ર સ્વાર્થ જ નહિ, પરમાર્થ પણ સાધી શકાય.”

૪૪. નિયત કુરુ કર્મ ત્વં

ગીતાના કર્મયોગમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અર્જુનને કર્મ કેવાં અને કેવી રીતે કરવાં એ અંગે ખૂબ વિશેષતાથી વાત કરી છે. નિયત કુરુ કર્મ ત્વં (તું અવશ્ય કર્મ કર) એમ કહી નિષ્ઠિય નહિ રહેવા તો કહ્યું જ છે, છતાં ફળની આસક્તિ છોડીને યજ્ઞ માટે કર્મ કરવા કહ્યું છે. પણ સામાન્યજનો માટે આ બધી તો બહુ દૂરની સમજ છે. એ ઉંડાણમાં બધા બહુ સહેલાઈથી ન ઉત્તરી શકે. છતાં સુખમય જીવન જીવવાના અને બીજાને જીવવા દેવાના થોડાક સાચ સિદ્ધાંતો પાળીને તો જરૂર એક ઉમદા જીવન દરેક જીવી શકે. જીવન માર્ગમાં આવી ઉમદા અને સ્વર્ણ જીવન પ્રણાલી પાળવામાં નડતાં કેટલાંક ભયસ્થાનો છે, એનાથી માણસ સાવધ રહી આગળ વધે તો સજજનની જેમ માનવતાભર્યું જીવન ચોક્કસ જીવી શકે. સાચા માણસ બનવા માટે દરેકે મથવું પડે છે. યૌવનનો સમય એ માણસના જીવનનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ સમય છે. એ વર્ષોમાં એ ખૂબ શક્તિશાળી હોય છે. તન અને મનથી ઉભરતી શક્તિવાળો યુવાન ધાર્યું નિશાન પાર

પાડી શકે છે. એ ઈચ્છિત ફળ મેળવી નામ અને કામ બંને કર્માઈ શકે છે. ‘હંકે ગજાવું સૃષ્ટિને, ગૃહની ગતિ ખાળી શકું’ એમ યુવાન માત્ર કહી જ ન શકે, કરી પણ શકે. ભોગ્યા વિના પણ એ ઉંગરાઓની ખીણોમાં ઘૂમી અણાઈધાને ઓઠું કરી શકે. એ તપ કરી ધ્રુવ-સિદ્ધિ પામી શકે તો છલાંગ ભરી અવકાશને ય આંબી શકે. પોતાના શારીરિક અને માનસિક બળનો વિવેકપૂર્વક ઉપયોગ કરે તો યુવાન અમર ઈતિહાસે પોતાનું નામ સુવર્ણ અક્ષરે અંકિત કરી શકે. વીર ભગતસિંહ, સુખદેવ કે ચાજુગુરુ જીવનની પ્રથમ પચીસીમાં જ તો દેશની આજાદી માટે અંગેજ સલ્તનતને પડકારી, પોતાના પરાક્રમોથી એને ધ્રુજાવી અંતે હસ્તે મુખે ફાંસીને માંચું ચઢી ગયાં! એ શહીદ યુવાનોની દેશદાઝ અને વીરતાને આજેય લોકો સો સો સલામ કરે છે! આવાં અનેક દૃષ્ટાંતો આપી શકાય. પણ કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે યુવાનની શક્તિને યોગ્ય માર્ગ વાળવી જોઈએ. એને ‘ચેનેલાઈજ’ કરવી જોઈએ. ચોમાસે ગાંડીતૂર બની વિનાશ વેરતી નદીના પાણીને જો બંધ બાંધી રોકી, નહેરો દ્વારા ખેતરમાં પદ્ધોંચાડીએ તો વિનાશને બદલે નવસર્જન થાય. નહિ તો એ પૂર ઝડપે વિનાશ વેરી જાન-માલનો નાશ કરી નાખે. શક્તિશાળી યુવાનો પણ યોગ્ય માર્ગર્દર્શન વિના જો આડમાર્ગ વળી જાય તો માનવ બોંબ બની કમોતે મરે ને અનેક મારે! માટે જ તો કવિ કહે છે કે “જોબનિયાને પાઘડીના આંટામાં રાખો કે જોબનિયું આજ આવ્યું ને કાલ જાશો.” વેગે દોડતા વાહનની બેક પણ સારી અસરકારક જોઈએ. જીવાનીનું નામ જ ‘જ...વા...ની... છે, જતી રહેવાની. માટે એ જાય એ પહેલાં એનો સદુપ્યોગ કરી લેવો ઘટે. યુવાનો માટે એકબાજુ હિમાલય સરખી ઊંચી સિદ્ધિ પામવાની તક છે, તો બીજુ બાજુ ઊંડી ગર્તામાં ઘકેલાઈ જીવાનો પણ ભય છે. માટે સંભલકે ચલો।

જીવનમાં સંભાળવા જેવું બીજું પણ એક ભયસ્થાન છે, અને એ

છે ધનસંપત્તિ. આજની સમાજ - વ્યવસ્થા એવી છે કે જીવવા માટે માણસ પાસે પૈસો તો હોવો જ જોઈએ. વધારે મોજશોખ કે વૈભવ માટે વધારે પૈસો જોઈએ. રોટી, કપડાં અને મકાન માણસની પ્રાથમિક જરૂરિયાત છે. પણ માણસ પાસે પૈસો વધે તેમ તેમ એની રોટીની કવોલીટી બદલાઈ જાય છે, એનાં કપડાંની જાત અને ભાત ફરી જાય છે અને મકાન પર માળના માળ ઉગતા જાય છે! જરૂરિયાત અને શોખ કે વિલાસમાં બહુ ફેર છે. મોચારિબાપુએ એક કથામાં દસ્તાંત આપતાં કહેલું કે - આદમી પૈસોં કે ફેર લગાતા હૈ, પૈસોસે બંગલા બડા બનાતા હૈ, ફિર બંગલેમં મોટર આતી હૈનું, મોટરમેં બોટલ આતી હૈ... અને બોટલનો પ્રવેશ જીવનમાં થાય પણી બાકી શું રહે? પછી દુનિયાનાં બધાં જ અનિષ્ટો એના જીવનમાં આવે અથવા આવી શકે. ગરીબ માણસ પૈસાદાર બને એ સારું છે, પણ પછી પૈસા મળતાં એ માણસ મટી જાય અને બીજું જ કાંઈ બની જાય એ બહુ ખરાબ છે. પૈસો આવતાં ભાગ્યે જ કોઈ માણસ અગાઉ જેવો સારો ને સારો માણસ રહે છે. પૈસો હોવા છતાં નિર્મળ, નિરાભિમાની અને નિષ્કલંક રહે એવા માણસો બહુ ઓછા હોય છે. બાકી તો....! જો કે પૈસોનો સદૃષ્ય કરનારા ઘણા ઘાતાર લોકો પણ સમાજમાં છે જ. ઘણા લોકો પોતાની લક્ષ્મીનો સદૃપ્યોગ કરી શાળાઓ, હોસ્પિટલો, છાત્રાલયો, ધર્મશાળાઓ, મંદિરો જેવાં લોકોપ્રોગ્રામ્યો કર્યાં કરી ઘણી મોટી માનવ-સેવા કરે છે. એવા ઘાતાઓને ધન્યવાદ.

યૌવન ધનસંપત્તિ, પ્રભુત્વ અવિવેકીતા,
અકૈકમણી અનર્થાય, કિમુ યત્ર ચતુષ્યમ् ।

યુવાની, પૈસો, સત્તા અને અવિવેક એ ચારમાંથી એક પણ હોય તો તે અનર્થ કરી શકે, તો પછી એ ચારેય ભેગાં મળે તો તો પૂછવું જ શું? પછી તો અનાચાર, અત્યાચાર ને હાહાકાર જ!

આમ થવાને બદલે આ ચારેયથી બચતા રહી જ્ઞાનપૂર્વક સમાજસેવાના માર્ગ ચાલી જીવન અજવાળીએ. ભગવાનશ્રી કૃષ્ણ કહે છે. ચતુર્વિદ્યા ભજન્તે માં જનાઃ । ચાર પ્રકારના (પુણ્યશાળી) મનુષ્યો મને ભજે છે. અને એ ચાર પ્રકાર એટલે આર્તો જિજાસુરર્થથી જ્ઞાની ચ... (દુઃખી, જિજાસુ, ધનની ઈચ્છાવાળો અને જ્ઞાની) આ બધામાંય જ્ઞાની મનુષ્ય ભગવાનને બહુ પ્રિય છે.

જગતના બધા જ વ્યવહારો વચ્ચે રહીને ય ભગવાનને પ્રિય એવા જ્ઞાની થવા માટે આપણો સદ્ગ્ય પ્રયત્નશીલ રહીએ તો સુદ્ગમાનું સાર્થક જીવન આપણાનેય જરૂર પ્રામ થાય.

ગીતામાં જ્ઞાન વિજ્ઞાન યોગમાં શ્રીકૃષ્ણ કહે જ છે :

મામેવ યે પ્રપદ્યન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે । જે મારે જ શરણે આવે છે, તેઓ આ (સંસાર્દ્દ્પી) માયાને ઓળંગે છે.

૪૫. સત્ય

એક નાના બાળકને એની માતાએ કહ્યું : ‘બેટા, હંમેશાં ‘સત્ય’ એટલે કે સાચું બોલીએ.’ ત્યારે બાળક પૂછ્યું : ‘બા, સાચું એટલે શું?’ માતાએ જવાબ આપ્યો : ‘જે વાત જેવી હોય તેવી જ કહેવી એનું નામ સત્ય.’ ત્યારે બાળક મનમાં વિચારવા લાગ્યો : ‘જે વાત જેવી હોય તેવી જ કહેવાય ને? એમાં બાઅથું નવું કહ્યું!’ પણ પછી એને શંકા થઈ : ‘તો પછી વાત જેવી ન હોય તેવી કહેવાની પણ કોઈ રીત હશે ભરી!’ બાળક આમ વિચાર્યું ત્યારે સંસારમાં ‘અસત્ય’નો જન્મ થયો! અને પછી તો અસત્યની એ વિખ-વેલ એવી ફેલાઈ કે જેથી જગતમાં ભષ્યાચાર અનાચાર, પ્રપંચ અને અનીતિનું જ સામાજય નજરે પડવા લાગ્યું!

બાળક એટલું બધું નિર્દોષ અને નિઃસ્વાર્થી હોય છે કે એને સત્ય સિવાય બીજું કશું કહી શકવાની શક્યતાનો ય ખ્યાલ નથી હતો. પણ જેમ એ મોટું થાય છે તેમ તેમ આ કપટી સમાજના કટુ અનુભવોથી એ પણ અસત્ય આચરણ કરવા પ્રેરાય છે. ઈષ્ટ કરતાં અનિષ્ટનો ફેલાવો બહુ જલદી થાય છે, કારણ કે ઈષ્ટનું આચરણ સહેલું નથી. ચેપ રોગનો લાગે છે, આરોગ્યનો નહિ. અનિષ્ટનું આચરણ સરળ છે અને કદાચ તત્કાલ લાભદ્યયક છે, જ્યારે ‘સત્યનો મારગ છે શૂચનો, નહિ કાયરનું કામ જોને.’ સાચો શૂરવીર માણસ જ સત્યનું આચરણ કરી શકે.

‘સત્યનો માર્ગ ખાંડાની ઘાર પર ચાલવા જેવો છે’ એમ કહી ગાંધીજી ઉમેરે છે કે ‘ઇતાં સત્યનું આચરણ ખૂબ સહેલું છે.’ વાત ખરી છે : જે જેવું હોય તેવું કહેવામાં શી અધરાશ? ખરેખર તો જે ન હોય તેવું કહેવાનું મુશ્કેલ છે. કારણ કે એમાં તો બનાવટ કરવી પડે!

હરિશ્ચન્દ ચાજા સત્યવાદી હતો. પણ પોતાના સત્યની ટેક જગવવા એમને પત્ની સાથે ચાજપાટ છોડીને વનમાં ભટકતું પડ્યું. અરે, એને સ્મશાનની ય ચોકીદારી કરવી પડી હતી અને પોતાના પુત્રના શબને કર ભર્યા વિના અભિનાન દેવાની એણે પોતાની ચાણીને ના કહેવી પરી હતી! આમ સત્યાચરણ સરળ નથી. પાંડવોના જયેષ ભાતા યુધિષ્ઠિર પણ સત્યવાદી હતા. એટલે જ તો કપટી દુર્યોધનની કપટભરી જીગારીચાલમાં ચાજપાટ હારી પત્ની અને ભાઈઓ સહિત વનમાં ભટકતું પડ્યું હતું. મહાભારતના યુધ્યમાં, દ્રોષાગુરુનાં હથિયાર હેઠાં મૂકાવવા એમણે દ્રોષનો પુત્ર અશ્વત્થામા મરી ગયો એમ ખોટું કહેવાનું ધર્મસંકટ ઊભું થયું ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે અશ્વત્થામા નામના હાથીને મરાવી યુધિષ્ઠિર પાસે ભેદભરી વાળીમાં કહેવડાયું : ‘અશ્વત્થામા મરી ગયો’ પછી પોતાનું સત્ય સાચવવા એમણે ધીરેથી ‘નરો વા કુંજરો વા’ કહ્યું, પણ એવા ભેદી સત્યને કારણે ધરતીથી અધર ચાલતો એમનો રથ નીચો ઉત્તરી ગયો! આ દ્વારાંતમાં સત્યના પ્રભાવ અને અભાવ બંનેનો લેદ સમજાય છે. એક ચિંતિકે સાચું જ કહ્યું છે કે ‘Satyam means to be true to your own self.’ સત્ય બોલીને આપણે આપણી જાતને વજાદાર રહીએ છીએ.

અંગેજ જેવી સલ્લનત સામે લડવા માટે પણ મહાત્મા ગાંધીજીએ સત્ય અને અહિસાની ટેક લીધી હતી. એ માટે એમને અનેક વાર જેલવાસ વેઠવો પડ્યો હતો અને ઘણીવાર અપમાન પણ સહેવાં પડ્યાં હતાં. ઇતાં ગાંધીજી કહેતા : ‘સત્ય એ જ પરમેશ્વર, સત્યથી મોટો કોઈ

ભગવાન નથી.' આઙ્કિકાથી પોતે કાઢેલા અખબાર 'ઈન્ડિયન ઓપિનિયન' માં એ કોઈની શેહ શરમ વિના સત્ય હકીકત છાપવાનો જ આગ્રહ રાખતા. અંગેજો સામેની લડતને પણ એમણે 'સત્યાગહ'નામ આપ્યું હતું. હરિશ્ચન્દ્ર, યુધિષ્ઠિર, ઈસુ, ખિસ્ત, સોકેટીસ, ગौતમ બુધ અને ગાંધીજી જેવા મહાપુરુષોએ જગતમાં સત્યની પ્રતિષ્ઠા કરી છે. સત્યનો મહિમા ગાતી એક જૂની છતાં આદર્શ કવિતા અમે વર્ષો પહેલાં ભાગતા. એમાં કવિ કહે છે કે 'સતનું ચિત ચિંતન રે કરવું, સતવાયક નિશ્ચય ઉચરવું, નહિ કામ અસત્ય કર્દી કરવું, જશથી જળકિત જગે ફરવું.' સત્યનો માર્ગ એ યશપ્રામિનો માર્ગ છે. કવિ તો એમ પણ કહે છે કે 'સતને નથી આંચ, ન નાશ કર્દી, જગ જતવું સત્ય સદાય વદી.' સત્ય અમર છે અને અંતે સત્યનો જ વિજય થાય છે.

પોતાના બાળપુત્રને એક પિતાએ કહ્યું કે 'જો બેટા, રણધોડકાકા આવીને મને બૂમ મારે તો કહેજે કે પણ્ણા ઘેર નથી.' પણ્ણા રણધોડભાઈને ટાળવા માગતા હતા. થોડીવારે એ આવ્યા ને નીચેથી બૂમ મારી તો પેલા નાના છોકરાએ કહ્યું : 'પણ્ણા કહે છે કે પણ્ણા ઘેર નથી!' આમ નિર્દ્દેખ બાળકે અસત્ય પણ સાચી રીતે કહ્યું. ગાંધીજી સાચું જ કહે છે કે 'સત્ય બોલવું એ અભિમાનીને અશક્ય લાગે છે, પણ એક બાળકને એ તદન શક્ય લાગે છે.'

સત્યના લાભ બતાવતાં કવિ કહે છે : 'સત-બીજથી વૃક્ષ વિશાળ થશે, ગુણકારી મીઠાં ફળ ઉત્તરશે.' માટે જ ભાગવતમાં કહ્યું છે : સત્ય પરં ધીમહિ ।

('આકાશવાણી' વડોદરા-અમદાવાદ પરથી 'અમૃતધારમાં પ્રસારિત')

૪૭. કીડી

નરી આંખે દેખાતાં જીવ જંતુઓમાં કીડી કદાચ સૌથી નાનું જતું છે. પણ નાનું હોવાથી એની અવગણના કરવા જેવું નથી. ઉલટું, કીડીમાંથી તો માણસ જેવા માણસે ઘણું શીખવા જેવું છે. કીડી લગભગ દરેક ઘરમાં, ખેતરમાં, મેદાનમાં, ઝાડ પર કે જંગલમાં બધે જ જોવા મળે છે. આમ કીડી સર્વવ્યાપી છે. ભગવાનનું એક વિશિષ્ટ લક્ષણ તે એની સર્વવ્યાપકતા છે. god is omni present. આ લક્ષણ કીડીમાં ય જોવા મળે છે. ચાત્રે ઊંઘમાં કદાચ તમને એ ચટકાવે તો નવાઈ નહિ! એ જ્યાં હોય ત્યાં સેંકડોની સંખ્યામાં હોય છે. એકની પાછળ બીજી ને બીજની પાછળ ત્રીજી - જાણે નપોલિયનના લશકરની અનંત હારમાણ! એટલે સૂક્ષ્મ જીવ હોવા છતાં એ ભલભલાને તોબા પોકાચવે. એક વર્ષો જૂની વાર્તા છે : એક ઝાડની બખોલમાં ભયંકર ઝેરી નાગ રહેતો હતો. એ રોજ કેટલીય કીડીઓ મંકોડીઓ ને બીજાં જીવ જંતુઓને ખાઈ જતો. કોઈ અને શું કર્યે શકે? પણ એક વાર એ નાગની ચામડી પર નાનો ઉઝરડો પડ્યો ને

અમાંથી સહેજ લોહી જમ્યું. કીરીઓને તક મળી. તરત એક કીરી જઈને ઉજરડા પર ચોટી ગઈને ચટકો માર્યો. નાગે ફૂફાડો માર્યો, પણ કીરી પકડાય કે? પછી બીજી કીરી.. ત્રીજી કીરી... એમ અસંઘ્ય કીરીઓ એ ઉજરડા પર ચોટી ને સતત ઉંખ મારતી રહી. નાગ માથું પછાડતો રહ્યો ને ઉલટો વધુ લોહી લુહાણ થયો...! અંતે એમ કરતો કરતો મરણને શરણ થયો! ત્યારે કવિએ કહ્યું :

ઝાજા નબળા લોકથી કદ્દી ન કરીએ વેર,

કીરી કાળા નાગનો પ્રાણ જ લે આ પેર!

કહેવાનો અર્થ એ કે નાની લાગતી કીરી ભલભલા શક્તિશાળીને પણ નમાવે. કહેવત છે કે ‘ઝાજી કીરી સાપને તાણે’, માટે કોઈને નબળો જાણી જગડો ન કરવો.

કીરીની ઘણી જાતો છે. એમાં કાળી કીરી અને લાલ કીરી મૂખ્ય છે. લાલ કીરી જગડાખોર માણસની જેમ બહુ હઠીલી અને ચટકો મારે. એના દર પાસે હાથ પણ અડકી જાય તો સમૂહમાં તમને ચોટી પડી દંખ દે. જ્યારે કાળી કીરી સજજન માણસની જેમ નિરૂપદ્રવી, ચંચળ ને સીધી સાદી હોય છે. ફૂક મારો તો ય જતી રહે.

કીરી સમૂહ-જીવનનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે. સંપ અને સહકારથી સેંકડો કીરીઓ એક સાથે રહે છે. એ ખૂબ ઉદ્યમી જીવ છે. જગ્યા આળસ નહિ. સતત પ્રવૃત્તિ એ કીરીમાંથી શીખવા જેવો ઉત્તમ ગુણ છે. માણસનાં સંયુક્ત કુટુંબ હવે વિખરાઈ રહ્યાં છે, ત્યારે નાની કીરીઓનો સંપ એમને માટે મોટા જંપનું કારણ છે.

વળી ચોમાસાના આગમનનાં એંધાણ કીરી આપે છે. વરસાદ આવતા પહેલાં જ એ પોતાના દરમાં કણ કણ કરીને અનાજનો સંગ્રહ કરે છે ને એમ વરસાદમાં સુખે જીવવાની પૂર્વ તૈયારી કરે છે. કવિ કહે છે :

અધિક ભીની હવા તો નિત્ય કરતાં જળાયે,
ઉધ્યદ કીરી મંકોડી જોરમાં ઉભરાયે,
તજવીજ કરતાં રે બાંધવે પંખી માળા,
સકળ જન કહે એ વૃષ્ણિના થાય ચાળા!

વળી બીજા કવિ આમાંથી બોધ લેતાં કહે છે : ‘કીરી કણ સંગ્રહ કરે, જુઓ જંતુની જાત..’ આમ ભવિષ્યની જરૂરિયાત ધ્યાનમાં લઈ શાણા માણસે જરૂરી ચીજવસ્તુ સંગઠી લેવી જોઈએ એમ કીરી શીખવે છે. શિક્ષાપત્રીમાં ભગવાનશ્રી સ્વામિનાચયણ પણ આ વાત કહે છે : ‘ગૃહસ્થ સત્સંગીઓએ સામર્થ્ય પ્રમાણે સમયને અનુસરી જેટલો પોતાના ધરમાં વપચાશ હોય તેટલા અન્ન-ધનનો સંગ્રહ કરવો.’ કીરીઓએ પોતાના કામનું વિભાજન કરેલું હોય છે. દર બનાવવાં, ખોચક લાવવો, રક્ષણ કરવું, વંશ ચલાવવો - વગેરે પ્રકારનાં બધાં જ કામ વહેચેલાં હોય છે, ને કોઈ બીજાના કામમાં દખલ કરતું નથી. કીરીઓની હરોળમાં કોઈ ભંગાડા પાડે તો પણ બહુ જલદી એ વ્યવસ્થિત થઈ જાય છે. લોભીયા લોકોએ કીરીમાંથી શીખવા જેવો મોટો ગુણ છે તે એનો સંતોષી સ્વભાવ. કણથી સંતોષાતી કીરી મણની ઈચ્છા નથી કરતી.

આમ શ્રમ, વ્યવસ્થા, ઉદ્યમ, અગમચેતી, સંપ, સહકાર, સંતોષ, આયોજન, ફરજપરસ્તી અને સમાધાન જેવાં ઘણા મોટા ગુણ એક નાનકડા કીરી નામક જંતુ પાસેથી મોટા કહેવાતા માણસે શીખવા જેવા છે.

કીરી આપણા જીવનમાં એટલી ઓતપ્રોત છે કે ‘ચાલો કીરીબાઈની જાનમાં’ જેવાં ગીત પણ આપણા કવિઓ ગાય છે.

(‘આકશવાણી’ વડોદરા-અમદાવાદ પરથી
‘અમૃતધારામાં પ્રસારિત’)

૪૭. કરોળિયાનું જગું સંસાર...!

એ જમાનાની વાત જુદી હતી. ત્યારે ટી.વી.નું તો નામ નિશાન નહોતું. અરે, ચલાયિત્રોની ય ત્યારે આટલી બધી બોવબાલા નહોતી. નાટકનો જમાનો હતો. સાચાં નાટકો તો ત્યારે પરોછિયા સુધી ચાલતાં. પૃથ્વીરાજ કપુર, સોહરાબ મોદી કે અશરફખાન જેવા દિંગજ નટેશ્વરે રંગભૂમિના બેતાજ બાદશાહો હતા! અને આજે? નાટક મંડળીઓ લગભગ બધી બંધ થઈ ગઈ. અવેતન રંગભૂમિ મહામુસીબતે ટકવા મથે છે. દેરેક ઘર થિયેટર બની ગયું છે. જ્યાં મધ્યચારે પણ ટી.વી.ની રંગરેલીયાં કે ‘નાટક કલબો’ ની ગંદી મોજમસ્તીમાં ચચતા લોકો માનવતાના ઉચ્ચ મૂલ્યોના લીચા ઉડાવે છે! જમાનો છે. જમાને જમાને જુદા તમાશા હોય છે. એનો અફ્સોસ કરવો વર્થ છે.

દેરેક જમાનામાં સંસારીઓના અનુભવ જુદા જુદા હોય છે, નવા નવા હોય છે. લોકોના વિચારો બદલાય છે, લોકોની રહેણી-કરણી બદલાય છે ને જીવન તરફ જોવાની દૃષ્ટિ પણ બદલાય છે. ક્યારેક

અજુગતું લાગતું હતું તે આજે બહુ જુગતું લાગે છે! લોકો માત્ર મોડન નહિ, અલ્ટ્રા મોડન (Ultra Modern) થવા અથવા દેખાવા ચાહે છે! એ માટે ગમે તેવો વેશ-પરિવેશ ધારણા કરવામાં ય તેમને હવે શરમ નથી! ધરમાં ટી.વી. હોય પછી ગતિની ગતિ અધોગતિ તરફ જ જાય. ભાગ્યે જ કોઈ ઘર ટી.વી.નો મર્યાદિત સદૃપ્યોગ કરતું હશે. છતાં આપણે સૌચે રહેવું ને જીવનું તો આ સંસારમાં જ પડે. એટલે વ્યવહાર થઈ આ સંસારની જ વાત કરીએ.

ગુરુ શિષ્યનો એક નાનકડો સંવાદ સરસ દૃષ્ટાંતરૂપ છે. સાંભળો: એક દિવસ એક શિષ્ય પોતાના ગુરુજી પાસે હોશથી પહોંચ્યો ને આનંદ્યી વધામણી ખાતાં કહ્યું : ‘ગુરુજી મારા વિવાહ થયા!’ શિષ્ય માનતો હતો કે ગુરુજી ખુશ થઈને આશીર્વાદ આપશે. પણ જ્ઞાની ગુરુને જ્યા ઉદ્ઘસીનતાથી ટૂંકમાં જ કહ્યું : ‘વિવાહ હુआ? તો તું મેરેસે તો ગયા।’ અર્થાત્ તો હવે તું ગુરુનો શિષ્ય મરી ગયો (કારણ કે સંસારના કાદવમાં હવે તું ખરડાવાનો.)

થોડા દિવસ પછી શિષ્ય વળી વધુ ખુશ થતો આવ્યો ને ગુરુને કહે : ગુરુજી મેરી શાદી હો ગઈ શિષ્યના મનમાં હતું કે ગુરુ આ પ્રસંગે તો જરૂર આશિષ આપશે. પણ ગુરુ જેનું નામ ! અક્કલથી ઘણા મોટા એવા ગુરુ ટૂંકમાં જ બોલ્યા : ‘શાદી હો ગઈ તેરી? તો તો તું માબાપ સે ગયા।’ અર્થાત્ ‘હવે તું તાચ માતા પિતાનો દીકર્યે મરી ગયો ને કોઈ યુવતીનો પતિ બની ગયો. અબ તું જોરુ કા ગુલામ હો ગયા। કદ્યાગચ્ચ કંથો માબાપને ય ‘ધરડા ઘર’ ને હવાલે કરતા હોય છે એ અનુભવી ગુરુ ન જાણો એમ થોડું જ બને? માટે જ તો એમણે શિષ્યને કહ્યું : શાદી હો ગઈ? તો તું મા બાપ સે ગયા।’ બે એક વર્ષ વિત્યાં ત્યાં શિષ્ય પેંડા લઈને શુભ સમાચાર આપવા આવ્યો. ગુરુ પાસે જઈને હરખાતો હરખાતો એ બોલ્યો

: 'ગુરુજી, મેરા બચ્ચા હુआ, મૈં બાપ બના ।' ગુરુએ સ્વર્ણતાપૂર્વક કહ્યું : 'તો તું અપને આપસે ભી ગયા ।' ગુરજીના કહેવાનો અર્થ એ હતો કે 'બેટા, હવે આ સંસારદૂપી કાદવમાં તું બચાબર ફસાઈ ગયો. હવે તું ઈચ્છિશ તો ય એમાંથી બહાર નહિ નીકળી શકે. તારું ધાર્યું હવે કશું જ તું નહિ કરી શકે. વિચાર કરીએ તો લાગે છે કે ગુરજીની વાત ખોટી તો નથી જ. મોટા ભાગના સંસારીઓનો અનુભવ છે કે આ સંસારના કાદવમાં એ એવા તો ફસાયા છે, કે એમાંથી બાહર નીકળવા જેમ જેમ પ્રયત્ન કરે છે તેમ તેમ તેમાં વધારેને વધારે ઊંડા ફસાતા જાય છે! કણણમાં પડેલો હાથી એમાંથી બહાર નીકળવા જેમ જેમ જોર કરે તેમ તેમ પોતાના વજનથી એમાં વધારે ને વધારે ખૂંપતો જાય છે ને અંતે દુર્ગતિ પામે છે. કવિ બોટાદકર જરા જુદા સંદર્ભમાં કહે છે :

'સંસાર-સાગર મહાજવ ભરિયો, અનાં નીર તો ઊંડા,

દોડી દોડી કરે ડોડિયાં રે માંઠી જલચર ભૂંડા.'

મગર, સાપ, કાચબા, મોટી મોટી માછલીઓ જેવાં અનેક ભયાનક જલચરો સાગરમાં પડેલાને ડરાવે છે ને અંતે એને મારે પણ છે. સંસારદૂપી સાગરમાં ય આવાં દુઃખધારક પાત્રો આપણાને ઓછાં નથી મળતાં. માણસને સતત એ ત્રાસ આપ્યા જ કરે. તમારા જ ઘરમાં એ તમારું જ્યું એર કરી નાખે એવાં હલકી વૃત્તિ ને નીચ બુદ્ધિનાં એ હોય છે! બીજા કવિએ વળી એમ પણ ગાયું છે કે -

'આ સંસાર અસાર છે ભાઈ, કોઈ નથી સંગાથી રે,
ખાલી હથે આવ્યા, જાવું ખાલી હથ પસારી રે.'

ભાગ્યે જ કોઈને સંસારનો સારો અનુભવ થયો હશે. મહારાખ્રીયન સંત તુકાચમ કહે છે : 'તો જન મહા મૂરખા, જો સંસારી માની સુખા.' (સંસારમાં સુખ છે એમ માનનારને કવિ મહા મૂરખ કહે છે.) મેં પણ મારી

'સંસાર' નામ એક કવિતામાં કહ્યું છે :

કરોળિયાનું જાળું સંસાર, ધોળા નીચે કાળું સંસાર;

સંસારે ના શોધો સાર, જલમંથન એ સદ્ય અસાર.

સંસાર તો લક્કડશી લાદુ જેવો છે, ખાય તે પસ્તાય અને ના ખાય તે પણ પસ્તાય. આ સંસારમાં તો સુખ કરતાં દુઃખ અધિક છે એવો સૌનો અનુભવ છે જ. બહુ જુના નાટકમાં એક ગીતની પંક્તિ હતી : 'એની એ સડક પર સંસાર ચાલ્યો જાય છે.. સહુ સાર ચાલ્યો જાય છે.' સુખદુઃખના પાટા પર સંસારની ગાડી દોડતી રહે છે.

નરસિંહ મહેતા જેવા સાચા ભક્તને પણ કેવા કટુ અનુભવ સંસારના થતા હતા. છેવટે યુવાન પુત્ર મરી ગયો ને પત્ની પણ મરી ગઈ. તો ય એ સંત પુરુષે તો ગાયું : 'ભલું થયું ભાંગી જંજાળ, સુખે ભજ્ઞાં શ્રીગોપાળ.'

કવિ 'કાન્ત'ના ચક્કવાકે તો પોતાની વ્યાલસોચી ચક્કવાકીને વિયોગ-દુઃખની પીડામાં કહ્યું હતું : 'આ સંસારે પ્રણાય-સુખની હાય આશ જ કેવી? પ્રણાયીજનોના આપધાતના ડિસસાય ઓછા નથી બનતા!

તો શું કોઈ માણસે સંસારમાં પડવું જ નહિ? એમ તો ન થાય અને ન કહેવાય. પણ વ્યવહારં બની સમયાનુકૂલતા ને સંજોગો પ્રમાણે માણસ સંસાર-નાવને હંકારે તો માત્ર દુઃખ દુઃખ અને દુઃખ જ નથી, સંસારમાં સુખ પણ છે. સંસ્કૃતમાં કહ્યું છે કે -

સુખમાપતિતં સેવ્યं, દુઃખમા પતિતં તથા ।

ચક્રવત્ પરિવર્તને દુઃખાનિ ચ સુખાનિ ચ ॥

સુખ અને દુઃખ ચક્કની માફક ઝર્યા જ કરે છે, માટે બંનેને સ્વીકારી આનંદ માણસા શીખવું જોઈએ. દુઃખ ભગવાન ગીતામાં કહે છે કે

સુખ દુઃખ સમે કૃત્વા, લાભાલાભૌ જયા જયૌ ।

સુખ દુઃખ, લાભ ગેરલાભ, જ્ય પરાજ્ય - બધા જ સંજોગોમાં
જે સ્વસ્થ રહે એ જ સાચો સ્થિતપ્રેર્જ.

ઉપરના દૃષ્ટાંતમાં તો સંસારમાં પડવાથી અનુકૂળે ગુરુને, માં
બાપને અને અંતે પોતાના સ્વત્વને પણ છોડવું પડે એવો ઘાટ થાય છે.
પણ સામાન્યતા: સંસારીઓએ સ્વસ્થ ચિત્તે બધા સાચો માઠા સંજોગોનો
ઉપયોગ કે સામનો કરવો જોઈએ. કવિએ નીચેની પંક્તિઓમાં જીવન
જીવવાનો કેવો ઉત્તમ મંત્ર આપ્યો છે :

સુખ સમયમાં છકી નવ જવું, દુઃખમાં ન છિમત હારવી;

સુખ દુઃખ સદા ટકતાં નથી, એ નીતિ ઉર ઉતારવી.

આ ઉત્તમ નીતિને સમજી આપણે આપણો જીવન-માર્ગ નક્કી
કરી તેની ઉપર ચેનથી વિચરીએ તો કર્યાણિયાના જાળામાં ય સુખે જીવી
અંતે એમાંથી સફળતાપૂર્વક બહાર નીકળી જવાય. બાકી તો -

ગમ નામ સુખ ધામ સંસાર,
અંતે પરચું ગામ સંસાર!

૪૮. નાહિ તો સમય તમારો દુરૂપયોગ કરશો

દરેક વસ્તુના બે ઉપયોગ થઈ શકે : સદુપયોગ અને દુરૂપયોગ.
આપણો આપણા હિતમાં કે સમાજના લાભાર્થી આપણી વસ્તુનો ઉપયોગ
કરીએ, તે સદુપયોગ છે, પણ અનાર્થી વિપરીત કોઈના અહિતમાં કે
નુકસાન કરવાના હેતુથી કોઈ ચીજનો ઉપયોગ કરીએ ત્યારે આપણે એ
ચીજનો દુરૂપયોગ કર્યો કહેવાય.

દા.ત. ચયુથી શાક સમારવું એ એનો સદુપયોગ છે, પણ
અનાર્થી કોઈને શારીરિક નુકસાન કરવું એ એનો દુરૂપયોગ છે. તમારી
પેનથી તમે કોઈને ગાળો લખી શકો કે ધમકી પણ લખી શકો છો, તો
એ જ પેનથી સરસ કવિતા, નિબંધ, વાર્તા, ધર્મકથા કે સુભાષિત લખી
લોકોને પ્રેરણા પણ આપી શકો છો. પ્રથમ પ્રયોગમાં પેનનો દુરૂપયોગ છે,
તો બીજા પ્રયોગમાં એનો સદુપયોગ છે. એટમનો ઉપયોગ કરી કોઈ શહેર
કે વસ્તીનો તમે વિનાશ કરી શકો છો તો પર્વતો તોડી સુંદર માર્ગ કંડારી
વિકટ પથને સૌ માટે સરળ પણ કરી શકો છો.

આવા તો ઘણાં દૃષ્ટાંતો આપી શકાય. મતલબ કે વસ્તુ નહીં, એનો ઉપયોગ માઠો કે સારો હોઈ શકે. આજે આપણો સમયના સદૃપ્યોગ વિષે થોડું વિચારીએ.

સમયનો પણ દુરૂપ્યોગ અથવા સદૃપ્યોગ થઈ શકે અને થાય છે પણ ખરો. મોટા ભાગના લોકો તો બહુધા પોતાના સમયનો દુરૂપ્યોગ જ કરતાં હોય છે. સરકારી દફતરોમાં, બંકોમાં, કોલેજોમાં કે અન્ય આવી જાહેર સંસ્થાઓમાં આપણે શું જોઈએ છીએ? કર્મચારીઓ પચાસ ટકા કામ પણ કરતાં નથી! છતાં એમની કામ માટે ગયેલા લોકોને વાયદા કરી ઘક્કા જ ખવડાવે છે. કર્મચારી નવરો હોય, તમારું કામ દસ મિનિટમાં જ કરી શકે તેમ હોય તોય તમને ‘બે દિવસ પછી આવજો’, એમ જ કહેવાનો! ભાગ્યે જ કોઈ કચેરી કે કાર્યાલયમાં નગરજનનોને કર્મચારીઓના સૌજન્યભર્યા વર્તનનો અનુભવ થતો હો. આમ આપસ કે બેદરકારીથી અથવા બિનજવાબદારી ભર્યા ખોટા ઘક્કા ખવડાતી કર્મચારીઓ લોકોના કિંમતી સમયનો અકારણ વ્યય કરવે છે. કોલેજમાં પ્રાધ્યાપકો કે હાઈસ્ક્વિલમાં અધ્યાપકો ઘણીવાર પોતાનો પિરિયડ નથી લેતા અથવા વિદ્યાર્થીઓ બહાર રખી પિરિયડ ભરતા નથી. ચાલુ શાળા-કોલેજે એ હોટલો કે સિનેમામાં જાય છે. સમયનો આવો ઉડાઉ ઉપયોગ પ્રગતિને રોકે છે. એ હજારો માનવ-કલાકો વેડફાઈ જવાથી ઉત્પાદન કે વળતર ઘટે છે, કાર્યક્ષમતા પણ ઘટે છે, એ કામ વધુ ખર્ચાળ બને છે. આથી પરિણામની ગુણવત્તા પર પણ અચૂક અસર પડે જ. સમય વેડફી નાખનારોને Time and Tides wait for no man (સમય અને ભરતી કોઈની રહા જોતાં નથી) એ સોનેરી સૂત્રનો ઘ્યાલ નહિ હોય. જગત પર આપણને જ જવન મળ્યું છે તે પચીસ.. પચાસ કે સો વર્ષના સીમિત સમયનો ખેલ છે. ક્યારે નાટક ખત્મ થશે ને આપણા ખેલ પર પડ્યો પડી

જશો, એની કોઈને ખબર નથી. એટલે પ્રારંભ અને અંત વચ્ચેના સમયગાળાનો જે સદૃપ્યોગ કરે છે એ જ વ્યક્તિ કશુંક ઈચ્છિત પ્રામ કરી શકે છે. ‘સમય નથી મળતો’ કહેનારા જો એનો દુરૂપ્યોગ અટકાવે તો સારાં, જરૂરી અને ઉપયોગી કામ કરવાનો ઘણો સમય એમને મળી શકે. ભેગાં મળી ગપ્પાં મારવાં, પાનના ગલ્લાઓ પર પરીકી ચાવતાં ચાવતાં અને પિચકારીઓ મારતાં મારતાં ગામ આખાની અર્થહીન ચોવટ કરવી, નશામાં ઘેન્યુક્ત થઈ નાચ્યા કરી ચાતો બગાડવી એ બધો સમયનો અક્ષમ્ય દુરૂપ્યોગ છે. દિલ લગાવી પ્રવૃત્તિ કે શ્રમ કરનાર માણસ સારું ફળ પામે જ છે. નરેન્દ્ર નામનો એક સામાન્ય છોકરો કેટલી નાની વયે ‘વિવેકાનંદ’ બની જગત માટે ઘણું મૂકી ગયો ને અમર કીનિને પામ્યો! જીવા માટે એને ફક્ત બત્તીસ વર્ષ જ મળ્યાં, તો પણ એમાં એ સો વર્ષનું કામ કરી ગયો. સમય અને શક્તિનો સદૃપ્યોગ કરીએ તો એક જ દિવસમાં આપણે પુરું જીવન જીવી શકીએ. બીજે દિવસે જાગીએ ત્યારથી ઊંઘતા સુધીનું બીજું જીવન. Today is your whole life in a miniature. તમારો દરેક દિવસ એ તમારી સંક્ષિપ્ત પણ પૂરી જિંદગી છે. માટે જીવનની દરેક પળનો સદૃપ્યોગ કરો તો તમે મહત્તમ શિખરો જીવન દરમિયાન સર કરી શકશો. સ્વામી રામકૃષ્ણ પરમહંસ જેવા સિદ્ધ પુરુષના શિષ્ય હોવાનું સદ્ગ્રામ્ય તો વિવેકાનંદ જેવા કર્મવીરને જ મળી શકે. કવિ કલાપીનું જીવન પણ યુવાન વયે આટોપાઈ ગયું. પચીસ ત્રીસ વર્ષમાં જીવન લીલા સમેટી લેનાર એ ચાજવી કવિ ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક વલપતા વિરહીની છાપ અંકિત કરે એવી અમર ગઝલોનો ગાયક બની ગયો! ગુજરાતી સાહિત્યમાં ‘કલાપીનો કેકારવ’ આજે ય પડધાય છે! ‘લાંબા ટૂંકે જીવન ના મપાય.’ કોણ કેટલું જ્યો એ મહત્વનું નથી, કેવું જ્યો એ મહત્વનું છે. સમયનો સદૃપ્યોગ કરનાર માણસ જ ટૂંકા

જીવનમાં લાંબુ જીવી જશે. વાલ્સ્પ્રી, તુલસીદાસ, કાલીદાસ, સોકેટીસ, એરીસ્ટોટલ, આઈનસ્ટાઈન, શેક્સપીયર, વર્ડઅવર્થ, નેપોલીયન, ટાગોર, ભગતસિંહ, સરદાર પટેલ, ગાંધીજી એ બધા આજેય જીવે છે, જ્યારે કચેડો લોકો આવ્યા ને ગયા એમની કોઈ નોંધ પણ લેતું નથી. તેંદુલકર નાની વયે જ કિકેટ જગતમાં સિતારો બની ગયો, તે સમયના ખંતબર્યા સદૃષ્યોગથી જ. કલાકો સુધી નિયમિત રિયાઝ કરનાર જ મહાન ગાયક કે સંગીતકાર બની શકે. પંચોતેર વર્ષની વયે પણ લતા મંગેશકર રેજ રિયાઝ કરે છે. ‘કોકિલકંઠી’ અમસ્તુ નથી બનાતું.

આળસ, કંટાળો, થાક એ તો માણસ માત્રના સ્વભાવમાં હોય પણ work is worship માં માનનાર આળસ છોડી સમયના સદૃષ્યોગ દ્વારા મહત્ત્વાને મહિનતા પામે છે. High, Higher and still higher નો જીવનમંત્ર સ્વીકારનારને દુન્યવી ભોગ વિલાસ કે મોજ શોખ પોખાય જ શી રીતે? સાચો લડવૈયો તો ‘તું આગે બઢેજા, આફંત સે લડે જા’ ગાતો ગાતો આંધિ કે તોઝનમાં ય અવિરત આગળ વધતો જાય છે. એ સમજે છે કે આલસ્ય હી મનુષ્યાણામ् શરીરસ્થો મહા રિપુ । ઉઘમ સાથે મૈત્રી કરનાર માણસ આળસ નામના દુશ્મનને સહેલાઈથી મહિત કરી શકે છે. મહાન વૈજ્ઞાનિકો દિવસ ચાતના ભાન વિના તલ્લીનતાથી પોતાની પ્રયોગશાળામાં ખંતપૂર્વક કામ કરી કશુંક નાનું, ઉપયોગી શોધી શક્યા છે. પોતાના સમયનો કસ કાઢી, ચાત દિવસ એક કરી પરિશ્રમ દ્વારા મહાન સિદ્ધિ મેળવી ઉઘમી લોકો જગતને મહામૂલી ભેટો આપી ગયા છે. બાકી ધૂવડ સો વર્ષ જીવે તોય એને પ્રકાશ ન દેખાય. અવિરત વહેતા સમયના પ્રવાહમાં માનવજીવન તો અલ્યાતિઅલ્ય છે. એનેય જો આપણે ભોગ વિલાસ, આનંદ પ્રમોદ અને આળસ-પ્રમાદમાં વેડફી નાખીએ તો આપણા જીવ્યા કે મર્યાની નોંધ કોણ લેશો? કવિ તો ‘ચરણ વિના ચાલ્યા કરે

સમય’ કહી સમયના સતત વહેવાની વાત કરી ચેતવે છે.

Time is Money. તમે સમયને સાચવો તો સમય તમને સાચવશે. આયોજનપૂર્વક કામ કરવાથી ઓછા સમયમાં વધારે પ્રમાણમાં (Quality) અને વધારે સારું (Quantity) કાર્ય થઈ શકે છે. ઓછા સમયાં વધારે કામ કરવું હોય તો ઉત્સાહ અને ખંતથી આશાવાદી બની કાર્ય કરો. સારું કામ મુલતવી ન રખો, ‘આજ આજ ભાઈ અત્યારે’ ના સંકલ્પ બળ સાથે કામ શરું કરો. ઉદ્ઘેરણ હિ સિધ્યન્તિ કાર્યાણિ ન મનોરથૈ: ૧ મનોરથથી નહિ પણ ઉઘમથી જ કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. પોતાનું ભોજન મેળવવા જંગલના રાજા સિંહને પણ શિકાર કરવા જવું પડે છે. નહીં સુસ્સ્ય સિંહસ્ય પ્રવશન્તિ મુખે મૃગાઃ । સૂતેલા સિંહના મુખમાં શિકાર આપોઆપ આવી જતા નથી.

આળસમાં બેસી ન રહો. An idle mind is satan’s workshop. ‘નવરો બેઠો નખ્યોટ વાળો’, જ્યારે ‘ઉઘમીઓ ધૂળમાંથી સોનું શોધી જાય છે.’ સમયનો સદૃષ્યોગ એ ઉઘમ છે અને ‘ઉઘમ તો કામદેનું છે.’ ઉઘમ ઈચ્છિત ફળ આપે છે, માટે કશોય વિકલ્પ શોધ્યા વિના કઠોર પરિશ્રમ કરો. ‘સિદ્ધિ તેને જઈ વરે, જે પરસેવે ન્યાય.’ શ્રમ કરે એને જ સિદ્ધિ મળે. ‘ચાર મળે ચોટલા તો ભાંગે ઘરના ઓટલા’ અભ કહેનારનો આશય એવો છે કે બહેનો લેગી મળી કોઈની કુથલી, નિંદા કરે એના કરતાં ભરત ગૂથણા, કાંતણા, દરજીકામ, પાપડ, મહિયા વણવા જેવા ગૃહઉઘ્યોગ દ્વારા સારી કમાડી કરી સ્વતંત્ર આર્થિક ઉપાર્જન કર્યું, એભ કહેવાય છે. આમ કામમાં બીજાને વશ કરી લેવાની જાહુઈ શક્તિ છે. સાચું છે : કામ કર્યું એણે કામણ કર્યું!

આખું વર્ષ રખરીને, સમય વેડફીને પરીક્ષા સમયે અડધી ચાતના

ઉજાગાચ કરનાર વિદ્યાર્થીઓ સાચ ટકા ન જ લાવી શકે. A Stich in time saves nine. કામ માત્ર કરવું જ ન જોઈએ, તે સમયસર કરવું જોઈએ. આગ લાગે ત્યારે ફૂવો ખોદવા ન જવાય. તમે માત્ર એક જ મિનિટ મોડા પડો તો પણ ટ્રેન કે પ્લેન તમારી ચહ જોયા વિના ઉપરી જ જશે. એમ થતાં તમારો બધો જ કાર્યક્રમ ‘અપસેટ’ થઈ જાય ને? પછી દ્વારાદોડી કે ગડમથલ કરી દુઃખી થવું પડે ને? ક્યારેક એ એક મિનિટનું મોડા પડવું ઘણું મોંઘું સાબિત થાય છે.

કાવ્યશાસ્ત્ર વિનોદેન કાલો ગચ્છતિ ધીમતામ् ।

વ્યસનેન ચ મુર્હાણામ्, નિંદ્રયા કલહેન વા ॥

(બુદ્ધિશાળી માણસોનો સમય કાવ્યશાસ્ત્રની ચર્ચામાં આનંદથી પસાર થાય છે, જ્યારે મૂર્ખ માણસનો સમય વ્યસનનાં ઉપભોગમાં, ઊંઘવામાં કે કંકાસ કરવામાં પસાર થાય છે.) પણ આપણે ક્યાં મૂરખ છીએ? બુદ્ધિશાળી છીએ આપણે તો. માટે જ સમયનો સદૃપ્યોગ કરીએ. માનવાંદિત ફળ આપનાર ઉઘમનો મહિમા અપાર છે.

જે કામ ન્યુટન કરી શક્યો, જે સફળ સાહસ તેનસીંગ કરી શક્યો, જે શેક્સપીયર, ટાગોર, કાલીદાસ કે ગાંધીજી કરી શક્યા એવા મહાન કામ આપણે પણ જરૂર કરી શકીએ છીએ. જરૂર છે માત્ર ઈશ્વરે આપેલા અમૂલ્ય સમયને અવસર સમજી તેનો સદૃપ્યોગ કરવાની. **Work is Worship.** કામ એ જ પ્રાર્થના છે. માટે, આપણાને મળેલા મર્યાદિત સમયને સદૃપ્યોગ દ્વારા દ્વિગુણીત કરી નાખીએ તો ધારેલી સિદ્ધિ ચોક્કસ મળે જ. અંતમાં **Use the time wisely, otherwise the time will use you unwisely.** સમયનો સદૃપ્યોગ કરો, નહિ તો સમય તમારો દુરૂપ્યોગ કરશે.

૪૮. ઉત્સવ

ઉત્સવ એટલે આનંદનો દિવસ, ઉત્સવ એટલે તહેવાર. આનંદનાં જુદાં જુદાં ઘણાં કારણો હોઈ શકે. દા.ત. ઘરના કોઈ સભ્યનો જન્મ દિવસ હોય તો કુટુંબીજનો માટે એ આનંદનો દિવસ કહેવાય. હવે તો ખાસ કરીને નાનાં બાળકોનો જન્મ દિવસ ઘરમાં વિશિષ્ટ રીતે ઉજવાય છે. કેક કાપવામાં આવે... **Happy Birthday** ની શુભેચ્છાઓ અને શુભાશિષો અપાય, કદચ એ રૂમમાં તોરણ અને કુગાના શાશગાર પણ થાય અને ઘરનાં સૌ સાથે બેસીને મિષ્યાન જમે. લગ્નનો પ્રસંગ તો સ્વાભાવિક રીતે જ સ્વજનો માટે આનંદનો અવસર ગણાય. મંડપ મુહૂર્ત, ગહશાંતિ અને પાણિગહણ જેવી વિધિઓ તથા સગાંસ્નેહીઓને જમજૂ આપીને આપણે એ દિવસને ધામધૂમથી ઉજવીએ છીએ. કોઈ વ્યક્તિના પચાસ કે પંચોતેરમાં જન્મદિને પણ **silver jubille** કે **golden jubilee** જેવાં નામ આપી શુભેચ્છા માટે એ દિવસ ઉજવીએ છીએ. આમ ઉત્સવ એટલે આનંદનો મેળાવડો.

આપણા ધાર્મિક ત્યૌહારો પણ આવા ઉત્સવના દિવસો છે. કૃષ્ણજન્માષ્ટમીનો મોટો ઉત્સવ થાય છે. શ્રાવણ વદ આઈમની રત્ને દ્વારકાથી માંડી દેશના શહેરે શહેર અને ગામેગામના મંદિરોમાં આરતી દ્વારા ભક્તોની અસામાન્ય ભીડ વચ્ચે ‘નંદદેર આનંદભયો’ ના જ્યઘોષ અને ધંટારવથી દર વર્ષે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના જન્મદિવસને આનંદ અને શ્રધાપૂર્વક આપણે ઉજવીએ છીએ. તે દિવસે ઉપવાસ પણ રાખીએ છીએ. રામ-જન્મોત્સવ પણ આવા જ આનંદના માહોલમાં ઉજવીએ છીએ. શિવચાત્રીનો ત્યૌહાર પણ ગણનાપાત્ર રીતે ઉજવાય છે ને કેટલાક લોકો તો એનો દુરૂપ્યોગ કરી, ભાંગ પી ઘેલા પણ બને છે! દિવાળીનું પર્વ તો પાંચ દિવસ સરંગ આનંદ અને ઉલ્લાસથી મનાવાય છે. દારૂખાનું કોડવું, નિત નવાં ભોજન કરવાં, રંગોળીથી આંગણાં સજાવવાં, રોશની કરવી, સૌને હળવું મળવું, શુભેચ્છાઓ પાઠવવી, Happy Diwali and New year નાં ખાસ દીપોત્સવી કર્દ લખવાં - પાંચ દિવસ આનંદનો કેવો અદ્ભૂત માહોલ હોય છે! ઈદ કે નાતાલ જેવા ત્યૌહાર પણ લોકહદયના આવા જ આનંદનાં પ્રતિબિંબ છે. ઉત્સવ એટલે જ ખુશીનો દિવસ.

આવા ઉત્સવોનું માનવ જીવનમાં ઘણું મહત્વ છે. એથી એકધારા કંટાળાજનક જીવનમાંથી મુક્તિ મળે છે ને નવીનતાને કારણે જીવનમાં રસ, સુદૂર્ત, આનંદ અને ઉત્સાહથી માણસને જાહે નવજીવન પ્રાપ્ત થાય છે. આમ ઉત્સવો આપણા એકધારાપણાને દૂર કરી જીવનમાં નવીનતા લાવે છે. ક્ષણે ક્ષણે નવતામ્ ઉપૈતિ, તર્દૈવ રૂપં રમણીયતાયા : નવીનતામાં સૌન્દર્ય છે અને સૌન્દર્ય એ જ જીવનનો આનંદસ્થોત છે. ધાર્મિક ઉત્સવો આપણાને જીવન માટે નવી દૃષ્ટિ ને જોમ આપી આપણું નૈતિક જીવન ઉર્ધ્વગામી કરે છે. ઉત્સવો જીવનને બોજારૂપ બનતું અટકાવે છે ને તાજગી અર્પે છે. વ્યક્તિ વ્યક્તિ વચ્ચેનું અણગાપણું દૂર કરી ઉત્સવો

એકતાનો સંદેશ આપે છે. આમ, હારેલા, થાકેલા યાત્રી માટે ઉત્સવ એક પ્રેરણાતીર્થ બની રહે છે.

પણ એહી સાવધાની રાખવાની પણ જરૂર છે. જીવનમાં ઉત્સવોનું મહત્વ અને એની અનિવાર્યતા તો સર્વસ્વીકૃત અને સર્વમાન્ય છે. પણ ઘણી વાર એની ઉજવણીમાં અતિરેક થઈ જાય છે, ત્યારે આપણી ઉજવણી ઘણા લોકો માટે પજવણી બની જાય છે. લગ્ન કે ધાર્મિક પ્રસંગોએ મોટેથી વાગતું લાઉડસ્પીકર અકારણ અવાજનું પ્રદૂષણ કરી લોકોના કાન ફેરી નાખે છે ને મગજને બેચેન બનાવી દે છે. વિદ્યાર્થીઓ, વૃદ્ધો કે માંદા લોકોને તો એથી મહાત્રાસ થાય છે. આવું જ દૂષણ છે નવરાત્રીના ગરબામાં મધ્યચાતું સુધી વાગતાં લાઉડ સ્થીકરેનું. બેન્ડવાળાં સાથે નીકળતા લગ્નના વરઘોડામાં તો હવે વળી ડી.જે. સીસ્ટમનો ઘોંધાટ વધ્યો છે. આમ એકનો ઉલ્લાસ બીજા માટે ત્રાસરૂપ બને છે. વળી ઉત્સવોની ઉજવણીમાં ક્યારેક ઉભયતો માનવસમુદ્રાય અનેક લોકોને કચરીને કમોતે મારી નાખે છે! કુંભમેળામાં કે હજાયાત્રામાં માનવમહેરામણ અનેક લોકોને જીવતા મારી નાખે છે. દિવાળી પર દારૂખાનું કોડવાના ઉત્સાહ કે ઉન્માદમાં અનેક લોકો દારી જાય છે. આવા પ્રસંગે ઉત્સવોની ઉજવણી કલ્યાણતામાં પરિણામે છે. ગાંધીજી, બુધ્ય કે મહાવીર જેવા મહાન સપૂતોની જન્મજયંતિની ઉજવણી સત્ય, પ્રેમ અને અહિસા પ્રભોધે છે, એટલે આપણી ઉત્સવ પ્રિયતા અચાહનીય છે, પણ એનો અતિરેક નીદનીય છે. ઉન્માદ ઘણીવાર ભરપાઈ ન થઈ શકે એવું નુકસાન કરે છે. ઉત્સવની ઉજવણી જીવન માટે પ્રાણવાયુ છે, પણ પ્રાણવાયુ ય જરૂરી માત્રામાં જ લઈ શકાય.

ઉત્સવો આપણા આનંદ અને ઉત્સાહ માટે છે, માટે ઉત્સવો જરૂર મનાવીએ, પણ એથી હવા કે અવાજનું પ્રદૂષણ વધારી જનજીવનને હાનિ ન પહોંચાડીએ.

સમજદારીપૂર્વક ઉજવાતા ઉત્સવો એ એવું ટોનિક છે જે હારેલા,
થાકેલા, હતાશ મનુષ્યને સુર્તિ, આશા અને આનંદ આપે છે ને જીવનમાં
પાનખરની જગ્ગાએ વસ્તુ ભીલવે છે.

(‘આકાશવાણી’ વડોદરા-અમદાવાદ પરથી
‘અમૃતધારામાં પ્રસારિત’)

૫૦. મોટાઈ

ગાંધીજી દેશના સામાન્ય લોકોનાં સુખ-દુઃખ, દર્દ અને જરૂરિયાત જાળવા જ્યાં જતા ત્યાં ‘હરિજનવાસ’ માં જ ઉત્તરતા. આજના મહાનુભાવોની જેમ એમનો મુકામ સર્કિટ હાઉસના એ.સી. આવાસોમાં નહોતો રહેતો. એ હંમેશાં આગગાડીના થર્ડ ક્લાસમાં જ મુસાફરી કરતા, આજના મોટા માણસોની જેમ ચાર્ટર્ડ પ્લેનમાં એ નહોતા ઉડતા! કેમ એમ? એટલા માટે કે ગાંધીજી સાચા અર્થમાં મહાત્મા હતા. એમણે સાચા અર્થમાં મોટાઈ પ્રામ કરી હતી.

મોટાઈ એટલે મોટાપ અથવા પ્રતિષ્ઠા કે આબરૂ. આ મોટાપ એટલે બહારનો ભપકો નહિ, પણ માણસના આત્માના સદ્ગુણા. કબીરજી કહે છે :

બડા હુઆ તો ક્યા હુઆ, જૈસે પેડ ખજૂર,
પંથી કો છાયા નહિ, ફલ લાગે અતિ દૂર.

ખજૂરીનું ઝાડ એટલું બધું ઊંચુ હોય છે કે એ રસ્તે જતા, મુસાફરને ધાંયડો કે ફળ નથી આપી શકતું, ને વળી એનાં ફળ પણ એટલે બધે ઊંચે હોય છે કે કોઈથી તોડી પણ ન શકાય. કવિ કહે છે કે આવી-કોઈને કામ ન આવી શકે એવી મોટાઈનો શું અર્થ? નમતા, નિચાનિમાનપણું, વીરતા,

ધીરતા, સેવાભાવ, નિર્ભયતા, જ્ઞાન વગેરે સદ્ગુણવાળો માણસ જ સાચા અર્થમાં મોટો છે. દરિયામાં મબલખ પાણી છે, છતાં એ અગાધ જલચાશિ કોઈ તરસ્યાની ઘાસ છિપાવી શકે છે? માટે જ તો કવિ સાચી મોટાઈ અને અર્થહીન આંદબરનો ભેદ સમજાવતાં કહે છે:

તું નાનો હું મોટો, એ ઘ્યાલ બધાંનો ખોટો,
ખાચ જળનો દરિયો ભરિયો, મીઠા જળનો લોટો.

દરિયાના અગાધ જલચાશિ કરતાં મીઠા પાણીના એક લોટાની કિંમત તરસ્યાને મન વધારે છે.

સુભાષચંદ્ર બોજ કે ભગતસિંહ જેવા વીર સપૂતો એમની પ્રખર દેશદાજને કારણે મહાનતા પામ્યા. સરદાર પટેલ કે વીર વિહૃલભાઈ એમની તેજસ્વી બુદ્ધિ પ્રતિભા, દીર્ઘદૃષ્ટિ અને દેશપ્રેમને કારણે મોટાઈ પામ્યા. ટાગોર કે કાલીદાસને એમની કવિત્વ શક્તિએ અમર કર્યા. કવિના શબ્દોમાં કહીએ તો -

મોટ્ય મોટા નર તહી, આપોઆપ કળાય,
હાથીને ભલી ધંટી, ઢોલ કદી નવ સ્થાય.

હાથીના ગળામાં એક નાની ધંટી જ લટકતી હોય છે, જે હાથી ચાલે ત્યારે ટન..ટન નો મધુર અવાજ કરે છે ને મહાકાય હાથીની ગૌરવભરી મહત્તા તરફ ધ્યાન બેંચે છે; જ્યારે ઢોલનગારાં સાથેની નાનાં ધોડાં પરની સવારી હાસ્યાસ્પદ લાગે છે. તમારી મોટાઈનાં ઢોલ તમારે પીટવાની જરૂર નથી, તમારો સદ્ગુણો આપોઆપ સુવાસ ફેલાવશે. ગુલાબ પોતાની સુગંધ અને સૌન્દર્યનાં ક્યારે ગુણગાન ગાય છે? છતાં ભ્રમચે અને કવિઓ એની પાસે જાય છે. એક દૃષ્ટાંત છે : મોટાઈની પત્નીના દુરાગ્રહથી બે ભાઈઓએ ખેતીની જમીન સરખે હિસ્સે વહેંચી લીધી. સીજનમાં બંનેના ખળામાં જુવારના ઢગલા થયા. લગભગ સરખા. પણ

નાનાભાઈએ વિચાર્યુ : ‘મોટાભાઈને ચાર સંતાન છે ને મારે તો એક જ બાળક છે. મોટાભાઈનો ખર્ચ વધારે...’ આવા બધા વિચારથી અડધી રચ્ચે ઊઠી પોતાના જુવારના ઢગલામાંથી સો એક કીલો જુવાર મોટાભાઈના જુવારના ઢગલમાં ઓણે છાનામાના નાખી દીધી!

આનું નામ નાના ભાઈની મોટાઈ. પોતાના ભાઈની સાચી લાગણી રાખી, ભાઈને લેતાં નાનમ પણ ન લાગે એ રીતે મોટાભાઈને એ મદદરૂપ થયો! એક કવિએ સાચું જ કહું છે :

મોટાની નાનપ જોઈ થાક્યો છું,
નાનાની મોટાઈ જોઈ જીવું છું!

પિતાના વચનને ખાતર રામે સ્વયંભુશીથી રાજગાઢી ત્યાગી, ઔરંગઝેબ એમ કરી શકે? અરે, એ તો રાજગાઢી માટે બાપને ને ભાઈને ય જેલ નાખે! માટે જ શ્રીચમ પુરુષોત્તમ કહેવાયા. પોતાના એવા ભાઈને પાછા લાવવા ભાઈ ભરત પણ અયોધ્યાવાસીઓ સાથે વનમાં ગયો ને પોતાની મોટાઈને ચાર ચાંદ લગાવ્યા, એ પણ ઉચ્ચ માનવીય શુણનું ઉત્તમ ઉદઘારણ છે. આજે સમાજમાં સત્તા અને પૈસાની બોલબાલા છે ત્યારે આવા પ્રેમ, ત્યાગ, બલિદાન અને પરોપકાર જેવા સદ્ગુણોનું ધંશું મહત્ત્વ છે. હંમેશાં આપનાસનો હાથ જ ઉપર રહે છે, લેનાસનો હાથ નીચે જ હોય છે. સેવાને પરોપકાર જ સાચી મોટાઈના પર્યાય છે. પરોપકારાય સત્તા વિભૂતયઃ। સજ્જનોની સંપત્તિ પારકાના ભલા માટે જ હોય છે. નદી પોતે પોતાનું પાણી પીતી નથી, વૃક્ષો પોતે પોતાનાં ફળ ખાતાં નથી, માટે જ નદી માતા જેવી મહાન છે ને વૃક્ષો પિતા જેવાં પૂજ્ય છે.

(‘આકાશવાણી’ વડોદરા-અમદાવાદ પરથી
‘અમૃતધારામાં પ્રસારિત’)

★ ★ ★

૫૧. ઓથાર

આજે ૨૩-૮-૮૧ (રવિવાર) નો દિવસ છે. આજનો દિવસ મહત્વનો છે. કારણ આજે કૃષ્ણ જમાણી છે. આજે સંભવાભી યુગ યુગે નો ગીતા દીધો કોલ પુચે થશે. આજે પૂર્ણ પુરુષોત્તમ ભગવાનશી શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ થશે. આજે ચારે બાર વાગે રજનાં ગોપ ગોપીઓ- અરે, લાખો ભારતવાસીઓ હર્ષ વેલાં થઈ ગાઈ ઉઠશે : ‘નંદ ઘેર આનંદભયો, જ્ય કનૈયાલાલકી!’

જુઓ તો ખરા નવાઈની વાત-આનંદ નંદ ઘેર થયો, યશોદાની કુટિરમાં થયો; વસુદેવ કે દેવકીને ઘેર નહિ હોં! કૃષ્ણનાં માતા પિતા તો બિચારાં કંસની જેલમાં સબડતાં હતાં! અને જગતને બંધનમાંથી મુક્ત કરનાર જગત્પતિનો જન્મ એ જેલનાં બંધનો વચ્ચે થયો!

હા, હજાચે વર્ષ થયાં એમના જન્મને. પણ હજ્ય એ ભૂલાતા નથી. કદાચ દિવસે દિવસે એમનું રમરણ તિવતર બને છે, કારણ જગત પાપ, અનાચાર, અસત્ય, અધર્મ, અનીતિના ઓથારુ અને નીચે વધુને

વધુ દ્બાતું જાય છે. કૃષ્ણ પક્ષના ચેદ્રની જેમ માણસમાંથી માણસાઈ સતત ક્ષીણ થતી જાય છે. લાગે છે, જગત માટે હવે અમાસનો સંપૂર્ણ અંધકાર બહુ દૂર નથી. ‘બેઠાથી બજાર ભલા’ એ વાત પહેલાં સાચી હશે, પણ હવે ચાર માણસ ભેગા થયા હોય ત્યાં જઈ બેસવાનું મન થતું નથી. મન માણસથી દૂર ભાગવા ચહે છે, જગત કરતાં જંગલ એને વધુ આકર્ષે છે. વાધ અને સિંહની છિસામાંથી કદાચ બચી શકાય, પણ માણસની અછિસાથી બચવું હવે દુષ્કર લાગે છે! નિર્જન વનમાં જાડવાનું મૌન સહ્ય લાગે છે. પણ માનવીની મધુ-જરતી વાડી અસહ્ય લાગે છે, (કારણ, મધની મીઠાશમાં હળાહળનો પાસ લાગે છે!)

આ નાગચૂડમાંથી છોડાવવા હે ગોવિંદ, આપ જગત પર ભલે પદ્ધારો. અમે કિર્કતવ્યમૂઢ બની ગયા છીએ ત્યારે હે અચ્યુત, અમારી પર આપની કૃપા વરસાવો કે જેથી, મોક્ષ સંન્યાસ યોગના અર્જુનની જેમ અમે પણ સ્વર્ધર્મ સમજી કહી શકીએ :

નષ્ટો મોહઃ સ્મृતિલબ્ધવાત્વપ્રસાદાન્મયાબ્યુત ।
સ્થિતોડસ્મ ગત સંદેહઃ કરિષ્યે વચનંતવ ।

પર. પડોશીનું સુખ

આજે ભગવાન બુધની જ્યંતિ છે ત્યારે -

એક સાંભળેલી વાત યાદ આવે છે. એ વાત આવી છે : કળીયુગના એક ભક્ત પર ભગવાન ખુશ થયા. વરદાન માગવા કહ્યું. ભક્તે કહ્યું : ‘હે ભગવાન, મને એવું વરદાન આપો કે હું જે માગું તે મળો’. ભગવાને ‘તથાસ્તુ’ કહી વરદાન આપ્યું, પણ એક શરત કરી કે ‘તને મળશે એથી બેવકું તાર્ય પડોશીને મળશે!’ આમ કહી ભગવાન અંતરધાન થઈ ગયા.

ભક્તનું મકાન નાનું હતું. એણે ઈચ્છા કરી કે ‘મારે ત્રણ માળનો સુંદર બંગલો થઈ જાય.’ પ્રલુનું વરદાન હતું એટલે ફળે જ. જોત જોતામાં તો ભક્ત ત્રણ માળના સુંદર બંગલામાં રહેતો થઈ ગયો! પણ સાથે સાથે એના પડોશીના ઝુંપડાને બદલે છ માળનો બંગલો થઈ ગયો. આ જોઈ ભક્ત ચીડાયો. પછી એની ઈચ્છા પ્રમાણે ભક્તને બે મોટર કાર મળી. પણ પડોશીને ત્યાં ચાર મોટર ગાડીઓ ખરી થઈ ગઈ! ભક્ત એ જોઈ

અકળાયો. ભક્તે માગેલી બધી જ આધુનિક સુખ-સગવડ એને મળ્યાં. પણ એથી બેવડી સગવડ એના પડોશીને આપોઆપ મળી. ભક્ત હવે ખરેખર ખીજાયો. એણે પોતાના ચોકમાં એક ફૂવો ઈચ્છા. આથી એના ચોકમાં એક અને પડોશીના ચોકમાં બે ફૂવા તૈયાર થઈ ગયા! પછી ભક્તે દાંત પીસીને કહ્યું : ‘હે ભગવાન, હું એક આંખે કાણો થઈ જજો!’ પરિણામે એ એક આંખે કાણો થયો. પણ પડોશી બિચારો બે આંખે આંધળો થઈ ગયો ! અંધત્વને કારણે થોડા દિવસ પછી ચોકમાંના બે ફૂવામાંથી એકમાં એ આકસ્મિક રીતે પરી ગયો ને મરી ગયો. ભક્ત હવે ઘણો ખુશ થયો!

પોતાના સુખની કશી ખામી માણસને દુઃખકર નથી લાગતી. એથી વિશેષ દુઃખદયક સામાનું સુખ લાગે છે. બીજાનાં સુખે જ્યાં સુધી માણસ દુઃખી થતો રહેશે ત્યાં સુધી એને સુખનું સ્વન પણ ક્યાંથી આવશે? અસૂયા વૃત્તિ જ આપણા દુઃખનું મૂળ છે. એ નહિ છોડીએ ત્યાં સુધી દુઃખના દાવાનગમાં આપણે જલ્યા કરીશું. એ છોડવામાં સુખ છે. પણ એનાથી છૂટવું સહેલું નથી. ઇતાં સાચા વીરો સહેલું કામ કરતા નથી. આપણો એ મુશ્કેલ કામ કરવા પ્રયત્ન કરીશું, કારણ કે આપણે સાચા વીર પુરવાર થવું છે. અદેખાઈ જ આપણા સુખને નાખ કરે છે, માટે અદેખા ન થશો. સૌના સુખમાં જ પોતાનું સુખ સમજો.

પૃ. ભાગ્ય-લિપી !

એક નાની વાર્તા વાંચી. શબ્દશાસ્ત્રોનું તો યાદ નથી. પણ સાર કાંઈક
આવો છે :

મધ્યમ વર્ગનું એક કુટુંબ. પતિ અને પત્ની બે જણ. એમને ત્યાં
થોડા સમયમાં એક પુત્રનો જન્મ થયો. પુત્રના કપાળે કાળો મોટો તલ
હતો. પત્ની કહે : ‘કપાળમાં તલ છે એટલે આ છોકરો મોટો ધનપતિ
બનશો. પૈસાની અને ત્યાં રેલમછેલ હશે.’

પતિ કહે : ‘ના, કપાળમાં તલ છે, એટલે આ છોકરો મોટો
વિદ્વાન થશે. અની પંડિતાઈ દેશ વિદેશનાં પંકાશે.’

આ બાબતમાં પતિ-પત્ની વચ્ચે ઉગ્ર ચર્ચા ચાલવા લાગી અને
બંને જણ જગડી પડ્યાં. એટલામાં એક અવાજ સંભળાયો : ‘ભિખારીને
ચેટલો આપો મા-બાપ. તજા દિવસથી ભૂઘ્યો છું.’

ઝગડાં પતિ-પત્નીએ જોયું તો એ અવાજ આંગણમાં ઉભેલા
એક ચિંથરેહાલ ભિખારીનો હતો. અને જોઈને બંને જણ સ્તબ્ધ ને વગ્ર

બની ગયાં. કારણ કે એ ભિખારીના કપાળમાં પણ કાળો મોટો તલ હતો
!!! હવે પોતાના નવજાત પુત્રના કપાળના કાળા તલ વિષે પતિ પત્ની
શું વિચારે?

વાત નાની છે, પણ મજાની છે ને?
ભાગ્ય-લિપિ કોણ વાંચી શક્યું છે?

સાચી વાત છે :

નસીબના છે ખેલ ન્યારા,
વનવાસ સ્વીકારે ચમ ઘારાં.

૫૪. વિદ્યાની વસ્તા

લંકાનો રાજા ચવણ સામાન્ય જનો માને છે તેવો મૂર્ખ કે દુષ્ટ નહોતો. એ તો મહાક્ષાની રાજ્યપુરુષ હતો. સીતા-હરણ પાછળ એની દર્વૃત્તિ નહોતી, પણ વેર ભાવે વહેલા મળતા ભગવાનને હાથે મૃત્યુ પામી જલદી મોક્ષ પ્રાપ્તિની એની જ્ઞાનપૂર્વકની એ ગણતરી હતી! માટે જ યુધ્ઘભૂમિ પર રામ-બાણથી વિદ્યાઈને ચવણ મરણ-શય્યા પર હતો ત્યારે શ્રી રામે લક્ષ્મણને કહ્યું : ‘ચવણ પાસેથી રાજ્ય નીતિ શીખી લે!’

મોટાભાઈની આક્ષા પામી લક્ષ્મણજી પહોંચ્યા ઘાયલ થઈ પડેલા ચવણ પાસે. એના મસ્તક પાસે ઊભા રહી એમણે રાજનીતિ શીખવવા ચવણને વિનંતી કરી, ત્યારે મરણાસમ ચવણ હસવા લાગ્યો. લક્ષ્મણજીએ હાસ્યનું રહસ્ય પૂછ્યું ત્યારે ચવણ કહ્યું : ‘લક્ષ્મણ, મારી પાસે વિદ્યા શીખવી હોય તો હું તારો ગુરુ ઠીશ. અને શિષ્યે ગુરુ પાસેથી વિદ્યા શીખવી હોય તો એના મસ્તક પાસે નહિ, પગ પાસે ઊભા રહેવું જોઈએ. એટલો વિવેક શિષ્યમાં હોવો ધટે.’

લક્ષ્મણજીને પોતાની ભૂલ સમજાઈ. તે ચવણના પગ પાસે શિષ્ય ભાવે ઊભા રહ્યા. ત્યારે ચવણે તેમને રાજનીતિ શીખવી. વિદ્યાની મહત્ત્વ આવી છે.

ગુરુ એટલે મોટો. એ જ્ઞાની હોય, વિદ્યાન હોય, સર્વત્ર એનાં માન-પાન હોય. સ્વદેશે પૂજ્યતા | રાજા, વિદ્યાનઃ સર્વત્ર પૂજ્યતે | રાજા માત્ર પોતાના દેશમાં જ (એની સત્તાને કારણે) પૂજાય છે, ત્યારે વિદ્યાન સર્વત્ર પૂજાય છે. દેશ કાળનાં બંધનો વિદ્યાનને નડતાં નથી. એ અપરાજિત છે, અજ્ઞેય છે. વિદ્યાવાનની વસ્તા સદ્ગ્ય ખીલેલી રહે છે. પાનખરનો પવન એને સ્પર્શતો જ નથી! અકબરના અને એવા બીજા ઘણા રાજાઓના દરખારમાં વિદ્યાનોનું માનબર્યું સ્થાન હતું. માટે જ ભારત સુવર્ણ ભૂતકાળ રચી શક્યું. પોતે મહાન, ઇતાં ગુરુ વિશિષ્ટની આજ્ઞા લઈને જ શ્રીચમ કોઈ પણ કાર્ય કરતા. શ્રીકૃષ્ણ જેવા યોગપુરુષે સાંદ્રીપની ગુરુના સામાન્ય ગૃહકાર્યો પણ કર્યો!

વિદ્યાનોના મહત્ત્વને વિસરનાર કોઈ પણ રાજ્ય સાચી પ્રગતિ કરી શકતું નથી. આજે સત્તા અને પૈસાની બોલબાલા છે, ત્યારે વિદ્યાનોનું મહત્વ ઘટ્યું લાગે છે. પણ સત્તા કે પૈસા નકલી સોનાની જેમ જટ જંખવાઈ જશે. જ્યારે સાચું સોનું સદ્ગ્ય જગહળતું રહેશે. વિદ્યાની વસ્તા સદ્ગ્ય પ્રફુલ્લિત રહી મહેકતી રહેશે.

પપ. પૂર્ણ પુરુષોત્તમને પ્રણામ

કૃષ્ણ ભગવાન વિષ્ણુનો આઠમો અવતાર ગણાય છે. એ મામા કંસની જેલમાં જન્મ્યા હતા. અને તોય દ્વારિકાના રાજા બન્યા! શક્તિમાનને બંધનો નડતાં નથી.

ગોકુળમાં ગાયો ચારવા જેવું સામાન્ય કામ કરનાર કનૈયાએ યમુનાના મહા ઝેરી કાળા નાગને પણ નાથ્યો હતો! શક્તિશાળી માણસો સારં પણ નાનાં કામ કરતાંય શરમાતા નથી.

ગોપીઓની સાથે રાસનો વિલાસ માણનાર કૃષ્ણે મહાભારતના યુધમાં અર્જુનના સાર્થી બની પાંડવોને વિજય અપાવ્યો ! મહાપુરુષો જરૂર પડે યુધનેય ગુસની જેમ સ્વાભાવિકતાથી ને શોખથી ખેલી શકે છે!

ગોપીઓ સાથે ખેલતા અને ચાંડીઓ સાથે ગેલતા શ્રીકૃષ્ણ યોગેશ્વર કહેવાયા! કામવાસના રહિત શુદ્ધ પ્રેમ યોગી પદ અર્પે છે.

માંકડાંને મહીં અને માખડા ખવડાવતા કાનુડાએ ટચલી આંગળીએ

ગોવર્ધન પર્વત ધારી ભારે વર્ષભીમાં ગોકુળની રક્ષા કર્યે! સજજનોની શક્તિ બીજાના હિત માટે જ વપરાય છે.

રાત દિવસ વાંસળી વગાડનાર એક છેલેબટાઉ છોકરાએ ગીતા દ્વારા જ્ઞાનની મહા ગંગા વહાવી! સંગીત અને વિદ્યા પરસ્પરને વિરોધી નથી, પોષક છે, જો સમતુલા કરતાં આવડે તો. કૃષ્ણે આ સિદ્ધ કર્યું.

જેણે પાપીઓને મારવા જરૂર પડે અનેકવાર કપટ કર્યા એ કૃષ્ણે પોતાના બાલસખા દર્શિક બાલસખ સુદ્ધમાને હૃદયના સાચા હેતથી સત્કાર્યા. વીર પુરુષોનાં દ્રોહ અને પ્રેમ બંનેમાં સંપૂર્ણતા હોય છે.

જેણે અયદાનવ જેવા શક્તિશાળી રાક્ષસને સંહાર્યો એ કૃષ્ણે એક સામાન્ય પારથિને હાથે પોતાનું મૃત્યુ સ્વીકાર્યું ! નર પુંગવોનાં ન્યાયનાં કાટલાં બધાં માટે - પોતાને માટે પણ - સરખાં હોય છે. માટે જ તો યુગો સુધી એમના જન્મોત્સવો ઉજવાય છે. આજે એ જન્મ ઉત્સવ દિને એ પૂર્ણ પુરુષોત્તમને પ્રણામ!

શબીરીનાં સાચા પ્રેમને ઓળખી શ્રીગમે એનાં એઠાં બોર સ્વીકાર્યા, તો સુદ્ધમાના ભિત્રભાવને સ્વીકારી દ્વારકાધિશ શ્રીકૃષ્ણે એનાં તાંદુલ પણ પ્રેમે ખાધાં ને સૌને ખવરાવ્યા. સાચા પ્રેમની પ્રભુને પરખ છે જ.

પક્ષ. પ્રભુતા કે પણુતા?

એક સાધુ નથીમાં સ્નાન કરતા હતા. મનમાં સતત પ્રભુ સ્મરણ આલુ હતું. ત્યાં જ એમણે પાણીમાં તણાતો જતો એક વિંધી જોયો. એમને સ્વાભાવિક રીતે જ દ્યા આવી. ‘બિચારો મરી જશો, બચાવી લઉ’ એમ વિચારી સાધુએ વિંધીને હથેળીમાં ઉંચકી લીધો. પણ બહાર કિનારે મુકવા લઈ જતાં હતા ત્યાં જ વિંધીએ ઉંખ દીધો! એ તિવા જાટકે હાથ હાલી ગયો. પરિણામે વિંધી પણ પાણીમાં પડી ગયો. ફરી તરફકીયાં મારતો એ પાણીમાં તજાવા લાગ્યો. સાધુના દેહમાં વિંધીની વેદના તો હતી જ. પણ દ્યા ય દિવમાં ઓછી ક્યાં હતી? ફરી એમણે વિંધીને ઉંચકી બહાર મુકવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ દુષ્ટે ફરી ઉંખ દીધો ને હાથ હાલી જતાં વળી એ પાણીમાં પડી તજાવા લાગ્યો! ફૂલની સ્વહીત પણ સમજતો નહોતો! દુષ્ટને મદદ કરવી એ પણ આપત્તિ આમંત્રવા માટે જ!

પણ સાધુએ ફરી અને બહાર મુકવા હાથમાં લીધો. દુર્જનોની દુષ્ટતા જોઈ સજજનો સત્કાર્યો છોડતા નથી! ચાર વાર વિંધીના આવા

તિવા ઉંખ સહ્યા પછી પાંચમી વાર સાધુ અને કિનારે મુકવામાં સફળ થયા. વિંધી બચી ગયો, પણ સાધુના શરીરમાં વેદના મુકતો ગયો!

પરંતુ વેદના શરીરમાં હતી. સાધુના હદ્યમાં તો એક સત્કાર્ય કર્યાનો આનંદ હતો. વિંધીના પ્રત્યેક ઉંખે એમના હદ્યમાં માનવતા વધુ પાંગરતી હતી. એ માનવતા એ જ તો સાધુ પાસે અપકારી વિંધી પર વારંવાર ઉપકાર કરાવ્યો!

પણ કિનારે ઊભેલા લોકોને સાધુની આ મુખ્યાઈ કરી! બ્યવહાર ડાખા લોકો સેવાને મુખ્યાઈ જ માને છે! એમણે સવાલ કર્યો : ‘મહાત્મા, આ વિંધી તમને વારંવાર ઉંખ મારતો હતો, છતાં તમે એને બચાવવાનો પ્રયત્ન વારંવાર શાથી કરતા હતા?’

સાધુએ કહ્યું : ‘ભાઈઓ, ઉંખ મારવો એ વિંધીનો ધર્મ છે. દ્યા ચાખવી એ મારો ધર્મ છે. એના જેવું તુચ્છ જંતુ પોતાનો ધર્મ ન છોડે તો માર્યા જેવા માણસે શા માટે માર્યો ધર્મ ચૂકવો? એમ કરું તો હું વિંધી કરતાંય કુદ્ર ઠરું. ઉંખ મારવો એ વિંધીનો ધર્મ છે તો દ્યા ચાખવી એ માર્યો - માણસનો ધર્મ છે. ખરું કે નહિ?’

માણસાઈનો દીપ પ્રગટાવતા સાધુના આ સત્કાર્યને વિચારતા લોકો ઘેર પહોંચ્યા. વાત જરૂર વિચારવા જેવી છે. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થઈ ત્યારથી વિંધીએ એનો ઉંખવાનો સ્વભાવ નથી છોડ્યો, સાપે એનો કરડવાનો સ્વભાવ નથી તયાર્યો, વાધ-સિહે એમનો હિંસક સ્વભાવ નથી ત્યાર્યો. એ બધાંએ એમનો ધર્મ નથી છોડ્યો. પણ માણસે? માણસે તો એનો પ્રેમ અને દ્યાનો ધર્મ ક્યારનોય નેવે મુક્યો છે! માણસ શું જીવ, જંતુ અને પશુથીય બદટર બની ગયો? બાંગલા દેશમાં પાકીસ્તાની પિશાચલીલા માનવીની માણસાઈમાંથી શ્રદ્ધા ડગાવી દે તેવી હતી! ત્યા માનવી નહિ, માનવતા મરતી હતી!

પણ એટલે દૂર પછી જઈએ. આપણી આસપાસ પણ માણસાઈના દીવા બુઝતા ક્યાં નથી દેખાતા? સાસુ વહુને બાળી દે છે, પત્ની પતિને મારી નખાવે છે, પતિ પત્નીનો ત્યાગ કરે છે કે જલાવી ય દે છે! આ શું સૂચવે છે? ક્યાં ગઈ ‘શુકન જોઈને સંચરવા’ની શીખ? ક્યાં ગઈ સૂર્યની સાક્ષી? શુભ લગ્નના અશુભ અંજામ શાથી?

પણ માણસ નથી બન્યું એનું દુઃખ નથી, માણસ પણ બની રહ્યો છે એનું દુઃખ છે! સમજવું પડશે, સુધરવું પડશે. જો માનવતા જીવતી રાખવી હશે તો! વિચારી લેવું પડશે કે -
માણસે પ્રભુતા તરફ જવું છે કે પણતા તરફ!

૫૭. કુટેવજીન્ય પ્રદૂષણ

હવા, પાણી અને ખોરાકનાં પ્રદૂષણનાં મોટાં તો ઘણાં કારણો છે. જેવાં કે કારખાનાં એમનો કચરો ને ઓર્ડિલ નદીમાં ઠાલવી પાણી બગાડે છે, મીલો અને ફેકટરીઓના ધૂમાડા હવા બગાડે છે. જંતુનાશક દવાઓ શાકભાજી અને અનાજને પ્રદૂષિત કરે છે વગેરે (હવે તો કહેવાય છે કે કંડાં પીણાં માંય જેરી તત્ત્વો હોય છે!) પણ આજે આપણી નાની કુટેવોને કારણે થતા પ્રદૂષણની જ વાત કરીએ, કારણ કે એવું પ્રદૂષણ ન થવા દેવું એ આપણા જેવા સામાન્ય માણસોના હથની વાત છે.

રસ્તે ચાલતાં આપણે ગમે ત્યાં થૂંકીએ છીએ કે ગળજા કાઢીએ છીએ. આમ કરી આપણે લોકોને માટે રેગનાં જંતુઓ પાછળ છોડી જઈએ છીએ! વિદેશમાં તો પોતાની ગાડીમાં જતાં જતાં બહાર થુંકનારનો તાત્કાલિક પીછો કરી એનો સ્થળ પર જ દંડ કરાય છે. આપણા દેશમાં પાન કે તમાકુ ખાનારનો તો તોટો નથી. પાનની દૂકાને ઊભા રહ્યો (ગુટકા) તમાકુ ચાવતા ચાવતા એ લોકો પિચકારીઓ મારી મારીને

આસપાસની દસ ફૂટના ધેરવાવાળી જમીન ગંદી કર્યી ત્યાં માંખો બણાણતી કરી નાખે છે. પાનના ગલ્લાની ગંદકીનાં આ દુશ્યો ઠેર ઠેર જોવા મળે છે. અને ત્યાં આવા ફટાક્કિયા લોકોની ખોટ નથી હોતી. એ લોકો પડીકીની તમાકુ ચાવતા ચાવતા આસપાસ ગંદકીનું સામાજ્ય ઊભું કરે છે. રસ્તે ચાલનારના પગ અને કપડાને ભગવાન બચાવે! અને એમના મુખારવિંદમાંથી આવતી તિવ વાસ આપણા શાસને રંધે છે. પણ શું થાય? આપણે ત્યાં લોકશાહી છે!

ગામના ફળિયામાં કે ભાગોળે આવેલા ફૂવા પર લોકો કપડાં ધૂવે છે ને ફૂવાની આસપાસ મેલવાળું કે સાબુવાળું ગંદું પાણી ઢોળે છે, જે જમીનમાં ઉત્તે ફૂવાના પાણીમાં જ ભણે છે. પછી એ પ્રદૂષિત પાણી લોકો પીવે છે! ફૂવાના થાળા પર કે નદીમાં નાહવું તો સ્વાભાવિક થઈ ગયું છે. નાહવાથી પાણી બગડે છે એ શું આપણે નથી જાણતા? નદીમાં પણ લોકો કપડાં ધૂઅ છે કે સ્નાન કરે છે, એટલું જ નહિ, એમનાં ઢોરને પણ નદીમાં નવડાવે છે.લોકો કુદરતી હાજરે જઈ આવી નદીમાં સાફ પણ થાય છે! ધાર્મિક વિધિ કરી નદીના પાણીમાં દૂધ, અન્બીલ, ગુલાલ, કંકુ, ને ફૂલ વગેરે લોકો પદ્ધરાવે છે. નદીના પાણીને પ્રદૂષિત કરનાર આ બધી નાની નાની દૂર થઈ શકે તેવી કુટેવો છે.

તમે બીડી સીગારેટ ના પીતા હો, પણ તમારી આસપાસ ઊભેલો કે બેઠેલા માણસો ધુમપાન કરતા હોય એવું તો વારંવાર બનતું હોય છે. આવા લોકો તમને અકારણ એમના ધુમપાનનો શિકાર બનાવે છે. કહે છે કે બીડી સીગારેટ એના પીનારા કરતાંય એની નજીક બેઠેલાને એના ધુમાડા દ્વારા વધુ નુકસાન કરે છે! આવી છે વસની પડોશીની વણમાગી ભેટ! આપણે નિર્વસની હોવા છતા આવા પિયકડ પડોશીઓના વાંક આપણા મહામૂલા આયુષ્યનાં થોડાં વર્ષ અકારણ છીનવાઈ જાય છે.

દીવાદાંડી
આપણે નિર્વસની હોવા છતાં આવા વસનીઓના શિકાર બનીએ છીએ!

એજ રીતે ઘરના કચરાનો નિકાલ આપણે કેવી રીતે કરીને છીએ? રોડ પર જ નાખી દઈએ છીએ ને? કદાચ એ સીધો કોઈના માથા પર પણ પડે. (ત્યારે આપણે ઝડપથી છાનામાના શરમાઈને ઘરમાં પેસી જઈએ છીએ!) કેટલી બધી ગંદકી આ રીતે આખી શેરીમાં થાય છે. આપણી સુધરાઈને શહેરની સ્વચ્છતા જાળવવામાં અને આપણા આરોગ્યને સાચવવામાં થોડા મદદરૂપ થઈએ તો એમાં આપણો જ સ્વાર્થ છે. અરે, સ્વાર્થ સાથે પરમાર્થ પણ છે, આપણું અને સૌનું આરોગ્ય સચવાય. આવા કચરાને ઘરના એક ખૂલ્લામાં ડોલ કે ડબ્બામાં ભરી રાખી સુધરાઈની લારી આવે ત્યારે એમાં નાખી દેવાનું જ ચ ય અધરું નથી. પણ કોણ જાણે કેમ આપણે આવું સહેલું સદ્ગર્ય પણ નથી કરતા! આપણે રસ્તા પર નાખેલાં કેળાંની છાલથી કેટલા જણ લપસી પડ્યા ને એમાંથી કેટલાંના હાડકાં ભાગ્યાં એનો આપણે ક્યારેય વિચાર કર્યો છે? આપણી સામાન્ય બેદરકારી બીજાને કેટલું બધું નુકસાન કરે છે એ આપણે કેમ વિચારતા નથી? આપણે આપણા સુખ માટે ય સાચ નાગરિક ન બની શકીએ?

ગામડામાં (અને શહેરની ઝુંપડપદ્ધીઓમાં) હજ્ય કુદરતી હાજે લોકો ખુલ્લામાં જ જતા હોય છે. પણ પછી એને ધૂળથી ઢાંકવામાં કશી જ મહેનત નથી કરવાની. છતાં પણ એટલી સામાન્ય કાળજી ય નહિ રાખીને આપણે હવા બગાડવામાં અને ગંદી માખી કે ઝેરી મચ્છરોના ફેલાવામાં મદદરૂપ થઈ લોકોનાં ને આપણાં સ્વાસ્થ બગાડવામાં ફળો આપીએ છીએ. ક્યારેક કોઈના પગ ખરડાય એ વિશેષ લાભ! ક્યારે સુધરીશું આપણે?

જમણ કર્યા પછી આપણાં એંધાં પડિયાં, પતરણાં કે અંધવાડનું શું થાય છે? એને પણ આપણે ગંદકીની વૃદ્ધિ ને પ્રદૂષણની અભિવૃદ્ધિમાં

જ્ઞાનો આપવા જ ગમે ત્યાં નાખીએ છીએ ને? એમ ન કરતાં એને સુધરાઈની એ માટે બનાવેલી ખાસ કચરાપેટીમાં નાખીએ તો? સ્વસ્થતા જળવવામાં એ આપણો કિંમતી જ્ઞાનો હશે.

પ્રદૂષણ ફેલાવવાની આવી નાની નાની કુટેવો લોકો છોડે તો પણ એક મોટી સમાજસેવા થાય. માત્ર યોડીક જ કાળજી કે ચીવટ આપણા માંથા આયુષ્ણની જ્ઞાનાંદોરી લંબાવશે. એથી આપણે માત્ર વધારે વર્ષ જ નહિ જીવીએ, વધારે સારું પણ જીવીશું. વિના ખર્ચનું આ પુષ્યકાર્ય આપણે પહેલાં કરીએ. વિના કારણો મશીન ચાલુ ચાખી સ્કુટર ન ઊભું ચાખીએ તો ફળિયાના લોકો અવાજ અને ધુમાડાના પ્રદૂષણથી બચશે અને આપણું મોઘું પેટ્રોલ પણ બચશે. બૂમો પાડી બોલવાની ટેવ ન ચાખીએ તો લોકો ઝટ બહેરા નહિ થાય. એમને અવાજના પ્રદૂષણથી બચાવો.

આટલાં સહેલાં પુષ્યકાર્ય વગર પૈસે કર્યા પછી જ આપણે મંદિર કે મહિલાઓ જઈએ તો ભગવાન આપણી ગ્રાર્થના વહેલા સાંભળશે. કારણ કે ઈશ્વરને પણ સ્વસ્થતા, શાંતિ ને પવિત્રતા ગમે છે.

લોકસેવા અને પ્રભુ સેવા જુદાં નથી. લોકોનાં આરોગ્ય અને આયુષ્ણવૃદ્ધિનાં કાર્યોમાં સાથ આપો તો ભગવાન પણ ચજી રહેશે. સમાજના હિત માટે આપણે આજથી જ સારી ટેવો પાડીએ. શુભસ્ય શિધમું !

૪૮. મેરે દેશ કી ધરતી...!

એક સારો ખેડૂત વરસાદ પહેલાં ખેતરને ખેડી-કરખી સુવાળું કરી તપવા દે છે. પછી એમાં સારું બિયારણ ઓરે છે. એને અનુકૂળ ખાતર-પાણીથી માવજત કરી, છોડ ઉગીને ચાસે પડે ત્યારે સમયાંતરે એમાંથી નકામું ઘાસ નીદી કાઢે છે. બે છોડ વચ્ચે પ્રમાણસર અંતર પણ એ રાખે છે. પછી યથા સમય પાણી પાતો રહે છે. આમ સારા પાક માટે એ વ્યવસ્થિત અને કાળજીપૂર્વક મહેનત કરે છે. કહો કે ખેતીનું જતન કરે છે; ફળ સ્વરૂપ, સમય આવે પાકના ઢગલા થાય છે. ખેડૂતની મહેનત આમ મજરે આવે છે.

બાળકને ઉછેરવામાં તથા એના આરોગ્ય માટે અને એના ઘડતર -ચાણતર માટે પણ મા બાપે પોતાના બાળકની આ સારો ખેડૂત જેવી કાળજીભરી માવજત કરવી પડે છે. સૌ પ્રથમ મા-બાપ પોતે જ સંસ્કારી ને તંદુરસ્ત હોવાં ઘટે. ખેડૂત સારું બિયારણ પસંદ કરે છે ને? બાળકનું ઘડતર તો જાણો-અજાણો ગર્ભધાનથી જ શરૂ થઈ જાય છે. પ્રેગનાન્સી

દર્શભીયાન માતાની તંદુરસ્તી સારી હોવી જોઈએ. એનું મન શાંત, નિર્મણ અને સુવિચારોથી સ્વસ્થ હોવું ઘટે... તો જ તનથી નિરોગી અને મનથી સમૃધ્ય બાળકનો જન્મ થઈ શકે. અભિમન્યુને કોઠા-યુદ્ધનું જ્ઞાન માતાના ગર્ભમાંથી જ મળ્યું હતું! બાળકના જન્મ પણી પોષણયુક્ત દૂધ (ધાવજા) અને જરૂરી દવાઓ વગેરે અને મળવાં જોઈએ. યથા સમય ત્રિગુણી રસી અને પોલીયોની રસી અને પીવડાવવી જોઈએ. પોતાનું સંતાન કોઈ વ્યસનને રવાડે ન ચઢી જાય અની ખાસ કાળજી મા બાપે ચખવી જોઈએ. મેધાણીએ ગાયું છે : “ધોળા ધાવજાની ધારાએ પીધો કસુંભીનો રંગ!”
The hand that rocks the cradle rules the world.
 જીજાઈના હાલરડાથી જ શીવો છત્રપતિ શિવાજી થઈ શક્યો! એક સારી માતા સો શિક્ષક બચબર છે. **Sound mind in sound body** ત્યારે જ શક્ય બને જો માતા તંદુરસ્ત અને સંસ્કારી હોય. બાળક “વૈષ્ણવજન”નું ભજન સાંભળે, “સતનું ચિત્ત ચિંતન રે કરવું” જેવાં કાય્યોનું રટણ કરે તો જ એ “હું ભસ્મ કરું બસ્માંડને, ડોલાવું દુનિયા લાતથી” નાં શૌર્યસભર સંસ્કારે પ્રગટાવે. બાળકમાં ભૂલે ચૂકે ય કોઈ કુસંસ્કાર આવી ગયો હોય તો માબાપે એ નીઢી કાઢવો ઘટે. “સોબત તેવી અસર”. માટે એના મિત્રોની પણ ચકાસણી કરવી જોઈએ. વળી “બે બાળકો બહુ” એમ મા બાપે સ્વીકારવું ઘટે.

માતાના પયપાનથી શરૂ કરી ક્રમશા: બાળકના દૂધ, ફ્લાઇર, ખોરચક, પાણી, ઋતુને અનુકૂળ વસ્ત્ર વગેરેમાં પણ માતા-પિતાએ કાળજી લેવી જોઈએ. પ્રદૂષણયુક્ત હવા, પાણી ને ખોરચકથી બાળકોને બચાવો. ‘ચાત્રે વહેલા સૂર્યને વહેલા ઊઠે વીર, બળ બુદ્ધિ ને ધન વધે, સુખમાં રહે શરીર’ એ બાળકનો જીવન-મંત્ર હોવો ઘટે. આ મંત્ર બાળકને માતાપિતા તરફથી પોતાના વર્તન દ્વારા મળી શકે. બાળકના તન અને મન બંને

નિરોગી હોવાં જોઈએ. તન નિરોગી પણ મન રોગી હોય તો બાળકમાં રાવજાત્વ પ્રવેશે. પણ શ્રવણ, સુધન્વા, પ્રહલાદ કે ધ્રુવના દૃષ્ટાંતનું અનુસરણ કરનાર બાળકમાં ચમત્વ કે ફૃષ્ટત્વ પ્રગટે. નિરોગી બાળક સાંસારિક જેતીનું ઉત્તમ નજરાણું છે.

યશોદામા અને ગોપીનાં શુદ્ધ, દૂધ, દહી, માખાણ-ધી વગેરે ખાઈ, પ્રકૃતિની ગોદમાં યમુના કિનારે ગાયો ચારતો ગોવાળ કનૈયો નિરોગી તન અને શુદ્ધ મનના પ્રતાપે યોગેશ્વર ફૃષ્ણ બની ગીતા-જ્ઞાનની ગંગા વહાવી શક્યો. ગરવી ગુજરાતનો એ દ્વારકાધીશ ભગવાન બની ગયો! બાળકને તંદુરસ્ત અને મનદુરસ્ત ચમત્વનાર માતા સાચા અર્થમાં એના ભગવાન છે.

“જનની જણ તો ભક્તજન, કાં દાતા, કાં થૂર;
 નહિ તો રહેજે વાંઝણી, મત ગુમાવીશ નૂર.”

આ કવિકથનમાં માતાની શક્તિ અને એની ફરજ બંનેનાં દર્શન થાય છે. બાળકના ઘડતરમાં માતાનું આટલું બંધું મહત્વ છે. અરવિંદ આશ્રમના ‘શ્રી માતાજી’ એ કહ્યું છે કે ‘આદર્શ બાળક શાળામાં હોય છે ત્યારે એને રમવું ગમે છે, જમવાને વખતે એને ખાવાનું ગમે છે અને સૂવાને વખતે એને ઊંઘવાનું ગમે છે...’ બાળકને આવું આદર્શમય બનાવવા માટે માતાએ અને પિતાએ ખૂબ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. ‘Work while you work and play while you play, That is the way to happily I say’ નો સિદ્ધાંત જ શ્રી માતાજ્ઞાના આદર્શ બાળકની કલ્યાણામાં નિહીત છે. ‘પયપાન કરવતી માતા બાળને, તારી યાદ અપાવે’ એમ કહેતા કવિને બાળકને ધવચાવતી માતામાં પ્રભુનાં દર્શન થાય છે! આમ બાળકના જીવનમાં માતાનું અસામાન્ય મહત્વ છે. કુંભાર ચાક પર ફરતા માટીના લુંઘમાંથી જેમ ધાર્યો ઘાટ ઉતારે છે, તેમ

દીવાદાંડી

૨૩૫

બાળકને કસુંબલ રંગ પાતી માતા બાળપણથીજ અને અના સુદૃઢ અને સર્વોત્તમ જીવન માટે તૈયાર કરે છે. બાર મહિને એક વાર Mother's Day કે Father's Day ઉજવતાં સંતાનોએ યાદ ચાખવું જોઈએ કે આવી Formal ઉજવણીઓ તો માત્ર ને માત્ર બાહ્યાંભર જ સિદ્ધ થશે - જો તમે તમારાં માતા પિતાને એમની વૃદ્ધાવસ્થામાં એકલાં અટૂલાં કે નિયાધાર મૂકી દેશો. તો વિદેશીઓએ તો આવા દિવસો ઉજવવા પડે, કારણ કે એ લોકો તો માતા પિતાને વર્ષમાં એક દિવસ જ યાદ કરે છે ને ઔપચારિકતા પતાવી ભાગી જાય છે. જ્યારે આપણી સંસ્કૃતિ તો શ્રવણભક્તિની છે. માતા પિતા દેવો ભવ!

ઉપર માતા-પિતાની ફરજની જે વાતો કહી તે ફાળની એક બાજુની છે. ફાળની બીજી બાજુ વિષે વાત કરતાં એક વિચારકે કહ્યું છે કે 'એક માતા પાંચ પુત્રોને સાચવી (મોટાં કર્શી) શકે છે, પણ પાંચ પુત્રો મળી એક માતાને સાચવી શકતા નથી!' પછી માતા પિતાને ચખવાના વારા બાંધે- બે બે મહિના. દર બે મહિને માતા પિતાએ બીજા દીકરાને ઘેર રહેવા જવાનું! બે જ દીકરા હોય તો તો એમ પણ બને કે એક દીકરે માને લઈ જાય ને બીજો દીકરો બાપને લઈ જાય! બિચારા વૃદ્ધ જીવો ઉત્તરાવસ્થામાં અલગ થાય. ખરેખર ત્યારે જ પરસ્પરના સહાયની એમને જરૂર હોય છે. પછી અલગ રહેતાં વૃદ્ધ પતિ પત્નીની દશા શી થઈ હોય એ તો ભગવાન જાણો - કે કદાચ ભગવાન પણ નહિ જાણતો હોય!

ના, ના, એમ અહીં ન થાય. ભારતીય સંસ્કૃતિ તો સંયુક્ત કુટુંબની સર્વોત્તમ કહાની છે. અહીં સૌ લાગણીને તાંત્રે બંધાયેલા છે. માતા પિતા, પુત્ર પૌત્રો - બે ત્રણ પેઢી પણ એક ઘરમાં, એક કુટુંબમાં પ્રેમ અને લાગણીપૂર્વક સાથે રહે છે ને પરસ્પરનાં સુખ દુઃખ વહેંચે છે. યહાં સબ અપને હૈ, કોઈ પરાયા નહીં। માટે જ તો આ ભૂમિની યશગાથા ગાતા

૨૩૬

દીવાદાંડી

કવિ કહી શકે છે : 'મेરે દેશ કી ધરતી સોના ઉગતે, ઉગતે હીરે મોતી... મેરે દેશકી ધરતી...' સુભાષ, ભગતસિંહ, ગાંધીજી કે સરદાર જેવાં સંતાનો એ જ આપણી માતૃભૂમિમાં પાકતાં સાચા સોના-ચાંદી કે હીરા-મોતી છે.

સોનું અને મોતી એટલે આપણા સંસ્કારોના અમર વારસાને આપણો સૌ સાચવીએ અને દેશના સાચા અને સાચ સંતાન બની રહીએ. સાચું 'જ્ય હિન્દ' ત્યારે જ સિદ્ધ થશે.

પદ. કરિયે વચનમ् તવ ।

આપણો જે ઈચ્છાયું હોય તે પાર પડે તો આપણને સફળતાનો અહેસાસ થાય. આપણું ધારેલું નિશાન પાર પડે તો આપણને લાગે કે આપણે સફળ થયા. સફળતા સંતોષ આપે છે ને નિષ્ફળતા અસંતોષની આગ લગાડે છે. આમ તો આપણે કહીએ છીએ કે ‘ધાર્યું ધરણીધરણું થાય છે.’ જો આપણે ખરેખર આમ માનતા હોઈએ તો કોઈપણ કામમાં અસફળતા મળતાં આપણે નિરાશ થઈ માથે હાથ ન ઢેવો જોઈએ. પણ સફળતાનો આનંદ અને નિષ્ફળતાનું દુઃખ બંને સાહજિક છે. આણું વર્ષ મહેનત કરનાર વિદ્યાર્થી ધાર્યા ટકાથી પાસ ન થાય તો એ નિરાશ થઈ જાય એ સ્વાભાવિક છે. વર્ષભર તનતોડ મહેનત કરી ખેડૂત ખેતર તૈયાર કરે અને ચોમાસું આવતાં એમાં ઓરણી કરે, બી ઊગીને ચાસે પડ્યા પણી એની માવજત કરે, એમાં જરૂરી દવા છાંટે, વખતો વખત ખેડ-કરણ કરે, ફૂવાનું વેચાતું પાણી લઈને ય જરૂર પડે પાણી સિંચે છતાં દુકાળ પડે ને ધાર્યા પાક ન થાય તો? સિંચાઈની સગવડ ન હોય ત્યાં તો કરી મહેનત અને મૌંધાં બિયારણ પણી ખૂબ સારી તૈયાર થયેલી ખેતી છેલ્લા એક જ વરસાદના અભાવે નિષ્ફળ જાય અથવા ચાર છ આની જ પાક થાય તો? તો બિચારો ખેડૂત નિષ્ફળતાનો અનુભવ કરી નિરાશાની ગર્તમાં દૂબી જ જાય ને? દેક વ્યક્તિના જીવનમાં આવી નિષ્ફળતાઓની ઘડીઓ આવતી

જ હોય છે કોઈપણ માણસ સતત દેક કાર્યમાં સફળ થતો જ નથી. માઉન્ટ એવેરેસ્ટ પર પહોંચનારા સફળ થતો જ નથી. માઉન્ટ એવેરેસ્ટ પર પહોંચનારા સફળ આચોહકો પણ અનેક નિષ્ફળતાઓનો સામનો કરી ચૂક્યા જ હોય છે. સિદ્ધિ કાંઈ સૂતા સૂતા સ્વપ્રો સેવવાથી કે કોઈના જ્ય, તપ કે જાદુ મંતરથી નથી મળતી. ‘સિદ્ધિ તેને જઈ વરે, જે પરસેવે નાદય.’ મહેનત વગર કશું મળતું નથી, અને કદાચ કશું સરળતાથી મળી જાય તો જાણું ટકતું નથી. મહાન વૈજ્ઞાનિકો વરસોની, દિવસ ચતની મહેનત પણી કદાચ એકાદ સિદ્ધિ પામી જગતને નવી શોધની ભેટ ધરી શકે. પણ સતત હારતો રહેતો માણસ અંતે અસામાન્ય સિદ્ધિ મળવે છે એના અનેક દૃષ્ટાંતો ઈતિહાસમાં છે. *Failures are the pillars of success.* નિષ્ફળતાના પાયા પર સફળતાની ઈમારત ચણાય છે. સચિન ગમે એટલો સારો બેટ્સમેન હોય, પણ દર વખતે એ સેન્ચ્યુરી ન મારી શકે. ક્યારેક એ શુન્યમાં પણ આઉટ થઈ જાય! શું ત્યારે એણો કિકેટ રમવાનું છોડી દેવું જોઈએ? એવી કલ્પના પણ ક્રોણ કરી શકે કે સાયકલ પર ફેરી કરતાં સામાન્ય ફેરિયા જેવા વેપારી ધીરુભાઈ અંબાણી જેવો માણસ મહાન ઉદ્યોગપતિ બની રીલાયન્સનું અબજોનું સાભાજ્ય ઊભું કરી શકશે? હથેળીની હસ્તરેખાઓમાં સફળતાની નિરાશાનીઓ નથી હોતી. સતત બંત, પરિશ્રમ, ધીરજ અને આશાવાદ જ માણસને અંતે પોતાના ઈચ્છિત ધ્યેય પર પહોંચાડે છે. નીલ આર્મસ્ટ્રોંગો ચંદ્ર પર પગ મૂક્યો કે સુનિતા વિલિયમ્સે અવકાશમાં સફળતાપૂર્વક આંટા માર્યા એની પાછળ હજારો લોકોની અનેક વર્ષોની જહેમત અને કરોડો રૂપિયાના ખર્ચનું પરિણામ છે. પણી કેટલા અવકાશયાત્રીઓ અધ્યર જ મરી ગયા એની નોંધ કોણ લે છે? એ બધાંના સ્વર્પણને પરિણામે અવકાશયાત્રાઓ સફળ થઈ. *Roam was not built in a day.* કોઈ મહાનગર કાંઈ જાદુઈ

લાકડીથી એકાએક તૈયાર નથી થઈ જતું. આર્કિટેક્ટો, એન્જિનિયરો, કોન્ટ્રાક્ટરો, મજૂરોના બુદ્ધિપૂર્વકના અથાગ શ્રમ અને કરોડોના ખર્ચે એક નગર બને છે. સફળતા માટે મહેનત અને આશાવાદ બંને જરૂરી છે. ‘મને મળી નિષ્ફળતાઓ અનેક, માટે થયો સફળ હું જિંદગીમાં’ એવું કવિકથન સફળતા કરતાંય નિષ્ફળતાનો મહિમા વિશેષ ગાય છે.

બહુ નાના હતા ત્યારે અમે એક કવિતા ભાષતા : ‘કરતાં જળ કરોળિયો, ભૌય પડી ગભરાય; પણ તૂટેલે તાંતણે ઉપર ચઢવા જાય’ એમાં નિષ્ફળ કરોળિયો અનેકવાર નીચે પડ્યા છતાં અંતે ખંતથી ઉપર ચઢી ગયો ને બચી ગયો. નહિ તો પગ નીચે કચડાઈને મરી જાત એવી વાત દ્વારા કવિએ ખંતનો ને આશાવાદનો મહિમા સમજાવ્યો છે.

એક એક શાબ્દ કે એક એક લીટી માટે વિચારપૂર્વક લખતો લેખક કે કવિ કાંઈ એક દિવસ કે ચતુમાં તમારું હથમાં નવલકથા કે કાય સંગ્રહ નથી મૂક્તો. ગાઢ, ચિંતન, મનન, વાચન અને લેખન દ્વારા મહિનાઓ સુધી એ શ્રમ કરે છે ત્યારે એકાદ રસભર્યુ કે શાનસભર પુસ્તક બધાર પડે છે. સફળતા શ્રમસાધ છે, મંત્રસાધ નથી.

માટે સફળતાને જરૂર વધાવીએ કે વંદીએ, પણ નિષ્ફળતાની અવગાણના ન કરીએ. શ્રીકૃષ્ણ સ્થિતપ્રગણનાં લક્ષ્ણ સમજાવતાં કહે છે કે સુખદુઃખે સમે કૃત્વા, લાભાલાભો જયાજયો । સુખ અને દુઃખ, લાભ અને નુકસાન, જય અને પરચય એ બધાં તો ભગવાને નક્કી કરેલાં જ છે. માણસે તો માત્ર પ્રયત્નપૂર્વક પોતાની ફરજ જ બજાવવાની છે. માટે આપણે પણ કરિષ્યે વચ્ચન તવ ની અર્જુન-દૃઢતાથી આશાવાદી બની કર્મ કરતાં રહીએ એમાં જ જીવનની સાર્થકતા છે.

૭૦. જલ એ જીવન છે

માણસ પર કુદરતની અનહદ કૃપા છે. એ કૃપા ન હોત તો માણસનું આસ્તિત્વ જ જોખમમાં હોત. જીવા માટે અનેક અનિવાર્ય વસ્તુઓ કુદરતે માણસને મફતમાં ભેટ આપી છે. અન્ન વિના માણસ થોડા દિવસ ચલાવી શકે, પણ પાણી વિના બહુ દિવસ ન જીવી શકાય. અને હવા વિના તો માણસ પાંચ-દશ કષા પણ ન જીવી શકે. જીવન માટે આવાં અનિવાર્ય હવા અને પાણીની કુદરતે માણસને ધૂટા હાથે ભેટ ધરી છે. પણ મફતમાં કે સહેલાઈથી મળતી વસ્તુની નગુણા માણસને કદર હોતી નથી. એટલે એ એનો દુરૂપયોગ કરે છે. અત્યારે આપણે પાણીના ઉપયોગ વિષે જ વિચારીને.

તરસ્યાની ઘાસ છિપાવી પાણી નવું જીવન બક્સે છે. નદી કિનારે વસતા લોકોને નદીનું નિર્મળ જળ વિના મહેનત મળે છે. માટે નદીને ‘લોકમાતા’ કહી છે. અન્યત્ર એટલે કે નદી ન હોય ત્યાં કૂવો ખોદવા પડે પણ એક વાર કૂવો ખોદો, તો પેઢીઓ સુધી નિરંત. કુદરતની

અદ્ભુત લીલા છે કે ફૂવામાં ચોપાસથી પાણીનાં જરણ આવ્યા જ કરે, એટલે ફૂવો કદી ખાલી જ ન થાય. સરોવરનો ઉપયોગ કરી કે ટાંકીઓ બનાવી ઘેર ઘેર નજ દ્વારા પાણી પહોંચે એવી માણસે યોજના કરી છે.

પીવા, નહ્યાવા અને ધોવા માટે પાણી એક અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. એ નૈસર્જિક સંપત્તિ છે. જેતચેમાં પણ ફૂવાનાં કે નહેરનાં પાણી દ્વારા વધુ પાક અને વધારે ઉત્પન્ન લઈ શકાય છે. જળ એ પુનઃ ગ્રાઘ નૈસર્જિક સંપત્તિ છે. નદી, નાળાં ને સરોવર તથા દરિયાનું પાણી બાષ્પીભવન દ્વારા વરણ થઈ આકાશમાં જાય ને વાદળ બની વરસે ને વરસાઈ રૂપે એની પુનઃ ગ્રાઘ થાય. કુદરતની કેવી અદ્ભુત ને ઉપકારક ઘટમાળ!

પણ નગુણો માણસ પાણીના દુરૂઘ્યોગથી ખુદ પોતાના પીવાના પાણીને જ પ્રદૂષિત કરી લાખો લોકોને રોગચસ્ત કરે છે. તળાવોમાં આપણે ગણપતિદાદાને દૂબાડીએ છીએ, કપડાં ધોઈએ છીએ, નાહીએ છીએ ને કુદરતી હાજરે પણ જઈએ છીએ. આવું જ વહેતા નદીના જળમાં કરીએ છીએ. વળી નદીના પવિત્ર નિર્મળ વહેતાં વારિમાં કારખાનાંનો ગંધે તૈલી કચરે ઠાલવી શુધ્ય પાણીને પ્રદૂષિત કરીએ છીએ. કેટલાક તો વહેતા પાણીમાં શબ પણ વહુવી દે છે! આમ પાણીને પ્રદૂષિત કરી આપણે જ આપણા દુશ્મનની ગરજ સારીએ છીએ.

વધતી જતી માનવ વસ્તી અને ભૌતિક સુખની લાલસા પૃથ્વીના પર્યાવરણને અસમતોલ કરી નાખે છે. નંદનવન સમી પૃથ્વીને આપણે જાતે જ નર્કાર સમી બનાવી દીધી છે. અને માનવ જીવન દુષ્કર કરી નાખ્યું છે. પાતાળ ફૂવાઓને કારણે ભૂગર્ભ-જળનું વધુ પડતું દોહન થયું છે. જંગલોનો નાશ થતો જાય છે એટલે રેણુ પ્રદેશની વૃદ્ધિ થાય છે. આથી અલ્યવૃદ્ધિ કે અનાવૃદ્ધિનાં સંકટ વધે છે. ગંગા, જમના કે સરસ્વતીની પવિત્રતાને ય આપણે અભડાવી ચૂક્યા છીએ! પર્યાવરણની અસમતુલા

અધ્યાત્મન જ નોતરે.

થોડા શાશ્વત થઈએ તો પાણીનો ઈષ્ટ વપરાશ અશક્ય નથી. જોઈતા પાણીએ જ નાહીએ, ધોઈએ અને પાણી નકામું વહી ન જવા દઈએ, જલાશયો દ્વારા પાણીનો સંગ્રહ કરીએ, બંધ બાંધીને નકામા વહી જતા પાણીને ચોકી અને નહેર દ્વારા જેતચેમાં, સરોવરોમાં કે નાની નદીઓમાં વાળી લોકોના ઉપયોગ માટે ને જેતી માટે વાપરીએ તો દેશમાં હરિયાળી કંતિ થઈ જાય ને દુકાળ દૂર ભાગ. એથી પુરનો ભય પણ ઘટે. વીજળી પણ ઉત્પન્ન કરી શકાય. નર્મદા યોજના આનું ઉત્તમ ઉદ્ઘારણ છે. જલ એ વિરલ સંપત્તિ છે. એના વિના આર્થિક વિકાસ, ફૃષ્ટ વિકાસ કે ઔદ્યોગિક વિકાસ શક્ય નથી. પર્યાવરણની ગુણવત્તાની સમતુલા જાળવવા પાણીની વિશેષ આવશ્યકતા છે. કદચ ભવિષ્યમાં બે પડોશી દેશો વચ્ચે જમીનના ટુકડા માટે નહિ, પણ પાણીના પીપડા માટે યુધ્ય થશે. જોકે માણસની જીવાદોરી સમું પાણી જીવલેણ પણ બની શકે છે. ‘ગાગર નીર ના ઘૂઘવે’ એ સાચું પણ ‘સાગર ગર્જ નીર’ એ પણ ખરું. સ્થાનનો મહિમા મોટો છે. જીવનદાતા જલ સુનામી જેવાં મહા વિનાશક સંકટ પણ સર્જ શકે છે! માટે જ તો પાણીને દેવતા સમાન ગણી કરુણ દેવતાભિયોનમઃ કહી વંદીએ છીએ.

હવા, પાણી અને અનાજનું પ્રદૂષણ, જંગલોનો નાશ, પાણીની તીવ્ર ખેંચ અને કુદરતી સ્નોતના વિષમ ઉપયોગથી માણસે સ્વર્ગ જેવી પૃથ્વી પર નર્કનું નિર્માણ કર્યું છે. પૃથ્વીના પ્રાફુત્તિક-સંસાધનોનું સંરક્ષણ કરવું એ આપણી જવાબદારી છે. સ્વચ્છ જલાશય માનસિક તણાવ દૂર કરી મનને શાંત અને સ્વસ્થ કરે છે. વળી સ્વચ્છ જળાશયો તેમાં રહેતી જીવસૃષ્ટિ માટે મોટું આશ્રયસ્થાન છે. માટે જળાશયોને સ્વચ્છ ચાખવા આપણે જાગૃત રહીએ અને તેમાં ઠલવાતી ગંઢીને અટકાવીએ.

જલે એ જીવન છે. આપણે વધુ જીવવા અને વધારે સારું જીવવા પાણીને સાચવીએ તો પાણી આપણાને ખૂબ સારી રીતે સાચવશે. પુનઃ વરુણદેવતાભિયોનમઃ

નદી કે સરોવર તો સહેલગાહ માટે પણ કેવાં ઉપયોગી ને આનંદપ્રદ છે! વળી મત્ત્સ્યોદ્યોગ પણ પાણીની એક ઉપયોગી ભેટ છે. અથે બિચારાં માછલાં તો ભરે છે, પણ અનેક કુટુંબોને પોષે છે.

ખરેખર જલ એ માણસનું જીવન જ છે.

(‘આકાશવાણી’ વડોદરા-અમદાવાદ પરથી ‘અમૃતધારમાં પ્રસારિત’)

૭૧. વ્યવસાયની ઘંટા

વર્ષો પહેલાંની વાત છે, પણ મને હજ્ય સંપૂર્ણ યાદ છે. તે દિવસે શહેરમાં અશાંતિ હતી, રીક્ષાવાળાઓ અદ્દય હતા. હું સ્ટેશન જવા એટેચી લઈને લાલકોર્ટ પાસે આવ્યો. અશાંતિના માહોલમાં અવરજવર પણ એછી હતી. ગુંચવાતો હું મ્યુઝીક કોલેજ પાસે પહોંચ્યો. ત્યાં પાછળથી એક રીક્ષા આવીને ઊભી રહી. રીક્ષાવાળો બોલ્યો : ‘ચાલો સાહેબ, બેસો’. મને સાનંદ આશ્રમ થયું! ‘સ્ટેશન’ કહીને હું બેસી ગયો. સ્ટેશન ઉત્તર્યો. પૈસા પૂછ્યા. રીક્ષાવાળો હસીને કહે : ‘મને ન ઓળખ્યો સાહેબ?’ હું ઘડીભર જોઈ રહ્યો. પછી ઓળખ્યાના આનંદ સાથે પૂછ્યું, ‘કોણ પંડ્યા?’ અમે બંને બહુ જ ખુશ થયા. ‘સાહેબ, તમારું પૈસા ન લેવાય, આજે મારી રીક્ષા પવિત્ર થઈ.’ મેં બહુ આગ્રહ કર્યો. પણ પંડ્યા કહે : ‘સાહેબ, તમારું આશીર્વાદથી હું સુખી છું.. એક દિવસ તમે મને ધમકાવી તોજન ઓછું કરવા ને ભણવા સમજાવ્યો હતો... બસ ત્યારથી મને ચાનક ચઢી, મેં ધમાલ કરવાનું છોડી દીધું. ભણી તો બહુ ના શક્યો, પણ

ધંધે લાગ્યો. આજે મારી બીજી ચાર રીક્ષા શહેરમાં ફરે છે એ તમારું પુણ્ય પ્રતાપ સાહેબ.' કહી પ્રણામ કરી પંડ્યા એ રીક્ષા ચલાવી. હું ઘડીભર એને જતો જોઈ જ રહ્યો!

મને ખરા ટાણે કામ લાગનાર આ પંડ્યા થોડા વર્ષ પહેલાંનો ઘોરણ દ્વસનો ભારે તોજની વિદ્યાર્થી હતો. આજે એ ડાહ્યો, નમ્ર, વિવેકી નાગરિક બની ગયો! માણસ કેવો સુધરી જાય છે! એના સુખનો યશ એણે મને આપ્યો! મને એ મારું વ્યવસાયની ધન્યતા લીંગી!

શિક્ષકનો વ્યવસાય આ રીતે એક ઉત્તમ વ્યવસાય છે. સાચો સમાજ સુધારો શિક્ષક જ કરી શકે. દેશના ભાવિ નાગરિકોને ઘડનાર શિક્ષક જો નિષ્ઠાવાન, ચારિત્રવાન, પ્રમાણિક અને દીર્ઘદૃષ્ટિવાળો તથા સેવાભાવિ હશે તો એ આખા સમાજની કાયાપલટ કરી નાખી શકશે. માટે જ તો ગુરુને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ સાથે સરખાવ્યા છે. સાચો શિક્ષક પોતાના વ્યવસાયની ધન્યતા જરૂર અનુભવશે.

૭૩. તમારા ગયા પણી બાપુ...!

ત્યારે દક્ષિણ આઝિકામાં ગોચાઓનું રાજ હતું. એમનો એવો દબદ્ધબો હતો કે કોઈથી પણ એમની સામે હરક ન ઉચ્ચારય. રંગમેછની અમાનવતાભરી નીતિનો ત્યારે કડકપણે અમલ થતો હતો. કાળા ને ગોચાઓ માટે બધી વ્યવસ્થા અને સઘળો વ્યવહાર અલગ હતાં. ગોચાઓ તો ભગવાનની તોલે હતા ને કાળા લોકો એમના ગુલામ જેવા હતા. અંગેજો કહે એ જ કાયદો. હક્કની વાત નહિ કરવાની. ‘ન્યાય નીતિ સૌ કાળાને, ગોચાને સૌ માફ’ જેવો અમાનુષી વ્યવહાર ત્યારે ત્યાંના (આઝિકાના) ભારતીઓએ પણ સહન કરવો પડતો. કાળાઓએ તો ગોચાઓની આશાનું પાલન જ કરવાનું, એમની ગુલામી જ કરવાની અને એમના દ્વારા થતાં અપમાનો મુંગે મોઢે સહન કરવાનાં!

ત્યારે જોહાનીસબર્ગમાં વકીલ તરીકે ગયેલા મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી નામના એક યુવાન ભારતીય વકીલે પોતાની પાસે રેલ્વેના પ્રથમ વર્ગની ટિકીટ હોવાથી એમાં બેસવાનો આગ્રહ રાખ્યો, કારણ કે એ

પોતાનો હક્ક હતો. પણ ત્યારે ત્યાં તો પ્રથમ વર્ગમાં તો માત્ર ગોચારો જ મુસાફરી કરી શકે એવો વણાવખ્યો નિયમ હતો અને જેને કોઈ પડકારી ન શકે એવી અંગેજોની ધાક હતી! ત્યારે આ સુકલડી વકીલ પોતાના હક્કની વાત કરી પ્રથમ વર્ગમાં જ બેસવાનો આગ્રહ રાખે એ કેમ ચાલે? ચેકરે એમને અપમાનિત કરી અડધી રાત્રે સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ પર ધક્કા મારી ઉતારી મૂક્યા ને ગાડી ઉપડી ગઈ. પરદેશમાં અડધી રાત્રે રેલ્વે સ્ટેશન પર આવી લાચાર સ્થિતિમાં કોઈપણ સામાન્ય માણસ હિંમત હારે ને નમતું મૂકી પોતાની ગાડી ગભડાવે. પણ મોહનદાસ ગાંધી જેમનું નામ. પોતાની સાચી વાત ન સ્વીકારય અને હક્ક જતો કરાય તો તો આ ગુલામી પેઢીઓની પેઢીઓએ ભોગવવી પડે. એવું કેમ ચલાવી લેવાય? એટલે એમણે પોતાની સત્ય વાતનો આગ્રહ રાખ્યો ને અંગેજ સલ્લનત સામે બગાવત પોકારી! ત્યારે આ વાત તદ્દન નવી હતી, પણ સાચી હતી, એટલે એના આગછી મોહનદાસ ગાંધીએ અંગેજો સામે ત્યાંથી જ લડત શરૂ કરી, ને એ રીતે સત્યાગ્રહનો જન્મ થયો. જોહાનીસબર્ગમાં એમણે પોતાનો આશ્રમ સ્થાપ્યો ને ત્યાંથી માનવતાભરી પ્રવૃત્તિઓ શરૂ કરી.

કાઠીયાવાડી પાધીયારી એ યુવાન પછી પોતાના દેશ ભારતમાં આવ્યો. ત્યારે ભારત દેશ અંગેજોનો ગુલામ હતો. અંગેજો આ દેશનું હીર ચૂસી જતા હતા. પ્રજા અપમાનીત થઈને, દબાઈ કચાઈને જીવતી હતી, છતાં બોલ્યા વિના મુંગા મોઢે બધું સહન કરતી હતી. ત્યારે મોહનદાસ ગાંધીએ અંગેજ શાસનને પડકાર્યું ને લોકોને પોતાના હક્ક માટે જાગૃત કર્યા. મા ભોમની મુક્તિ માટે લડવાની એમણે લોકોને હાકલ કરી. એમણે લોકોને સત્ય અને અહિંસાના શર્ખો આપ્યાં. નિર્જવ પ્રજાના કાનમાં એમણે સંજિવની મંત્ર ફૂંક્યો ને જાણે જાદુ થયો. પોલીસથી ડર્તી ભીરુ પ્રજા અંગેજોના તોપ ગોળાથી પણ ન ગભરય એવી બહાદુર બની!

પરિણામે મા ભોમની મુક્તિ માટે આખા દેશમાં લાખો યુવાનો જાનફેસાની કરવા બહાર પડ્યા. ગાંધી માત્ર સામાન્ય નેતા મટી સમગ્ર દેશના, અરે, ગુલામમાત્રના તાચણહાર બન્યા. એક પછી એક અનેક બુધ્યશાળી નેતાઓ ગાંધીજીના અનુયાયી બન્યા ને મોહનદાસ ગાંધી ‘ગાંધી’ મટી ‘ગાંધીજી’ થયા. મા ભોમ માટે ફેના થનાર સેવકોની કતાર લાગી ગઈ. જવાહરલાલ, સરદાર પટેલ, સુભાષચંદ્ર બોઝ, મૌલાના આજાદ, જ્યોતિશ નારાયણ, ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ, રાજાજી, આચાર્ય કિપલાની, વિનોબા ભાવે, મહાદેવભાઈ દેસાઈ, સરોજિની નાયદુ, અભુલ ગજરખાન... ગણ્યા ગણાય નહિ એટલા પ્રભર બુધ્યશાળી નેતાઓ ગાંધીજીના અનુયાયી થયા ને દરેકની પાછળ દેશસેવકોની - સાચા દેશસેવકોની - કતાર લાગી ગઈ. ભગતસિંહ ખુદીયામ બોઝ જેવા કાન્તિવીરોએ અંગેજ સરકારની ઊંઘ ઉડાડી મૂકી. ‘ઈન્કિલાબ જિંદબાદ’ ના નારા ગાજી ઉઠ્યા ને ‘ખબર છે એટલી કે માતની હાકલ પરી છે’ જેવી જાનફેસાની કરનાર સ્વયંસેવકોની વીર હાકો સમગ્ર દેશમાં પડ્યાઈ રહી. લાંબી લડાઈ, કઠીન સંગ્રામ... સત્યાગ્રહો... જેલ... ઉપવાસ... ઉગ આંદોલનો...! આ બધાથી આખો દેશ ખળભળી ઉઠ્યો ને અંગેજ સલ્લનતાના પાયા હયમચાવ્યા. અહીં એ લાંબો ઈતિહાસ લખવો નથી. પણ માત્ર એટલું જ કહેવું છે કે કરોડો લોકોના એ ‘બાપુ’એ, ‘મોહનમાંથી મહાત્મા’ બનેલા એ મહામાનવે અજોડ નેતૃત્વ અને અપાર યાતનાઓ સહન કરીને, જેના રાજ્યમાં કદી સૂર્ય આથમતો નહોતો એવી અંગેજ સલ્લનતને ૧૫ ઓગસ્ટ ૧૯૪૭ના દિવસે ઘરભેગી કરી દીધી! ભારત દેશ આમ આજાદ થયો!

આ એટલા માટે યાદ આવ્યું કે દરેક બીજી ઓકટોબરે ‘ગાંધી જયંતિ’ આવે છે. જેના તપોબળથી ભારતદેશ આજાદ થયો એ મહાત્મા ગાંધીજીની જનમજયંતિ આખો દેશ પોતપોતાની રીતે ઉજવે છે. સરકારી

ચહે પણ ઓપચારિક કાર્યક્રમો થાય છે, સર્તી ખાદીનું વેચાણ થાય છે ને 'બાપુ'ની સમાધિ પર ફૂલ પદ્મરવાય છે. અમે નાના હતા ત્યારે તો દેશ શુલાભ હતો, પણ લોકોનો જુસ્સો, અરે નાના બાળકોનો પણ ઉત્સાહ એટલે બધો હતો કે આખું સમાહ ગાંધી જ્યંતિની ઉજવણી થાય, ગલીએ ગલીએ ગાંધી-કુટિયો બંધાય, પ્રભાતરેણીઓ નીકળે ને સભા સરખસોના કાર્યક્રમોમાંથી દેશ-પ્રેમની ભાવનાઓની પવિત્ર સરિતાઓ વહેતી રહે. ત્યારે લોકોના હદ્યમાં નિર્ઝવાર્થ, સાચો દેશપ્રેમ હતો. દેશ, માટે ફના થવાની ભાવના હતી.

પણ એ તો ૧૯૪૭ પહેલાંની વાત. હવે તો આજાદી આવેય ત્રેસઠ વર્ષ થયાં ને સમય તો હજ્ય વીતતો જ રહેશે. આપણા દેશમાં આપણું ચજ થયે છ દ્વારા વીતી ગયા ને ગાંધીજીને તો આપણે આજાદી મળી કે તરત જ વિદ્યા કરી દીધો! હવે તો કદાચ સરકારી ઓફિસોમાં અમની છબી લટકતી હશે! એટલું એમનું માન રાખીએ છીએ.

હા, હવે તો ગાંધીજીના નામનો ઉપયોગ નેતાઓ માત્ર ચુંટણીમાં લોકોને ભરમાવી વોટ ઉધરાવવા જ કરે છે. આજના લોકસેવકોએ ગાંધીજીના સત્ય ને અહિસામાં સિધ્યાંતમાં થોડોક ફેર કરી અહિસાના 'અ' ને 'સત્ય' સાથે જોડી દીધો છે. આમ અસત્ય અને હિસાના સિધ્યાંતો અપનાવી, ગંદુ ચારજકાર્ણ ખેલી યેનકેન પ્રકાર્ણ સત્તાની ખુરશી મેળવવા કે મળી હોય તો સાચવી ચખવામાં આજના લોકસેવકો કશી જ કસર છોડતા નથી. લોકસભાની, વિધાનસભાની, કોર્પોરિશનની, પંચાયતોની વગેરે અનેક પ્રકારની ચુંટણીઓ અવારનવાર આવ્યા જ કરે છે. ત્યારે વોટ ભેગા કરવા ગાંધીજીના નામનો છૂકમનો એકો ઉત્તરી દેશ સેવકો ખુરશી મેળવી લે છે ને પછી થાય એટલો ભષ્યાચાર કરી કરોડો ભેગા કરી લે છે ને વૈભવ વિલાસમાં દેશનાં નાણાં વેડફી દેશની મહાન કુસેવા કરે

છે. એક કવિએ સાચું જ કહ્યું : 'ગાંધી તું ખુરશી સુધી જવાનો સ્ત્રો બની ગયો!' વોટ લેવા માટે શરાબ, સુંદરી અને નાણાંનો છૂટથી દુરૂપયોગ કરતા આજના ચાજકારણીઓએ ગાંધીજીના નામને પણ સસ્તુ બનાવી દીધું છે. જે પાણીએ મગ ચહે એ પાણીએ ચઢાવી ચુંટણીના આ ખેલંદાઓ પ્રજાને મૂરખ બનાવી, અંદરોઅંદર ભાગલા પડાવી, નાત, જાતને નામે ભરમાવી, ભડકાવી મત મેળવી લે છે ને પાંચ વર્ષ દેશના પૈસે તાગડધિના કરી, કાઈવ સ્ટાર હોટલોમાં આચામ ફરમાવે છે. ત્યારે ગરીબ બિચારે ખેડૂત ઉધાડે શરીરે, પ્રભર તાપમાં ખેતરમાં કાળી મજૂરી કરતો હોય છે! (ગાંધીજીએ આવી આજાદીની કલ્યના કરી હતી?)

પોતાના સપનાનું જીવન બનાવવાની જ્યાં તાલાવેલી છે, ત્યાં ગાંધીજીના સપનાનું ભારત બનાવવાની તો વાત જ ક્યાંથી હોય? આજે તો પરિસ્થિતિ એવી વિકટ છે કે માર્યા જેવાએ પણ ગાંધીજીને કહેવું પડે છે :

‘બાપુ તમે આ દેશમાં હાલ તો ના આવશો,
સાથે ત્યાંથી અન્યને ના દેશ જોવા લાવશો.’

ક્યારેક તો મારું કવિ હદ્ય પૂછી બેસે છે કે -

“તમે અમારી ભોમમાં જન્મ્યા?

અમોને યાદ ના બાપુ,
તમે ઈતિહાસ અહીં સર્જ્યા?

અમોને ઘ્યાલ ના બાપુ!”

સમયનો કેવો કટાક્ષ! જ્યાં ગાંધીજી જન્મ્યા, જ્યાં ને સ્વરાજ્ય તથા સુરાજ્ય માટે, દેશની એકતા ને અખંડિતતા માટે છેલ્લી ઘડી સુધી નો આખલીના જંગલોમાં ઘૂમ્યા (આજાદી પછી ૧૯૪૭માં) એ દેશ આજાદ થયા પછી પ્રાંતવાદ, કોમવાદ અને ભાષાવાદમાં પોતાનો સમય અને

શક્તિ વેડફી રહ્યો છે! આ બધું જોઈને જ મેં ક્યારેક લખ્યું હતું :

‘તમારું ગયા પઢી બાપુ,
જોવા જેવી થઈ છે,
હસતા હતા તેમની હાલત
રોવા જેવી થઈ છે!’

ગાંધીજીની મહાનતાને આઈનરસ્ટાઈન જેવા મોટા માણસે પણ અંજલિ આપતાં કહ્યું હતું : “આવો મહામાનવ જગત પર થઈ ગયો છે એવી વાત ભવિષ્યની પ્રજા માની પણ નહિ શકે...!”

આવા મહાન હતા આપણા ચાખ્ટ્રપિતા. દુનિયાના મહાનપુરુષો જેની મહાનતાને વંદે એવા મહામાનવ બાપુ આપણી ધર્તીમાં પેદા થયા. વર્ષો સુધી અભિષેક આપણી વર્ષે રહી કામ કર્યું. અંગેજો સાથે સંવર્ષ કર્યો, ઉપવાસ કર્યા, સત્યાગહ કર્યો ને જેલો વેઠી. એમની વાતો આપણે સામે બેસીને કાનો કાન સાંભળી, એમની ઈચ્છાને આપણે આજા માનીને વર્ત્યા ને એમના ચાહ પર ચાલવાના આપણે એમને કોલ દીધા. આ બધું માત્ર થોડા દસ્કાઓમાં જ ભૂલાઈ ગયું?! આપણા નાના નાના સ્વાર્થ શું એટલા બધા અગત્યનાં છે કે જેની આગળ દેશની આજાદી કે આબાદીને પણ આપણે હોડમાં મૂકી શકીએ? પણ જો ફૂવાનું તળિયું જ સૂકાઈ જશે તો હોજ ક્યાંથી ભગશે? સૌએ વિચારવા જેવી આ વાત છે. નાના માણસો નાનું નુકસાન કરી શકે, પણ મોટાને હાથે મોટું નુકશાન થઈ શકે. માટે નેતાઓએ તો વિશેષરૂપે સમજવું ને સુધરવું પડશે. માત્ર સૂત્રો પોકારે નહિ ચાલે. ઉપદેશ આપતા પહેલાં આચરણ કરવું જોઈએ. બાકી શરૂબંધીનો પ્રચાર કરવા નીકળે તો? ગાંધીજીના નામે સત્તાના સિંહસન પર બેસનારે આ વાત સમજવી પડશે. એમ થશે તો તો ભારત દેશ ધન, ધાન્ય, સુખ, સમૃદ્ધિ ને શાંતિથી હર્યોભર્યો થઈ જશે. આજેય

ગાંધીજીની પ્રસ્તુતતા સમગ્ર વિશ્વ સ્વીકારે છે!

હવે એક સહેજ આડ વાત : હમણાં (ઓક્ટોબર ૨૦૦૮માં) શાંતિ માટેનું નોબલ પ્રાઇજ હજુ સત્તા પર આવે માંડ દસ બાર માસ થયા હશે એવા અમેરિકાના પ્રેસીડેન્ટ બાચક ઓબામાને મળ્યું! દુનિયાએ જેને શાંતિના ફિસ્તા તરીકે સ્વીકાર્યા છે એવા મહાત્મા ગાંધીજીને શાંતિ માટેનું નોબલ પ્રાઇજ નહિ હોય. (બાકી ‘મરણોત્તર પ્રાઇજ’ આપી શકાય) પણ બે-ત્રણ માસ સત્તા પર આવે થયા ત્યારે જ આ પ્રાઇજ ઓબામાને આપવાનું નક્કી થઈ ગયું!! થાય જ ને. ઓબામા અમેરિકાના પ્રેસીડેન્ટ છે, ને ગાંધીને એ પોતાના ગુરુ માને છે! જોયું ને? અહીં પણ ચાજકારણ...! જો કે ગાંધીજી જેવા મહામાનવ માટે તો નોબલ પ્રાઇજ ઘણું નાનું પડે!!

-: સમાપ્ત :-